

İnceleme/Araştırma

TAHA AKYOL

RUMELİ'YE ELVEDA

100. YILINDA BALKAN BOZGUNU

İnceleme/Araştırma

TAHA AKYOL

RUMELİ'YE ELVEDA

100. YILINDA BALKAN BOZGUNU

RUMELİ'YE ELVEDA
100. Yılında Balkan Bozgunu

Yazan: Taha Akyol

Yayın hakları: © Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.
Dijital yayın tarihi: Şubat 2014 / ISBN 978-605-09-1362-0

Kapak tasarımı: Yavuz Korkut
Kapak görseli: Bulgar ordusunun Edirne'ye girişi

Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 1 Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL
Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16

www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Rumeli’ye Elveda

100. Yılında Balkan Bozgunu

Taha Akyol

DK DOĞAN KİTAP

Önsöz

Balkan Savaşı'nın 100. yıldönümü dolayısıyla 2012 yılında dünyada ve tabii ilgili ülkelerde birçok akademik etkinlik yapıldı, medyada çeşitli programlar yayınlandı. Uzun süredir düşündüğüm *Rumeli'ye Elveda* belgeselini ben de 100. yıldönümünde gerçekleştirdim. CNN Türk'te yayınlandı, beklediğimden çok daha fazla ilgi gördü. Elinizdeki kitap belgeseli esas almakla birlikte daha geniş, daha ayrıntılı bir metindir.

Geçmiş yüzyıllarda çokuluslu imparatorluklarda, bu arada Osmanlı'da kendi hallerinde ve belirli haklara sahip olarak yaşayan etnik ve dinsel nüfusların 19. yüzyılda uluslaşma sürecine girmeleri ve buna bağlı olarak çokuluslu Osmanlı'nın trajik çöküşü, bizim yaşadığımız "uzun yüzyıl"ın özetidir.

Kafkasya, Balkanlar ve Anadolu'da 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, etnik-dinsel kimliklere dayalı irredantist (diyelim, saldırgan) politikalar egemendir. Balkan devletleri ve Çarlık Rusyası, ele geçirmek istedikleri çokuluslu Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyan, Slav ve Grek kökenli nüfuslara ilişkin abartılı istatistikler ürettiler. Ardından buna dayanarak "ırkdaşlarını, dindaşlarını kurtarmak" ve o toprakları kendi ülkelerine katmak için askeri politikalar geliştirdiler.[1] Balkan Savaşı'nın özeti budur.

Trajik Ermeni meselesi de bu tarihi zeminde oluştu.

20. yüzyılın başında Balkanlar'da görülen etnik ve dinsel hareketlenme, 21. yüzyılın başında Ortadoğu'da kendini göstermeye başladı. Tarihten alınacak ders, bu sorunları kan dökmeden çözmeyi gerektirir.

CNN Türk'ün Genel Müdürü Barış Tünay'ın desteği olmasaydı bu belgesel yapılamazdı.

Araştırmanın belgesel haline getirilmesinde birinci derecede "müellif", yönetmen Reyhan Yıldız'dır. Montajları yapan Pervin Sezer,

stüdyo yönetmeni Halil İbrahim Özkan, grafikleri yapan Melih Geyik ve CNN Türk'ün emeği geçen bütün teknik kadrosu belgesel için özenle çalıştılar.

Mülakat yaptığım tarihçiler Şükrü Hanioğlu, Zafer Toprak, Richard Hall, Vasilis Nikoltsos ve onunla Selanik'te röportaj yapan Yorgo Kırbaki belgesel ve kitaba büyük zenginlik kattılar.

Kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan Milli Kütüphane Başkanı Tuncel Acar, İstanbul Belediye Kütüphanesi Müdürü Ramazan Minder, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Genel Müdürü Mustafa Budak ve uzman Muzaffer Albayrak, Edirne gezimizde bize akademik rehberlik eden Trakya Üniversitesi'nden Doç. Dr. Bülent Atalay, araştırmacı yazar Fazıl Bülent Kocamemi, *L'Illustration ve Le Petit Journal* dergilerinden tercümeler yapan Riada Aşimoviç Akyol ve Doğan Kitap'ta bilgili ve dikkatli editörlüğüyle kitabı yayıma hazırlayan Hülya Balcı değerli katkılarda bulundular.

Hepsine teşekkürlerimi sunuyorum.

Belgeseli izleyerek DVD ve kitap olarak yayınlanması için ısrarlı talepte bulunan izleyici ve okurlara elbette teşekkür borçluyum.

Taha Akyol
21 Ocak, Bağcılar

1 Bu konuda şu son derece önemli makaleye bakınız: Mehmet Hacısalihoğlu, "Borders, Maps and Censuses, The Politicization of Geography and Statistics in the Multi-Ethnic Ottoman Empire", şu eserde: *Comparing Empires, Encounters and Tranfers in the Long Nineteenth Century*, der. Jörn Leonhard and Ulrike von Hirschhausen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2011.

1
Tarihimizde üç facia

Nüfusumuzun yaklaşık yarısının Kafkasya, Kırım ve Balkanlar'dan göçüp geldiğini biliyor muydunuz? Cumhuriyet'in kuruluşuna kadarki 150 yıl içinde Kafkasya, Kırım ve Balkanlar'dan 5 milyon Müslüman Türkiye'ye sürüldü, tehcir edildi veya mübadeleyle Anadolu'ya geldi. Buna karşılık 1 milyon 900 bin Hıristiyan da göçle, tehcir ve mübadeleyle Anadolu'dan ayrıldı.

Ulus-devletler bu süreçlerin sonucu olarak kuruldu.

Roma'dan Osmanlı'ya tarihteki çokuluslu imparatorluklarda etnik temizlik, tehcir, homojenleştirme gibi politikalar yoktu, klasik imparatorluklar böyle bir ihtiyaç da hissetmemişti. Ama modern çağ etnik temizlik ve tehcirlerle doludur. Neden acaba?

Şükrü Hanioğlu: Burada en önemli etki milliyetçilik. Roma İmparatorluğu'nun olduğu çağda milliyetçilik yok. Ortaçağ'da da milliyetçilik yok. Ama Balkan Savaşı'nın yaşandığı çağda ya da 19. yüzyılda, daha doğrusu Fransız İhtilali'nin sonrasında milliyetçilik var ve savaşlar da artık sadece böyle bir yeri almak veya vermek değil, milliyetçilik emellerini gerçekleştirmek için yapılıyor. Bunun sonucunda da çok acı gelişmeler savaşlardan sonra ortaya çıkıyor: Dediğiniz gibi, tehcirler, belli nüfusu göçe zorlamalar, katliamlar... Bu anlamda tabii milliyetçilik sonrası savaşlar kanlı savaşlar.

Bir de tabii şunu unutmamak lazım, savaşlarda cephe kavramı değişiyor; çok daha geniş, sivilleri de içine alan bir cephe anlayışı... Zaten Alman Von der Goltz'un "millet-i müsellaha" [silahlı millet] fikrini geliştirmesi de bundan kaynaklanıyor. Dolayısıyla sivillerin de çok fazla etkilendiği bir hale geliyor savaş. Halbuki eskiden savaş olduğu zaman, cephe gerisinde insanlar günlük hayatlarını şehirlerde, köylerde yaşıyor, cephede ordular savaşıyordu, bu da değişmiş durumda. Tabii Balkan Harbi de bunun en acı örneklerinden bir tanesi.

Modern çağda Avrupa'da Çarlık Rusyası coğrafyasında uygulanan nüfusu homojenleştirme politikalarından en büyük zararı Osmanlı Müslümanları, tabii özellikle Türkler gördü. Çünkü imparatorlukta

geniş bir coğrafyaya yayılmışlardı. Hıristiyan ulus-devletler kuruldukça katliamlarla yok edildiler, kitleler halinde Anadolu'ya tehcir edildiler. Kırım'dan, Kafkasya'dan, Balkanlar'dan Anadolu'ya zorla göç ettirildiler.

11 milyon km^2'lik Osmanlı imparatorluk coğrafyasının iki yüzyıl içinde Kafkasya'dan, Kırım'dan, Tuna ve Balkanlar'dan 777 bin km^2'ye çekilmesi, sadece toprak kaybı değildir. Asıl feci olan insani tarafıdır; katliamlardır, tehcir ve göçlerdir, savaşlarda nesillerin kırılmasıdır.

Üç büyük felaket

Osmanlı tarihinde, üç büyük felaket vardır ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ciddi surette etkilemiştir:

- Biri, şanlı Plevne Savunması'yla hatırlayacağımız 1877-78 Rus Savaşı'nda Tuna vilayetinin kaybedilmesidir. Tuna vilayetindeki Türkler, Müslümanlar katliam ve tehcire maruz kalmış, halen Osmanlıların elinde bulunan Rumeli'ye, İstanbul'a ve Anadolu'ya sığınmışlardı.
- İkinci felaket 1912 Balkan Savaşı'dır. Peş peşe mağlubiyetlerle ordu Çatalca'ya kadar çekilmiştir. Adriyatik kıyılarından Çatalca'ya kadar bütün Avrupa-i Osmani, bütün Rumeli kaybedilmiş, Yanya, İşkodra, Priştina, Manastır, Selanik, Kavala, Yeni Pazar, Sancak, Serez, Kırcaali gibi bugün bile birçoğumuzun hatırladığı Osmanlı şehirleri bu felakette elden gitmişti. Toprak kaybından daha önemlisi, bunun yol açtığı katliam ve tehcir olaylarıdır. Rumeli kana bulanmış, yüz binlerce insan, kadın ve çocuklar dahil, aç ve perişan İstanbul yollarına düşmüştü. Birçoğu Anadolu'ya yerleştirilecekti.
- Üçüncü büyük felaket, Birinci Dünya Savaşı'dır. Bütün insanlık için büyük bir felaket olan Birinci Dünya Savaşı, Anadolu için bilhassa felakettir, faciadır.

Tarihçiler, 1912 Balkan Savaşı'nı, Birinci Dünya Savaşı'nın provası veya giriş bölümü olarak tanımlıyor.[1] On yıl içinde Balkan Savaşı,

Birinci Dünya Savaşı ve Milli Kurtuluş Savaşı... 1912-1922 arasındaki on yılda, Anadolu'da yaklaşık 3 milyon Müslüman, tabii büyük çoğunluğu Türk hayatını kaybetti, Çanakkale'de, Sarıkamış'ta, diğer cephelerde ve cephe gerisinde salgın hastalıktan, açlıktan...

Bu dönemde yaklaşık 600 bin Ermeni, 300 bin Rum aynı şekilde hayatını kaybetti.

Nasıl felaketlerin içinden çıkıp geldik, bir düşünmek gerekmez mi?

Bunları bilmeliyiz. Ne için bilmeliyiz? Son sığınağımızın Türkiye olduğunun bilincine varmak için... Tarihten ders almak için... Savaşlara karşı çıkmak için... Etnik ve ulusal husumetlere kapılmamak için...

Tarihin tekerrüründen sakınmak için...

2012 yılı 1912 Balkan Savaşı'nın 100. yıldönümüdür... Bütün Balkan ülkelerinde ve Türkiye'de savaşı anmak ve bilgileri tazelemek için etkinlikler düzenlendi. Balkan Harbi bilhassa Türkiye için önemlidir. 1877-78 Rus Harbi (93 Harbi) felaketiyle Birinci Dünya Savaşı felaketi arasındaki zincirin halkasıdır çünkü.

Kırım Tatarları

Geniş coğrafyadan Anadolu'ya doğru göçler ilk Kırım'dan oldu. Bunu Kafkasya ve Rumeli'den yapılan tehcirler, kitlesel sürgünler izledi. Osmanlı ordusu mağlup olup nereden çekildiyse oradan göç ve tehcir başladı. Tarihçi İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre, kaybedilen topraklardan Anadolu'ya tarihte ilk göç 1777 yılında Kırım'dan oldu. 8 Temmuz 1777'de Kırım'da Ur Savaşı'nın kaybedilmesi üzerine Ruslar Kırım topraklarına girmiş, Kırım Hanı III. Selim Giray Han ailesi ve maiyetiyle birlikte bir gemiyle İstanbul'a yelken açmıştı.

Rusların Kırım'a girmesi ve Kırım hanının İstanbul'a kaçması dehşetli karışıklığa sebep oldu. Zengin fakir herkes sahile döküldü; buldukları deniz vasıtasıyla Anadolu sahillerine kaçmaya başladılar.[2]

Mağlubiyetler devam ettikçe Kırım'dan Osmanlı topraklarına, özellikle bugün Romanya'da bulunan Dobruca'ya büyük göçler devam etti. Göçlerle birlikte katliam ve ölümler yaşandı. Kırım Tatarlarının, Türklerinin tarihi katliam ve göç tarihidir.

Şükrü Hanioğlu: Bunun tabii en son aşaması Stalin'in Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle bütün Tatarları Orta Asya'ya sürmesiyle sonuçlanacak bir göç. Kırım'ın Osmanlı'da zaten belli bir otonomisi de vardı. Kırım hiçbir zaman tam Osmanlı kontrolünde değildi ama Osmanlı'yla olan bağlantısının kesilmesi ve ardından tamamen Rus kontrolüne girmesi sonrasında, birçok bölgede olduğu gibi Kırım'da da Müslümanlar diğer bölgelere göç etmeye başladılar. Burada tabii bir sorun var, Müslümanların bir örgütlenme sorunu var. Devletin olmadığı yerde Müslümanlar kalmak istemiyor, yani bayrak indiğinde Müslüman da bayrağın olduğu yere gitmek istiyor. Çünkü Müslümanların Rum kiliseleri gibi bir kiliseleri yok arkalarında, bir örgütleri yok. Tabii bunları da kurmaları çok zor oluyor. Yani bakın, mesela Osmanlı'nın çekilmesinden sonra cemiyetler kurmaları, teşkilatlanmaları çok uzun bir süre alıyor. Zaten bu olana kadar çok büyük bir kütle Osmanlı devletine göç ediyor. Burada temel sorun aslında Müslümanların temel örgütünün devlet olması, devlet bir yerden çekildiği zaman onların da devletin gittiği yere gitme ihtiyacı hissetmeleri.

Kırım Türkleri ya doğrudan İstanbul ve Anadolu'ya veya o zaman Osmanlı toprağı olan Dobruca'ya (Romanya) veya Tuna vilayetine (Bulgaristan) tehcir edildiler ya da göçtüler. Büyük bir Tatar nüfusun teşekkül ettiği Dobruca'da Sultan Abdülmecid adına Tatarlardan oluşan Mecidiye şehri resmen fermanla kuruldu. 1877 yılında Dobruca'nın nüfusu 226 bindi, bunun 129 bini Müslüman'dı: Kırım ya da Osmanlı Türk'ü ve Çerkez'di. Mecidiye kentinin nüfusu 21 bindi, bunun 12 bini Kırım, 8.500'ü Osmanlı Türk'ü, 500'ü Çerkez'di. Kalanlar Bulgar, Rus, Rumen ve 200 kadar da Alman'dı.[3]

Balkanlar'ın kaybıyla Dobruca'dan ve Bulgaristan'dan yine Türkiye'ye çeşitli dönemlerde büyük göçler oldu. Türkiye'ye gelenlerin bir kısmı Anadolu kırsalına yerleşti, diğerleri ise İstanbul, İzmir, Bandırma, İnegöl, Eskişehir gibi şehir ve kasabalara yerleştiler. Eskişehir ve Ankara arasındaki bölgede Tatarların iskân edildiği çok sayıda köy bulunmaktadır. Orta Anadolu'nun önemli bir ticaret merkezi olan Eskişehir'de Kırım Türkleri nüfusun büyük bir yüzdesini oluşturmaktadır.[4]

Kafkasya'da Ruslaştırma

Kafkas kartalı Şeyh Şamil, doğumu Dağıstan Gimri köyü 1797; vefatı Medine 1871.

Osmanlı, Kırım'ın ardından Kafkasya'yı kaybetti. Kafkas halklarının ve bütün Osmanlı Müslümanlarının büyük kahramanı Dağıstanlı Şeyh Şamil, Kafkasya'da güçlü olan tarikat bağlarını harekete geçirdi; Çerkezleri, Çeçenleri ve Dağıstanlıları örgütleyerek, Çarlık ordularına 1834 yılından 1859 yılına kadar 25 yıl süreyle kahramanca direndi. Sonunda Vedeno Kalesi'nde birkaç yüz kahramanla son direnişi yaptı, kaleyi kuşatan Çarlık ordusuna teslim olmak zorunda kaldı. Simsiyah saçlarıyla başladığı savaşını, ak saçlı bir kahraman olarak noktaladı.

Tarihçi Kemal Karpat'a göre Çarlık Rusyası, fethettiği ülkelerde Müslümanlara "zorunlu tahliye" yani tehcir politikasını uygulamaya başladı.[5] Tarihçi Justin McCarthy'nin belirttiği gibi, amaç, Kırım ve Kafkasya'da Müslüman varlığını eriterek buraları Rus İmparatorluğu'na sadık Hıristiyan ülkesi haline getirmekti.[6] Kırım Tatarlarının ardından Kafkasya'nın Müslüman halkları katliamlara uğradılar, dağıtıldılar, göçe zorlandılar. Osmanlı topraklarına kitleler halinde göçler hızlandı.

Kalanların birçoğu Rusya içine dağıtıldı.

Rus Çarı II. Alexandr, 1861 yılında Kafkasya'yı ziyaret ettiğinde, kendisiyle görüşen ve el konulmuş arazilerin iade edilmesini isteyen Çerkezlere şu karşılığı vermişti:

Ya gösterilecek yerlere veya Türkiye'ye göçünüz![7]

Kafkas Müslümanlarının bir kısmı gemilere doldurulup Osmanlı limanlarına gönderildi. Bir kısmı karayoluyla, tabii tren ve otobüsle

değil, at arabasıyla, kağnıyla ve yaya olarak!.. Yollara düşen Çerkezler, Çeçenler, Dağıstanlılar, Abhazlar katliamlara maruz kaldılar, açlıktan, soğuktan kırıldılar, kalanlar Anadolu'ya ulaştı. İleride patlak verecek Ermeni meselesinin kökleri bu olaylara kadar uzanmaktadır.

Şükrü Hanioğlu: Burada da büyük çapta Rusların gelişinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu'na bizim tek ad altında Çerkez diye ifade ettiğimiz, ama çok değişik Kafkas kavimlerinin göçü var. Hatta bu öyle bir noktaya varıyor ki; bunu örgütleyebilecek kurum kurmak zorunda kalıyor Osmanlı Devleti. Bunları organize etmeye çalışıyor. Tabii çok büyük bir nüfus geliyor, çok büyük Çerkez nüfusu geliyor. Bunlar imparatorluğun değişik bölgelerine mesela Suriye, Ürdün gibi ya da Bulgaristan gibi yerlere yerleştiriliyor ama buna çok itiraz olunca, özellikle 1876 Bulgar Krizi sonrasında, göç edenlerin bazıları imparatorluğun tekrar Asya topraklarına getiriliyor. Çok büyük bir nüfus, imparatorluğun değişik bölgelerine, Doğu Anadolu'ya yerleştiriliyor.

19. yüzyıldaki nüfusların ve kimliklerin altüst oluşu, 20. yüzyıldaki savaşları hazırladı. Müslüman Çerkezlerin çilesi göçmekle bitmemiştir. Yoğun olarak yerleştirildikleri yerlerde, özellikle Bulgaristan'da, yani Osmanlı'nın Tuna vilayetinde tepkiyle karşılaştılar. Etnik ve dinsel kimlik gerilimi burada daha 1800'lü yıllarda artmaya başladı.

Şükrü Hanioğlu: Kendi topraklarından çok uzak yerlerde, dediğim gibi, Ürdün, Bulgaristan gibi yerlerde bu gruplar iskân ediliyor. Bunların iskânında kullanılan birtakım politikalar, yani Müslümanların Balkanlar'a ve diğer yerlere özellikle Hıristiyanların olduğu bölgelere iskân ettirilmeleri, oradaki milliyetçilik hareketlerine bir ivme kazandırıyor. Mesela Bulgar milliyetçiliğini inceleyen tarihçilerin bir kısmı diyorlar ki; aslında Bulgar milliyetçilerin çıkardığı dergilerden çok, bu Çerkez iskânları Bulgar milliyetçiliğini tetikledi. Çünkü ahali belli bir süre bu yeni yerleştirilen, iskân ettirilen Müslümanlara yani Çerkez göçmenlere katkı yapmak için gönüllü olarak çalıştırılıyordu. Tabii gönüllü olmuyordu bu hiçbir zaman. Ürünlerin belli bir kısmını bu göçmenlere vermek zorunda bırakılıyorlardı ve bu sonunda Bulgar milliyetçiliğini de tetikledi.

"Avrupa-i Osmani" denilen Osmanlı'nın Avrupa topraklarında Müslümanlar azınlıkta, Hıristiyanlar çoğunluktaydı. 1820'li yıllarda Osmanlı Avrupası'nda Müslüman nüfus yüzde 32 kadardı, 1890'lı yıllarda bu oran yüzde 47'ye çıkmıştır. Bu artışın iki temel sebebi vardır: Kırım ve Kafkas göçmenlerinden önemli bir bölümünün Osmanlı'nın elinde kalan bu Balkan topraklarına yerleştirilmesi ve

Hıristiyanların daha çok nüfusa sahip olduğu toprakların İmparatorluktan ayrılması.[8]

İmparatorluğun uzak toprakları kaybedildikçe oradaki Müslüman nüfus, yakındaki Osmanlı Balkan topraklarına göçüyor, Kırım ve Kafkasya'dan gelen göçmenlerin de önemli bir kısmı buralara yerleştiriliyor, bu şekilde Müslüman nüfus oranı artıyordu. Müslüman nüfus oranındaki artış, Hıristiyan toplumlarda tepki ve dolayısıyla milliyetçilik duygularına yol açıyordu.

Tuna ve Balkan vilayetlerine geçmeden önce Kırım ve Kafkasya'da yapılan katliam, ölüm ve tehcir yani zorla göç ettirme tablosuna toplu olarak bakalım.

Kırım ve Kafkasya'dan
Türkiye'ye nüfus tehciri: 1783-1922

Kırım ve Kazan'dan	1.800.000
Kafkasya'dan	1.200.000

Kaynak: Kırım ve Kazan'dan göçler için bkz. Kemal Karpat, *Etnik Yapılanma ve Göçler*, s. 108. Kafkasya'dan göçler için bkz. Justin McCarthy, a.g.e., s. 37-38. Osmanlı coğrafyasından bugünkü Türkiye'ye, Türkiye'den dışarı yapılan zorunlu göçler için McCarthy'nin şu haritasına bakınız: Forced Migration and Mortality in The Ottoman Empire, An Annotated Map, http://a.pk40.net/m/fd/Forced_Displacement.pdf.

Sadece tehcirler değil, katliam ve ölümler de yaşandı. Kafkasya'da yurtlarından çıkarılanların 400 bini öldürüldü; yollarda eşkıya saldırısından, açlıktan, hastalıktan öldüler.

Kemal Karpat 1859-1914 yılları arasında 2.5 milyon Müslüman'ın Kafkasya'dan Türkiye'ye tehcir edildiğini veya göçtüğünü, bunun yarım milyonunun yollarda öldüğünü tahmin ediyor. Rusya, Müslümanları sürüp çıkardığı bu topraklara Rusları ve Slavları yerleştirerek Ruslaştırma politikası izliyordu.[9]

Nüfusun homojenleştirilmesi, devlete dinen ve etnik olarak sadakat duymayacağı düşünülen nüfus gruplarının yerlerinden edilerek

sayılarının önemsizleştirilmesi 19. yüzyıla ve 20. yüzyılın ilk çeyreğine damgasını vurmuş bir dünya gerçeğidir, maalesef.

Nazilerin Yahudi soykırımı dahil, 20. yüzyılda yaşanacak olan soykırımların öncüsü, Rusya'nın Kırım ve Kafkasya'da yaptığı tehcir ve katliamlardır.

Tarihçi Mujeeb E. Khan'ın isabetle belirttiği gibi, Avrupa'daki modern etnik temizlik ve soykırımlar bilhassa Çarlık Rusyası tarafından başlatıldı. Rusya'nın Karadeniz havzasındaki Osmanlı topraklarını sadece zapt etmesiyle değil, Avrupa'daki "yabancı"lar olarak gördüğü Osmanlı Müslüman nüfusunu tehcir ve yok etmesiyle başlatıldı. O zaman Avrupalı Hıristiyan devletlerin ses çıkarmayıp göz yummasıyla gerçekleşen bu trajik hadiseler, Avrupa'daki modern etnik temizlik ve soykırımların köklerini araştıran birçok Avrupalı yorumcu ve akademisyen tarafından da görülmemeye devam ediyor.[10]

Tuna vilayeti: 1877-1878

Osmanlı'nın Balkanlar'dan çekilmesi sırasında daha büyük facialar yaşandı. Evvela Osmanlı Balkanlar'a Kafkasya'dan daha köklü yerleşmişti. Köklerinden koparılarak sökülüp atıldı... Evet, imparatorluklar çağı sona erecek, ulus-devletler kurulacaktı. Fakat Balkanlar'da halklar o kadar iç içe geçmiş, öylesine birbirine karışmış yaşıyordu ki, ayrılmaları ancak büyük facialarla mümkün olabilirdi, öyle de olacaktı.

Tarihimizdeki üç büyük facianın ilkinin 1877-78 Rus Savaşı olduğunu belirtmiştim.

Çarlık Rusyası doğudan ve batıdan Osmanlı topraklarına saldırdı. Doğu'da Batum, Ardahan ve Kars Rusların eline geçti. Bu üç ilden Anadolu'ya göç başladı.

1877-78 savaşının iki kahraman kumandanı: Tuna vilayetinde Gazi Osman Paşa (doğumu Tokat 1832, vefatı İstanbul 1900) ve Erzurum vilayetinde Gazi Ahmet Muhtar Paşa (doğumu Bursa 1839, vefatı İstanbul 1919).

Batı cephesinde Gazi Osman Paşa'nın şanlı Plevne savunması bir destandır. Romanya'dan aldığı takviye ile sayısı 200.000'e çıkan Çarlık ordusu, Gazi Osman Paşa'nın 40.000 askerle savunduğu Plevne'yi 1877 yılının Temmuzu'ndan Aralık ayına kadar altı ay müddetle kuşatma altında tuttu, defalarca taarruzda bulundu, geri püskürtüldü... 10 Aralık'ta Plevne'den çıkarak Rus ordusuna karşı bir yarma harekâtı düzenleyen Gazi Osman Paşa 5.000 şehit vererek teslim olmak zorunda kaldı. Ve artık...

> Tuna nehri akar gider
> Etrafını yıkar gider
> Gözü yaşlı Osman Paşa
> Plevne'den çıkar gider...

Batı cephesindeki savaşın kahramanı 45 yaşındaki Mareşal Gazi Osman Paşa olduğu gibi, Doğu cephesindeki savaşın kahramanı da 38 yaşındaki Mareşal Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dır.[11] Gazi Ahmet Muhtar Paşa 1912 yılında, 73 yaşında sadrazam olacak ve Türkiye Balkanlar'daki kalan topraklarını da kaybedecektir!

Katliam ve tehcir

Rusya bir yandan Osmanlı Balkanları'nın büyük bir bölümünü, öbür yandan doğuda Kars, Ardahan ve Batum'u işgal etti. Buralarda,

özellikle Tuna vilayetinde katliam ve tehcir faciaları yaşandı.

> **Süheyla Yenidünya:** Sultan Abdülhamid her ne kadar savaş taraftarı olmasa da kabinenin diğer üyeleri savaş taraftarı. Tabii Abdülhamid'in de haklı gerekçeleri var. Ordu yok, devletin durumu belli, her şeyden önemlisi müttefiki yok Osmanlı Devleti'nin. Ama tabii ki sonuç olarak 1877-78 Osmanlı Rus Harbi'ne girilecek ve Balkanlar'da büyük bir trajedi yaşanacak. Bölgedeki Müslüman nüfus katliama uğrayacak. *Illustration* dergisinde yabancı araştırmacıların konuyla ilgili makaleleri vardır. O makaleleri incelediğiniz zaman tek tek Balkanlar'da bölge bölge, şehir şehir, kasaba kasaba yapılan katliamı ve zulmü görebilirsiniz. Hatta sayı da verirler. Mesela bir tanesi çok ilginçtir. Bir şehirden geçerken yıkık dökük harabe bir şehir ve binaların arasından saçları gözüken ölmüş Türk kadınlarına rastlanıyordu, diye yazıyor. Bu bizim Balkanlar'dan aldığımız ilk büyük göç dalgasıdır ki bundan sonra da devam edecektir.

Fransız kaynaklarına göre, 1877-1878 Rus Savaşı çıktığında, Tuna vilayetinde 1.200.000 Türk, 1.130.000 Bulgar ve 100.000 kadar da diğer gayrimüslim unsurlar vardı.[12]

Osmanlı toprak sisteminin sonucu olarak Tuna vilayetinde ekilebilir arazilerin yüzde 70'i Türklerin elindeydi.[13]

Bulgar köylülerinde Bulgar milliyetçiliğini besleyen faktörlerden biri, Türklerin kovulmasıyla topraklarına el koymak istemeleriydi.

Rus ordusu iki yıl süreyle işgal altında tuttuğu Tuna ve Edirne vilayetlerinde Türklere ait mallardan 600 bin ton saman ve ot, 1.5 milyon ton tahıl, 800 bin büyükbaş ve 15 milyon küçükbaş hayvana el koydu, bununla beslendi. Bu yüzden açlık önemli bir kıyım faktörü haline geldi. Kılıçtan kaçıp kurtularak Türkiye'ye sığınanlardan 1878 yılının Ocak ila Nisan ayları arasında mesela Edirne'de günde 160, İstanbul'da günde 800-900 göçmen ölmüştü.[14]

İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Austen Henry Layard, Başbakan Salisbury'ye gönderdiği 24 Haziran 1878 tarihli raporunda Rus işgali altında Tuna vilayetinde yapılan etnik temizliği şöyle anlatır:

> Ruslar geçen yaz Balkanlar'ı geçtiklerinde adalet ve koruma sağlanacağı vaatleriyle Müslümanları silahlarını bırakmaları için kandırmış ve o silahları Bulgarlara devretmişlerdi. Bunu insanların rastgele katledildiği ve ortalığın viraneye döndüğü bir sahne izledi. Böylesi en barbar zamanlardan beri görülmemişti. Ruslar tarafından işgal edilen bütün ülke yakılıp yıkılmıştı. Avrupa'nın en güzel ve en zengin bölgelerinden biri olan verimli Tuna vadisi harap durumdaydı. İşgal alanı olan bölgelerden kaçıp, kendilerini savunamamış olan

> Müslüman ahaliye çok kötü davranılmış, hemen hepsi katledilmişti. Türk idaresi altında dini özgürlüklerden ve sivil eşitlikten yararlanmış olan Yahudiler bile aynı yazgıyı paylaştı...

Layard raporunda tecavüz olaylarını, Müslüman mezarlarının yok edilerek kamuya açık bahçeler haline getirildiğini, camilerin tahrip edildiğini belirtir.[15]

İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde bu dönemdeki Rus ve Bulgar mezalimi hakkında dikkat çekici bilgiler vardır. Layard'ın Londra'ya gönderdiği başka bir raporda, "geçtiğimiz birkaç ay boyunca Ruslar ve Bulgarlar tarafından Rumeli Müslümanlarına karşı işlenen sayısız zulüm, kıyım, tecavüz ve katliam"dan bahsettikten sonra şu satırlar yer alıyor:

> Türkler tarihlerinin en kötü günlerinde bile hiçbir zaman böyle ayırım yapmaksızın katliam, kadın ve kız çocuklara karşı böyle dehşet verici tecavüz, mülkiyeti böyle bütünüyle mahvetme ve bu tür genel dinsel işkence suçlusu olmamışlardır...[16]

19. yüzyılla artık devletlerin güçleri nüfuslarının homojenliğine, büyümeleri de işgal ettikleri topraklardaki nüfusu homojenleştirmelerine dayanır hale gelmişti. O yüzden daha kanlı bir çağa girilmişti. Balkan Savaşı'nın özeti de bu olacaktı; Balkanlar'ın Sırplaştırılması, Bulgarlaştırılması, Yunanlaştırılması...

1877-1878 Savaşı ile Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları döneminde, başta Tuna vilayetinde olmak üzere, Edirne, Manastır ve Selanik'in bu savaşta işgale uğrayan yerlerinde büyük çoğunluğu Türk, 260.000 Müslüman öldürülmüş veya göç yollarında açlık ve hastalıktan ölmüştür. Türkiye'ye sığınabilen göçmen sayısı 515.000'dir.[17]

Yeni haritalar çiziliyor

Rus ordusunun Ayastefanos'a, Yeşilköy'e kadar gelmesi üzerine Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ile feci bir antlaşma imzalamak zorunda kaldı: 3 Mart 1878 Ayastefanos Antlaşması... Bulgar milliyetçiliğinin esin kaynağı olacak Büyük Bulgaristan'ı kuran Ayastefanos Antlaşması, Yeşilköy semtindeki bir konakta imzalandı.

Antlaşmaya göre, Büyük Bulgaristan kuruluyor, bütün Osmanlı Makedonyası'na sahip olarak Ege Denizi'ne ulaşıyordu. Böylece Rusya, Slav ırklarına ve Ortodoks dinine bağlı Büyük Bulgaristan'la Balkanlar'da çok büyük bir köprübaşı ele geçirecekti. Tuna vilayetinde Müslümanlara yapılan tehcir ve katliam da bu amacın bir parçasıydı. Kemal Karpat'ın belirttiği gibi:

> 1877-78'de Rus orduları Osmanlı toprakları olan bugünkü Bulgaristan'a girince orada ekseriyeti Bulgar olan bir millet yaratmak istediler. Çünkü Bulgaristan o şekilde Rusya'nın Balkanlar'da öncüsü olacaktı. Fakat o tarihte Bulgaristan'ın Hıristiyan nüfusu Müslümanlardan fazla değildi. Bir Bulgar milli devleti kurmak için önce bir Bulgar ekseriyeti yaratmak lazımdı. Bu amaçla Rus ordusu ve Bulgar çeteleri 300 bin Müslüman Türk'ü öldürdü, 1 milyon kadar insanı da yerinden etti. Böylece 1878'de Balkanlar'dan Anadolu'ya en büyük Müslüman Türk akını başladı.[18]

Kurulan Büyük Bulgaristan, Ege Denizi'ne ulaştığı için Osmanlı'nın Batı Rumeli ile bağlantısı kopuyor, Osmanlı ülkesi ortadan iki ayrı parçaya bölünüyordu.

Osmanlı'nın Tuna vilayeti artık yoktur, Bulgaristan ve Romanya'nındır.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan başlayarak Rusya, Osmanlı'ya karşı Ortodoks ve Slav kökenli halkları isyana tahrik etti, sürekli destekledi. Balkanlar'da Rusya en çok da Slav kökenli ve Ortodoks Bulgarlara destek verdi. Balkan Harbi'nin en önemli sebeplerinden biri Rusya'nın bu politikasıdır:

> **Richard Hall:** Bir kere kökenlerden kaynaklanan duygusal bir boyutu var olayın. Aynı dile, aynı kültüre, aynı dine sahiptiler. Ama tabii ki Rusya'nın asıl amacı Boğazlar'ın kontrolüydü. Özellikle Karadeniz ve Akdeniz'le ilgileniyordu. Bulgaristan da bu hedeflere en yakın pozisyondaki ülkeydi. Rusya Boğazlar'a ulaşmak adına Bulgaristan'ı üs gibi kullanmak istiyordu.
>
> Çarlık Rusyası'nın bu Balkan siyaseti aynı zamanda Panslavizm duygularıyla motive edildi...
>
> Panslavizm aynı zamanda da işin duygusal boyutunu, Slav ulusları arasındaki bağı gözler önüne seriyor. Özellikle Doğu Avrupa'da çok belirgin yaşandı ve Ortodoks kökenleri, dil ve din bağlarını güçlendirdi.
>
> Böylece Çarlık Rusyası Balkanlar'da önemli bir siyasi aktör haline geldi.

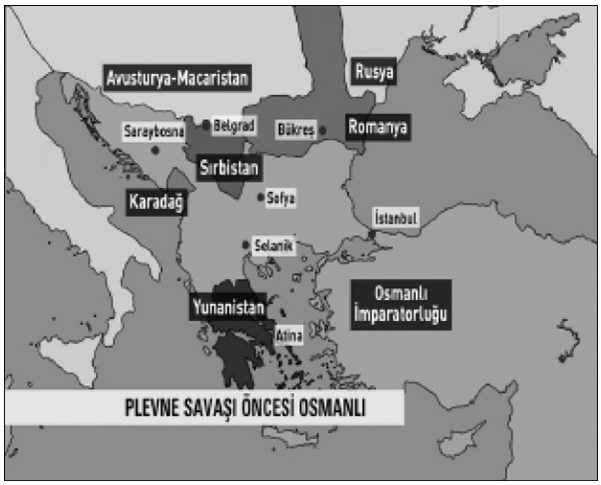
Rusya’nın Balkanlar’da bu kadar güçlenmesinden rahatsız olan Almanya’nın ve diğer Büyük Devletler’in[19] müdahalesiyle 31 Temmuz 1878’de Berlin Antlaşması yapıldı. “Büyük Bulgaristan” küçültüldü. Bir Bulgar devleti kuruluyor, bir de özde Bulgaristan’a, sözde Osmanlı’ya bağlı özerk bir bölge kuruluyordu. Bulgaristan’ın Ege Denizi’ne çıkışı da önleniyordu. Bu andan itibaren, İkinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar Bulgar milliyetçiliğinin hedefi, Ayastefanos Antlaşması’yla kurulan “Büyük Bulgaristan”ı yeniden gerçekleştirmek olacaktır. Bulgaristan’ın bu hırsı Balkan Harbi’nin en önemli sebeplerinden biridir.

> Berlin Antlaşması’yla Yunanistan’a Teselya sancağı, Sırbistan’a da Niş sancağı verilerek bu iki ülke biraz büyütüldü. Doğu’da Rusya’ya Kars, Ardahan ve Batum, Akdeniz’de İngiltere’ye Kıbrıs veriliyordu.

Şunu da belirtmeliyiz; 1877-78 Savaşı’nda doğuda Rusya’nın işgal ettiği Kars, Ardahan ve Batum Berlin Antlaşması’na göre Rusya’da kaldı. Antlaşmadan hemen sonra Rusya Kafkasya’da kendine sadık bir Hıristiyan nüfus yerleştirme politikasına hız verdi. Berlin Antlaşması’nın ilginç bir maddesi, Kafkasya’dan Anadolu’ya sürülen / göçen Çerkezlerin yerleştirildiği Doğu Anadolu’da Çerkezlere ve Kürtlere karşı Ermenileri koruyacak tedbirleri alması için Osmanlı Devleti’ni görevlendirmesiydi.[20]

Böylece ilerideki Ermeni meselesi filizlenmeye başlamıştır.

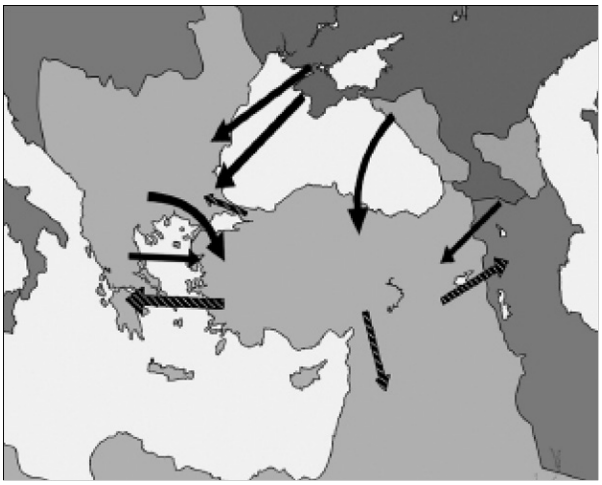
Değişen haritalarda toprak kaybı

Osmanlı coğrafyasından bugünkü Türkiye'ye ve Türkiye'den dışarıya zorunlu göçler

Dikkat edilmesi gereken husus, artık bütün savaşların ve uluslararası antlaşmaların etnik ve dini nüfus faktörünü içeriyor olmasıdır. Devletlerin savaş ve diplomasi siyasetinde etnik ve dini faktörler çok önemli hale gelmiştir.

Balkan milliyetçiliği ve Berlin Antlaşması

Berlin Antlaşması'yla Makedonya'nın Manastır, Kosova ve Selanik vilayetleri "Doğu Rumeli eyaleti" adıyla Osmanlı'ya verilmişti ama bir şartla: Antlaşmanın 13-23. maddelerine göre Osmanlı Devleti Makedonya'da Hıristiyan tebaa lehine reformlar yapacaktı. Bu maddeler özetle şöyledir:

> Balkanlar'ın güneyinde Doğu Rumeli adıyla yeni bir eyalet kurulacak ve ıslahat yapmak kaydıyla doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'ne bağlı olacaktır. Başına imzacı devletlerin uygun bulacağı bir Hıristiyan vali Babıâli tarafından beş yıllık süre için atanacaktır.
>
> Babıâli, Doğu Rumeli eyaletinin karşılaşacağı iç ve dış tehditler karşısında alacağı kararları ve gerekçelerini İstanbul'daki yabancı elçilere bildirecektir.
>
> Girit'in özerkliği genişletilecek, reformlar konusunda Osmanlı Büyük Devletler'e bilgi verecektir.[21]

1912'de çıkacak Balkan Savaşı'nın kökleri, 34 sene önce yapılmış olan bu Berlin Antlaşması'na kadar gider. Bu düzenleme Balkan milliyetçiliklerini ateşlemiş, sonunda savaş patlak vermiştir. Osmanlı'nın zaafı ortaya çıkmış, Büyük Devletler'in Balkanlar'daki

milliyetçi isyanları destekleyeceği görülmüştür. Toprağı genişleyen Yunanistan'ın iştahı büsbütün kabardığı gibi, Ayastefanos Antlaşması'ndaki Büyük Bulgaristan'ı Berlin'de kaybeden Bulgaristan, yeniden bu toprakları ele geçirmek için hırslı bir milliyetçilikle askeri ve kültürel modernizasyona başlamıştır.

Kemal Karpat'ın belirttiğine göre, İstanbul'daki öngörülü İngiliz Büyükelçisi A. H. Layard, Dışişleri Bakanı Salisbury'ye yazdığı raporda, Berlin Antlaşması'nın Şark Meselesi'ni çözmekten uzak olduğunu, bu antlaşmayla yaratılan beklentilerin huzursuzluk ve sıkıntılara, hatta savaşlara yol açacağını söylemiştir.[22]

İşte bu, Balkan Savaşı olacaktır.

Hatta Yunanistan Berlin'de bütün Epir (Yanya vilayeti) ve Teselya'yı istiyordu. Başkenti Yanya şehri olan Epir bölgesi Osmanlı İmparatorluğu'nda kalmış, Teselya'dan ise büyük bir pay, 12.000 km^2 toprak almıştı. Epir ve Preveze Osmanlı'da kaldığı için Berlin Antlaşması'na Yunanistan'da büyük tepki oldu. Bu tepki Yunan kamuoyunun nasıl genişlemeci bir milliyetçilikle dolu olduğunu gösterir. Bunun üzerine Osmanlı, Teselya ordusunu seferber etti, Golos limanına da bir filo gönderdi, Yunanistan sustu.[23] Yunanistan 1912 savaşında Epir bölgesini ele geçirecektir. Bu, Berlin Antlaşması'nın en önemli sonucunun Balkan Savaşı olduğunu gösteren tipik bir olaydır.

Abdülhamid ve ondan sonra İttihatçılar Berlin Antlaşması'nın bu "reform" maddelerini uygulamadılar. Ama bu madde Balkan milliyetçiliklerinin sürekli beslendikleri bir referans kaynağı oldu. Girit'in özerkliğinin genişletilmesi ve bu konuda Osmanlı'nın Büyük Devletler'e bilgi vermesi düzenlenmişti. Bu, Balkan milliyetçilikleri için bir örnekti; olay çıkarmak, Batı'nın desteğiyle özerklik almak ve Batı'nın desteğiyle bu özerkliği genişletmek... Sonrası bağımsızlık.

Bu antlaşma ile Ayastefanos'taki korkunç toprak kayıpları biraz azaltılmıştır ama yine de kayıplar çok ağırdır. Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye bıraktığı Kıbrıs dahil, Bulgaristan'a, Romanya'ya, Sırbistan'a, Avusturya'ya, Yunanistan'a, Rusya'ya ve İran'a kaybettiği toprak 212.450 km^2, nüfus ise 5 milyon 455 bindir. Osmanlı, Avrupa'daki topraklarının beşte ikisi kaybetmişti.[24]

En ağırı, ileride Balkan Savaşı'nı çıkaracak olmasıdır.

Böylece 1877-78 Rus Harbi'nin iki önemli sonucu olmuştu: Bir, Tuna vilayetindeki Müslümanlar etnik temizliğe maruz kalmışlardı... İki, Berlin Antlaşması'nın Makedonya'da Hıristiyanlar lehine reform yapılmasını öngören maddeleri, Balkanlar'daki milliyetçilik hareketlerini ateşlemişti. Bu madde Tuna vilayeti gibi Balkanlar'ı da Müslümanlardan arındırma ümidini körüklemişti. Balkanlar'da ulusçuluk, reform isteyerek örgütlenecekti.

Balkan milliyetçiliği, Balkan komitacılığı

1877 savaşının tarihimizdeki üç büyük felaketten ilki olmasının sebebi, sadece bu vahim insani kayıplar değildir. Namık Kemal, "Tuna vilayetini kaybedersek Rumeli'yi elde tutamayız" demişti. Bu savaşta Tuna vilayeti kaybedilmiş, bir şerit haline dönüşmüş olan Rumeli, Balkan ulus-devletlerinin genişlemeci hırslarına, Bulgaristan'ın, Sırbistan ve Karadağ'la Yunanistan'ın saldırılarına açık hale gelmişti.

Balkan Savaşı aynen böyle 1912 Ekimi'nde patlayacak, Osmanlı bu toprakları da kaybedecekti.

Dahası, şanlı Plevne direnişine rağmen Osmanlı'nın mağlup olması ve sınırların değişmesi, Balkanlar'da gözü olan devletlerin iştahını artırmıştı. Belki en önemlisi Berlin Antlaşması'nın Balkanlar'daki etnik milliyetçi ihtirasları tahrik etmesiydi.

Bulgaristan Büyük Bulgaristan peşinde olacak, onun için silahlanacaktı...

Yunan Megali İdea'sının ilk hedefi yine Osmanlı Makedonyası'nı, Selanik'i, Manastır'ı, Serez'i, Kavala'yı almaktı; ona göre silahlanacaktı...

Büyük Sırbistan hedefi de Osmanlı Makedonyası'nı Sırbistan'a katmak anlamına geliyordu, Sırbistan ona göre silahlanıyordu.

Sadece ordular değil...

Her bir Balkan devleti Osmanlı Makedonyası'ndaki kendi etnik gruplarını hareketlendirmek için "komita"lar kurmuşlardı. Bunların hepsinin silahlı kanadı, yani terör örgütleri vardı.

> **Richard Hall:** Komitacı kelimesi, gerilla veya düzensiz orduyu oluşturanlar için kullanılıyordu. Motivasyonlarını milliyetçilikten alan militanlar için kullanılan bir kelimedir. 20. yüzyılda Makedonya'da dört tip komitacı vardır. Yunan komitacıları, Bulgar komitacıları, Sırp komitacıları ve Osmanlı yanlısı komitacılar. Osmanlı yanlısı komitalar Türklerden, Slav dili kullanan Müslümanlardan ve Arnavutlardan oluşuyordu.

1890'larda amacı Makedonya'da hâkimiyet kurmak olan devrimci örgütler belirdi. Silahlanıp dağa çıkan örgütler... Bunlara o zaman "komita", militanlarına da "komitacı" deniliyordu. Osmanlı ve Türkiye araştırmaları uzmanı François Georgeon bunların "terörist" olduğunu belirtir:

> Makedonya 19. yüzyıl sonunda, devrimci komite üyelerinin, komitacıların çok sayıda şiddet eylemine sahne olur. Teröristlerin yöntemleri köyleri yağmalamaktan, adam kaçırıp fidye istemeye, camileri ve kiliseleri yakmaya, banka soygunlarına ve heyecan uyandıran tren baskınlarına kadar büyük bir çeşitlilik gösterir... Teröristlerin amacı yabancıların dikkatini çekmek ve silah temin edebilmek için fidyeler almaktır. Özellikle Bulgarlar kâğıt üzerinde kalan Berlin Antlaşması'nın 23. maddesinin uygulanmasını sağlamak amacıyla İngiltere'yi müdahale ettirmeye uğraşırlar...

Avrupa'nın ilgisini çekmek için turist ve misyoner kaçırmak da bu eylemlerin önemli bir parçasıdır.[25]

İlk Makedon komitası 1890'da Sofya'da kuruldu. Çeşitli komitalar birleştirilerek Üst Makedon Komitası (VMK) adı verildi. Amacı Makedonya'yı Bulgaristan'a katmak; uyguladığı metot Makedonya'da karışıklıklar çıkarmaktı. Bulgar subaylarının komutası altında silahlı teröristler göndererek Makedonya'da eylemler yapacaklardı.[26]

Osmanlı yönetimindeki Makedonya'da komita faaliyetleri 1893 yılında İMRO adıyla örgütlendi. İMRO, İç Makedonya Devrim Örgütü demektir. Kurucusu Todor Aleksandrov ve adamları dağa çıkmışlardır. İMRO Bulgar yanlısıdır. Osmanlı'dan özerklik istemektedir. Tabii özerklik, Bulgaristan'a katılmanın ilk aşamasıdır.

Bulgaristan yanlısı bu komitalara, örgütlere karşı Yunanlar da 1894 yılında Etniki Eterya'yı kurdular. Etniki Eterya'nın da amacı Makedonya'yı, yani Selanik ve Manastır'ı Yunanistan'a katmaktır. Sırpların komitası ise Aziz Sava Cemiyeti'dir. Osmanlı

Makedonyası'ndaki bu Bulgar, Yunan ve Sırp oluşumlarının askeri kolu, yani terör örgütleri de vardır.[27]

Komitaların amacı, bugün terör eylemleri dediğimiz silahlı hareketlerle karışıklık çıkarıp Osmanlı yönetimini iyice sarsmak, reform baskısını artırarak Avrupa'nın müdahalesini sağlamaktır. Aynı zamanda terör, etnik ve dinsel ayrıştırma metodudur.

Tanınmış yazarımız Necati Cumalı Balkan göçmenidir. Manastır'ın Cuma ilçesinde doğmuştur. Ailesi Lozan mübadelesiyle Türkiye'ye göçtüğünde Necati Cumalı 2 yaşındaydı. Tabii ailesinde birçok Balkan hatıraları dinlemiş, sonra kendisi o yerleri gezmişti. Necati Cumalı *Makedonya 1900* ve *Viran Dağlar* adlı eserlerinde Balkanlar'ı anlatır. Komitacıları da anlatır:

> Ölümle sarmaş dolaş yaman bir dönemdi o dönem. Kaç gündür şenlikler, törenler sürüp gidiyordu ama o dönem sona erdi mi ermedi mi kimse kestiremiyordu henüz. Pazar yerinde satıcı olsun alıcı olsun, dolanan insanlar, hep o dönemin insanlarıydı. Bellekleri yangın, ölüm, ırza geçme hikâyeleriyle doluydu. Yangınlar çıkarılır, buğday ambarları, samanlıklar, ahırlar, köy evleri yanar, yalazların ışığında, evsiz kalan günahsız insanlar, yangından kurtarabildikleri küçük çocukları, yaşlıları, kırık dökük eşyalarıyla oradan oraya atarlardı kendilerini. Damlarından uğrayan atlar, inekler, keçiler alevler arasından çıkış yolu bulabilmek için sağa sola atılırlardı. Sabah evinden sapasağlam çıkan erkeklerin gece yarısından sonra ölüsü kapısına bırakılır, ya da yol kıyısında ölü bulunduğu haberi gelirdi. Genç kızlar, kadınlar zevk için, istenildikleri için, salt kirletilmiş olmak için kirletilirdi. Ölüler gözyaşlarıyla gömülür, ırzına geçilen kadınlar arasında delirenler, kendini öldürenler olur, yangınların ardından felakete uğrayanlar, bir beygire ya da bir yük arabasına yükledikleri kurtarabildikleri eşyalarıyla, kaç kuşaktır yaşadıkları köylerinden, tam olarak nereye yerleşeceklerini, ne iş tutacaklarını bilmeden göç ederlerdi. Umutları, yeryüzünde kimsenin kendilerini düşman göremeyeceği bir köşe bulabilmekti yalnız. Gazetelerde çok az yer alırdı bu olaylar. Fakat ağızdan ağıza köyleri, kasabaları dolanıp dururdu. Böyle aylar yıllar geçer, hükümetin bulup çıkaramadığı suçluları zaman ortaya çıkarır, olanlar, günüyle, yeriyle, gerçek suçluların ayrıntılarıyla yerleşirdi belleklere. Bir kez gerçek suçlu halk arasında saptandıktan sonra, çokluğundan suçluların sayısını şaşıran hükümet arkasını bırakmış olsa bile ölenlerin, ırzına geçilenlerin, evleri yakılanların yakınlarının kini diri kalır, suçlulardan öç alacağı günü gözlerdi.[28]

Necati Cumalı'nın, zulümden kaçan göçmenler için söylediği şu söz, gelişmekte olan Balkan milliyetçiliklerinin "vatan" kavramını tanımlamak bakımından son derece önemlidir:

> Umutları, yeryüzünde kimsenin kendilerini düşman göremeyeceği bir köşe bulabilmekti yalnız...

Ordular artık kendi etnik grubunun ülkesini kurmak için çarpışacaktı. Rum-Yunan, Bulgar ve Sırp milliyetçilikleri bu coşkulu duygularla motive oldu, orduları buna göre savaşa hazırlandı. Buna karşılık Müslüman halk bezgin, Osmanlı ordusu moralsizdi. Heyecanlı, atak, hazırlıklı Balkan orduları karşısında, yılgın ve kötü kumanda edilen Osmanlı ordusu her cephede mağlup oldu. Utanç verici bozgunlar yaşandı.

Balkan savaşları, geleneksel çok-kültürlü imparatorluk coğrafyasında Balkan mozaiği içinden "devlete sadık ulus"lar yaratmanın ve bu "ulus"a ait olduğuna inanılan toprakları askeri kuvvet kullanarak yeni "devlet"e katmanın savaşlarıydı. Onun için bu savaşların toplumsal tabanı ve etnik hedefleri vardı, bu yüzden büyük facialar yaşandı. Necati Cumalı *Viran Dağlar* adlı eserinde şöyle anlatır:

> İlk silahlar patladıktan sonra akıllar durdu. Yaptığını, ettiğini bilmez, ölçemez oldu silah seslerini duyanlar. Kan tutmuştu ordudakilerle birlikte sivilleri de. Çok kan döküldü cephelerde. Cephelerden daha çok cephe gerilerinde can aldı savaş. Büyük küçük, kadın, çoluk çocuk, yaşlı demeden binlerce kişi süngülendi, ateşe verilen evlerinde öldü. Savunmasız kadınların ırzlarına geçildi. Göç yollarında vurulmuş, düşmüş ölü anaların memelerini emmeye çalışan bebeler, üstlerinden geçen top arabaları tekerleklerinin ezdiği, dağıttığı beyinler, karlara saplanarak ayakta donmuş kalmış atlar, insanlar, üst üste cesetlerle dolu hendekler görülüyordu. Çok gözyaşı döküldü, çok yoksulluk çekildi...[29]

Bu kanlı savaşta Osmanlı ordusunun birkaç hafta içinde çözülüp bozguna uğrayarak geniş diyarları bırakıp geri çekilmesi, etnik temizlik yaparak bu toprakları "ulus"larına katmak isteyen Balkan ordularının ve komitalarının Müslümanlara katliam ve tehcir uygulamasını çok kolaylaştırdı. Savunmasız insanlara zulüm daha kolay yapıldı.

Ordu böyle utanç verici şekilde çekilirken, Yanya, İşkodra ve Edirne'nin şanlı bir direniş sergilediğini, fakat bazı şehirlerin tek kurşun sıkmadan teslim edildiğini göreceğiz. Yunanistan Selanik'i almıştır. Bulgar ordusu Çatalca'ya kadar gelmiştir, Edirne'yi alacaktır! Sırp ordusu Üsküp ve Manastır'a girmiştir... Namık Kemal'in korkusu

gerçekleşmiş, Tuna vilayetinden sonra işte bütün Rumeli ebediyen kaybedilmişti.

Bu savaşta kaybedilen belli başlı şehirlerden Türkiye'ye çok göçmen geldi, hâlâ hatırlarlar, soyadlarında yaşamaktadır bu şehirler...

Osmanlı'nın bu savaşta kaybettiği toprak 167 bin kilometre karedir, üzerindeki nüfus, Arnavutlar dahil 6 milyondu.

Elden çıkan bu topraklarda yaşanan katliam ve tehciri tarihçi Justin McCarthy şöyle anlatır:

> Bulgar, Yunan, Sırp ve Karadağ orduları ilerledikçe yollarının üstündeki Müslüman köylerini tahrip ettiler. Müslüman köylüler ve şehirliler tecavüz edildiler, öldürüldüler. İlerideki köylüler ve şehirliler, Balkan orduları gelmeden önce kurtulabilmek için kaçtılar, göçe çıktılar. Bütün bir halk yollara düşmüştü.[30]

Savaştan önce Balkanlar'daki Müslüman nüfusu, Arnavutluk hariç 2.315.000'di. Hemen tamamı Türk'tü. Balkan Savaşları sırasındaki tehcir ve katliamlar, göçler ve Balkan ulus-devletlerinin uyguladıkları etnik homojenleştirme politikaları sonucunda Balkanlar'daki Müslüman sayısı 1922'de 370.000'e inmiş, erimiştir. Balkanlar'da yok olan bu 1.145.000 Müslüman Türk'ün 812.000'i göçmen olarak Türkiye'ye ulaşabilmiş, 633.000'i ise öldürülmüş veya Türkiye'ye sığınmak için çıktıkları göç yollarında açlıktan, hastalıktan, bitkinlikten ölmüştür![31]

Ne büyük acılar çekildiğini gelecek bölümlerde biraz daha yakından göreceğiz.

Nasıl olmuştu da Osmanlı bir ay içinde dört yüzyıllık, beş yüzyıllık topraklarını kaybetmişti? Nasıl olmuştu da Osmanlı ordusu böyle utanç verici bir mağlubiyete uğramıştı? Üç yıl sonra Çanakkale'de destan yazacak ordu, nasıl olmuştu da, şehirleri tek kurşun sıkmadan teslim edivermişti?

Osmanlı ordusunun komutanları ve İstanbul'daki devlet adamları ne yapıyordu?

Gelecek bölümde bunları göreceğiz. Şimdi Balkan Savaşı'nda kaybedilen vilayetleri topluca görerek bu bölümü bağlayalım. Tarihçi Yılmaz Öztuna'ya göre, Osmanlı'nın kaybettiği vilayetler şöyledir:

Selanik vilayeti: Yüzölçümü 35.000 km^2 ve nüfusu 1.415.000'dir. Selanik merkez sancağından başka Serez, Drama ve Taşoz sancaklarından oluşur. Sancaklara bağlı toplam 28 ilçe vardır.

Manastır vilayeti: Yüzölçümü 28.500 km^2, nüfusu 1.061.000'dir. Manastır merkez sancağından başka Serfice, Debre, Göreci, Elbasan sancaklarından oluşur. Toplam ilçe sayısı 25'tir.

Kosova vilayeti: 32.900 km^2 yüzölçümüne, 1.726.000 nüfusa sahiptir. Üsküp merkez sancağıdır, diğer sancakları Priştine, İpek, Prizren, Yeni Pazar, Senice ve Taşlıca'dır. Bu sancaklara bağlı 32 ilçesi vardır.

İşkodra vilayeti: Yüzölçümü 10.000 km^2, nüfusu 368.000'dir. Merkez sancağı İşkodra, diğer sancağı Draç'tır. Esat Toptani, Draç mebusu olarak Osmanlı Mebusan Meclisi üyesiydi. İşkodra'nın bu iki sancağına bağlı 9 ilçesi vardır.

Yanya vilayeti: 17.900 km^2 yüzölçümü, 649 bin nüfusu vardır. İlçeleri Yanya, Ergiri, Berat ve Preveze'dir. İsmail Kemal Vlora, Mebusan Meclisi'nde Berat Mebusu idi. Bu sancaklara bağlı 21 ilçeden müteşekkildir.

Akdeniz Adaları vilayeti: Osmanlıca Cezayir-i Bahr-i Sefid denilen bu vilayetin yüzölçümü 9.690 km^2, nüfusu 415.000'dir. Rodos, Sakız, Midilli sancaklarına bağlı 16 ilçesi vardır. Küçük adalar bu sancaklara bağlıdır.

Edirne vilayeti: Birinci Balkan Harbi'nde Bulgar işgaline uğrayan Edirne vilayetinden Edirne ve Kırklareli 1913'teki İkinci Balkan Harbi'nde kurtarılmış, sadece 6 ilçeli Gümülcine ve 3 ilçeli Dedeağaç Bulgarların eline geçmiş ve buraları Birinci Dünya Savaşı sonunda Yunanistan almıştır. Batı Trakya dediğimiz Gümülcine ve Dedeağaç sancaklarının toplam yüzölçümü 26.000 km^2, nüfusu 524.000'di.

Girit vilayeti: 8.379 km^2 genişliğindeki adanın nüfusu 344.000'di. Hanya, Kandiye, Resmo, Laşid ve İsfakiye sancaklarına bağlı 19 ilçesi mevcuttu.

Sisam adası: 833 km^2 ve 80.000 nüfusludur.

Böylece Türkiye o zamanki idari teşkilata göre 8 vilayet, 33 sancak, 115 ilçe kaybetti. Bu, toplam 167.312 km^2 toprak, 6.582.000 nüfus kaybı demektir.[32]

Şimdi Balkan Savaşı'na biraz yakından bakalım.

1. Richard Hall, *Balkan Savaşları, 1912-1913, I. Dünya Savaşı'nın Provası*, Homer Kitabevi, İstanbul 2003. (İngilizcesi *Prelude to the First World War.*)

2. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV. cilt, I. Kısım, s. 408.

3. Bkz. Kemal Karpat, *Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 199-232.

4. Kemal Karpat, *Etnik Yapılanma ve Göçler*, s. 163.

5. Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, 1830-1914, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 108.

6. Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 34.

7. Dr. Serdar Sarısır, *Demografik Oyun Sürgün*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 69.

8. Kemal Karpat, *Etnik Yapılanma ve Göçler*, s. 177.

9. a.g.e., s. 170-172.

10. Mujeeb E. Khan, "Ottoman Eastern Question and the Problematic Origins of Modern Ethnic Cleansing, Genocide and Humanitarian Interventionism in Europe and Middle East", şu eserde: der. Hakan Yavuz & Peter Slughlett, *War and Diplomacy, The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, The University of Utah Press, 2011, s. 99, ayrıca bkz. s. 110-111.

11. Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, cilt 7, s.156.

12. Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, I, Türk Tarih Kurum Basımevi 1989, s. CLXVII.

13. Dr. Serdar Sarısır, a.g.e., s. 90.

14. Bilal Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, I, s. XXI, CLXXV.

15. Kemal Karpat, *Etnik Yapılanma ve Göç*, s. 179.

16. Kemal Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge Yayınları, İstanbul, 2004, s. 220-221. (FO 424/21, 821/21 ve 24 Haziran 1878 dosyalarından)

17. Justin McCarthy, a.g.e., s. 110-111. Karpat'ın tahminine göre "öldürülenlerin" sayısı 300 bine, Türkiye'ye göçenlerin sayısı 1 milyona yakındır. Bkz. *Osmanlı Nüfusu*, s. 16.

18. Kemal Karpat'la Devrim Sevimay'ın mülakatı, *Milliyet*,1 Haziran 2009.

19. Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletler: Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu. Kongrede Osmanlı delegasyonu: Mehmet Ali Paşa, Kara Tedori Paşa, Berlin sefiri Sadullah Paşa'dır. Rusya'yı Şansölye Gorçakof, İngiltere'yi Başbakan Disraeli ve ünlü Dışişleri Bakanı Salisbury, Almanya'yı "Demir Şansölye" Bismarck başkanlığındaki heyetler temsil etti. Diğer devletler dışişleri bakanlarıyla temsil edildiler.

20. Bkz. Sacit Kutlu, *Emperyalizm ve Milliyetçilik Çağında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, s. 119-120.

21. Ayastefanos ve Berlin antlaşmaları hakkında bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII. cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1962, s. 64-78.

22. Kemal Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge, 2004, s. 224.

23. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, cilt 6, der. Mustafa Cezar, İskit Yayınevi, İstanbul 1963, s. 3338, 3344.

24. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, cilt 6, s. 3337.

25. François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 505.

26. Arijan Ibraim, *Berlin Kongresi'nden Balkan Savaşlarının Bitimine Kadar Makedonya Sorunu (1878-1912)*, Yüksek Lisans Tezi, İH İktisat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s. 43.

27. Richard Hall, a.g.e., s. 5.

28. Necati Cumalı, *Makedonya 1900*, Cumhuriyet Kitapları, 16. baskı, İstanbul, 2009, s. 77-78.

29. Necati Cumalı, *Viran Dağlar*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2011, s. 225

30. Justin McCarthy, *The Ottoman Peoples and the End of Empire*, Oxford University Press, New York 2005, s. 91.

31. Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1998, s. 191-192.

32. Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, cilt 7, s. 272-274. Vilayetler tablosu ufak düzeltmelerle buraya alınmıştır.

2
Batı Rumeli’nin kaybı

1912-1913 Balkan Harbi’nde Osmanlı dört cephede savaştı. Savaşta Başkumandan Vekili Nazım Paşa’dır, vekil denilmesinin sebebi, devlet başkanı olarak padişahın başkumandan sayılmasıdır. Adriyatik’ten İstanbul’a kadar büyük bir alanı kapsayan Osmanlı Balkanları’nın doğu kesiminde, Bulgar hücumuna karşı Trakya’yı savunmakla görevli Doğu Ordusu vardır. Kumandanı Abdullah Paşa’dır. Dört kolordu ve bir süvari tümeninden oluşmaktadır.

Görevi Bulgar saldırısı karşısında Kırcaali, Edirne ve o zaman Kırkkilise denilen Kırklareli hattını savunmaktır. Yani geniş anlamıyla Trakya’yı...

Edirne bir “müstahkem mevki” yani özel olarak tahkim edilmiş bir savunma alanıdır. 17 tabya ve 50.000 askerle savunulacaktır. Edirne kumandanı, kahraman Şükrü Paşa’nın şanlı bir savunma savaşı yaptığını, fakat Kırklareli ve Lüleburgaz muharebelerinde Osmanlı ordusunun utanç verici bozgunlara uğradığını, Bulgar ordusunun İstanbul’a 50 kilometre mesafedeki Çatalca’ya kadar geldiğini göreceğiz.

Şimdi göreceğimiz Batı Rumeli cephesinde ise Sırp, Karadağ ve Yunan ordularıyla savaşılacaktır. Osmanlı Batı ordusunun görevi Batı Rumeli’yi, yani Yanya’yı, İşkodra’yı, Vardar Ovası’nı, Kosova’yı, Priştine’yi, Manastır’ı, Selanik’i, Kavala’yı savunmaktır. Buna göre, Osmanlı Batı ordusu biri Sırbistan sınırında, biri Bulgaristan sınırında, öbürü Yunan ordusuna karşı Epir ve Teselya’da mevzilenmiş üç kolordudan oluşmaktadır. Karadağ’a karşı bir piyade, iki redif, yani yedek asker tümeni konuşlanmıştır. Karadağ ordusunun saldıracağı İşkodra ile Yunan ordusunun saldıracağı Yanya müstahkem mevkilerdir,

tahkim edilmişlerdir. Yanya ve İşkodra'nın kahramanca savunma yaptıklarını göreceğiz.

Batı ordusunun kumandanı Ali Rıza Paşa'dır.

Buradaki Osmanlı askeri gücünün belkemiğini oluşturan Vardar ordusunun kumandanının Zeki Paşa olduğunu da belirtelim.

Batı cephesinde de Osmanlı ordusu bozguna uğrayacak, Kosova'ları, Üsküp'leri, Manastır'ları, Selanik'leri bırakıp çekilecektir. Selanik, tek kurşun atmadan Hasan Tahsin Paşa tarafından Yunan ordusuna teslim edilecektir.

Osmanlı dört cephede savaşacaktır:

- Trakya'da Bulgarlara karşı,
- Makedonya'da Bulgar, Sırp ve Yunanlara karşı,
- Kosova ve Kuzey Arnavutluk'ta Sırp ve Karadağlılara karşı,
- Güney Arnavutluk'ta Yunanlara karşı...

En büyük tahribat Trakya ve Makedonya'da olmuş, en büyük acılar Trakya ve Makedonya'da yaşanmıştır. Bulgarlar Trakya'yı, Sırplar Kosova, Manastır, Ohri ve Üsküp'ü, Yunanlar Selanik'i alacaklardır.

Osmanlı içinden çöküyordu

Makedonya'da çetelerle savaşan genç subaylar o metotları benimsemiş, Abdülhamid'i İkinci Meşrutiyet'i ilana mecbur etmek için dağa çıkmışlardır. Enver ve Niyazi Beyler bunların en ünlüleridir. Meşrutiyet ilan edilince "Kahraman-ı hürriyet" olarak yüceltilmişlerdir.

Kahraman-ı hürriyet Enver ve Niyazi Beyler, Türkçe, Fransızca, Ermenice, Rumca.

Meşrutiyet’in getireceği özgürlük, eşitlik ve kardeşlik sayesinde bütün dini ve etnik unsurlar kardeş olacaktı. Rum, Bulgar ve Ermeni komitacılarıyla İttihatçılar, hocalarla papazlar kucaklaşıyor, ülke adeta bir hürriyet histerisi yaşıyordu. Bu cicim ayları çok uzun sürmedi.

Şükrü Hanioğlu: Tabii Meşrutiyet’ten çok büyük beklentiler vardı. Dediğiniz gibi işte herkes ümit ediyordu ki bir anda imparatorluğun bütün sorunları ortadan kalkacak ve bütün bu sorunlar çözümlenecek; öyle olmadı. Şimdi burada temel sorun, özellikle Makedonya’da mücadele yürüten Osmanlı unsurlarının talep çıtalarını çok yüksek tutmalarıydı. Yani bunlar çok yüksek taleplerde bulunuyorlardı ve 1908 sonrasında kendilerine verilen Osmanlılık fikrini, yani Osmanlılık idealini de kendi taleplerini karşılayacak bir çözüm olarak görmüyorlardı. Dolayısıyla Meşrutiyet’in getirdiği parlamenter temsile karşı mesela büyük kota sorunları çıktı. Yunanlar kendilerine Meclis’te ayrılan kotaları beğenmediler. Ve daha fazla kota istediler.

İttihat ve Terakki ilk başta genel seçimler olsun, herkes adayını göstersin, isteyen kazansın tipi bir politikayı benimsedi. Fakat diğer unsurlar buna diyorlardı ki, bu olursa birçok yerde hep Türkler-Müslümanlar kazanır, onun için bize yüksek kotalar verilmesi lazım... Bu çok ciddi tartışma ilk günden başladı, tabii burada Osmanlılığın tanımının da yarattığı birtakım sorunlar oldu. Bunu da vurgulamak lazım.

Yani bir taraf talep çıtasını çok yüksek tutuyordu ama öbür taraf da aksine... Mesela İttihat ve Terakki’den İstanbul mebusu olarak Meclis’e girecek olan Hüseyin Cahit’in *Tanin*’de yazdığı o meşhur “Millet-i hâkime” makalesi... Orada diyor ki, kim ne derse desin bu ülkede hâkim millet Türklerdir ve Türkler olacaktır. Karşı taraf da buna diyor ki, bu çeşit bir Osmanlılık Türkleştirme politikasıdır, yani biz bunu kabul etmeyiz! Dolayısıyla

> meşrutiyet zannedildiği gibi sorunları Osmanlılık paydasında çözmedi, çözemedi. Çünkü bir taraf dediğim gibi talep çıtasını çok yükseltti, öbür taraf da Osmanlılığı fazlasıyla Türklükle doldurdu. Diğer taraf da bunu Türkleştirme politikası olarak gördü ve maalesef 1908'den sonra balayı dönemi çok kısa oldu. Biliyorsunuz; işte komitacılar dağlardan iniyor, şehirlerde valiler onları karşılıyor, ziyafetler veriyor, ama daha sonra 1908 öncesini aratan bir çatışma ortamı doğdu.

Osmanlı'nın zaafı ortaya çıkmaya başlamıştı.

5 Ekim 1908: Meşrutiyet'ten iki ay sonra, Girit Meclisi, adanın Yunanistan'a iltihak ettiğini ilan etti... Aynı gün Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı'nın Bosna-Hersek eyaletine el koydu! 1908'de Meşrutiyet ilan edilince Osmanlı Mebusan Meclisi'ne doğal olarak Bosna-Hersek'ten de milletvekili seçilmişti. Bunun Bosna-Hersek'le Osmanlı Devleti arasındaki bağı daha da kuvvetlendirecek olması, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu endişelendirmişti.

Osmanlı Devleti bir şey yapamadı. 2.5 milyon altın lira karşılığında Bosna Hersek'teki egemenliğini Avusturya'ya bırakmak zorunda kaldı![1]

6 Ekim 1908: Bulgaristan Prensliği, Rusya ve Avusturya'nın desteğiyle bağımsızlığını ilan etti. Zaten Osmanlı ile tek bağlantısı, sembolik vergi ödemesiydi. Buna karşılık Bulgaristan'ın vereceği 25 milyon ruble tazminat, Osmanlı Devleti'nin 1877-78 Savaşı'ndan kalan Rusya'ya tazminat borcundan düşüldü. Bulgaristan'ın arkasında Rusya'nın olduğu bir kere daha görüldü. Balkan Savaşları'nda Rusya başrollerdedir.

Devlet dışarıda bu krizlerle boğuşurken içeride ağır sorunlarla sarsılmaktadır. Genç subayların dağa çıkmasıyla ilan edilen Meşrutiyet döneminde ordu büsbütün politikaya batmıştır. Bunun bir dışavurumu, "31 Mart Vakası" olarak bilinen olaydır; 13 Nisan 1909'da alaylı askerlerin isyanıdır. Yeni nesil subayların yönetimindeki Hareket Ordusu tarafından bastırılacaktır. Ordu, mektepli ve alaylı subaylar olarak bölünmüştür. Sadece bu değil, ordu İttihatçı olan ve olmayan subaylar olarak da iki hasım parti haline gelmiştir. İttihatçı subaylara karşı orduda Halaskâr Zabitan gruplaşması oluşmuştur.

Dahası, sadece Rum ve Bulgar milliyetçilikleri değil, aynı zamanda Müslüman askerler arasında da yavaş yavaş etnik farklılıklar su yüzüne

çıkmaya başlamıştır. Daha Abdülhamid zamanında Harbiye Mektebi'ndeki Arap kökenli öğrenciler arasında Arap milliyetçiliği ortaya çıkmakta, Türk öğrencilerle tartışmalar yaşanmaktadır. Harbiye ve Harp Akademisi'nde öğrenci ve kurmay subay olarak bulunan Kâzım Karabekir'den birkaç anı aktaralım:

> Bu sene [1905] sınıfımızdaki Şamlı ve Bağdatlı arkadaşlarda mühim bir his değişikliği var. Türklere karşı soğuk duruyorlar. Ayrılık muhabbetlerine şahit oluyorum.
>
> Bir gün ordu teşkilatı hocası "Yemen isyanlarına obüs topları götürüp âsi Arapların kafasını kırmalı" dedi. Paydosta Arap arkadaşlar müthiş bir hal aldılar. Arapça birbirlerine bunun bir hakaret olduğunu izahla Türklere küfür ve beddua ediyorlardı. Kendilerini teskin için hayli uğraştım. Muallim erkân-ı harp kaymakamı [öğretmen kurmay yarbay] Suphi Bey'i protesto etmeye, ona hakaret etmeye kadar karar veriyorlardı. Durdurdum.
>
> Sınıfımızda da Arap kurmay adayı on kadar... Bunların ifsat edildikleri kanaatindeyim.

Kâzım Karabekir Harbiye ve Harp Akademisi'nde Türk ve Arap öğrenciler arasında sık sık tartışmalar çıktığını, Arap öğrencilerin "Türklere lanet yağdırdığını", Arap bağımsızlığını savunduklarını anlatır. "Arnavut neferlerde bile soğukluk görüyorum" diye kaydeden Karabekir, Arnavut öğrencilerin de "bozulduğunu... bereket versin aklı erenlerin Türk milliyetine bağlı" olduğunu anlatır.[2]

Ordudaki İttihatçı ve Halaskâr Zabitan gruplaşmasında Arnavut subaylar Halaskâr grubunda yer almaktadır. Ordunun birliğinde hem siyaseten hem de etnik olarak da çatlamalar meydana gelmiştir. Arnavut milliyetçiliğinin Balkan Harbi'nde Batı ordusunun bozguna uğramasında nasıl rol oynadığını göreceğiz.

Türk, Rum, Ermeni, Bulgar, Arnavut bütün Osmanlıların sevinç gösterileriyle ve kucaklaşarak ilan edilen Meşrutiyet'in cicim ayları geçtikten sonra, geçmişte Abdülhamid'in baskı altında tuttuğu ayrılıkçı milliyetçilik akımları yeniden hareketlenmiştir. Osmanlıları birleştireceği düşünülen Mebusan Meclisi, yani Osmanlı parlamentosu etnik milliyetçi kavgalara sahne olmaktadır.

14 Nisan 1909: Adana'da patlak veren, "Ermeni Patırtısı" denilen korkunç kanlı çatışma, çok daha feci olayların habercisidir.

27 Nisan 1909: Adana faciasından iki hafta sonra, Abdülhamid tahttan indirilmiş, Sultan Reşad padişah yapılmıştır. Sultan Reşad, iyi

niyetli fakat âciz bir ihtiyardır. İttihat ve Terakki kontrolsüz güç haline gelmektedir.

2 Temmuz 1909: İttihatçıların baskısıyla askeri tensikat, yani kadro düzenlemesi kanunu çıkarıldı, bunu Askeri Emeklilik ve Tasfiye Kanunu izledi. Balkan Savaşı'nın kumandanlarından Mahmut Muhtar Paşa'nın yazdığı gibi, ordunun idaresi "pek genç ve vukufsuz ve tecrübesiz ihtilalci subaylar"ın eline geçmişti.[3]

> **Şükrü Hanioğlu:** Tabii, 1908'de iki hususdan bahsetmek lazım. Bir kere ordu içindeki tasfiyelerin bunda bir rolü var. İkinci olarak, ordunun çok fazla siyasete bulaşmasının bir rolü var. Yani ordu içinde birbirine selam vermeyen subaylar, işte fesini takış şekline göre İttihatçı mı, İtilafçı mı olduğu anlaşılan subaylar... Arnavut subayların özellikle Halaskâr Zabitan olayında görüldüğü gibi bir grup olarak hareket etmeye başlamaları... Bunlar orduda çok ciddi sorunlar yarattı.
>
> Tensikatın da rolü oldu burada. Gerçi Abdülhamid döneminde biliyorsunuz özellikle alaylı subaylar çok fazla rütbe almışlardı, çok hızlı yükselmişlerdi. Ve gerçekten ordu içinde liyakate fazla önem verilmemeye başlanmıştı ki bu konuda saraya bizzat Serasker, ordunun başında olan insan tarafından yazılan pek çok vesika da vardır. Yani, bizzat Serasker diyor ki, yapmayın, böyle saraydan rütbe verilmesin insanlara... Böyle yüzbaşı olacak insanlar general oluyorlar, bunun sonucunda biz orduda emir komutayı düzenleyemeyiz, yani bu işe böyle bir sınır getirilsin...
>
> Burada hakikaten işin ucu çok kaçırılmıştı. İlk başta rütbelerde böyle bir tensikat yani düzenleme yapıldı biliyorsunuz, ciddi bir rütbe azaltılması oldu.

Ordu gençleştirildi. Bu elbette iyi bir adım, bir reformdu. Fakat orduda sarsıntı yaratmayacak yumuşak bir geçiş yerine, sert tavırla orduda sarsıntı yaratılmıştı. Amacı doğru olan bir reform bu yüzden uygulamada kötü sonuçlar verdi.

> **Şükrü Hanioğlu:** Bu orduda da ciddi tartışmalar yarattı. Daha sonra alaylılara yönelik büyük bir tensikat yapıldı, bu da önemliydi çünkü alaylı subaylar günümüz Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki uzman personel gibi, yıllar yılı savaşın içinde, özellikle bu Makedonya'daki çeteciliğin içinde yer alan ve işi gerçekten böyle sahasında öğrenmiş insanlardı. Yani bu alaylı subayların büyük çapta tasfiyesi de çok ciddi bir ara kademe boşluğu yarattı Osmanlı ordusunda.
>
> Subay kadrosunda da tasfiye oldu, fakat benim görebildiğim önemli olay, bu ara sınıfın ortadan kalkması oldu. Osmanlı ordusunda çok ciddi bir disiplin sorunu vardı Balkan Harbi'ne geldiğimizde.

Arnavutlarda milliyetçilik

Bu şekilde kumanda kademesi ve subaylar arasındaki kargaşanın Balkan Harbi'nde nasıl yıkıcı sonuçlar doğurduğunu göreceğiz. Devlet ve ordu bu kargaşa içindeyken bir de Arnavutluk'ta isyan çıktı. Abdülhamid'in hoş tutarak "idare" ettiği Arnavutların ayaklanmasında İttihatçıların sert ve Arnavut kimliğine saygısız davranışları etkili oldu. Yahya Kemal'in yazdığı gibi, "Sultan Abdülhamid Arnavutları seviyordu, nazlarını çekiyordu, hatırlarını sayıyordu."[4] İttihatçılar ise, Arnavutların dil ve kültür taleplerini reddetmek, Arnavut isyanını bastırmak için yapılan askeri harekât sırasında Arnavut köylerinde isyancıları karılarının, kızlarının önünde falakaya yatırmak gibi şiddet politikalarına başvurmak şeklindeki hatalar, zaten başlamış olan Arnavut milliyetçiliğinin Arnavut halkı arasında da taban bulmasına sebep oldu.[5] 1908 İhtilali yani İkinci Meşrutiyet'in ilanı çok önemli bir dönüm noktasıdır.

Şükrü Hanioğlu: 1908 İhtilali'nden sonra Arnavutların bir iddiası vardı. Diyorlardı ki; bize bu ihtilale katılmamız karşılığında birtakım sözler verildi. Yani denildi ki bize, sizin kültürel haklarınızı tanıyacağız... Bu çok sayıda Arnavut lider tarafından dile getirilen bir konu. Elimizde yazılı bir şey yok ama o kadar çok kişi tarafından dile getiriliyor ki, bir gerçeklik payı olduğunu düşünmek mümkün.

Gerçekten de 1908 İhtilali Arnavutların katkısı olmadan yapılamazdı.

Biz tabii günümüzde, Osmanlı'nın tek takipçisinin Türkiye olduğunu, tek mirasçısının Türkiye olduğunu düşündüğümüz için 1908'i de böyle bir Türk ihtilali olarak düşünüyoruz. Ama 1908 İhtilali'ne katılan askeri birliklerin ve çetelerin çoğunluğunu Arnavutlar meydana getiriyor. Dolayısıyla Arnavutlar bu isyanda, ayaklanmada ve ihtilalde çok büyük bir rol oynadılar. Ama tekrar edeyim yani kendilerinin dediği: "Bize bunun karşılığında istediklerimiz verilmedi."

Arnavutların temel istekleri; özellikle anadilde eğitim yapılması, Arnavutçanın okullarda kullanılmasına izin verilmesi ve kilisedeki vaazlarda da Arnavutçanın serbestçe kullanılması. Özellikle Ortodoks kilisesinde Yunanca kullanılıyordu, Ortodoks Arnavutlara Patrikhane Arnavutça için izin vermiyordu. Ve bu şekilde Arnavutların başvuruları vardı.

Ve bir de tabii 1910'da Arnavutların Manastır'da bir Alfabe Kongresi oldu. Ondan daha evvel Arnavutların Şemseddin Sami önderliğinde yapılan bir İstanbul alfabesi vardı. Fakat bu çok karmaşık bir alfabeydi. Latin harfleri temelliydi ancak içinde Kiril harfleri de vardı. Yazımı son derece zordu ve bu nedenle Arnavutlar ve 1910'da Manastır'daki kongrede Latin alfabesi temelli bir alfabeye geçme kararı aldılar. Bu da büyük bir gerginlik yarattı çünkü

Şeyhülislam bir fetva verdi ve Müslümanlar için Arap alfabesinden başka bir alfabenin caiz olmayacağını söyledi.

Uyanmış olan Arnavut milliyetçiliğini Abdülhamid yumuşak davranışlarla idare ediyordu. Arnavut ileri gelenlerini yanına alıyor, Arnavutların hayatına, kültürlerine müdahale etmiyordu. Meşrutiyet döneminde ise Arnavutların beklentileri yükseldiği gibi, İttihatçılar da sert politikalara başvurdular.

Şükrü Hanioğlu: İttihat ve Terakki de buna çok sert karşı çıktı. Ve Arnavut milliyetçileri ile İttihat ve Terakki arasında çok gergin bir ilişki başladı. Ve hatta mesela Meclis-i Mebusan'da "Arnavutlar" kelimesinin kullanılmasında bile tartışmalar çıktı. Ahmet Rıza Bey, Mebusan Meclisi Reisi olarak Arnavut mebusları uyardı. İşte, "Biz Arnavutlar, biz Arnavutlar diyorsunuz, böyle konuşmayın, bunun yerine şu bölgedeki Osmanlılar deyin" şeklinde müdahalelerde bulundu.

Daha sonra bu "Biz Arnavutlar" tabiri bir slogan haline getirildi Arnavut milliyetçileri tarafından.

İttihatçılar Arnavut isyanını bastırmada da ölçüsüz derecede sert davrandılar. Şevket Turgut Paşa'nın Arnavutluk'taki tatbikatı, doğurduğu tepkilerle Arnavut isyanını körükledi.

Şükrü Hanioğlu: Arnavutlarda aile reisi son derece önemli. Ama bu harekât sırasında köylerde, kasabalarda aile reisleri evlerinin önüne getiriliyor ve eşlerinin, çocuklarının önünde dövülüyor! Şimdi bu gerçekten çok büyük bir travma yaratıyor Arnavutlar üzerinde.

Daha sonra mesela köylere "sizin şu kadar silah teslim etmeniz gerekiyor" diye rakamlar veriliyor. Bunu teslim etmeyen köylülere çeşitli zorbalıklar uygulanıyor ve çok büyük bir etki yaratıyor bu harekât hakikaten. Yani sonunda bastırılmış gibi gözüküyor, fakat öyle bir hınç yaratıyor ki bölgede, bunun sonrasında mesela Arnavutlar Balkan Harbi'nde kaçan Osmanlı askerleri üzerine ateş açtılar. Yani sığınmak isteyenlere. Hatta Fevzi Çakmak bunu hatıratında anlatır, diyor ki; yapmayın, düşman arkamızda, biz sizin burada namusunuzu korumaya çalışıyoruz, askere niye kurşun sıkıyorsunuz? Buna rağmen Osmanlı'nın bölgeye gönderdiği Arnavut askerlerin çoğu firar etti.

Balkanlar'daki hareketlilik Arnavut isyanından ibaret değildi. 9 Mayıs 1910'da da özerk Girit Meclisi, Yunan kralına sadakat yemini etti. 8 Ekim 1912'de Balkan Savaşı başlayacak, 12 Ekim'de Girit, Yunanistan'a katılacaktır!

Osmanlı Balkanları’nda zaten Yunan, Bulgar ve Sırp ulusçuluğu, mektepleriyle, komitalarıyla hareket halindedir.

İngiliz ve Fransız desteğini alan İtalya, 29 Eylül 1911’de Osmanlı İmparatorluğu’na savaş ilan ederek Trablusgarp’a asker çıkardı, aynı zamanda Ege Denizi’nde On İki Adalar’ı işgal ederek Çanakkale Boğazı’na bombardıman yaptı. Enver, Mustafa Kemal, Fethi (Okyar) gibi genç subaylar Libya’da direniş örgütlediler...

Osmanlı Devleti ve ordusu, partilerin arasındaki mücadele ve etnik kavgalarla içeriden çatırdarken, İtalya’nın Libya ve Ege adalarına el koyup Çanakkale’ye bombardıman yapması, Balkan ulus-devletlerine Osmanlı’ya saldırmak için uygun zamanın geldiğini gösterdi.

7 Mart 1912’de Sırbistan ve Bulgaristan, Osmanlı Makedonyası’nı, yani Selanik, Kosova, Manastır ve Edirne vilayetlerini paylaşmak için gizlice anlaştılar, 13 Mart’ta imza attılar. Görünüşte bu masum bir savunma antlaşmasıdır. Ama gizli maddesinde, Balkanlar’da statüko bozulur veya Osmanlı’yla herhangi bir şekilde savaş çıkarsa askeri bakımdan birlikte hareket edecekleri yazılıydı.

Balkan devletleri savaşa hazır!

İtalya’nın Libya’ya saldırması ve Ege Denizi’ne donanma göndermesi Osmanlı’yı zaafa uğratmış, Balkan devletlerine cesaret vermişti. Bulgar Başbakanı ve Dışişleri Bakanı İvan Geshov ve Sırbistan Dışişleri Bakanı Milovan Milanoviç üç aydan beri görüşüyorlardı. Sırbistan’ın karşı olduğu Avusturya’ya ve Bulgaristan’ın karşı olduğu Osmanlı’ya karşı ittifak yapıyorlardı. Bu antlaşmayı sağlayan asıl faktör Rusya’dır. Antlaşmanın hakiki mimarları Sofya’daki Rus Büyükelçisi Anatoli Neklyudov ile Belgrad’daki Rus Büyükelçisi Nicholas Hartwig’tir.[6]

Balkanlar’daki Slav kökenli Ortodoks devletlerin ipi, Rusya’nın elindedir.

> **Şükrü Hanioğlu:** Rusya için Balkanlar çok önemli bir bölge. Bir de tabii şunu unutmayalım, bütün Balkan devletleri, sonunda Rusya ile Osmanlı devleti arasındaki savaştan sonra bağımsızlığını kazanmıştır. Yani Yunanlar, Rus orduları 1829’da Edirne’ye

girdikten sonraki süreçte bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Karadağ, Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan da böyle.

Bulgaristan 1878'de Osmanlı devletine bağlı özerk prenslik olmuştu ama bu sadece kâğıt üzerinde bir özerkliktir, fiilen Bulgaristan bağımsız olmuştur. Bütün bu devletler de "93 Harbi" dediğimiz 1877-78 Harbi sonrasında bağımsız olmuşlardır. Dolayısıyla Balkan devletleri ile Ruslar arasında böyle çok ciddi bir ilişki söz konusudur. Özellikle Slav olanlar, mesela bunlardan Bulgaristan, Rusya'yı adeta bir ağabey, kendilerini koruyacak ağabey olarak görmüşlerdir. Bir süre Bulgar-Rus ilişkileri 93 Harbi'nden sonra gerginleşmiştir. Daha sonra Stanbulof hükümeti Osmanlılara yanaşıp Rus aleyhtarı bir politika izlemiştir ama genelde Ruslarla bu devletlerin ilişkileri gayet iyi olmuştur. Nitekim Sırbistan'la Bulgaristan savaşını Ruslar durdurmuşlardır. Balkan ittifakında da Ruslar gerçekten çok önemli bir rol oynamışlardır. Belki de Rusların arabuluculuğu olmasaydı bu kadar kanlı bıçaklı olan devletlerin bir araya gelmeleri çok daha zor olurdu.

Rusya'nın kurdurduğu Sırp-Bulgar ittifakına katılma sırası Yunanistan'a gelmişti. 29 Mayıs 1912'de, Bulgaristan'ı ziyarete gelen Yunan Kralı I. Yorgi (George) ve Bulgar Kralı Ferdinand ittifak antlaşması imzaladılar. Gizli madde yine Osmanlı İmparatorluğu'yla savaş konusundaydı.

Sırplar ve Bulgarlar neden Yunanistan'ı aralarına almışlardı? Osmanlı'ya karşı Yunanistan'ın Ege'deki deniz gücüne ihtiyaç duydukları için...

30 Mayıs'ta ittifaka, daima Sırbistan'la birlikte hareket eden Karadağ da katıldı.

Dört Balkan devletinin krallarını gösteren ittifak posteri,
henüz savaş çıkmadan, sınırlar değişmeden önce.

Osmanlı Makedonyası'nı paylaşacaklardır, fakat erken bir pay kavgası çıkmasın diye kimin nereleri alacağı belirtilmemiş, Rus çarının hakemliğine bırakılmıştır.

Balkan ülkeleri arasındaki antlaşma Bulgar ve Yunan kralları tarafından 15 Haziran 1912'de resmen açıklandı. Temmuz ayı ortalarında Bulgaristan Başbakanı Geshov, Sofya'daki Yunan elçisini makamına çağırarak ona şunu söyledi:

> Türkler en zayıf dönemlerini yaşıyorlar. Yunan parlamentosu, Giritli milletvekillerini adanın Yunan parlamentosundaki temsilcileri olarak kabul etsin. Böylece Türkleri tahrik etmiş oluruz. Savaşı onların başlatması bizim işimizi kolaylaştırır.

Bulgar Genelkurmay Başkanı General Fitsef ise şöyle konuşuyordu:

> Bulgaristan, Sırp ve Karadağlılarla birlikte Türklere karşı savaşmaya kararlıdır. Bu savaşa 500.000 asker, 1.500 top ile başlayacağız. Türklerin 300.000 asker ve 850 topları var. Bulgar askerleri Meriç'te toplanıp Türk topraklarına saldıracaklar.

Yunan elçisi, Bulgar genelkurmay başkanıyla bu görüşmeyi derhal Atina'ya bildirdi ve 48 saat sonra Yunanistan seferberlik hazırlıklarını yapmaya başladı.[7]

Balkan ülkeleri süratle savaşa hazırlanmaktadır.

Bu sırada Bulgar komitacıları Makedonya'da eyleme başlamıştır. Bulgaristan harekete geçmeye hazır olunca Avrupa ve Bulgaristan kamuoyunu kızıştırmak için, artık "klasik" hale gelmiş şiddet yöntemlerine başvururlar.

1 Ağustos'ta, Bulgar komitacıları Koçana kentinde pazarda iki bomba patlattılar. Bombalar 28 kişiyi öldürünce Müslüman halk ve bazı askerler galeyana gelip 21 Bulgar'ı öldürdüler. Tabii birçok da yaralı vardır. Tahmin edileceği gibi, olay mitinglere, diplomatik temaslara vesile olur. Hazırlıklar ilerledikten sonra işin "cabası" olarak Selanik'te de bir bomba patlatılır, ölü ve yaralı sayısı 50'dir![8]

Bombalar etnik ve dini ayrışmayı keskinleştirmektedir. Avrupa'nın Osmanlı'ya yaptığı reform baskısını artırmaktadır.

Savaş başlıyor

Ve şartların olgunlaştığını düşünen Bulgar Saltanat Şûrası 26 Ağustos'ta savaş kararı aldı.

8 Eylül 1912'de Atina'da büyük bir miting yapılır. Konuşmacılara göre, Türkiye'de Rumlara baskı yapılmaktadır, kötü idare Hıristiyanları perişan etmektedir. Kanun-ı Esasi (Anayasa) uygulanmalı, Rumların istekleri kabul edilmelidir...

Miting kalabalığı Türkiye'yi protesto etmektedir.

Bunlar kamuoylarını savaşa hazırlama tertipleridir.

Ermeniler de 10 Eylül'de İzmir ve Çanakkale'de doğu vilayetlerinde Ermenilere baskı yapıldığından bahisle miting yapmışlardır...

Savaş doludizgin gelmektedir. Halbuki Osmanlı Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa o sırada Yemen'dedir, Yemen isyanını bastırmaya gitmiştir. Yerine vekâlet eden Hadi Paşa hükümete gönderdiği yazıda aynen şunları yazmaktadır:

> Ordunun içinde bulunduğu durum dolayısıyla noksanlarının tamamlanması için beş senelik bir zaman kazanılması gerekmektedir!"[9]

Ne beş yılı! Hemen ertesi gün, 30 Eylül'de Balkan devletleri resmen seferberlik ilan ettiler, ertesi gün, yani 1 Ekim'de de Osmanlı seferberlik ilan etti. Balkan devletlerinde seferberlik hazırlığı süratle yapılırken, Osmanlı'da hazırlıkların bir türlü tamamlanamadığını göreceğiz.

Bir hafta sonra 8 Ekim'de Karadağ'ın harp ilan ederek İşkodra'ya saldırmasıyla Balkan Harbi başladı.

Osmanlı Doğu cephesinde yani Trakya'da Bulgarlarla savaşacak, Edirne ve Kırklareli düşecek, Bulgar ordusu Çatalca'ya kadar gelecektir!

Batı cephesinde yani Rumeli'de Yunan, Sırp ve Karadağ ordularıyla savaşılacaktır. Selanik, Manastır, Yanya, İşkodra, Üsküp, Prizren şehirlerinin kaderini belirleyecek savaştır bu.

Şimdi, önce Batı cephesindeki savaşları görelim. Sonraki bölümlerde Trakya'da Bulgarlarla yapılan savaşları, Bulgar ordusunun İstanbul kapılarına dayanmasını göreceğiz.

Kumanova bozgunu

Ali Rıza Paşa kumandasındaki Batı cephesinde çok sayıda muharebe vardır. Bunların en önemlilerinden biri, Zeki Paşa kumandasındaki Vardar ordusunun Sırplarla yaptığı savaştır.

Balkan Harbi'ndeki en önemli muharebelerden biri olan Kumanova savaşı!

Osmanlı seferberlik planlarına göre Batı ordusunun mevcudu 341.000 asker olmalıydı fakat bu kâğıt üzerindeydi. Etkin bir seferberlik yapılamamıştı. Anadolu'dan getirilmesi öngörülen askerler de henüz getirilememişti. Savaş çıktığında Osmanlı Batı ordusunun mevcudu, gönüllüler ve eğitimsiz redif (yedek) askerleri dahil 175.000 kişiydi; bunlar toplam sayıları 273.000 olan Sırp, Yunan, Karadağ ve Bulgar askeriyle savaşacaktı.[10]

Gerçek durum bundan da kötüydü. Bosna-Hersek Avusturya işgali altında olduğu için Boşnak askerler gelememişti. Milliyetçilik duyguları uyanmış olan Arnavutlar ise ya çağrıya uymayarak orduya hiç katılmamış veya çatışmanın başladığı ilk günlerde savuşup gitmişlerdi. Fevzi Çakmak'ın yazdığı gibi, bütün Rumeli savunması 120.000 Türk'ün üzerine yüklenecekti.[11]

120.000 Türk askeri Yanya'yı, İşkodra'yı, Priştina'yı, Üsküp'ü, Manastır'ı, Selanik'i, Kavala'yı savunacaktı!

En kritik savaşlardan birinin verildiği Kumanova'da bu 120.000 askerden 65.000'i bulunuyordu, karşılarındaki Sırp ordusunun mevcudu, Bulgar takviyesiyle birlikte 100.000'i bulacaktı.[12]

23-24 Ekim'de iki gün devam eden savaşın ilk gününde üstünlük Türklerdedir, dört Sırp tümeni yenilgi halindedir. Bozgun sırası ikinci gün Türklerdedir. Bunun başlıca iki sebebi vardır:

Bir, Bulgarların gönderdiği takviye kuvvetiyle Sırp ordusu güçlenmiştir. [13]

İkinci sebep şudur ve daha önemlidir: İlk gün Türk ordusu Sırplara karşı üstünlük sağlamıştı. Akşam Sırp ordusu kendine çekidüzen verirken, Osmanlı rehavete kapılmıştı. Gece soğuğunda iliklere işleyen yağmur altında siperleri bırakıp yakındaki Kumanova kentinde ve çevre köylerde geceyi geçirmek düşüncesi, bu savaştaki bozgunun en önemli sebeplerinden biridir. Necati Cumalı *Viran Dağlar* romanında bunu şöyle anlatır:

> Islak giysileri buz tutmuş gibiydi üzerlerinde. Dikiş yerleri etlerine batıyordu. Gecenin soğuğu açlıkla birleşince dayanılmaz bir işkence oluyordu üşümeleri. "Bu sağanak altında soğuğa bizim gibi düşman da dayanamaz" dedi içlerinden biri. Gerçekte hepsinin aklından geçen buydu. Gündüz uzaktan özlemle izledikleri Kumanova'nın taş yapılarının tüten bacalarının çağrısını duyan bir iki kişi dayanamadılar, fırladılar koşmaya başladılar o yana. Arkasından üç beş kişi daha. Derken bir iki dakika içinde bütün tümen ayaklandı, sıcak bir damın altına sığınmak umuduyla cephenin sağ kanadını boşalttı. Yağmurdan kaçanlar, önlerine çıkan damlara, evlere sığındılar. Bir şeyler bulabilen açlığını bastırdı. Bulamayan, bir bardak ılık su içen bile o gece mutlu saydı kendini.
>
> Sırp ordusu sabah olunca yağmurdan kaçanlardan açılan boşlukta ilerledi. Sis kalkmış, yağmur ara vermiş, bizim Kumanova'ya sığınan erler yerlerine dönmekte gecikmişler, artık dönseler de iş işten geçmişti.[14]

Savaşta bulunan subaşların anlattıkları bunun aynısıdır. Eğitimsiz, disiplinsiz, hazırlıksız ordu, soğuk ve yağmur altında böyle çözülmüş, fakat eğitimli, disiplinli, hazırlıklı Sırp ordusu çözülmemiş, sabah saldırıya geçmiştir. Savaşta bulunan Teğmen Bekir Sıtkı Bey, sonradan kaleme aldığı kitabında şunları yazar:

> Gece Sırp ordusu gündüzkü intizamsızlığını düzeltmek ile meşgul. Bize gelince, neşve-i muzafferiyet (zafer sevinci) ile sermest olmuştuk. Gece Kumanova'ya gitmiştim. Kasaba asker firarileriyle hıncahınç dolu!.. Meğer daha büyük felaket varmış. Ortalık kararınca evvela Üsküp ve ardından Manastır redif kıtaları öteye beriye savuşmuşlar ve böylece iki tümenlik bir cepheyi düşmana karşı bomboş bırakmışlardı. Bu askerlerin büyük kısmı da Kumanova mahşer meydanına gelmişti. Kimisi ekmek almakla, kimisi ısınmakla ve bazıları da ötede beride sarkıntılık etmekle meşgul.

Kumanova'daki Osmanlı ordusunun kumandanı Zeki Paşa "Başlangıçta Türk ordusu Sırpları mağlup etmişti" diye belirttikten sonra aynı tabloyu ortaya koyar:

> 23-24 Ekim gecesi Manastır ve Üsküp adlı tümenler düşman karşısında bulundukları hattı terk ederek gecelemek için Kumanova'ya (şehre) çekilmişler. Tümen kumandanları bu halden ancak sabaha karşı haberdar olabilmişlerdir. Yağmur altında kalan askerin subayları hattın gerilerinden köylere yerleşip istirahata koyulmuşlardır. Zannedersem o akşam eratın tayını da verilmemiştir...[15]

Ertesi gün bunları toplayıp cepheye sevk etmek zaman aldı, gecikildi. Tam bu sırada, gece toparlanmış olan Sırp ordusu taarruza kalktı, Zeki Paşa geri çekilme emri verince panik başladı![16] Zeki Paşa'nın kendisi Sırpların bir harp hilesinden de bahseder:

> Kumanova'da başlangıçta Türk ordusu Sırpları mağlup etmiştir. Fakat kurnaz Sırplar Arnavut köylerini ateşe vererek casusları vasıtasıyla askerlere "köyleriniz yanıyor, karılarınız, kızlarınız berbâd ediliyor" diye propaganda yaptıklarından Arnavut askerler top arabalarının kayışlarını keserek beygirlere atlayıp köylere koştuğundan orada kazanılan zafer aleyhimize dönmüştür.[17]

Fevzi Çakmak'a göre, yüzde seksen kazanılacak bir savaş, askerin disiplin ve eğitim eksikliği ile kumanda hataları yüzünden bozgunla sonuçlanmıştı.[18]

Dikkat, askerin disiplin ve eğitim eksikliği ile kumandanların kumanda hatası! Bu durumda yağmur, soğuk bizim orduyu dağıtmıştı.

Yarbay Fuat Bey’in Kumanova’da Sırplara esir düştükten sonra çekilen ve Osmanlı subayının üzüntüsünü gösteren bu fotoğrafı, Balkan bozgununun simgesi haline geldi.

Askeri tarihçi İbrahim Artuç, ordunun düşman etkisinden çok kendi kendine dağılarak savaşı kaybettiğini yazar.[19]

Toplar trende unutulmuştu!

Bu bozgunlarda kahramanlar da vardır fakat bozgunu durdurmaya muktedir olamazlar. Osmanlı Ermenisi Aram Andonyan’ın şu satırlarını zikretmeden geçemeyiz:

> Bahtsız Türk subayları, felaket getiren bu muharebede şerefle dövüşmüşler ve aralarında birçokları şehit düşmüştü.

Andonyan, panikle Üsküp ve Manastır’a doğru kaçan askerlerin tren istasyonundaki durumunu şöyle anlatır:

> Kaçan askerler yaralıları zorla trenden çıkarıp onların yerlerine kendileri giriyorlardı. Zavallılar ayaklar altında kalıyorlar, eziliyorlardı. Feryatlarını dinleyen bile yoktu. Ve hiç kimse hareket edemiyordu. Katarları düzene koyarak yola çıkaracak kimse yoktu.
>
> Sırplar istasyon binası üzerindeki tepelerde görülünce bu acıklı manzara daha feci hale geldi... Tarifi imkânsız bir velvele içinde, kadın ve çocukları çiğneyerek, yanlarında bulunan bütün eşyaları, silah, cephane, yiyecek ve elbiseleri Kumanova-Üsküp yoluna saça saça kaçıyor, kaçıyorlardı.

İstasyonda katarların üzerinde, İstanbul’un Manastır’dan gönderdiği sahra topları el değmemiş duruyordu. Bu toplar trende beklerken, Osmanlı ordusu Kumanova savaşında top ve topçu eksikliğinin

sıkıntısını çekmişti.[20] Birileri bu topları trende unutmayıp cepheye sevk etseydi belki Kumanova'da zafer kazanılabilirdi.

Balkan Savaşı bütün cephelerde böyle feci olaylarla, bozgunlarla doludur. Hepsini anlatmak saatler değil, günler alır. Ünlü hikâyecimiz Ömer Seyfettin, Balkan Savaşı'na teğmen olarak katılmış, Kumanova'da Sırp ordusuna, Yanya'da Yunan ordusuna karşı savaşmıştır. Hatıra defterine 23 Ekim'de Kumanova'daki bozgunu şöyle yazmıştı:

> Ne felaket Yarabbi! Ricâtın, inhidamın [çöküş] en çirkinini gördüm. Bugün burada Köprülü'nün önündeyiz. İki fırka kaçtı. Yalnız biz, nizamiye fırkası kaldı. Birden ricat emri verildi. Hep kendimizi galip sanıyorduk. Meğerse müthiş surette mağlup imişiz. Toplar filan hep kaçtı. En nihayet bizim tabur kalmıştı, biz de çekildik. Bütün gece, tam on iki saat yürüyerek sabaha karşı Kiliseli'ye geldik...Yolda uzun bir muhacir [göçmen] kafilesine tesadüf ettik. Oh, ne felaket!.. Kadın, çoluk çocuk tam beş bin ev imiş.[21]

Kumanova'daki bozgunun ilk sonucu, Üsküp'ün Sırplara hiç direniş göstermeden teslim olmasıdır. Yanya, İşkodra ve Edirne dışında hep direnişsiz teslimler olacaktır.

Direnmeden teslim oldular

Şehirler neden hiç direnmeden teslim oldular? Bırakın direnmeyi, heyet gönderiyorlar savaş istemiyoruz diye... Selanik, Üsküp, Manastır böyle mesela. Ama varsayalım ki, Osmanlı ordusu eğer Atina'ya girecek olsaydı mutlaka ciddi bir halk mukavemetiyle karşılaşırdı. Bizim şehirler niye böyle teslim olmuştu?

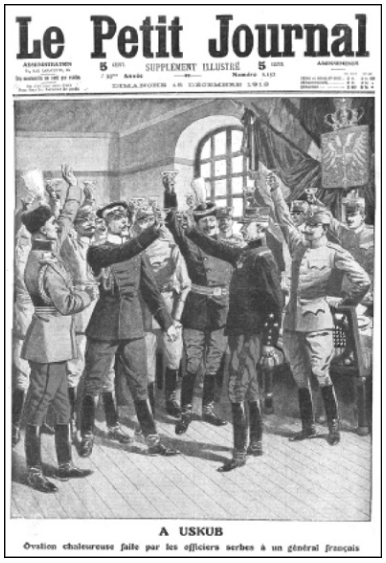
> **Şükrü Hanioğlu:** Evet, gerçekten de çok hızlı bir şekilde şehirler düşüyor. Bir kere çok büyük bir kaos yaşanıyor, bunu görmek lazım. Bir de şunu unutmamak lazım, savaşın başlamasından hemen önce Büyük Devletler bütün taraflara, yani Osmanlı Devleti ve dört Balkan devletine bir nota verdiler ve dediler ki, biz savaş istemiyoruz ama savaş olursa statükonun değişmesini tanımayacağız! Yani savaşacaksanız boşu boşuna savaşmış olacaksınız, sonra biz size yine aynı statükoyu uygulayacağız.
>
> Bir kere Osmanlı tarafında da böyle bir beklenti vardı, yani savaş çok kötü giderse sonunda Büyük Devletler statükoyu yeniden yürürlüğe koyarlar ve sınırların değişmesini önlerler... Ama Osmanlı diplomatları bunu hatırlatarak özellikle Alman dışişleri bakanına

yaklaştıkları zaman aldıkları cevap şu oluyor, diyorlar ki, “Şartlar o kadar değişti ki statükoyu muhafaza edemeyiz, maalesef artık statüko tutulamaz!”

Şimdi, birçok insanda, statüko tekrar kurulacak, boşu boşuna böyle kan dökülmesin türünden bir beklenti vardı.

İkinci olarak tabii, Osmanlı ordusu inanılmaz bir şekilde yenilgiye uğradı, kimse Osmanlı ordusunun böyle bir hızla Balkan devletlerine yenileceğini düşünmüyordu. Yani savaştan önce İttihatçılar Filibe ve Sofya mitingleri düzenliyorlardı! Darülfünun öğrencileri Fatih’in türbesine gidip işte özür diliyorlardı, bu hükümet savaş ilan etmiyor bizi rezil ediyor dünyaya diye! Şimdi bu ortamda tabii bir anda böyle Bulgar-Yunan ordularının şehirlere girmesi inanılmaz bir şok yarattı.

Bir de özellikle bu şehirler, imparatorluğun ticaret merkezleriydi. Aynı zamanda mesela Selanik imparatorluğun en önemli ihracat ve ithalat limanlarından biri ve bir ticaret merkeziydi. Burada bir savaş olursa ticarete büyük bir sekte gelir korkusu vardı. Bunun için değişik unsurlar böyle heyetler göndererek şehirlerin savunulmamasını istediler. Tabii şunu da söylemek lazım, Edirne gibi, Yanya gibi bir kısım şehirler savunulabilirdi. Ama bazı şehirlerin de savunulması istihkâm olmadığı için kolay değildi. Şehirlerin önüne ordu geldikten sonra yapılabilecek fazla bir şey de yoktu.

Le Petit Journal

SUPPLÉMENT ILLUSTRÉ

A USKUB

Ovation chaleureuse faite par les officiers serbes à un général français

Hiç direnişle karşılaşmadan Üsküp’e giren
Sırp kumandanları zaferlerini kutluyor.

Geçen yıllar içinde, Osmanlı’nın bu topraklardan çekileceği kanaatini komitacılar şiddet eylemleri ve propagandayla Makedonya’ya yerleştirmişlerdi. Şimdi ordu bozguna uğruyor, umudunu kaybeden şehirler teslim oluyordu. Fevzi Çakmak’ın belirttiği gibi, Üsküp’te

henüz hiçbir Sırp askeri yokken, birçok obüs topu güpegündüz sokak ortasında terk edilmiş, şehre giren Sırpların eline geçmişti.

Kumanova'da Osmanlı ordusunda şehit ve yaralı sayısı 12.000, Sırp ordusunda bu sayı 4500 civarındadır.[22]

Sırplar tren istasyonundaki tabelayı değiştiriyor.

26 Ekim akşamı, Prens Aleksandr kumandasındaki Sırp ordusu tek kurşun atmadan ve tek kurşun atılmadan törenle, Sırp bayraklarıyla Üsküp'e girdi. Üsküplü şair Yahya Kemal'in deyimiyle "Sultan Murad Han yadigârı" olan Üsküp tek kurşun sıkılmadan, tek kişilik direniş olmadan Sırplara teslim olmuştu.

Sultan Murad'ın şehri Üsküp

Şair Yahya Kemal Üsküplüydü. Çocukluğu Üsküp'te geçmiş, Osmanlı Üsküp'ünden çok etkilenmişti. Üsküp Türkler için Yahya Kemal'in deyişiyle "Kayıp Şehir"dir artık:

> Üsküp ki Yıldırım Bâyezid Han diyarıdır
> Evlad-ı Fatihan'a onun yadigârıdır
> Firuze kubbelerle bizim şehrimizdi o
> Yalnız bizimdi, çehre ve ruhuyla bizdi o
> Üsküp ki Şar dağında devamıydı Bursa'nın
> Bir lale bahçesiydi dökülmüş kanın
> .....
> Vaktiyle öz vatanda bizimken, bugün niçin?
> Üsküp bizim değil? Bunu duydum için için

Kalbimde bir hayali kalıp kaybolan şehir
Ayrılmanın bıraktığı hicran derindedir.

Osmanlı döneminde Üsküp'te çekilmiş bir fotoğraf.

Bugünkü Üsküp'te Osmanlı eserleri.

Sırplar Üsküp'e girince Müslümanları Türkiye'ye göçmekte serbest bıraktılar. Geçmişin acı hatıralarını unutmamış olan Müslümanların çoğu göçü tercih ettiler. Sonrasını Aram Andonyan'dan dinleyelim:

> Kadınlar ve çok sayıda yalınayak çocuklar galiplerin boyunduruğuna girmemek için bu hazin kervanlara katılıp Selanik'e doğru inmeye başladılar. Çokları Sırp komitacıları ve hatta Arnavutlar tarafından yolda soyuldular. Uğradıkları felaket soyulmakla bitmedi. Birçok göçmen katledildi. Kadın ve kızlar kaçırıldı, tecavüze uğradı. Hatta küçük çocuklar boğazlandı... Göçmenlere korkunç bir vicdansızlık ve merhametsizlikle davrandılar. Bütün Makedonya'da amansız katliamlara giriştiler.[23]

Bütün Rumeli'de Sırpların, Yunanların, Bulgarların ele geçirdiği yerlerde böyle facialar yaşandı.

Sırplar, bugün Kosova Cumhuriyeti'nin başkenti olan Prizren'e de girdiler.

Prizren yakınlarında, 1389 yılında Sırplarla yapılan Kosova Savaşı'nı Sultan I. Murad'ın ve oğlu Yıldırım Bayezid'in kumandasında Osmanlılar kazanmıştı. Zaferden hemen sonra Sultan Murad'ın şehit düştüğü yerdeki türbesi şimdi Sırpların eline geçmişti. Şehit yeri, şehitlik anlamına gelen Meşhed ya da Meşhed-i Hüdavendigâr'ın ve Kosova'nın Sırpların eline geçmesi Osmanlı nesillerinde büyük bir tesir yaratmış, şiirler, ağıtlar yazılmış, genç subaylar burayı kurtarmak için yemin etmiştir.

Mehmet Âkif, o acıyı *Safahat*'ta uzun uzun, derin bir ıstırapla anlatır:

> Nerde olsam çıkıyor karşıma bir kanlı ova
> Sen misin, yoksa hayalin mi vefasız Kosova
> Hani binlerce mefahirdi senin her adımın
> Hani sinende yarıp geçtiği yol Yıldırım'ın
> Söyle Meşhed, öpeyim secde edip toprağını
> Yok mudur sende Murad'ın iki üç damla kanı
>
> Murad-ı Evvel'i koynunda saklayan toprak
> Kimin ayakları altında inliyor bir bak.

Sırp ordusunun Üsküp ve Kosova'dan sonraki hedefi Manastır'dır. Bozulan Osmanlı ordusundan kalanlarla Manastır'da 38.000 kişilik bir kuvvet oluşturulmuştur. Manastır'a yürüyen Sırp ordusunun mevcudu ise 108.000 kişidir! Savaşın sonucu bundan bellidir. 14-18 Kasım'da dört gün süren muharebeyi Sırp ordusu kazanıp şehirdeki Bulgarlarla Yunanların sevgi gösterileri arasında Manastır'a girmiştir.

Ömer Seyfettin'in kaleminden

Ünlü hikâyecimiz sevgili Ömer Seyfettin, Kumanova bozgunu sonucunda Manastır'a çekilen, Manastır önlerinde de mağlup olan ordunun halini, günlüğüne şöyle yazmıştır.

1 Kasım 1912

Bu gece Pirlepe'nin ovasında yattık. Asker son derece yorgun ve perişan. Bölükteki zabitler hasta. Yüzbaşı ishal oldu. Mülazım-ı sâniyi [üsteğmeni] sıtma tutuyor. Benim sol ayağım fena halde şişti. Üzerine basamıyorum. Fakat gayret ediyorum. Korkuyorum ki kangren olmasın.

4 Kasım 1912

Bu gece pis bir samanlıkta yattık. Burası bize saray gibi geldi.

8 Kasım 1912

Gece Manastır'a döküldük. Fakat Batı Ordusu Kumandanı bizi şehre sokmadı. Şehrin dışında serseriyane dolaşıyoruz. Kuşbaşı kar yağıyor. Ayakları donan neferler haykırıyorlar. Yaralılar arabaların üstünde, yerlerde, karların ve çamurların içinde kıvranarak, inleyerek can veriyorlar... Rezalet, hepimiz mahvolacağız.

10 Kasım 1912

Kuvve-i maneviye denilen şey külliyen iflas etti...

Bölüklere yirmi ikişer tane yeni nefer verdiler. Tüfek atmasını bilmediklerini, ömürlerinde talim görmediklerini söylüyorlar.[24]

Manastır savaşının Osmanlı ordusuna maliyeti 1.000 şehit, 2.000 yaralıdır. 5.600 Osmanlı askeri de Sırplara esir düşmüştür. Sırp ordusunda ölü sayısı 539, yaralı sayısı 2.121'dir.[25]

Mustafa Kemal ve iki arkadaşı Manastır Askeri İdadisi'nin önünde.

Manastır’da Osmanlı’dan kalanlar.

Manastır 1382 yılında Sultan I. Murad zamanında Timurtaş Paşa tarafından fethedildi. Osmanlı medeniyetinin Balkanlar’daki en önemli merkezlerinden biri oldu. Tarihimizde Manastır’ın önemi, İttihat ve Terakki’nin Üçüncü Ordu bünyesinde Selanik’ten sonra örgütlendiği ikinci şehir olmasıdır. Enver Paşa askerî rüşdiye mektebini, ortaokulu, Mustafa Kemal Paşa Askeri İdadi’yi, liseyi Manastır’da okudu. Askeri İdadi binası şimdi müzedir.[26]

Manastır’dan başka, Resne, Draç, Ohri, Drama, İştip, Yakova, şair Mehmet Âkif’in ailesinin kenti olan İpek şehirleri de Sırpların ve Karadağlıların eline geçti.

Artık Makedonya hemen tamamen elden çıkmıştır. Hatta Sırplar ellerindeki askeri kuvvetten bir bölümünü Edirne’yi kuşatma altında tutan Bulgar ordusunu takviye etmek için göndermiştir.

Makedonya’da iki yerde şanlı bir direniş sürmektedir: Biri Yunanların kuşattığı Yanya, öbürü Karadağlıların kuşattığı İşkodra...

Selanik mi? Tek kurşun atmadan Yunan ordusuna teslim edilmektedir!

Gelecek bölümde Yanya ve İşkodra’daki şanlı savunma savaşını, Esat Toptani Paşa’nın ihanetini ve Selanik’in Yunan ordusuna nasıl teslim edildiğini göreceğiz.

1. Fahri Belen, *Balkan Savaşı*, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul 1971, s. 2.

2. Kâzım Karabekir, *Hayatım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 155, 217-218.

3. Ahmet Turan Alkan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Cedit Yayınları, Ankara 1993, s.118-119.

4. Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Edebi ve Siyasi Hatıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları 1976, s. 47.

5. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, cilt 6. s. 3463, Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, cilt 7, s. 258, Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, II, s. 193-197, Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, cilt 2, Kısım 1, s. 261 vd, 319 vd.

6. Richard C. Hall, *Balkan Savaşları, 1912-1913, I. Dünya Savaşı'nın Provası*, Homer Kitabevi 2003, s. 14-15.

7. Sezer Arslan, *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*, Yüksek Lisans Tezi, Edirne Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 19.

8. Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1980, s. 216-218.

9. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Balkan Harbi*, 1. cilt, 1970, s. 53.

10. Andre Gerolymatos, *The Balkan Wars*, Basic Books, 2002, s. 211.

11. Fevzi Çakmak, *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik?*, İş Bankası Yayınları, 2010, s. 96.

12. İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1988, s. 106.

13. Stephane Lauzanne, *Uçurum Kenarında Türkiye*, Bileşim Yayınevi, İstanbul 2005, s. 20-21.

14. Necati Cumalı, *Viran Dağlar*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2011, s. 206.

15. Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994, cilt 6, s. 8.

16. Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 335-336; İbrahim Artuç, a.g.e., s. 98.

17. Ziya Nur Aksun, a.g.e., s. 8.

18. Fevzi Çakmak, *age*, s. 219-221.

19. İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı*, s. 201.

20. Andonyan, s. 328-329.

21**.** Tahir Alangu, *Ömer Seyfettin, Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, May Yayınları, İstanbul 1968, s. 217.

22**.** Richard Hall, *Balkan Savaşları*, s. 64.

23**.** Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, s. 337.

24**.** Tahir Alangu, a.g.e., s. 221-223.

25**.** Richard Hall, a.g.e., s. 68.

26**.** Manastır şehri, şehrin tarihi, idari yapısı, nüfusu, şehirdeki Osmanlı eserleri, camiler, medreseler, tekke ve dergâhlar hakkında bkz. Prof. Dr. Haluk Selvi, Dr. Galip Çağ, *Geçmişten Günümüze Manastır Şehri*, Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2011.

3
Selanik teslim ediliyor

1912 yılının 23-24 Ekimi'nde Osmanlı ordusunun Sırplar karşısında Kumanova'da bozguna uğradığını, Sırpların Üsküp'ü ele geçirerek Manastır'a doğru yürüdüğünü görmüştük. Osmanlılar 16-18 Ekim'de Manastır savaşını da kaybetmiş, Sırplar Manastır'a girmişti.

Osmanlı ordusu Kosova, Kumanova ve Manastır'da Sırplarla savaşırken ve savaşı kaybederken, güneyde de saldırıya geçen Yunan ordusuyla savaşmaktadır. Burada Osmanlı ordusu çabuk toparlanamadı. Alasonya şehrinin açıklarında 15.000 kişilik Türk ordusuna karşılık 80.000 kişilik Yunan ordusu savaştı.[1]

Netice malum: Osmanlı ordusu yenildi, Yunan ordusu Alasonya'ya girdi.[2] Aram Andonyan şöyle anlatır:

> Yunanlar Alasonya'ya gece vakti girdiler. Minarelere çıkan altı hoca düşmanı tüfek ateşi ve lanetle karşıladı. Bu kaçamamış olan tüm Müslümanların kurban gittikleri bir katliama bahane oluşturdu. En çok vahşeti yakın köylerin Rum sakinleri yaptılar. 1897'deki şiddet hareketlerinin öcünü almak için şehre girdiler. Katliamdan sonra bütün İslam evlerini tahrip ettiler ya da yaktılar. Tüm şehir sabaha kadar muazzam bir yangın manzarası oluşturdu. Oysa Türkler çekilirken kimseye zarar vermemişlerdi.[3]

Aynı tarzda büyük bir katliam, Yunan ordusu Serfice'ye girdiğinde de yaşandı.

Hasan Tahsin Paşa.

Selanik’e Bulgarlardan önce girmek isteyen Yunan ordusu stratejik bir yer olan Yenice’de toplanmaktadır. Burada 8. Mürettep Kolordu denilen Osmanlı kolordusu vardır. 8. Mürettep Kolordu’nun kumandanı Hasan Tahsin Paşa’dır. Kalitesiz, gayretsiz bir askerdir. Askeri eğitimi de heyecanı da böyle bir savaşa kumanda etmeye müsait değildir. Hasan Tahsin Paşa, Yunan ordusunun burada toplanacağını bildiği halde, mevzileri denetlemeden bir hafta süreyle Kozana’da oturup oyalanmış, 21 Ekim’de Yunan ordusunun yaklaşmakta olduğunu gördüğü halde Yenice’ye, ordusunun başına gelmemiştir![4]

Hasan Tahsin Paşa, Selanik’i Yunanlara teslim edecek komutandır.

Bir haftayı boşa geçiren Hasan Tahsin Paşa, Yenice’de nihayet 1 Kasım günü Yunan ordusu topçu atışına başlayınca Kavala’da bulunan Osmanlı alayının Yenice’ye gelmesi için emir verdi! Drama, Görice, Kozana ve Yaylacık’ta bulunan Osmanlı kuvvetlerine de Yenice’ye doğru yola çıkmaları emrini verdi; Yenice bölgesine geldiklerinde nerelerde mevzileneceklerini bildirdi. Askeri uzmanlar bu emirlerin askerlik bilimi bakımından isabetli olduğunu belirtirler. Fakat çok gecikilmiş, hatta iş işten geçmişti.

Dahası, akıl almaz bir saat hatası yapılmıştı. Hasan Tahsin Paşa'nın emirlerinde, askeri birliklerin "öğleden sonra saat 02.00'de" yola çıkmaları bildirilmişti, "öğleden önce" yani sabaha karşı saat 02.00'de yola çıkmalarının yazılması gerekiyordu. Öğleden önce ile sonranın karıştırılması, zaten gecikmiş olan birliklerin gelmesini bir 12 saat daha geciktirmişti!

Bu birlikler 2 Kasım günü öğle saatlerinde Yenice'ye yaklaştıklarında Osmanlı ordusu bozulmuş, topçular geri çekilmeye başlamıştı. Savaş kaybedilmişti.[5]

Osmanlı genelkurmayından bir yetkili, *Le Petit Journal* gazetesine yaptığı açıklamada, Osmanlı ordusunun nasıl kötü yönetilip bozguna uğradığını anlatarak şöyle diyordu:

> Birliklerimizin kuruluşu iyi değildi. 800 kişilik bir birlikte eğitim görmüş sadece 150 asker vardı, geri kalanı eğitimsiz redif askerleri ve gönüllülerdi. Yunan mitralyöz ve mükemmel topçu atışının karşısında kaçanlar bunlardı. Askerlerimizin kaçmasına engel olmak için başlarına nöbetçi dikmek zorundaydık... Sonra, Yunan subayları ateşimiz karşısında ilerlerken, bizim subayların çoğu savaş meydanını terk ediyordu. Bunu itiraf etmekten utanç duyuyorum.[6]

Balkan bozgunlarımız hep böyle utanç vericidir...

Artık Yunan ordusuna Selanik yolu açılmıştır; bu yenilginin sorumlusu, Hasan Tahsin Paşa'dır.[7]

Fevzi Çakmak, Selanik ve civarını savunmakla görevli 8. Mürettep Kolordu'nun kumandanlığına Hasan Tahsin Paşa'yı tayin eden Garp Ordusu Kumandanı Ali Rıza Paşa'yı eleştirir. Bu kolordunun kumandanlığına Hasan Tahsin gibi Jandarma'dan gelme, kabiliyetsiz ve hamiyetsiz biri atanacağına, mesela Yanya savunmasının kahraman kumandanı Kurmay Albay Esat Bey (Paşa) gibi Almanya'da eğitim görmüş, kurmay vasfına sahip dirayetli bir kumandan tayin edilmiş olsaydı, Yenice savaşının, dolayısıyla Selanik'in akıbetinin farklı olacağını belirtir.[8]

Gerçekten Hasan Tahsin Paşa kurmay bile değildi. Jandarma subaylığından paşa olmuştu. Böyle bir savaşı planlayacak, strateji ve taktiklerini belirleyecek, sevk ve idaresini yapabilecek kabiliyetten

uzaktı. Aslında Selanik vilayeti gibi son derece önemli bir vilayeti savunmakla görevli Alasonya ordusu kumandanlığına Hasan Tahsin değil, Almanya'da okumuş, birikimli bir kurmay olan Mahmut Şevket Paşa tayin edilmişti. 31 Mart Vakası sırasında İstanbul'a yürüyerek olayı bastıran Hareket Ordusu'nun ünlü kumandanı Mahmut Şevket Paşa...

Fevzi Çakmak, bu ordunun başında mesela Yanya kahramanı Esat Paşa gibi gayretli ve iyi yetişmiş bir kumandan olsaydı, savaşın kazanılabileceğini yazmıştır. Biz de Mahmut Şevket Paşa olsaydı savaşın kazanılabileceğini düşünebiliriz. Fakat!.. Mahmut Şevket Paşa, sorumluluktan kaçmış, bu zor fakat şerefli görevi kabul etmemişti!

Hasan Tahsin Paşa yüzünden Yunan ordusunun Selanik'e yürüdüğü o karanlık ve boğucu günlerde, Mabeyn (Saray) Başkâtibi Ali Fuat Bey sarayda karşılaştığı Mahmut Şevket Paşa'ya sormuştu:

> Niçin istifa ederek kumandayı böyle ehliyetsiz birine bıraktınız?!

Mahmut Şevket Paşa'nın cevabı utanç vericidir:

> Canım efendim ne yapayım, bu benim şöhretimi ve askeri şerefimi ihlal için yapılmıştı; şöhretimi nasıl feda ederim?![9]

Bu elbette ileride İttihatçılar tarafından sadrazam yapılacak olan Mahmut Şevket Paşa için utanılacak bir durumdur. Fakat sadece o mu? Ordunun, politika ve entrika yüzünden nasıl ruhunu kaybettiğini gösteren feci örneklerden biridir. Her cephede bozguna uğramasında bu ruh kaybı en büyük sebepti.

En kritik cephelerden birinin kumandanı olan Hasan Tahsin Paşa yüzünden Yenice savaşını kaybeden 8. Kolordu, elinde kalan 20.000 kişilik kuvvetle Selanik'e doğru çekildi. O sırada Selanik'e bir an önce girmek için Bulgar ve Yunan orduları yarış halindedir.

Osmanlı vilayeti Selanik

Balkan Harbi öncesinde Selanik 35.000 kilometrekare genişliğinde, 1.340.000 nüfuslu, büyük ve gelişmiş bir Osmanlı vilayetidir. Selanik merkez sancağından başka Serez, Drama, Taşoz sancaklarına ve bunlara bağlı 27 ilçeye sahiptir.

Yunan tarihçiler de Selanik'te çoğunluğun Müslüman olduğunu kabul ediyor. Arkadaşımız Yorgo Kırbaki'nin "Balkan Savaşları öncesi Selanik'in nüfus yapısı nasıl?" sorusuna Yunan tarihçi Vasilis Nikoltsos'un cevabı şöyle:

> **Vasilis Nikoltsos:** Pek çok Müslüman vardı. Yunanlar da vardı, başka ülkelerin vatandaşları da vardı. Fransızlar, Avusturyalılar, Ruslar vardı. Makedonya'da bütün Avrupa milletlerini bulmak mümkündü. Ancak çoğunluk Osmanlılardı. Yunanlar Makedonya'nın tüm şehirlerinde ticarete hâkimdi. Makedonya'da Yahudi nüfus da yaşıyordu.

Osmanlı döneminde Selanik

Sultan II. Murad tarafından Venediklilerden alınan Selanik'in sembolü Beyaz Kule'dir. Yunanlar Bizans kalesi olduğunu iddia ederler. Fakat tarihçi Heath Lowry kulenin Kanuni Sultan Süleyman zamanında Osmanlılar tarafından yapıldığını tarihi kayıt ve kitabe ile ispat etmiştir.[10]

Abdülhamid tarafından beyaza boyatıldıktan sonra Beyaz Kule oldu.[11]

Selanik, Osmanlı ve bütün Balkanlar için son derece önemli bir merkezdir, adeta Balkanlar'da Osmanlı'nın başkentidir.

Selanik kentinde 1900'lerin başında 57 cami, 21 sinagog ve 16 kilise bulunuyordu. İmparatorlukta Müslümanların da Yahudi ve Hıristiyanların da en modern okulları Selanik'teydi.[12]

Mahalle sayıları da nüfus hakkında bir fikir verir. Tarihçi Semavi Eyice'ye göre, 16. yüzyılda Selanik'te 48 Müslüman, 14 Hıristiyan ve 21 Musevi mahallesi vardı. Sonradan Musevi mahallelerinin sayısı 56'ya yükselmişti.[13]

> **Vasilis Nikoltsos:** Şüphesiz öyle. Liman vardı, Avrupa ile demiryolu bağlantısı vardı. Trenler önce Selanik'e gelir, sonra da İstanbul'a giderdi. Selanik hem ticaretin hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda o dönemlerde başlayan reform sürecinin dönüm noktalarından biriydi.

Selanik minareleriyle tipik bir Osmanlı Balkan şehridir. Ulus-devlet öncesi çokuluslu imparatorluklardaki karmaşık nüfus yapılarının bir örneği olan Osmanlı Selanik'i, liman kenti olarak hem bir stratejik merkez, hem bir ticari merkezdir. Batıya, Batılı fikirlere en açık

Osmanlı şehridir diyebiliriz. Şehirde gelişmiş bir ticaret burjuvazisi vardır. Selanik Türkleri hem Batılı fikirlere açıktır, hem Balkanlar'ın kaybedileceği endişesini derinden hissederek milliyetçi fikirlere yönelmiştir.

Bir yandan Rum (Yunan) ve Bulgar ulusçuluklarının Makedonya'da gelişmesi ve silahlı örgütler (komita) kurarak eylemler yapması... Öbür yandan "Büyük Devletler"in sürekli müdahalesi ve "Hıristiyanlar lehine reform" baskısı yapması, modern eğitimli yetişmiş genç subaylarda milliyetçilik ve meşrutiyet fikirlerinin gelişmesine yol açmıştı.

Özellikle 1903 yılında, Balkanlar'a hâkim olmada nasıl ihtiraslı oldukları bilinen Rus çarıyla Avusturya imparatorunun, Avusturya'nın Mürzsteg şehrinde buluşmaları önemlidir. Bunlar "Mürzsteg Programı" denilen ayrıntılı bir projeyi Osmanlı'ya dayattılar ve kabul ettirdiler: Özetle, Makedonya'da bir türlü sağlanamayan asayişi sağlamak üzere Avrupalı bir general komutasında yabancı bir jandarma gücü kurulacak, Osmanlı'nın Rumeli Umumi Müfettişi olan Hüseyin Hilmi Paşa'nın yanına, reformları izlemek üzere biri Rus, öbürü Avusturyalı iki memur tayin edilecekti. İdare ve yargı yeniden düzenlenecek, Hıristiyanlara eşit sayıda yer verilecek, komitacı terörü olaylarında zarar gören Hıristiyanlara tazminat ödenecek, Bulgaristan'a göçmüş Makedonyalı Bulgarlar geri dönecekti; böyle ayrıntılı hükümler...

Abdülhamid "Seleflerimin Türk kanıyla zapt ettikleri yerleri bırakamam" diyerek toprak bütünlüğüne kesin bir titizlik göstermiş, toprak bütünlüğüne dokunmayan ama egemenliği ciddi olarak zedeleyen bu programı, Büyük Devletler'in bir silahlı müdahalesine meydan vermemek için kabul etmişti.[14]

Fakat Makedonya'da hayatlarını ortaya koyarak komitacılarla çarpışan genç subayların, kendileri dururken Osmanlı ülkesinin bu parçasında yabancı jandarma örgütünün kurulmasını, devletin bu şekilde zaaf göstermesini içlerine sindirmeleri mümkün değildi.

O sırada yüzbaşı olarak Makedonya'da bulunan Kâzım Karabekir'in hatıra defterine yazdığı şu satırlar Mürzsteg Programı'nın nasıl tepkiyle karşılandığını belirtmeye yeterlidir:

Bunun manası, Makedonya'yı Bulgarlara vereceğiz. Fakat daha olgun hale getirmek için devletimizin de yardımıyla eksik olan teşkilatı ikmal ederek işi kolaylaştırmak. 1786'da Kırım'da Çariçe Katarin ile Avusturya Kralı İkinci Joseph Devlet-i Osmaniye'nin paylaşılmasını görüşmüşlerdi. Bu sefer de böyle bir halt etmedikleri ne malum.[15]

Hüseyin Hilmi Paşa, yanına Avrupalı memurları alarak teftişe çıktığında Avrupalı memurların kibirli hali genç subayları haklı olarak öfkelendiriyor, onlarda milliyetçilik duygusunun gelişmesine yol açıyordu. Yine Kâzım Karabekir'den dinleyelim:

3-6 Haziran (1907) Pazar günü Hüseyin Hilmi Paşa Selanik'ten trenle Manastır'a geldi. İstasyonda karşılamaya çıktık. Beraberinde silindir şapkalı Avrupalı memurların cakalı yürüyüşleri ve yüksekten bakışları yüreğimize hançer gibi saplanıyordu. Bir kısmı hükümet üniforması taşıyan, bir kısmı da güya bizim jandarma üniformasını taşıyan, fakat eski Romalılar gibi geniş pelerinlerini omzundan arkaya atan ve uzun kırmızı feslerini bir tarafa yıkan İtalyan jandarması zabitleri de birer zehirli ok gibi insana bakıyor.[16]

Harbiye'de modern eğitim görmüş genç subaylar, Balkanlar'ı korumaları, Yunan ve Bulgar çeteleriyle mücadele etmeleri için daha çok Üçüncü Ordu'ya tayin ediliyorlardı. Yaşadıkları, onları Abdülhamid rejimine karşı Meşrutiyet yanlısı olmaya ve milliyetçiliğe yöneltiyordu. Böylece Üçüncü Ordu'nun merkezi olan Selanik, Jön ya da Genç Türkler yani İttihat ve Terakki hareketinin de merkezi olmuştu; askeri okulun bulunduğu Manastır'la birlikte... Mustafa Kemal'in doğduğu, ilk hayat izlenimlerini edindiği, Askeri İdadi'de okuduğu iki şehir... Enver ve Niyazi'nin dağa çıkıp "kahraman-ı hürriyet" olduğu Makedonya'dır bu coğrafya.

Şükrü Hanioğlu: Tabii Selanik çok önemli bir şehir. Yani Osmanlı Avrupası'nın en önemli şehri diyebileceğimiz bir şehir. Hem kültürel hayatın çok yaygın olduğu, çok gelişmiş olduğu bir şehir, hem de ticaretin çok gelişmiş olduğu bir şehir. İttihat ve Terakki hareketi burada yani Makedonya'da gelişen bir hareket olduğu için, Selanik de burasının en gelişmiş şehri olduğu için, kaçınılmaz olarak hareketin en temel örgütlenmesi Selanik'te oldu. Birtakım araştırıcılar Selanik şehrinin öneminden dolayı İttihat ve Terakki hareketi burada gelişti diyorlar. Bunda bir orana kadar haklılık payı var. Ama şunu da görmek lazım; temelde bu bölgede subaylar arasında milliyetçilik son derece gelişiyor.

Selanik sonunda Üçüncü Ordu'nun merkezinin olduğu bir yer ve Üçüncü Ordu'nun "ferik"i [tümgeneral] Selanik'te oturuyor, Manastır da onun merkezi ama onun idaresi bile

Selanik'ten yapılıyor. Çok sayıda subay da var Selanik'te bu dönemde. Bu subayların yazdıklarını okuduğunuz zaman şunu görüyorsunuz: Özellikle 1903 Mürzsteg Programı'nın uygulanmasından sonra Emilio Degiorgis adında bir İtalyan generalinin idaresi altında bir yabancı jandarmasının kurulması ve yabancı elçiliklere mensup insanların Hıristiyanların şikâyetlerini toplamaya başlamasından sonra bu subaylar diyorlar ki; biz kendi toprağımızda yabancı durumuna geldik. Ne olacak bu gidiş?!

Bunun merkezi de Selanik, bu subayların oturduğu yer de Selanik. Sonunda Selanik, bir merkez rolü oynuyor ama on binlerce Selanikli tabancasını çekip ihtilale katılmıyor. Sonunda buradaki subaylar işi örgütlüyorlar.

Jandarmanın başına geçen İtalyan general, "Di Giorgi Paşa" unvanıyla atanmıştı. Jandarma teşkilatını Manastır vilayetinde İtalyanların, Serez'de Fransızların, Selanik'te Rusların, Drama'da İngilizlerin, Üsküp'te Rusların "tensik" edeceği yani düzenleyeceği söyleniyordu.[17]

Genç Türklerin tepkisini daha da artıran bir durum tabii...

Selanik hem Osmanlılar, hem Yunan ve Bulgarlar için fevkalade önemlidir. Osmanlı ordusundaki genç subaylar için Selanik'in ayrı bir önemi vardır. Yunan ve Bulgar orduları Selanik'e önce girmek için yarışmaktadır.

Osmanlı ordusu Yenice muharebesini 2 Kasım'da kaybetmiş, geri çekilmeye başlamıştı. Vardar Nehri'ni geçen Yunan ordusu 4 Kasım'da Selanik'in 20 kilometre yakınına gelip konuşlanmıştı!

Bulgar ordusu Selanik'e 50 kilometre mesafedeydi.

Önemle belirtelim, bu sırada Yunanistan'ın ünlü zırhlı gemisi *Averof* gelip Selanik Limanı'na demirlemişti. Hem şehri tehdit etmek için, hem Ege Denizi'nden Osmanlı donanmasının Selanik'e takviye getirmesini engellemek için.

Yunan milliyetçiliğinde bir efsane haline gelen *Averof*[18] adlı savaş gemisi sayesinde Yunanistan Ege Denizi'ne hâkimdir, Osmanlı donanması *Averof* karşısında zayıf kalmaktadır.

Zafer Toprak: Balkan Harbi'nde özellikle Ege Denizi'ndeki adaları yitirişimizin temel nedeni Yunan zırhlısı *Averof*'tur. Aslında *Averof* Osmanlı'nın satın almaya çalıştığı ama bir türlü parayı denkleştiremediği bir savaş gemisidir. Bunu Yunanistan bir şekilde satın alabilmiştir. O zamanki söylenceye göre Osmanlı uyruğuna mensup Averof adlı bir kişi önemli bir bağışta bulunmuş, bu sayede bu gemi satın alınmıştır. Gerçekten bu geminin

sürati ve atış gücü bizim Osmanlı donanmasının çok üzerindeydi ve o nedenle de tek bir gemi bütün Osmanlı donanmasını Marmara Denizi'ne hapsedebildi ve bu gemi sayesinde teker teker bütün Ege'deki adalar ele geçirildi.

Averof bugün Yunan kimliğinin anıtıdır diyebiliriz. Pire Limanı'nda bulunan gemi bugün bir müzedir ve bu geminin komutanı da daha sonra Yunanistan'da cumhurbaşkanı olmuştur. O kadar önem atfedilir bu gemiye.

Bu geminin alınamaması nedeniyle alelacele Osmanlı, İngiliz tezgâhlarına bildiğimiz üç gemi siparişi verdi. *Sultan Reşad*, *Sultan Osman* ve *Fatih* gemileri. Ama onların da başına gelenleri biliyoruz; Dünya Savaşı'nın ilk belirtilerinin ortaya çıkmasıyla birlikte İngiltere bu gemilere el koymuştur. Fakat *Averof* şu açıdan önemlidir. Türkiye'de de *Averof* bir efsaneye dönüşmüştür ve bu nedenle *Averof*'un Ege Denizi'ni ele geçirmesi sonucunda Osmanlı Devleti'nde Rum bakkallara karşı girişilen bir boykot hareketi vardır, 1913-14 yıllarında. Bu bir noktada Osmanlı'daki "milli iktisat"ın başlangıcı da sayılabilir. Birdenbire İstanbul gibi bir coğrafyada 600'e yakın Müslüman bakkal dükkânı açılmıştır, sırf Rum bakkal dükkânlarından alışveriş etmemek üzere. Kısacası Balkan Harbi'nde *Averof*'un çok önemli bir rolü vardır. Türkiye'de ulus kimliğinin oluşmasına da çok önemli bir katkıda bulunmuştur. Çünkü o tarihlerde birtakım risaleler çıkartılmıştır. Halka bedava dağıtılmıştır ve bu risaleler halka neden kendi dindaşlarından alışveriş etmeleri gerektiğini telkin etmiştir.

Balkan Harbi'nde *Averof*'un Selanik Limanı'na demirlemesi, karada Yunan ordusunun Selanik'e 20 kilometre, Bulgar ordusunun 50 kilometre yaklaşması, iktisadi ve stratejik bakımdan fevkalade önemli olan bu kenti almak için Yunanistan'la Bulgaristan arasındaki yarışın bir göstergesidir. Yunan ve Bulgar milliyetçiliklerinin bu toprak kazanma yarışı, 1913'te birbirleriyle savaşa dönüşecektir; gelecek bölümlerde göreceğiz bunu.

Yunanistan'ın denizlerdeki üstünlüğü, Ege adalarını almasının ardından, 1919'da İzmir'i işgal cüretini de kazandıracaktır.

Abdülhamid İstanbul'a getiriliyor

Selanik'in elden gideceği anlaşılmıştır. Fakat ülkeyi 33 yıl idare etmiş Abdülhamid, tahttan indirildikten sonra sürüldüğü Selanik'te Yahudi Allatini ailesinin yaptırdığı köşkte bulunmaktadır hâlâ! Selanik düşünce eski Osmanlı hükümdarının da esir düşmesi büyük skandal olurdu. O sırada iktidarda bulunan Kâmil Paşa hükümeti Abdülhamid'i alelacele İstanbul'a getirmeye karar verdi.

Tarihler Abdülhamid'in buna itiraz ettiğini yazar. Balkan devletlerinin Osmanlı'ya karşı ittifak yapmalarını kendisinin engellediğini anlatarak İttihatçıların buna fırsat vermesini eleştirmiş, devleti bu duruma düşürdükleri için lanetlemiştir.

Sonunda kızları ve damatlarının ısrarıyla Abdülhamid İstanbul'a gönderilmeyi kabul etmiştir.

Tahttan indirildikten sonra Selanik'te, Allatini Köşkü'nde 3 sene, 6 ay, 3 gün sürgün ya da ev hapsi hayatı yaşamış olan Sultan Hamid 1 Kasım günü alelacele deniz yoluyla İstanbul'a götürüldü.[19] Ege, Yunan Deniz Kuvvetleri'nin kontrolünde olduğundan, Abdülhamid'i götüren gemi, bir Alman gemisidir! Abdülhamid 10 Şubat 1918'de ölünceye kadar Beylerbeyi Sarayı'nda kalacaktır.

Selanik teslim ediliyor

Osmanlı ordusu 2 Kasım'da Yenice muharebesini kaybederek geri çekilmeye başlamıştı. Yunan ordusu Selanik'e yaklaşırken, Hasan Tahsin Paşa, 3 Kasım'da Selanik Valisi Nazım Bey'e "Harbin iyi sonuç vermesi için ümitli olmadığını" bildirdi. Aynı gün "Selanik eşraf ve uleması" valiliğe gelerek Nazım Bey'le görüştüler. Ordunun muvaffak olmasını "Allah'ın lütfundan dilediklerini" fakat şayet muvaffak olamazsa savaş istemediklerini anlattılar! Nazım Bey durumu Babıâli'ye telgrafla bildirdi, "ne yapalım" diye sorarak aslında teslim olmak istediklerini ima etti. Telgrafın bu bölümü şöyle:

> Düşmanın Selanik'e gelmesine bir mâni kalmayacağı cihetle ne suretle hareket olunacağı ve şehrin harabiyete duçar olmaması ve çoluk çocuğun da ayak altında kalmaması için Babıâlice bir hareket tarzı belirlenmesini tam bir üzüntü ile beyan eylediler. Hakikaten maazallah ordu muharebede muvaffak olamazsa Selanikçe müdafaaya imkân görülemediğinden bu konuda nasıl hareket olunmak lazım geleceğinin şimdi bildirilmesi istirham olunur!

Sadrazamlık makamından Nazım Bey'e verilen cevap da ümitsizdir. "Mümkün mertebe mukavemet ediniz" deniliyor, askeri durumun iyi

olmadığı belirtilerek, barış sağlanması için Büyük Devletler'e başvurulduğu bildiriliyor. [20]

Her yerde ümitsizlik, moral çöküntüsü...

5 Kasım günü Selanik Valisi Nazım Bey ile 17 mahalli idare ve belediye üyesi bir tutanak imzalayarak şehir yakınında savaş yapılmasını istemediklerini bildirdiler!

Bu, Osmanlı ordusuna "Savaşma!' demekti. Hasan Tahsin Paşa da Yunanlara teslim görüşmelerine başladı!

Şükrü Hanioğlu: Hasan Tahsin Paşa, çok uzun süre ciddi görevler almamış bir insandı. Abdülhamid tarafından tabiri caizse biraz böyle kızağa çekilmiş, güvenilmeyen bir insandı. Hatta Abdülhamid'in Selanik'in düşüşünden sonra onun hakkında çok olumlu olmayan ifadeler kullandığı nakledilir birçok kaynak tarafından. Ve şehri özellikle tüccarların başını çektiği bir grup tarafından getirilen istek üzerine Yunanlara teslim etti. Fakat Selanik'i askeri uzmanlar, yani o zamanların askeri uzmanları, Selanik'in Hasan Tahsin Paşa'nın şehri teslim ettiği noktada savunulmasının çok zor, neredeyse imkânsız olduğunu söylüyorlar.

Selanik'te ileri gelenler Balkan Savaşı'nın başından beri Osmanlı'nın yenildiğini, şehirlerin el değiştirdiğini görüyorlardı. Belli ki Tahsin Paşa da gayretsizliğiyle bu ümitsizliği besledi. Görünen, ya 20 kilometre ötedeki Yunan ordusunun, ya 50 kilometre ötedeki Bulgar ordusunun şehre gireceğidir.

Şükrü Hanioğlu: Tabii, ahalide de büyük bir korku vardı, o da; Yunanların ve Bulgarların beraberce şehre girmesiydi ya da Bulgarların daha önce şehre girmesiydi. Buna karşı Yunanların girmesinin daha iyi olacağı, Bulgarların daha büyük katliamlar yapacağı düşünülüyordu. Yunan ordusunun girmesi daha iyi diye düşünülüyordu. Sonra Bulgarlar da şehrin çok büyük bir kısmına girdiler. Hatta oradaki varlıklarını vurgulamak için postane kurdular ve posta pulu uygulamaya soktular. Bundan dolayı da şehirliler tarafından Hasan Tahsin Paşa üzerine çok yoğun bir baskı oldu. Bilhassa Yahudi tüccarlar tarafından, çünkü Selanik'te ticareti Yahudiler kontrol ediyordu ve gerçekten tüccar kesimi de böyle bir çatışma olmasından ve ticaretin darbe görmesinden çok korkuyorlardı. Hasan Tahsin Paşa bu koşullar altında şehri teslime karar verdi. Yani şehirde asker sayısının çok olduğu söyleniyor, savunmanın mümkün olduğu söyleniyor, fakat stratejik açıdan da iki taraftan, yani bir taraftan Bulgarlar bir taraftan Yunanlar yaklaşırken ve denizde de tamamen Yunan donanması hâkimken, şehrin savunmasının çok zor olduğu söyleniyor. Ama buna karşı en azından bir şeref için direnme yapılamaz mıydı? O da ayrı bir soru tabii.

Fevzi Çakmak, “tarihin ne garip cilvesidir ki, hürriyetin beşiği olmayı paylaşamayan Selanik ile Manastır, düşmana teslim olma konusunda yarışıyorlardı” diye yazar.

Kara savaşlarını kaybeden Osmanlı, Selanik Limanı’na *Feth-i Bülend* adlı savaş gemisini gönderdi. Acaba Selanik deniz yoluyla takviye edilebilir miydi?.. Fakat Ege Denizi’ne hâkim olan Yunan deniz kuvvetleri *Feth-i Bülend*’i batırdı. Artık Selanik için denizden de bir ümit kalmamıştı.

Hasan Tahsin Paşa, tümen kumandanlarının görüşünü sordu. Bir tek 14. Tümen Kumandanı Galip Paşa “4.000 askerinin bulunduğunu, redif askerleri de direndiği takdirde düşmanla son derece kahramanca ve namusluca çarpışmaya hazır olduğunu” söyledi. Diğer bütün tümen kumandanları Hasan Tahsin Paşa’ya açıkça savaşamayacaklarını bildirdiler. Fevzi Çakmak, bu durum karşısında Hasan Tahsin Paşa’nın belirli şartlarla teslim olmaya karar verdiğini anlatır.[21]

Bu şartlar, Osmanlı ordusunun ve silahların Karaburun mevkiinde muhafaza edilmesi, iaşe ve ikamet ihtiyaçlarının Yunan makamlarınca karşılanması, savaştan sonra Türkiye’ye gönderilmesi, Osmanlı subay ve il yöneticilerinin kılıç taşıma ve şehirde dolaşma hakkına sahip olması gibi şartlardır. Şartlar on maddedir, bunun uygulanmasına dair altı maddelik de bir “zeyl” (ek) vardır.[22] Bunların karşılığında Selanik Yunanlara teslim edilecek, 25.000 Osmanlı askeri silah ve cephaneleriyle birlikte Yunanlara teslim olacaktır.[23]

6 Kasım’da Yunan ordusu Selanik’e yürüyüşe geçti. 8 Kasım’da Hasan Tahsin Paşa, Selanik’i teslim edeceğini Yunanlara ve İstanbul’daki Başkumandanlığa bildirdi, belirttiğimiz şartlarla teslim protokolünü imzaladı. Bugün Selanik’teki Yunan Milli Savaş müzesinde Hasan Tahsin Paşa’nın oğlu Kenan Mesare tarafından yapılmış yağlıboya portresi ve teslim belgesini imzalaması Yunanlar tarafından saygıyla teşhir edilmektedir.

Selanik’in Yunanistan’a teslimi ve Hasan Tahsin Paşa hakkında bir kitap yazmış olan Yunan tarihçi Vasilis Nikoltsos şöyle anlatır:

Vasilis Nikoltsos: Selanik savaş yapılmadan Yunanistan'a teslim edildi. Koskoca bir hikâye bu. Yenice muharebesinden sonra Türk ordusunun organize olabileceği başka bir yer kalmamıştı. Türk ordusu düzensiz bir şekilde Selanik şehrine doğru geriledi.

Yunan kuvvetleri Selanik'in dışında bulunuyordu ve başkomutan Konstantinos, bugün burada bulunduğumuz ve Balkan Savaşları Müzesi olan binaya yerleşmişti. Konstantinos burada Hasan Tahsin Paşa'nın Selanik'i teslim etmek için bazı şartları olduğunu öğrendi. Hasan Tahsin Paşa, Büyük Güçler'in konsoloslarıyla peş peşe toplantılar yapıyordu. Selanik Başpiskoposu, Hasan Tahsin Paşa'ya Türk ordusundaki askerlerin ve şehrin sakinlerinin kanının dökülmemesi için Selanik'in savaş çıkmadan teslimini önerdi.

O zamanlar Selanik'te 40 binden fazla Osmanlı vatandaşı yaşıyordu. Hasan Tahsin Paşa, askerlerinden başka bu insanları da düşündü. Yunan ordusunun savaşarak Selanik'i ele geçirmesi 1-2 günlük bir meseleydi. Ancak bu durumda Selanik şehri mahvolacaktı. Sokak savaşları şehre çok büyük zarar verecekti. Bu nedenledir ki Hasan Tahsin Paşa anılarında "Selanik kaybedildi ama Selanik kurtuldu" diye yazmıştır.

Yunan tarihçi Nikoltsos, Hasan Tahsin Paşa'yı savunur. Selanik'te yaşayan 40.000 insanın ve şehrin savaştan zarar görmemesi için teslimi kabul ettiğini söyler. Nikoltsos'a göre, teslim olmasaydı bile Yunan ordusu Selanik'i bir-iki günde alacaktı.

Fakat Hasan Tahsin Paşa, 2 Kasım'daki Yenice savaşında akıl almaz gayretsizliğiyle Osmanlı ordusunun mağlup olmasına ve Selanik'in savunulamaz hale düşmesine sebep olmuş, 8 Kasım'da da teslim antlaşmasını imzalamıştı.

Hasan Tahsin Paşa teslim belgesini imzalıyor. Oğlu Kenan Mesare'nin yaptığı bu tablo Selanik'te Balkan Harbi Müzesi'nde teşhir edilmektedir.

Yunan tarihçi Nikoltsos, teslim olmak için Tahsin Paşa'nın yukarıda belirttiğimiz şartları ileri sürdüğünü, Konstantinos'un ise bunu reddederek kayıtsız şartsız teslim istediğini ve iki saat mehil verdiğini söylüyor. Halbuki, Osmanlı, askerlerinin hayatlarının korunması, yiyeceklerinin sağlanması, subayların kılıç taşıması gibi yukarıda gördüğümüz belirli şartlarla teslim olmuştu. Nikoltsos inkâr etse de bunun belgesi mevcuttur, başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde HR. SYS, 1970/2 numarada bulunmaktadır. (İzleyen sayfada belgelerin fotokopisini görüyorsunuz.) Yunanların imzaladıkları teslim şartlarına uymadıklarını göreceğiz, belki bunun için teslimin kayıtsız şartsız olduğunu söylüyorlar.

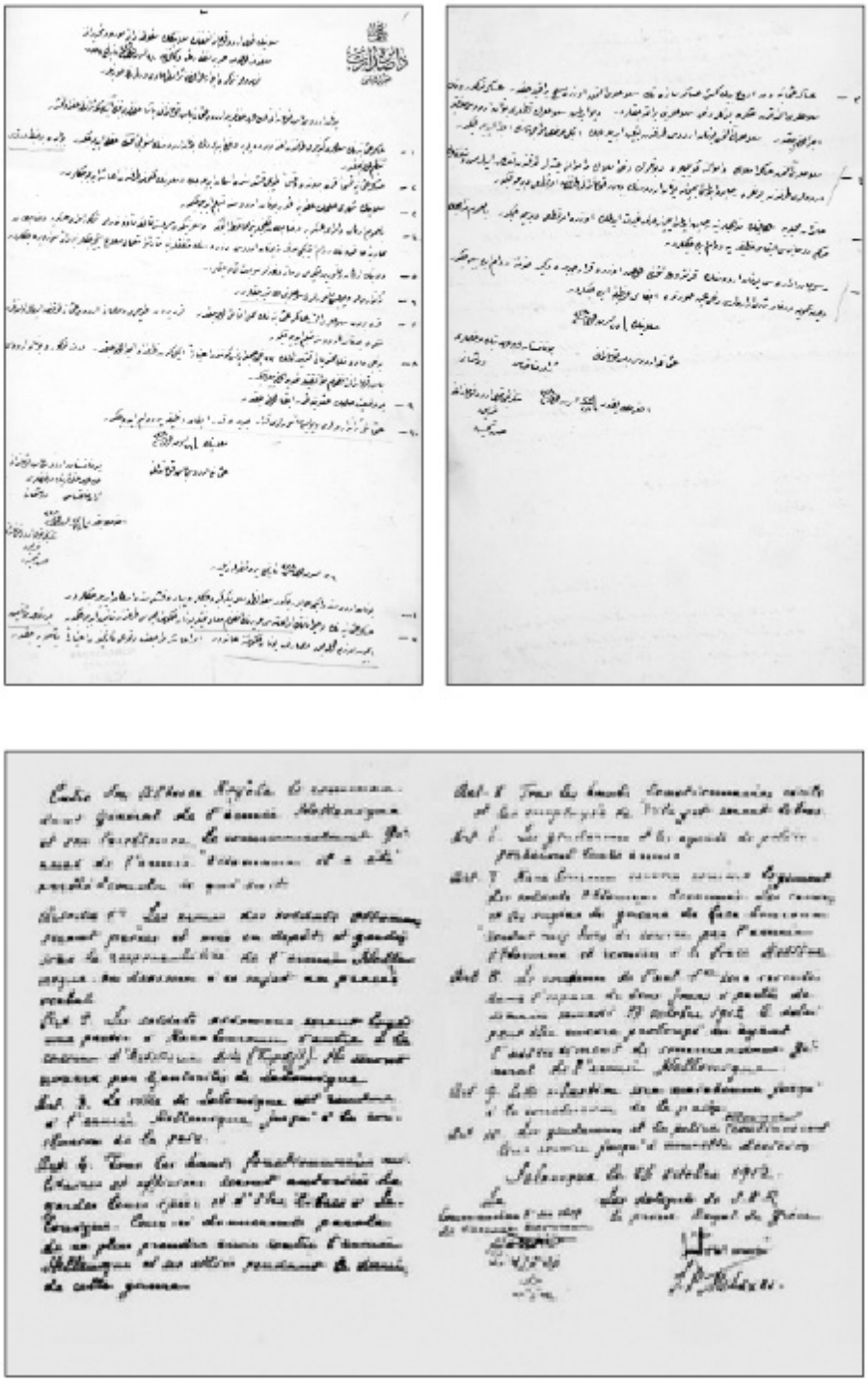
Nikoltsos, Selanik'in teslimini "Selanik'in kurtuluşu" olarak tanımlıyor. Selanik'i yaklaşmakta olan Bulgar ordusuna değil, Yunan ordusuna teslim eden Hasan Tahsin Paşa'dan övgüyle söz ediyor:

> **Vasilis Nikoltsos:** Hasan Tahsin Paşa değerli bir askerdi. Selanik'i Yunan ordusuna teslim protokolü 26 Ekim akşamı vilayet binasında imzalandı. Ertesi sabah, 27 Ekim sabahı iki Bulgar subayı gelerek, Hasan Tahsin Paşa'dan Yunanlar ile imzaladığı protokolün aynısını Bulgarlar ile de imzalamasını istediler. O "Bulgaristan ile aynı protokolü imzalamam için hiçbir neden görmüyorum" diyerek reddetti. Bulgar subayları büyük paralar ve kendisi ile ailesi için büyük imtiyazlar önerdiler. Hasan Tahsin Paşa anılarında bütün bunları anlatır. Oğlu Kenan Mesare de benzer hikâyeler anlatmıştır. Neyse, Hasan Tahsin Paşa iyi bir askerdi, doğru bir askerdi, bu teklifleri derhal geri çevirdi. İşte bu nedenlerle Yunanların kalbinde Hasan Tahsin Paşa'nın ayrı bir yeri vardır. Hayır, Selanik'i kayıtsız şartsız teslim etti diye değil, çünkü zaten Yunan ordusu ele geçirecekti. Bulgar ordusuna karşı bir askere yakışan tavrı yüzünden sevildi.

Hasan Tahsin Paşa, Selanik'teki Balkan Harbi müzesinde Yunan usulü yapılmış özel bir mermer mezarda yatmaktadır, oğlu Yunan vatandaşı Kenan Mesare de aynı yerde gömülüdür.

Hasan Tahsin Paşa'nın Yunanlar tarafından sevilip sayılması anlaşılabilir bir olaydır. Yenice savaşı, Osmanlı ordusunca kazanılabilecek, hatta kolay kazanılabilecek bir savaştı, Hasan Tahsin Paşa'nın akıl almaz hareketleri yüzünden kaybedilmiş,[24] Selanik yolu Yunan ordusuna Yenice savaşında açılmıştır.

Selanik’in teslim şartlarını gösteren antlaşmanın Türkçe ve Fransızca belgeleri

Yunan ordusu Selanik’e giriyor

8 Kasım'da Hasan Tahsin Paşa teslim belgesini imzalamıştır, 9 Kasım'da Yunan ordusu şehre girecektir. Selanik'te yayımlanan *Yeni Asır* ve *Turan* gazetelerini alanlar 9 Kasım sabahı iyi haberler okudular. Bu iki gazeteye göre, Yunan ordusu bozguna uğramış, 10 bin Yunan askeriyle birlikte Yunan Veliahd Prensi Konstantin esir alınmıştı! Halbuki aynı gün Veliahd Prens Konstantin Yunan ordusunun başında Selanik'e girecekti.

9 Kasım sabah erken, Selanik'e girecek olan iki Yunan tugayını almak üzere özel bir Osmanlı treni gönderildi. Bu özel trenle getirilen iki Yunan tugayı, başlarında Prens Konstantin, törenle ve Rumların çılgınca sevinç gösterileri arasında Selanik'e girdi. Selanik'in her tarafı Yunan bayraklarıyla donatılmıştı.[25]

Selanik-Manastır ve Selanik-İstanbul demiryolu hatlarını 1890 ve 1892 yıllarında Abdülhamid yaptırmıştı, şimdi o demiryolundan Yunan ordusu Selanik'e giriyordu.

Tahsin Paşa, elindeki 26.000 Türk askerini, Selanik'e gelen 25.000 Yunan askerine teslim etmişti. Yenice'de ağır bir bozguna uğradıktan sonra, Tahsin Paşa şimdi şöyle diyordu:

> Elimde sadece bir Selanik var, onu da teslim ettim![26]

Yunan ordusu Selanik'teki depolara el koydu, Türk ordusuna ait silah, araç gereç ve mühimmat Yunan ordusuna teslim edildi.

"Selanik'i ucuza sattılar!"

Hasan Tahsin Paşa'nın sonra ne olduğunu, ne yaptığını merak mı ediyorsunuz? Yunan tarihçi Nikoltsos, Hasan Tahsin Paşa'yı ve oğlu Kenan Mesare'yi şöyle anlatıyor:

> **Vasilis Nikoltsos:** Hasan Tahsin Paşa 1918'de Lozan'da öldü. Oğlu Kenan Mesare Selanik'te kaldı. Şehri tek kurşun atmadan teslim ettikleri için Hasan Tahsin Paşa ve yaveri olan oğlu Kenan Mesare, İstanbul'daki askeri mahkeme tarafından ölüm cezasına çarptırıldıklarından İstanbul'a dönmediler. Bu cezanın verildiğine dair kanıt okumadım ama aslına bakarsanız dönmeleri için belki neden de yoktu. Çünkü Arnavut asıllıydılar, Yanya'da doğup büyümüşlerdi. Her iyi askerin savaş sonrası evine döndüğünü düşünürsek, onlar da

memleketleri Yanya'ya döneceklerdi. Kenan Mesare Selanik'ten Yanya'ya göçtü. Çok bilgili, eski bir Osmanlı subayıydı. Galatasaray mezunuydu. Tam yedi lisan konuşuyordu. Osmanlı yönetiminde çok yüksek rütbelere yükselmek için yetiştirilmişti. Ama Balkan Savaşları yüzünden kaderi farklı oldu. Çok iyi ressamdı aynı zamanda. Selanik'te dostlarına hep tablolarını armağan ederdi. Mesare'nin tablosuna sahip olmak Selanikli sanatseverler için hâlâ imtiyazdır. Balkan Savaşları'nı konu alan tablolar da çizdi. Hiçbir tabloda Yunanlara yenilen Türk göremezsiniz. Yunan askerlerini, Konstantin'i çizdi, Yunan askerlerinin Bulgar askerlerini yenmelerini çizdi ama hiçbir zaman Yunan askerlerine yenilen Osmanlı askeri çizmedi. Selanik'in teslim edildiği imza törenini de çizdi. Tabloda babası Hasan Tahsin, Konstantin ve kendisi de var. Teslim protokolü iki farklı dilde yazılmıştı, birini yazan Mesare idi.

Şu soru akla takılmaktadır: Hasan Tahsin Paşa başka türlü yapabilir miydi? Çarpışarak kahramanca ölmek dışında yapabileceği bir şey var mıydı?

Türk askeri kaynakları Hasan Tahsin Paşa'yı şiddetle eleştirmektedir. Bunun dışında mesela tarihçi Richard Hall'a göre, Hasan Tahsin Paşa'nın emrindeki kuvvetler Selanik'teki 26 bin Türk askerinden ibaret değildi. Makedonya'da önemli bir askeri kuvvet vardı. Doğal bir engel oluşturan Vardar Nehri'nin doğu yakasında kuvvetli bir direniş oluşturmak mümkündü. Hasan Tahsin Paşa'nın emrindeki kuvvetler "Ne yazık ki, Vardar Nehri üzerindeki demiryolu köprüsünü bile tahrip etmediler!" Bu köprüyü Yunan ordusu kullandı. Bunlardan başka, Richard Hall'un belirttiği gibi, Tahsin Paşa Yunanlarla görüşmeyi uzatarak Yunanlarla Bulgarlar arasındaki rekabetten "çok değerli bir zaman" kazanabilirdi. Hasan Tahsin Paşa'nın sorumluluklarının adamı olmadığını belirten Richard Hall, "Osmanlılar Selanik'i ucuza sattılar" diye yazar![27]

10 Kasım günü, Yunanlarla anlaşmalı ve geçici olarak 7. Bulgar tümeni ve Toyran'dan gelen Sırp birlikleri Selanik'e girdi.

11 Kasım'da Yunanlar Selanik'te sıkıyönetim ilan etti. Yunan Kralı Yorgi (George) törenle Selanik'e girdi. 12 Kasım'da Yunan ordusu Selanik'te Türk hastalarını hastanelerden çıkardı. İlaç ve tıbbi malzemelerle Türk karargâhındaki araç ve gereçleri Yunanistan'a kaçırdı.

Yunanların şehre girmesinden önce Selanik Jandarma Alayı Kumandanı olan Binbaşı Hüsnü Bey, Selanik'ten İstanbul'a gönderilen ilk kafileler içindedir. İstanbul'a geldiğinde, Selanik'te yaşananları Dahiliye (İçişleri) Nezareti'ne rapor etti. Hasan Tahsin Paşa'nın teslim şartlarına göre Osmanlı jandarmasının barış imzalanıncaya kadar görevine devam etmesi gerekiyordu. Bunu hatırlatan Binbaşı Hüsnü Bey, Selanik'e giren Yunan kuvvetlerinin hemen ertesi günü Osmanlı jandarmasının görevine son verdiklerini, Osmanlı jandarmasının elinde bulunmaya devam etmesi gereken karakollara ve Osmanlı subaylarının şahsi eşyalarına "suret-i cebriye ve vahşiyede" el koyduklarını anlatıyor. Hüsnü Bey'in raporunun bir bölümü şöyledir:

> Kosova ve Manastır alaylarıyla Selanik alayına mensup taburlardan gelen iki bine yakın jandarma erleri iki yüz kişinin ancak barınacağı jandarma koğuşuna toplattırıldı. Karakollar basıldığı zaman er ve subayların üzerlerinde bulunan paralar dahi gasb ve yağma edilmiş olduğundan iki gün aç bir hâlde ve ayak üzerinde bu şekilde koğuşta kaldılar. Bilâhare Yunan ordusu tarafından yalnız ekmekleri verilebildi. Fakat hiçbir nefer bulunduğu mahalden on adım bile ayrılamaz bir hâle geldi. Kasabanın içi Bulgar ve Yunan voyvodalarıyla komitalar tarafından tutuldu. Vazife icabı eşkıya takip etmiş bulunmalarından dolayı jandarma subay ve erlerine yaptıkları hakaret son dereceye geldi. Sokakta tuttukları subay ve erlerin paralarını aldıkları gibi bazı subayların evlerine dahi taarruz edilerek bütün eşyaları yağma edildi. Birkaç subay komitaların süngüleri altında, herkesin gözü önünde hükûmet binasına getirildi. Birkaç subayın kılıçları parçalandı. En son subaylarla jandarma süvarilerinin hayvanları koşum takımlarıyla ellerinden alındı... Rumeli Jandarma Kumandan Vekili Kurmay Yarbay Şevki Bey'in dahi evi basılarak gözaltına alınıp hükûmet binasına getirildi...

Hüsnü Bey, komitanın taciz hareketlerinden dolayı "artık Selanik'te ikamete devam etmemizin mümkün olamayacağının anlaşıldığını" da belirtir.[28]

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bu şekilde birçok belge bulunmaktadır.

16-18 Kasım günlerinde de Türk esir subay ve erlerini gemilerle Yunanistan içlerine sevk ettiler. Bu sevkıyat parti parti devam edecektir. Birçok Türk askerinin açlıktan ölmesi de sağlanmıştır. Halbuki teslim antlaşmasına göre Türk esirlerin Karaburun'da muhafaza edilmeleri, yiyecek ve barınmalarının sağlanması ve oradan Türkiye'ye gönderilmeleri gerekiyordu. Bir kısım askeri Yunanistan içinde kontrolü

imkânsız kamplara dağıttıkları gibi Karaburun'da tuttukları Türk esirlere de çok kötü davrandılar.

Balkan Savaşı Rum milliyetçiliğini her yerde harekete geçirdi. Resimde Balkan Savaşı'na gönüllü
olarak katılan ve yardım toplayan New York şehrindeki Amerikalı Rumlar görülüyor.

Selanik'te "jandarma tensikatına memur Fransalı Binbaşı Rokas Bey'in Osmanlı Jandarma Kumandanlığı'na gönderdiği raporda şu satırlar bulunuyor:

> Hasan Tahsin Paşa'nın kumandası altında bulunan efrâd [askerler] Karaburun'da ve Topsin'de çadırlardadır. Muharebenin sona ermesini orada bekleyeceklerdir. Kendilerine verilen erzak o kadar yetersizdir ki ve bilhassa o kadar aşağıdır ki birçok asker açlıktan ölmüştür. Hastanelerde tedavi altında bulunan Müslüman askerleri dahi aynı hâldedirler. Tarafımızdan mütemadiyen müdahale vâki olmaz ise bütün eşyaları gasb edilmiş olan diğer jandarmaların durumu aynı hâlde olacak idi. Yunanların mağlub olanlar hakkında ettikleri insaniyete aykırı muameleler cidden umumun nefretini çekmektedir...[29]

Yunan makamları, daha imzaları kurumadan teslim belgesindeki bütün şartları hiçe saydılar. Yunanların Hasan Tahsin Paşa ile imzaladıkları teslim belgesine göre Türk subay ve erlerini Karaburun'da muhafaza ederek tamamını Türkiye'ye göndermeleri, Selanikli Müslümanlara saygılı davranmaları gerekiyordu. Batı Rumeli'deki savaşlara kurmay yarbay olarak katılmış olan Fevzi Çakmak Yunanistan'ın "yalancı ve adi" davrandığını yazar.[30]

Fevzi Çakmak, Balkan Harbi sırasında kurşun sıkarak savaştığı Sırplar hakkında bile böyle bir söylem kullanmamış, aslında bütün Balkan Savaşı olaylarını soğukkanlı bir dille anlatmıştır. Yedi yüz sayfalık kitabında böyle bir terimi yalnız Yunanların davranışı için kullanır.

Krala suikast, Türklere şiddet

Selanik'e büyük bir törenle giren Yunan Kralı Yorgi fazla yaşamayacaktır. Dört ay sonra 19 Mart'ta yine Selanik'te bir suikastta öldürülecektir. Tören geçişi yapan krala "üstü başı dökülen bir adam" yaklaşarak iki el ateş etmişti. Yorgi'nin yerine veliaht Konstantin kral oldu. Dönemin zihniyetini göstermesi bakımından ilginçtir. Yeni krala, Bizans'ın devamı sayılarak 12. Konstantin (ya da Konstantinos) unvanı verildi.

Bizans tarihinde 11. Konstantin, Fatih tarafından İstanbul'un fethi sırasında 29 Mayıs 1453'te çarpışmada ölmüştü. Şimdi 459 yıl, 7 ay, 20 gün sonra modern Yunanistan'ın başına geçen krala "12. Konstantin" unvanı veriliyordu!

Bunun anlamı açıktı.

Yeni kral Konstantin, Alman Harp Akademisi'nde okumuş, Yanya ve Selanik harekâtlarını kumandan olarak yönetmiş, savaştan anlayan biriydi.

Kral Yorgi öldürülünce bunu Müslümanların yaptığı önyargısıyla şehirde terör havası estirildi. Yunan polisi ve Selanik'te görevli ünlü Girit Jandarması anında Selanik'teki Türklere ve Yahudilere "misillemeye girişti." Kısa bir süre sonra suikastçının akli dengesi bozuk Serezli bir Rum olduğu anlaşıldı, adam tutuklandı. Türkler ve Yahudiler için yeniden "tedirgin ve huzursuz, kötülüklere alamet bir sessizlik" başlamıştı.[31]

Selanik Valisi Nazım Bey'in, Fransız postanesini kullanarak Babıâli'ye çektiği 23 Mart 1913 tarihli telgrafta, kralın öldürülmesi üzerine yapılan saldırılarda "İslâmlardan on iki maktûl (ölü), on beş mecrûh (yaralı) vuku bulduğu ve maktûller arasında bir Musevî ve iki

mecrûh bulunduğu” belirtilir. Telgrafın bir bölümü, günümüz Türkçesiyle şöyledir:

> Olayın Yunanlarla buradaki Rum unsurunda dehşetli bir asabiyet yaratmasından dolayı galeyan olması tabii görülse bile suikastın yapıldığı şehirde öğrenilir öğrenilmez İslam unsuruna hücum edilmesi ve nerede fesli görülürse süngülerle, kurşunlarla yaralanması ve öldürülmesi ve feslerin parçalanıp sokaklara atılması ve bu hâlin ehl-i İslam’a hücum için vesile arandığını ima etmesini düşünmek nasıl uygun ise katl ve yaralama fiillerinin asayişi korumakla görevli memurlar olan Yunan jandarma ve polisleri tarafından yapılması da her manasıyla dikkate şâyandır.
>
> Gece mahalleleri korumak için devriyeye çıkan ve intikam hissi ile dolu oldukları fiilleriyle belli olan bu güvenlik görevlilerine Müslümanlar bundan sonra nasıl emniyet edebilsin. Katilin bir Rum olduğu yarım saat içinde her tarafça anlaşıldığı hâlde Müslümanların katledilmesi ve yaralanması şeklindeki çirkin fiiller epeyce müddet daha devam etmiştir.

Telgrafın devamında Yunan memurlarının özür dilediği ama hiçbir soruşturma açmadıkları, Müslümanlar katiller hakkında şikâyetçi olduklarında Yunan makamlarının “Sen bul getir de mahkemeye verelim” diyerek işlem yapmadıkları belirtiliyor.[32]

Artık Selanik vilayetinde Müslümanlar için korkusuzca yaşama imkânı kalmamıştır. Bu bir etnik temizlik metodudur.

Selanik’te etnik temizlik

Osmanlı döneminde Selanik’te birçok milliyetten insanlar beş yüzyıl süreyle barış içinde yaşamışlardı.

> **Vasilis Nikoltsos:** Şehir sakinleri arasında sorun yoktu. Barış içinde yaşıyorlardı. Selanik’te pek çok millet yaşıyordu. Bu nedenle de Amerika, Avusturya, Alman, Fransız, İngiliz ve İtalyan konsoloslukları vardı. Selanik’te ticaret hayatı çok canlıydı.

Tarihçi Justin McCarthy’nin rakamlarına göre, Balkan Savaşı’ndan önce Selanik vilayeti nüfusunun 605 bini, yani yüzde 45’i Müslüman, 398 bini, yani yüzde 30’u Rum’du. Kalan yüzde 20’si Bulgar, yüzde 5’i Yahudi idi.

Selanik kentinin nüfusu ise, 1895 nüfus sayımına göre 79 bindi. 39.495'i Yahudi, 24.528'i Müslüman, 11.706'sı Rum, 3.195'i Bulgar'dı. Az sayıda Katolik ve Ermeni vardı. Fakat Balkan Savaşı'ndan hemen sonra, 1913 yılında Selanik kentinin nüfusu 158.000'e çıkmıştı, hem de Türklerin bir kısmı Türkiye'ye göçtüğü halde![33] Bu tablo, Yunan ulus-devletinin Selanik'in çok kültürlü yapısını nasıl değiştirmeye başladığının ilk işaretidir. Selanik'i teslim alan Yunan ulus-devleti derhal Yunanlaştırma politikasına başlamıştı. En çok Türkler şiddete ve etnik temizliğe maruz kaldı.

Selanik'in Yunanistan'ın eline geçmesi üzerine yaşananların bir örneğini, Alman *Kölnische Zeitung* gazetesi şu şekilde haber yaptı:

> Selanik'teki Ayasofya Camii üzerinde yeniden haç yükseliyor. Yeni fatihler Haç'ı diktiler ama hani nerede Hıristiyanlık ve insanlık belirtileri? Haç merhametin sembolüdür ama Rumlar onu kanla lekelediler. Talan, katliam, ırza geçme korkunç oranlara yükseldi. Çeteler civar köylerde Müslümanlara yapmadıklarını bırakmadılar. Çok sayıda göçmen açlıktan ya da süngüyle öldü. Yunanların beslemeyi taahhüt ettikleri silahsızlandırılmış Osmanlı askerlerinden çoğu da keza açlıktan öldü.

Bir yıl içinde nüfus yapısı dikkat çekici şekilde değiştirildi. Selanik 1912 Balkan Savaşı'nda Yunanların eline geçince, Türklerin bir kısmı tehcir edildiği halde, 1913 yılında Selanik nüfusu 158.000'e ulaşmıştı bunun 61.000'i, yarısından epey azı Musevi'dir.[34] Türkler zaten azaltılmış, Rumlar kısa sürede çoğunluk haline getirilmiştir.

> **Vasilis Nikoltsos:** Yunanların Selanik'e sevdası o kadar büyüktü ki iki yılda şehrin en kalabalık milleti haline geldiler. 15 yılda da şehrin nüfusunun yüzde 80'i Yunan'dı.

Etnik temizlik ve Yunanlaştırma sadece Türklere karşı yapılmadı, çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu'nu tercih eden Selanik Yahudileri de Yunan milliyetçiliğinin nefretine maruz kaldılar.

Osmanlı vatanseveri Ermeni Dikran Kelekyan'ın *Sabah* gazetesinde 23 Kasım 1912 günü şu haberi yayımlandı:

> Sağlam kaynaklardan alınan malumata göre, Yunan ordusu Selanik'te gerek İslamlara gerek Musevilere karşı pek şiddetli taarruzlarda bulunmaktadır. Esir olan 250 neferin hepsi katledilmiş ve birçok kadın ve çocuklar da bu akıbete uğramıştır. Mağazaların ekserisi

yağma edilmiştir. Selanik Valisi Nazım Paşa bu husus hakkında Babıâli'ye bir rapor takdim etmiştir.[35]

Yahudi yazar Leon Sciaky, *Elveda Selanik* adlı kitabında şehrin Osmanlılardan Yunanlara geçişini anlatır:

> 9 Kasım Cumartesi günü şafak vakti, Prens Konstantinos komutasındaki Yunan ordusu muzaffer bir edayla şehre yürüdü ve sevinçten çılgına dönmüş Rumlar tarafından karşılandı... Yunanistan'ın Selanik'inde, o akşam kan kırmızı bir güneş Vardar bataklıklarının ardında batarken, ulu minarelerden çıt çıkmıyordu...

Bir ay içinde şehirde meydana gelen kimlik değişmesini yine Sciaky'den izleyelim:

> Kış gelmişti. Altmış ile seksen bin askerle aşırı kalabalık bir ordu kampı haline gelen Selanik caddeleri bambaşka bir görünüme bürünmüştü. O belirgin kırmızı fesler artık pek nadir görülüyordu. Yunanların gelişiyle birlikte zengin Türk aileleri şehri terk etmişti. Alelacele yanlarına alabildikleri kadar eşya almış, İstanbul'a ya da Anadolu'ya gitmişlerdi.
>
> Arapça harfler dükkân önlerinden ve köşelerdeki evlerin duvarlarına asılı ilanlardan silinmiş, yerlerini Yunanca harfler almıştı. Fetih zamanı devralınan eski Bizans kiliselerine yeni sunaklar yapılmış, Kuran'ın Allah'ın bir olduğunu söyleyen ayetlerinin yerine kutsal ikonalar yerleştirilmişti.

Leon Sciaky bir süre sonra şehirde asayiş ve düzenin sağlandığını, ama Türklerle Yahudilerin endişelerinin bitmediğini anlatır. Bir Türk'ün kapısı çalındığında "kapıyı açmaya cesaret edebilmeleri için uzun süre tokmağı vurup isminizi haykırmak zorunda" kalıyordunuz... İboş Ağa, içini çekerek "aslan kocayınca kurtların maskarası olur" diye kahırlanıyordu. Leon'lar da Amerika'ya göçeceklerdi.[36]

Fuat Andıç *Elveda Yurdum* adlı kitabında, Yahudilerin İspanyollar tarafından Endülüs'ten ve Yunanlar tarafından Selanik'ten çıkarılmasını anlatır. Osmanlı dönemindeki huzur ve güvenin yerini Yunan milliyetçiliğinin baskısı almıştı. Türkler gibi birçok Yahudi de Selanik'ten göçmüştü. Kalanlar mı? Fuat Andıç şöyle anlatır:

> Selanik'te kalan Yahudiler Yunan devletinden sadece hakaret gördüler. Zenginlerin bir kısmı kaçıp Romanya'ya, Paris'e, Kudüs'e, hatta New York'a göç edip yerleştiler. Kalanlar ise önce Rumca öğrenmeye ve konuşmaya mecbur edildi. Osmanlıların yüzyıllarca

müsamaha ile karşıladığı Ladino dili yasaklandı. Selanik yangınından sonra halka yapılan yardım, sadece Yahudilere yapılmadı...

Şunu da belirtmeliyiz, 1821-1832 arasındaki isyanları takiben Mora Yarımadası'nda küçük ve ilk Yunan devleti kurulduğunda buradaki 20.000 Müslüman'la birlikte 5.000 Yahudi de katliamla öldürülmüştü.[37] Balkanlar'da Hıristiyan ulusların etnik milliyetçiliği Türklere de Yahudilere de daima böyle davranmıştır.

Gelecek bölümlerde göreceğiz, Edirne, şanlı bir direnişten sonra Bulgarların eline geçmiş, fakat dört ay sonra Yarbay Enver'in inisiyatifiyle yapılan bir askeri harekâtla kurtarılmıştı. Fuat Andıç, Selanik Yahudilerinin, Edirne gibi Selanik'i de kurtarması için Enver Paşa'nın bir harekât yapmasını boşuna beklediklerini anlatır.[38]

Şükrü Hanioğlu: Yahudiler ilk başta tabii Selanik'in, herhangi bir ulus-devletin eline geçmesine karşı çıktılar. Çünkü Yahudiler sonunda şunu görüyorlardı, en kötü Osmanlı düzeni bile bir ulus-devletin içinde azınlık olmaktan iyidir. Osmanlı İmparatorluğu çokuluslu bir imparatorluktu ve değişik unsurların hakları vardı. Ama azınlık durumuna düşmek, kendi durumlarını ciddi anlamda zora sokabilirdi. Bunun için hatta, ilk Yunan ordusu girdiğinde, Yahudilere birtakım saldırılar oldu, Yahudi kadınlara tecavüz edildi. Bu, Hahambaşı tarafından Avrupa basınına duyuruldu. Yahudi basını, bütün Avrupa'da *Jewish Chronicle* gibi dergiler bu konuda ciddi eleştiriler dile getirdiler. Bunun üzerine Yunanlar Yahudilere karşı ciddi geri adımlar atmak zorunda kaldılar. Çünkü bir de gerek Siyonist teşkilata gerek diğer Yahudi örgütlerine başvurdu Selanik (Yahudi) yetkilileri. Selanik'in bağımsız bir şehir haline getirilmesi fikrini ileri sürdüler. Bu Avusturya'nın desteklediği bir tezdi, Avusturya istiyordu ki, Selanik Büyük Devletler'in denetiminde bağımsız olsun, hatta Osmanlı da buna dahil edilebilir diye düşünüyordu. Bu şekilde kendilerinin Selanik Limanı'ndan faydalanmaları daha kolay olsun diye istiyorlardı bunu.

Bunun üzerine Yunanlar ciddi geri adımlar attılar. Türklere karşı tasfiye ve baskı siyasetini devam ettirirken Yahudilerin gönüllerini almak için kral birbiri ardına açıklamalar yaptı, işte kraliçe Yahudi ileri gelenleriyle görüştü, onlara bundan sonra hiçbir şey olmayacağına dair teminatlar verildi. Mesela Yahudilerin geçiş dönemi sona erene kadar askere alınmayacakları ki, bu anayasa ihlaliydi. Ama buna rağmen böyle bir kanun çıkarıldı. Yunanlar Yahudilerin bir şekilde gönlünü alarak Büyük Devletler'in onlar üzerinden yapacağı bir müdahaleyi önlemeye çalıştılar ve bir süre sonra Yahudiler de buna, bu politikalara karşılık vermeye başladılar. Ta ki 1917 yangınına kadar.

1917 yangını olup şehrin büyük bölümü, üçte biri, bilhassa ticaret merkezi yanınca, Yunanlar bunu biraz şehri Yunanlaştırmak için kullandılar. Ve bu çok ciddi bir Yahudi tepkisini doğurdu, Yahudiler Selanik'te muhalefete oy verdi bu nedenle. Buna karşılık,

> Yunanlar Türklere karşı çok daha sert politika uyguladılar çünkü Türkler için uluslararası bir tepkiden korkmuyorlardı.

Şunu da belirtelim, Yunan etnik devleti, sadece Türklere ve Yahudilere değil, Osmanlı asırlarından beri Selanik'te yaşayan Bulgarlara da etnik temizlik uyguladı. Amerikan Carnegie Vakfı'nın raporunda belirtildiği gibi, ordu ve polis gibi "yasal güçler" bunu yapıyordu. Bulgar komitacılarıyla uğraşmak bir saplantı haline gelmişti. Selanik şehrinde ve vilayetinde hapishaneler, Bulgar olduğunu söylemeye cesaret edenlerle dolup taşıyordu.[39]

Selanik ekonomisi Yunan'a geçti

Selanik'i kaybetmek, Balkan Savaşı'ndaki Osmanlı Batı ordusuna inmiş büyük bir darbedir. Evvela savaşabilecek 26 bin asker teslim yoluyla esir düşmüştür. Depolardaki 70 bin piyade tüfeği ve 4 milyondan fazla mermi, ayrıca diğer mühimmat Yunan ordusunun eline geçmiştir. Dahası, Rumeli'deki Osmanlı ordusu Selanik'teki lojistik destek kurumlarından ve Makedonya'nın güneyindeki zengin kaynaklardan yoksun kalmıştır.[40]

Selanik'i almak Yunan ekonomisi için büyük bir kazanç oldu. Osmanlı döneminde Selanik sanayide Balkanlar'ın en ileri vilayetiydi. O dönemde sınai gelişmenin bir göstergesi olarak 1912 yılında Selanik vilayetinde 70.000 tekstil tezgâhı bulunuyordu. Bu, bütün Bulgaristan'ın sahip olduğu tezgâh sayısına denkti. Deniz ve ticarete açık Yunanistan'daki tezgâh sayısı ise 73.000'di. Selanik'i almakla Yunanistan tekstil sanayini neredeyse ikiye katlamıştı.[41]

Selanik'i almak, sadece tekstil değil, bütün Yunan sanayi ve ticaretine şüphesiz büyük bir ivme kazandırdı. Türklerin geniş ve o günün Balkan standartlarına göre modernleşmiş tarım işletmeleri ve Yahudilerin ticari mirası da Yunanistan'ın eline geçti. Nitekim iktisat tarihçisi Michael Palairet, "teknolojik gerilik karşısında 1905-1914 dönemi Osmanlı Avrupası'nda yaşanan canlılığı" anlatır.[42] Balkanlar'ı kaybetmemek için

Osmanlı'nın yaptığı yatırımlar, tren yolları dahil, Balkan devletlerinin eline geçmişti.

Balkan Savaşı'nda Yunanlar sadece Selanik ve Güney Makedonya'yı almadılar. O zaman İtalya'nın elinde bulunan On İki Adalar hariç, bütün Ege adalarını da aldılar; İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda On İki Adalar da Yunanistan'a verilecektir. 1912 Balkan Savaşı'nda şanlı bir direniş yapan Yanya Kalesi de sonunda düştü. İşkodra'daki şanlı direniş bir ihanetle kırıldı. Arnavut isyanı bağımsızlıkla sonuçlandı. Türkiye böylece bütün Batı Rumeli'yi ebediyen kaybetmiş oldu. Doğu Rumeli'de yani Trakya'da ise Bulgar ordusu ikinci Plevne gibi direnen Edirne'yi aşarak İstanbul kapılarına, Çatalca'ya dayandı.

Gelecek bölümde bunları göreceğiz.

1. Fahri Belen, *Balkan Savaşı*, s. 59.

2. Alasonya savaşının askeri analizi için bkz. Fevzi Çakmak, a.g.e., s. 275-277.

3. Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, Aras Yayınları, İstanbul, s. 371.

4. Fevzi Çakmak, a.g.e., s. 289.

5. Fevzi Çakmak, a.g.e., s. 346-352; Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi*, III. cilt, 2. Kısım, Ankara 1993, s. 264-272. İngilizcedeki AM ve PM gibi Osmanlı Türkçesinde de saatler "kabl'el zuhur" (öğleden önce) ve "bad'el zuhur" (öğleden sonra) diye ifade ediliyordu. "Kabl'el zuhur" denilecek yerde "bad'el zuhur" yazılmıştı!

6. Andonyan, a.g.e., s. 400.

7. Fevzi Çakmak, a.g.e., s. 273, 345.

8. Fevzi Çakmak, a.g.e., s. 345.

9. Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 64. Ali Fuat Bey, Mabeyn Başkatibi, yani devlet başkanı genel sekreteri konumundadır.

10. Heath Lowry, *Osmanlı'nın Ayak İzlerinde*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 170.

11. Semavi Eyice, *Yadigâr-ı Selanik*, der. Seyfettin Ünlü, Kültür Bakanlığı, İstanbul 2006, s. 4.

12. http://www.lozanmubadilleri.org.tr/mubadele-bolgeleri/15-mubadele-icerikler/mubadele-bolgeleri/81-selanik-vilayeti

13. Semavi Eyice, 1828'de basılan bir kitaba göre Selanik'te 18.000 evde 70.000 nüfus bulunduğunu yazıyor. Bunun yarısı Türk, 15.000 kadarı Rum, 12.000'i Yahudi ve 3.000'i diğerleriydi. (Semavi Eyice, a.g.e., s. 5)

14. Mürzsteg (Müerzteg) programının ayrıntıları ve süreci için bkz. Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, cilt 1, kısım I, Türk Tarih Kurumu 1963, s. 173-177.

15. Kâzım Karabekir, *Hayatım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 154.

16. Kâzım Karabekir, a.g.e., s. 264.

17. Kâzım Karabekir, a.g.e., s. 163.

18. *Averof* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zafer Toprak, "Osmanlı Donanması, Averof Zırhlısı ve Ulusal Kimlik," *Toplumsal Tarih*, sayı 113, Mayıs 2003, s. 10-19.

19. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, cilt 4, s. 396-397.

20. BEO, 4110/308225. (Telgraf metnini sadeleştirerek ve günümüz Türkçesine uyarlayarak buraya aldım. T.A.)

21. Fevzi Çakmak, a.g.e., s. 354.

22. Bu şartlar için bkz. Fevzi Çakmak, a.g.e., s.354-355; Andonyan, a.g.e., s. 387-388.

23. Bkz. Fevzi Çakmak, s. 354-355; asker sayısının 25.000 olduğu konusunda bkz, a.g.e., s. 356.

24. Genelkurmay Başkanlığı, *Balkan Harbi Kronolojisi*, s. 44.

25. Andonyan, a.g.e., s. 385, 392.

26. Richard C. Hall, *Balkan Savaşları, 1912-1913, I. Dünya Savaşı'nın Provası*, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 82-83.

27. Richard Hall, a.g.e., s. 83-84.

28. BOA, HR. SYS, 1970/3.

29. BEO, 4121/309025-2,3.

30. Fevzi Çakmak, a.g.e., s. 356, 628.

31. Leon Sciaky, *Elveda Selanik*, s. 233.

32. BOA, HR. SYS, 2015/1_231-233.

33. Semavi Eyice, *Yadigâr-ı Selanik*, der. Seyfettin Ünlü, Kültür Bakanlığı, İstanbul 2006, s. 8.

34. Semavi Eyice, a.g.e., s. 8.

35. *Toplumsal Tarih*, sayı 227, Kasım 2012, s. 9.

36. Leon Sciaky, *Elveda Selanik*, Varlık Yayınları, İstanbul, 2006, s. 229 vd.

37. Mujeeb E. Khan, "The Ottoman Question and the Origins of Modern Ethnic Cleansing", şu eserde: Hakan Yavuz, *War and Diplomacy, The Russo-Turkish War of 1788-1878 and the Treaty of Berlin*, Utah University Press, 2011, s. 103.

38. Fuat Andıç, *Elveda Yurdum, İki Şehrin, Bir Kavmin Hikâyesi*, Eren Yayınevi, İstanbul 2004, s. 150, 158-159.

39. *Carnegie Endowment Report*, s. 186 vd.

40. Genelkurmay, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi*, III. cilt, 2. kısım, s. 323.

41. Michael Palairet, *Balkan Ekonomileri 1800-1914*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 403.

42. Michael Palairet, a.g.e., s. 404-408.

4
Rumeli’de ay yıldız kalmadı

Selanik’i alan yıpranmamış ve muzaffer Yunan ordusu bununla yetinmeyecekti. Hedeflenen Megali İdea coğrafyası çok geniş bir alanı kapsıyordu. Yunan ordusu Selanik’ten Kuzeydoğu’ya, Trakya’ya doğru yürüyüşe geçse oraları müttefiki Bulgar ordusu işgal etmişti. Onun da sırası gelecekti, ama şimdi değil, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra!

Selanik’i alan Yunan ordusunun yürüyebileceği yer, Epir bölgesiydi, yani o zamanki Yunanistan’ın kuzeybatısında bulunan ve hâlâ Osmanlı’nın egemen olduğu Yanya vilayeti...

Burası Megali İdea’nın hedefleri arasındaydı. Selanik’i tek kurşun atmadan almak, Yunan milliyetçiliğini ateşlemiş, Yunan ordusunun moralini büsbütün yükseltmişti.

Yanya’nın önemi birkaç sebepten geliyor. Sırplar karşısında Kumanova ve Manastır’da, Yunanlar karşısında da Yenice’de bozguna uğrayan Osmanlı ordusunun büyük bir bölümü dağınık vaziyette bu bölgeye kaçmış, Yanya vilayeti topraklarına adeta sığınmıştır. Çünkü bu bölge hâlâ Osmanlı toprağıdır. Ayrıca önemli bir Müslüman Arnavut nüfusu vardır. Yanya vilayetindeki Türk kolordusunun kumandanı Harp Akademisi’ni Almanya’da okumuş kahraman bir subaydır: Albay Esat Bey, savaş devam ederken Tümgeneralliğe yükselecek, paşa unvanını alacaktır. Cumhuriyet devrinde soyadı kanunu çıkınca, Bülkat soyadını seçecektir. Yanya doğumludur, 50 yaşındadır. Yirmi tane nişan sahibidir. Almanca, Fransızca ve Rumca bilir.[1]

Kardeşi Yarbay Vehip Bey, Yanya Müstahkem Mevkii Kumandanı’dır.

Yanya müdafii Esat Paşa'nın askerlik kalitesini belirtmek için ifade edelim; Mareşal Fevzi Çakmak'a göre, Selanik eyaletindeki 8. Mürettep Kolordu'nun komutası Hasan Tahsin Paşa gibi biri değil de Esat Paşa gibi iyi eğitimli ve kahraman ruhlu bir kumandanın elinde olsaydı, sonuç farklı olabilirdi.

General Sabuncakis kumandasındaki Yunan birlikleri 1912 yılının Kasım ayından beri Yanya bölgesine girmiştir, sonuç vermeyen muharebeler olmaktadır. Yunan ordusu 9 Kasım'da Selanik'i aldıktan sonra, 4 Aralık'ta Yanya bölgesine yürümüş, Sabuncakis'in kuvvetleri güçlenmiştir.

15 Aralık'ta Manulasa mevkiindeki şiddetli muharebede Tuğgeneral Cavit Paşa'nın şehit düşmesi Türk ordusunun geri çekilmesine sebep oldu. Yunanlar Preveze'yi ele geçirdiler.

Aram Andonyan, şehit Cavit Paşa'nın ordusunu şöyle anlatır:

> Cavit Paşa'nın ordusunda çok hasta asker var, çünkü çok açlık çektiler. Asker genel olarak mısır koçanına katılan unla besleniyordu. İyi pişmediğinden mide bozukluğu, dizanteri ve başka hastalıklara sebep oluyordu.[2]

Yanya savaşında Arnavut milliyetçileri

Bu sırada Osmanlı'ya bir darbe de Arnavut milliyetçileri indirir. Doğu cephesinde Bulgarlar İstanbul kapısına dayanmıştı, Batı cephesinde Kumanova ve Yenice yenilgilerinden sonra Üsküp, Manastır, Selanik kaybedilmişti. Bundan başka, Sırp ve Karadağ kuvvetleri Osmanlı'nın Doğu Rumeli topraklarındaki Resne, Draç,

Debre, Ohri ve Tiran'ı ele geçirmişlerdi. Böyle feci bir zamanda Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda 1908-1912 döneminde milletvekili olan İsmail Kemal Vlora'nın liderliğinde 83 Arnavut milliyetçisi 29 Kasım 1912'de Avlonya şehrinde Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan ettiler, şehri Arnavut bayraklarıyla donattılar. Arnavut milliyetçiliğini birazdan göreceğiz. Bu sırada İsmail Kemal, Osmanlı ordusundaki Arnavutları orduyu terk edip memleketlerine dönmeye çağırdı. Çağrıya önemli oranda uyanlar oldu, Arnavutların ayrılmasıyla Osmanlı ordusu daha da güç kaybetti.[3]

Yanya müdafii Esat Paşa (Bülkat).

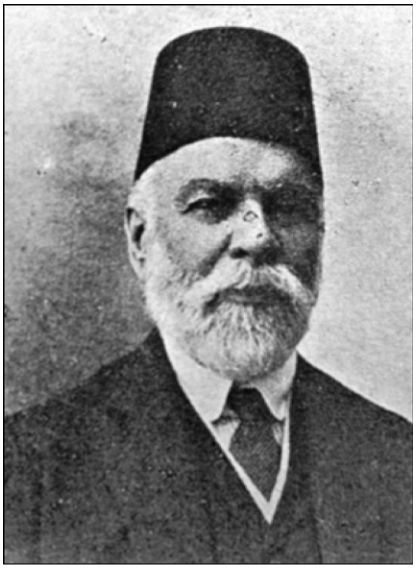
Yanya savaşına üsteğmen olarak katılan İsmail Hakkı (Okday) Bey, Arnavut milliyetçiliğinin bu tavrının Osmanlı devletine "muazzam zarar verdiğini" yazıyor:

> Arnavut askerlerin kaçmaları Yanya'nın teslimini hızlandırmış ve kolaylaştırmıştır. Arnavutlar bizzat kendi memleketlerini müdafaa edecek veya hiç olmazsa müdafaayı ele alan Türklere yardım edecekleri yerde, grup grup kaçarak öz vatanlarını düşmana terk etmişlerdir.
>
> Yanya'daki Arnavut askerleri arasında, Arnavutluk istiklalinin tek taraflı ilanından itibaren müthiş bir siyasi propagandaya girişildiği görüldü. Bu hainane propaganda o derece büyüdü ki, Yanya'da bulunan 12 bin kişilik Arnavut askerden en az on bini kaçarak Yanya'nın müdafaasını Anadolu'dan gelen erlere bıraktılar...

Yanya doğumlu Esat Paşa, Arnavut askerlere Osmanlı vatanseverliği ruhunu vermek için Arnavutların yiğitlik, mertlik, erkeklik duygularına sesleniyor, “Ben de Arnavudum” diye hitap ediyor, kahramanlığa, Osmanlı Devleti’ne sadakate çağırıyordu. Aksi halde bu toprakların Yunanistan’ın eline geçeceğini hatırlatıyordu. Bunu dinleyen Arnavutlar etkileniyorlar, heyecanlanarak Türk bayrağını öpüyorlardı.[4]

Arnavutların Osmanlılıkla ayrılıkçılık arasında gelgitler yaşadığını söylemek mümkün. Kahramanca savaşan Arnavut da az değildi. Fakat her halde İsmail Kemal Vlora’nın bağımsızlık ilanı ve ordudaki Arnavutlara yaptı çağrı çok zararlı olmuştu.

Artık 1912 sona ermiş, 1913 yılına girilmiştir, Yanya savaşı devam etmektedir.

İsmail Kemal Vlora, Osmanlı Mebusan Meclisi’nde milletvekili.

Yanya’ya hücum eden Yunan ordusunun mevcudu 60.000’dir. Yanya Kolordu Kumandanı Esat Paşa’nın 20.000 askeri vardır. Batı ordusundan gönderilen takviye ile 26.000’e çıkmıştır. Fakat Esat Paşa’nın askerlerinden 5.000 kadarı yaralı ve hastadır. Askeri uzmanlara göre Esat Paşa, asker sayısı bakımından 3 misli, silah bakımından 5 misli üstünlüğü olan Yunan ordusuna karşı Yanya’yı kahramanca savunmaktadır.[5]

Ömer Seyfettin anlatıyor

Esat Paşa'ya Batı ordusunun gönderdiği takviye kuvvetlerinin içinde, ünlü hikâyecimiz Teğmen Ömer Seyfettin de vardır. Ömer Seyfettin, Yanya'da Kanlıtepe adlı mevzideki savaşı ve esir düşmesini hatıralarında şöyle anlatır:

> *20 Ocak 1913*
>
> Kanlıtepe'deyiz. Toplar o kadar müthiş patlıyor ki...
>
> İki istihkâm yıkıldı, neferler altında kaldı.
>
> Bir saatten beri belki iki bin gülle olduğumuz yere düştü. İhtiyatlar ve bütün taburlar geri çekilmeye başlamış.
>
> Ölmeyen askerler kaçıyorlar. Yalnız kaldım. Ben de gidiyorum.
>
> Artık harp sayfasını kapamalı. Kaçamadım. Yirmi bir neferle esir düştüm. Bulunduğumuz tepeden Efzunlar göründü "Teslim olun" diye haykırdılar. Biz de ellerimizi kaldırdık, "teslim" diye bağırdık. Neferleri bağladılar, beni yüzbaşıya verdiler.[6]

Muharebe böyle devam ediyor, Yanya direniyor. Batı basınında Yunanistan'ın başarısızlığına dair haberler çıkıyor.

Plevne'de Rus ordusunun kumandasını nihayet nasıl Grandük Nikolay Nikolayeviç aldıysa, Yanya'da da Yunan ordusunun kumandasını 31 Ocak 1913'te Veliaht Prens Konstantin eline aldı. Esat Paşa ile Konstantin Alman Harp Akademisi'nden arkadaştırlar. Konstantin birkaç defa çok kibar bir üslupla mektup yazarak, Osmanlı'nın durumunun çaresiz olduğunu belirtip daha fazla kan akmaması için Yanya'nın teslim olmasını istedi. Fakat Esat Paşa aynı kibarlıkla ve edebi dille verdiği cevaplarda teslim olmayı reddetti.

Takviye alan Yunan ordusu mart başında hücumlarını artırdı. 4 Mart'ta Yunan topçusunun Yanya'ya yağdırdığı mermi sayısı 10.000'dir, evet bir günde on bin top mermisi, on bin gülle! Ertesi gün, 5 Mart'ta, aynı cehennemî hücum tekrarlandı. Yunan ordusu bu defa Yanya'nın üstüne 18 bin top güllesi attı![7]

Osmanlı ordusundaki redif askerler, yani nizami askerlikten sonra ihtiyata ayrılıp orduda tutulan yaşlı askerler ve Arnavut gönüllüler panikledi. Mevziler düşmeye başladı. Direnen askerler de aç ve bitkin

durumdaydı. 6 Mart 1913'te kahraman kumandan Esat Paşa teslim olmak zorunda kaldı.[8]

Yunan ordusu Yanya'ya girdi

Konstantin kumandasındaki Yunan ordusu 1431'den beri 482 yıl Osmanlı toprağı olan Yanya'ya girdi. Yunanlar bu zaferlerini afiş ve kartpostal haline getirerek okul kitaplarına kadar yerleştirdiler.

Yunan ordusu 18 Mart 1913'te de Tepedelen'i aldı.

Savaş tarihçisi Alman Friedrich Immanuel şöyle yazar:

> Türkler açlıktan yarı bitkin düşmüşlerdi ve hemen hiç cephaneleri kalmamıştı. Türklerden edinilen bilgilere göre daha ocak ayı başında her tüfek başına 150 mermileri kalmıştı![9]

Fevzi Çakmak'ın verdiği bilgilere göre, Yanya'da 19.000 asker Yunanlara esir düşmüştü, bunun 10.000'i hasta veya yaralıydı. 3.000 asker de kaçarak esir düşmekten kurtulup çevredeki Batı ordusu birliklerine katılmıştı. Şehit sayısı, soğuk ve açlıktan ölenler dahil olmak üzere 8.000'dir. Yunanların kaybı ise 15.000'dir. Fevzi Çakmak, Balkan Harbi'nin en kanlı muharebesinin Yanya'da yapıldığını anlatır.

Boşuna mı yapılmıştır?

Yanya kaybedilmiştir ama Fevzi Çakmak'ın belirttiği gibi, Yanya 60.000 kişilik Yunan kuvvetini bağlayarak Yunan ordusunun Çanakkale ve İstanbul'a yürümesi tehlikesini ortadan kaldırmıştır. Yanya'da "Türkler için şerefli, askerler için de yararlı bir tarih sayfası yazılmıştır."[10]

Bugün Yunanistan'ın bir vilayeti olan Yanya teslim olduğunda, Rumeli'de Türk bayrağının dalgalandığı tek yer kalmıştır: Bugün Arnavutluk'un bir vilayeti olan İşkodra...

Yanya ve İşkodra direnişlerini incelerken Arnavut milliyetçiliği önemli bir konudur. Müslüman Arnavutların isyan etmesi ve Arap milliyetçiliğinin de kendini göstermesi, hilafete sahip olan Osmanlı üzerinde büyük şok yaratacak, Osmanlıcılık ve İslamcılık yerine Türklük fikrinin gelişmesini hızlandıracaktır.

“Biz Arnavutlar”

Arnavut milliyetçiliğinin uyanışı Balkan Savaşı’ndan öncedir, Abdülhamid dönemine kadar gider. Modernleşmenin, kitle okuryazarlığını gerektirmesi ister istemez dil sorununu da gündeme getirmiştir. Anadilde eğitim ve milli alfabe talebi bütün milliyetçiliklerin ilk adımı olmuştur. Arnavut milliyetçiliği de bu şekilde ortaya çıktı.

1878 Berlin Kongresi’nde çizilen yeni harita, Arnavutlarda topraklarının Sırplara ve Yunanlara verileceği endişesini doğurdu, Arnavut milliyetçiliğinin doğuşuna yol açtı. Abdülhamid’in Balkanlar’da Sırp ve Yunan milliyetçiliğine karşı Müslüman Arnavutları kazanmak ve güçlendirmek düşüncesiyle izin verdiği Arnavut Cemiyet-i İlmiyesi 1879 yılında İstanbul’da kuruldu. Türkçenin büyük âlimlerinden Arnavut asıllı Şemseddin Sami bu cemiyetin kurucularındandır. Arnavut dili, Arnavut edebiyatı ve Latin harfleri ağırlıklı Arnavut alfabesi çalışmaları bu cemiyette başladı.

Şemseddin Sami: Türk ve Arnavut

Şemseddin Sami Arnavut kültür ve kimliğini savunduğu gibi, ülkesine sadakatle bağlı bir Osmanlı vatanseveridir. Arnavut dil ve edebiyatı üzerinde çalıştı; *Kamus-ı Türki*’yi yazarak, Orhun Kitabeleri ve Kutadgu Bilig üzerine çalışarak Türklük fikrinin gelişmesine de büyük katkıda bulundu. 1850 yılında, bugün Yunanistan’da bulunan Osmanlı vilayeti Yanya’da doğdu. 18 Haziran 1904’te İstanbul’da Erenköy’deki köşkünde vefat etti. Sahrayıcedit Mezarlığı’na defnedildi. Kemikleri 1968 yılında Feriköy’deki aile kabristanına nakledildi.

İlk Türk romanı olarak kabul edilen *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* ile ilk Türkçe sözlük olan *Kamus-ı Türki*’nin yazarıdır. İlk Türkçe ansiklopedi olan *Kamus-ul Âlâm* da onun eseridir.

Tımar sahibi Arnavut Fraşerî ailesinden Halil Bey’in oğludur. Ortaöğrenimini Yanya’daki bir Rum lisesinde tamamladı. Eski Yunanca, Fransızca ve İtalyanca öğrendi. İstanbul’da uzun süre gazetecilik yaptı. İlk Türkçe ve Fransızca sözlüğü yazarak Batı kültürüyle tanışmada önemli bir eser meydana getirdi. Osmanlıca ve Çağatayca gibi terimlere itiraz ederek bunların “umumi Türkçenin” kolları olduğunu anlattı. Türkçeyi savunan, Türkçenin zenginliğini ve derinliğini araştıran Şemseddin Sami, Osmanlı devlet büyüklerinden Arnavut kökenli olanları vurgulamaya da özen göstermiştir.[11]

Aynı zamanda Arnavut kültürü ve kimliğinin de öncü isimlerinden biridir. Cemiyet-i İlmiye-i Arnavudiye adlı kültür derneğinin kurucularındandır. Ağabeyi Fraşerili Abdül Bey ile birlikte, 1897'de Latin ve Yunan harflerini kullanan ilk Arnavut alfabesini geliştirdi, 1886'da Arnavutça bir gramer kitabı yazdı. Aynı zamanda sadık bir Osmanlı'ydı, ayrılıkçı eğilimlere şiddetle karşı çıktı. Kardeşi Naim Fraşeri, Arnavut milli şiirinin kurucusu olarak kabul edilir. Galatasaray Spor Kulübü'nün kurucusu Ali Sami Yen'in babasıdır.

Kardeşleri Naim ve Abdullah'la birlikte Şemseddin Sami'nin Arnavutluk'un başkenti Tiran'da heykeli bulunmaktadır. Bu heykellerde Fraşerilerin başlarındaki fes çıkarılarak Osmanlı kimliğinden arındırılmışlardır.

İttihatçılar, Balkanlar'da Arnavutların desteğini almak için onlara vaatlerde bulundular: Meşrutiyet ilan edilince özgürlük gelecek, Arnavutlara kültürel haklar ve özerklik verilecekti. 1908 ihtilaliyle İkinci Meşrutiyet ilan edilince Arnavut milliyetçileri Başkim Kulüpleri adıyla dernekler kurdular. Osmanlı parlamentosunda tanınmış Arnavut milliyetçileri de vardır. Osmanlı parlamentosu, Osmanlılık fikriyle çeşitli milliyetçiliklerin çatıştığı bir meclisti.

Şükrü Hanioğlu: Şimdi burada, iki taraflı bakmak lazım olaya. Bir tarafta, bir kere 1908 İhtilali'nden [Meşrutiyet] sonra Arnavutların bir iddiası vardı. Diyorlardı ki; "Bize bu ihtilale katılmamız karşılığında birtakım sözler verildi, denildi ki bize, sizin kültürel haklarınızı tanıyacağız."

Bu çok sayıda Arnavut lider tarafından dile getirilen bir konu. Elimizde yazılı bir şey yok ama o kadar çok kişi tarafından dile getiriliyor ki, bir gerçeklik payı olduğunu düşünmek mümkün. Gerçekten de 1908 İhtilali Arnavutların katkısı olmadan yapılamazdı. Biz tabii günümüzde, Osmanlı'nın tek takipçisinin Türkiye olduğunu, tek mirasçısının Türkiye olduğunu düşündüğümüz için, 1908'i de böyle bir Türk ihtilali olarak düşünüyoruz. Ama 1908'de, 1908 İhtilali'ne katılan askeri birliklerin ve çetelerin çoğunluğunu Arnavutlar meydana getiriyordu. Dolayısıyla Arnavutlar bu isyanda, ayaklanmada ve ihtilalde çok büyük bir rol oynadılar. Ama tekrar edeyim, kendilerinin dediği, "Bize bunun karşılığında istediklerimiz verilmedi."

Arnavutların temel istekleri; özellikle anadilde eğitim yapılması, Arnavutçanın okullarda kullanılmasına izin verilmesi ve kilisedeki vaazlarda da Arnavutçanın serbestçe kullanılması. Özellikle Ortodoks kilisesinde (geçerli dil) Yunancaydı, Arnavutlara Patrikhane izin vermiyordu. Ve bu şekilde Arnavutların başvuruları vardı.

Ve bir de tabii 1910'da Arnavutların Manastır'da bir Alfabe Kongresi oldu. Ondan daha evvel Arnavutların Şemseddin Sami önderliğinde yapılan bir İstanbul alfabesi vardı. Fakat bu çok karmaşık bir alfabeydi. Latin harfleri temelliydi fakat içinde Kiril harfleri de vardı. Yazımı son derece zordu ve bu nedenle Arnavutlar bir kongre topladılar ve 1910'da Latin

alfabesi temelli bir alfabeye geçme kararı aldılar. Bu da büyük bir gerginlik yarattı çünkü Şeyhülislam bir fetva verdi, Müslümanlar için Arap alfabesinden başka bir alfabenin caiz olmayacağını söyledi. İttihat ve Terakki de buna çok sert karşı çıktı. Arnavut milliyetçileri ile İttihat ve Terakki arasında çok gergin bir ilişki başladı.

Hatta mesela Meclis-i Mebusan'da Arnavutlar kelimesinin kullanılmasında bile tartışmalar çıktı. Ahmet Rıza Bey Mebusan Reisi olarak uyardı Arnavut mebusları. "İşte biz Arnavutlar, biz Arnavutlar diyorsunuz, böyle konuşmayın, bunun yerine, şu bölgedeki Osmanlılar deyin" şeklinde müdahalelerde bulundu. Daha sonra bu "Biz Arnavutlar" tabiri bir slogan haline getirildi Arnavut milliyetçileri tarafından.

Osmanlı parlamentosunda Arnavut milliyetçisi liderlerden bilhassa ikisinin Balkan Harbi'ndeki rolleri önemlidir: İsmail Kemal ve Esat Toptani... Bunlar Balkan Savaşı'nda Osmanlı'ya ağır darbeler indiren isimlerdir. İsmail Kemal'in 21 Kasım 1912'de Avlonya şehrinde Arnavutluk'un istiklalini ilan ettiğini ve Osmanlı ordusundaki Arnavutları ordudan ayrılmaya çağırdığını görmüştük. Esat Toptani de İşkodra'yı düşmana teslim edecektir.

Uyanan Arnavut milliyetçiliğini yumuşak davranışlarla, makul taleplerini kabul ederek bir süre daha "idare" etmek gerekiyordu; Abdülhamid'in yaptığı buydu. Fakat Arnavutluk'taki olayları bastırmak için yapılan askeri harekâtlarda İttihatçıların aşırı sert politikaları, mesela köylerde, kasabalarda aile reislerinin eş ve çocuklarının gözü önünde falakaya yatırılması gibi şiddet uygulamalarının Arnavutlarda hınç yaratarak Arnavut milliyetçiliğini körüklediğini görmüştük.

Şükrü Hanioğlu: Bundan sonra, İttihatçıların politikaları o kadar sorun yarattı ki, ilişkileri o kadar gerginleştirdi ki, Sultan Reşad sırf Arnavutların hani biraz gönlünü almak için, Selanik üzerinden Kosova'ya gitti...

Sultan Reşad Kosova'da

İttihatçılar, nasırına bastıkları Arnavut milliyetçiliğini yatıştırmak ve devlete sadakat sağlamak için İslam faktörünü düşündüler: Osmanlı padişahı ve İslam halifesi Sultan V. Mehmed Reşad'ı Rumeli seyahatine çıkardılar. 5 Haziran 1911'de Barbaros Hayreddin zırhlısıyla İstanbul'dan denize açılan Sultan Reşad 7 Haziran'da Selanik'te karaya çıktı, muazzam bir törenle karşılandı.

Selanik'ten trenle Üsküp'e, oradan İşkodra'ya geçen Sultan Reşad yol boyunca Rumeli halkının sevgi gösterileriyle karşılandı. 16 Haziran'da Kosova şehidi Sultan I. Murad'ın "Meşhed-i Hüdavendigâr" denilen türbesini ziyaret edip fatiha okudu, Kosova sahrasında Türk ve Arnavut 100.000 Müslüman, Halife Sultan'ın arkasında cuma namazı kıldı.[12] Sultan, din ve millet ayırımı yapmadan yoksullara bağışlarda bulundu. Hava birden değişmişti. İsyan halinde bulunan bazı Arnavut grupları padişahın elini öperek silah bıraktılar, sadakat bildirdiler. Osmanlı hükümeti Arnavutların kültürel taleplerini kabul ettiğini de açıklamıştı.

> **Şükrü Hanioğlu:** Sultan Reşad'ın Rumeli seyahati, Kosova sahrasında işte Sultan Murat Hüdavendigâr'ın şehit olduğu yerde namaz kılındı. Bunlar tabii çok büyük jestlerdi ve bu sırada Büyük Kabine de zaten Balkan Harbi'nden önce Arnavutların kültürel haklarını kabul etti. Bunu da kabul edeceğini açıkladı. Yani, İttihatçı politikalar düzeltilmeye çalışıldı. Büyük jestler yapıldı, dediğim gibi Sultan'ın Kosova'ya gitmesi, efendim kabinenin Arnavutların kültürel haklarını kabul etmesi fakat biraz geç kaldı bunlar maalesef. Balkan Savaşı'nda çok ciddi sorunlar yarattı Osmanlı Devleti'ne.

Arnavutlar iki grup

Arnavutlar arasında iki eğilim vardır; Osmanlı'ya sadakatle bağlı olanlar; Osmanlı'nın bir an önce çökmesini ve Arnavut Devleti'nin kurulmasını isteyenler... Prof. Hacısalihoğlu'nun belirttiği gibi, bir kısım Arnavutlar Balkan Harbi'nde Osmanlı'yla birlikte savaşırken, Avlonya ve Berat şehirlerinde taban tutan diğer kısım Arnavutlar Osmanlı'ya karşı vaziyet aldılar, bunlardan Ekrem Vlora'nın "Artık Arnavutluk kendi başına bir devlettir, bu yüzden Türklerin savaşları Arnavutları hiç ilgilendirmiyor" diye asker arasında propaganda yaptığı bilinmektedir. İsmail Kemal baştan bu görüştedir. Arnavut milliyetçilerinden Necip Draga gibi bazı Arnavut askerleri, savaşta Osmanlı'nın yenilmesinden Arnavutların da büyük zarara uğradığını görerek pişman olacaklardır.[13]

Kumanova'dan Yanya'ya Batı Rumeli'deki muharebelerde Osmanlı ordusuna sadık kalarak savaşan Arnavutlar vardır. Ama köylerine

sığınmak isteyen Osmanlı askerine Arnavutların kurşun sıktığını hem Fevzi Çakmak,[14] hem Ömer Seyfettin anlatırlar.

Yanya savunmasında teğmen olarak bulunan Ömer Seyfettin, Arnavutların çoğunlukta olduğu Berat ve çevresini anı defterinin 6 Aralık 1912 günlü sayfasında şöyle anlatır:

> Buranın ahalisi kendi kendilerine istiklallerini ilan etmişler. Belediye dairesinin üstünde istiklal bayrakları sallanıyor. Zavallı ay yıldızın karşısında dalgalanan bu sancak, kırmızı satıh üzerine çifte siyah kartaldan yapılmış bir şey.
>
> Ahali o kadar Türk düşmanı ki, belediye dairesine kartallı bayrakları çekmekle kalmayarak, Redif dairesindeki al ve beyaz boyalı sancak direğinin rengini bile değiştirmişler. Kırmızı ve siyaha boyamışlar.

Ömer Seyfettin 16 Aralık günlü notunda, savaşa giderken geçtikleri Permed kasabasını anlatır:

> Uzaktan büyücek bir binanın üzerinde Arnavutların kara kartallı istiklal bayrakları sallanıyordu. Ahali derenin öbür tarafından öbek öbek toplanmıştı. Ta uzaktan eğlendiklerini, bizim perişanlığımıza sevindiklerini hep anladık. “Ah bu Arnavutlar!” Şimdi herkes bunu söylüyor.[15]

Yanya’nın düşmesinde Arnavut milliyetçilerinin Osmanlı’yı böyle zaafa uğratmalarının rolü büyüktür. Bu yüzden Yanya Yunanistan’ın eline geçti. Yanya savunmasında yüzbaşı olarak çarpışan İsmail Hakkı Bey’in yazdıkları önemlidir. Yanya’yı kuşatan Yunan ordusuna karşı hücuma geçen Osmanlı birliklerinin başında Manulasa dağındaki kanlı boğuşmada Küçük Cavit Paşa şehit düşmüş ve Kurmay Başkanı Emin Bey yaralanmış, Yunan saldırısı püskürtülmüştür...

Ermeni Teğmen Ohannes Efendi

Böyle bir muharebede Arnavutların nasıl davrandığını Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey’den dinleyelim:

> Arnavut asıllı askerler şan ve zaferle geçen böyle bir günde gayet çirkin ve rezilane hareketlerde bulundular. Evvela çakallar gibi korkup kaçtılar ve hücumlara iştirak etmediler.

Bu utandırıcı hal yetmiyormuş gibi şehitliğe erişen Küçük Cavit Paşa merhumun mübarek cesedini bile soydular. Buldukları paşanın saatini ve her şeyi çaldılar.

İki defa yaralanmış olan Ohannes Efendi adındaki bir yedek subay, düşmana saldırmak istemeyen ve yerlerinden bile kımıldamayan Arnavut redif erlerine şöyle haykırdı:

– Askerler, bakın ben Ermeni'yim ve çok uzaktan memleketinizi korumak için buraya geldim. Ben sizin memleketinizi müdafaa ediyorum. Siz ise çakallar gibi ve korkak tavşanlar gibi kaçıyorsunuz. Haydi bakalım, marş marş! İleri! Yaşasın Osmanlı devleti...

Evet, böyle hamiyetli Osmanlı Ermenileri o zaman az değildi.

İsmail Hakkı Bey, hatıralarının devamında, dağlı Arnavutlar tarafından kurşunlanarak soyulan Anadolu'dan gelmiş hali vaktinde yerinde genç subayları anlatır. Yanya müstahkem mevkiinde Kanlıtepe adı verilen yerde bu gençler "Arnavut topraklarını kanlarıyla sulayarak" Yunan ordusuna karşı savaşmıştı.[16]

Arnavutların başına gelenler

Arnavut milliyetçiliğinin Yanya'daki bu tavrı Arnavut milletinin aleyhine olmuştu. Yanya'nın düşmesiyle Güney Arnavutluk'u oluşturan bütün Epir bölgesi Yunanların eline geçti. Osmanlı Ermenisi Andonyan'ın anlattıkları, Yanya'da Arnavutların başına gelenlerin bir örneğidir:

Epir Yunanların eline geçti. Yunanlar Yunanistan'la birleşme lehine imza toplamak için Epir halkına baskı yapmaya başladılar. Topladıkları imzalarla Londra Konferansı'nı etkilemek ve Güney Arnavutluk'ta fethettikleri sınırları genişletmek istiyorlardı. Fakat tüm Epir halkı Yunanistan'la birleşmek taraftarı değildi. Yunanlar çok yerde gayelerine erişmek için şiddete başvurdular. Şehirlerinin Yunan hâkimiyetine girmesini istemeyen 64 Arnavut ileri geleni Yanya'ya davet edildiler ve yolda öldürüldüler. Helenizm taraflısı bildiriyi imzalamayı reddeden 300 Arnavut tutuklanıp hapsedildiler. Yunanistan'la birleşmeye karşı olan Bektaşiler de büyük sıkıntılara uğradılar. Tekkeleri tahrip edildi, birçok derviş öldürüldü. Rum çeteleri [komitalar] yerli halkı sıkıştırıyordu hep. Barış [Londra barışı] imzalanıncaya kadar bu gibi olaylar sürüp gitti."[17]

Halbuki Yanya Osmanlı'da kalsaydı sonunda bütün Epir'le birlikte Yunanistan'a değil, Arnavutluk'a verilecekti. İsmail Kemal Vlora ve Arnavutlar bu şekilde Yanya'yı Yunanistan'ın almasına sebep olmasaydı, sonunda Yanya Arnavutluk'un olurdu. Hem Osmanlı

Yunanistan yerine Arnavutluk'u tercih ederdi, hem Sırbistan karşısında Arnavutluk'tan yana tavır takınarak İşkodra'yı Arnavutluk'a veren Büyük Devletler'in de tercihi böyle olur, en azından karşı çıkmazlardı. Yanya'nın kahraman kumandanı Esat Paşa bunu şöyle ifade etmiştir:

> İsmail Kemal bize yaptığı fenalık kadar kendi memleketini de zarara sokmuştu. Eğer istiklal ilan etmeyip de bekleseydi, Yanya'nın Arnavutluk hudutları içinde kalması muhtemeldi.[18]

Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa da Arnavut asıllı Osmanlı albayı Süleyman Numan Bey'e atıfta bulunarak bunu teyit etmiştir. Mahmut Şevket Paşa anılarında şöyle anlatır:

> 17 Haziran sabahı Harbiye Nezareti'nde çalıştım. Yanya'dan gelen Dr. Miralay Süleyman Numan Bey'i kabul ettim. Yanya'nın nasıl düştüğünü anlattı. İsmail Kemal Vlora Bey'in Arnavutları Türkleri desteklememek hususunda teşvik ettiğini anlattı. Bu suretle İsmail Kemal Bey yalnız Türklere değil Arnavutlara da ihanet etmiş oluyordu. Çünkü Arnavutlar bizi candan destekleseydi Yanya düşmez, Epir Yunanlara değil, Arnavutlara verilirdi. Süleyman Numan Bey aslen Arnavut'tu. Böyle olduğu halde Arnavutların ihanetinden uzun uzadıya bahsetti. "Biz Yunanlardan daha kuvvetli idik, fakat bu yüzden mağlup olduk" dedi.[19]

Bu İsmail Kemal Vlora'nın 1908 seçimlerinde Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Berat milletvekili olduğunu belirtelim. 1912 başında yapılan "sopalı seçimler"de, İttihatçı Yanya Valisi Mehmet Ali Ayni Bey, seçimlerde baskı yaparak Berat'tan İsmail Kemal'in seçilmesini engelleyip Süreyya Bey'in seçilmesini sağlamıştı.[20]

Seçilmesini İttihatçıların engellediği diğer Arnavut milliyetçisi Kosova vilayetinden Hasan Bey'dir. Bu engellemeler üzerine, buradaki bir konsolos, Selanik Valisi Hüseyin Kâzım Kadri Bey'e "Arnavutluk'tan muhalif çıkarılmadı ama bunun yerine memlekette isyan çıkarıldı. Sevmediğiniz birkaç insanın Meclis sıralarında oturmaları ve ayda şu kadar bin kuruş maaş almaları sizin için daha iyi olurdu" demiş, Hüseyin Kâzım Kadri Bey bunu önemseyerek anılarına yazmıştır.[21]

Arnavut milliyetçiliği hareketleri Abdülhamid zamanında başlamıştı. Bu iki Arnavut milliyetçisi seçilseydiler de yollarına devam edeceklerdi. Ama seçilmelerinin engellenmesi kendilerini seçen halkta tepki yaratmış olmalıdır. Bunun var olan isyan eğilimini körüklediğini düşünmek mümkündür.

Osmanlı'nın felaketine seviniyor!

İsmail Kemal Vlora hakkında ilginç bilgiler veren gazeteci Stephane Lauzanne, onunla İstanbul'da bir otelin lobisinde tanışmıştır. Lauzanne'dan dinleyelim:

> Her birinde bir muharebenin gerçekleştiği on beş gün boyunca İsmail Kemal bana geldi ve özel olarak:
>
> – Ne haber var, diye sordu.
>
> Ben ona bir gün Türklerin Sırpları yendiğini söyledim; bu İstanbul'da on beş kez söylenmişti. Çok memnun olmuş gibi göründü ve bana yalnızca şunu söyledi:
>
> – Öyle mi? Çok iyi!
>
> Ama ertesi gün haber çarkı biraz farklı dönmeye başlayınca, ona Bulgarların Türkleri yendiğini söyledim. Hiç etkilenmemiş gibi göründü ve bana yalnızca:
>
> – Öyle mi? Çok iyi! dedi.
>
> – Yapma, dedim ona. Türklerin yenmesi ya da yenilmesi aynı derecede mümkün değil.
>
> Yüzünü bir gülümseme kapladı, bu o güne kadar onda gördüğüm tek gülümsemeydi... Zira yenen de yenilen de kim olursa olsun, kendisinin hayatı boyunca, milletinin ise yüzyıllar boyunca beklediği an, yani Arnavutluk'un nihayet boyunduruğunu söküp atacağı ve bağımsız bir millet olacağı saat gelmişti...

Gazeteci Lauzanne sohbetinin devamında Arnavutluk'ta kuzeyin Katoliklerinin, orta kesimin Müslümanlarının ve güneyin Ortodokslarının birbiriyle nasıl kaynaşacağını sorduğunda İsmail Kemal çok ilginç bir cevap verir:

> Altı yüz yıldır inandıkları tek din olan vatan dini onları zaten kaynaştırmıştır!

Lauzanne, İsmail Kemal'in "bir gram bile abartmadığını" yazar.[22]

İsmail Kemal'in bu son sözü, o dönemde yaygın milliyetçilik akımlarının pozitivist niteliğini de yansıtır: Dinin yerine milliyetçiliğin

kabulü, milliyetçiliğin din gibi bir vecd ve heyecanla benimsenmesi, millet kavramının ve milliyetçiliğin ezeli bir olguymuş gibi algılanması, dine toplumu motive etmede başvurulması...

Osmanlı savaş içinde kan ve ateşle boğuşurken, Arnavut milliyetçilerinin böyle bir dönemde Osmanlı'ya darbe indirmesi İstanbul'da büyük tepki yarattı. Gazeteci Wilhelm Feldmann'ın yazdığı gibi, Osmanlı Yanya'yı Yunanistan'a karşı savunurken İsmail Kemal'in Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan ederek Arnavut askerleri ordudan çekmesi yenilgide büyük rol oynadı. Nihayet Arnavut Esat Toptani'nin İşkodra kahramanı Hasan Rıza Paşa'yı öldürtmesi İstanbul'da ihanet olarak görüldü. Basında "ihanet"i şiddetle suçlayan yazılar yayımlandı.

Meşrutiyet'in Enver'le birlikte iki simge isminden biri olan Yüzbaşı Resneli Niyazi Bey'in Arnavutlar tarafından öldürülmesi bu tepkiyi büsbütün artırmıştı. "Kahraman-ı hürriyet" Resneli Niyazi Bey tam bir Osmanlı vatanseveridir, 13 Nisan 1913'te Avlonya Limanı'nda, Türkiye'ye hareket etmek üzere gemiye bineceği sırada üç kişinin açtığı ateşle hayatını kaybetmişti.

Mebusan Meclisi Reisi Avlonyalı Ferit Paşa'nın, Türkler bir felaket yaşarken, Mısır'da kızına dillere destan düğün yapması da tepki çekmişti.

Darülfünun'da Türk öğrenciler gösteriler yapmıştı. Bazı Arnavut öğrencileri tartaklamışlar, okuldan atılmaları için rektöre başvurmuşlardı, ama böyle bir işlem yapılmamıştı.

Hükümet birçok Arnavut'u sınır dışı etmişti. Bunlar arasında Gümrük Müdürü Namık Bey, Devlet Şûrası (Danıştay) üyesi Reşad Bey, Mısır'dan dönmeye çekinen Ferit Paşa'nın iki kardeşi de bulunuyordu.[23] Sınır dışı edilenlerin Arnavut milliyetçileri olduğunu ve sayılarının fazla olmadığını düşünmek doğru olur. Çünkü İstanbul'da ve devlet hayatında birçok Arnavut kökenli Osmanlı vatandaşı hayatlarına ve görevlerine devam etmiştir.

Resneli Niyazi Bey.

Son kale İşkodra

Arnavut milliyetçilerinin Osmanlı karşıtı tutumu sonucunda Yanya düşmüştü... Fakat Rumeli'de son Osmanlı kalesi olan İşkodra'nın savunulmasında Arnavutların tavrı farklıdır, Osmanlı'nın ay yıldızlı bayrağı altında canla başla savaşmışlardır.

İşkodra, Osmanlı'nın Batı Rumeli'deki son kalesidir; orası da düşünce artık Batı Rumeli'de ay yıldız kalmayacaktır. İşkodra Arnavutlar için de son derece önemlidir. Nüfusun çoğunluğu Müslüman Arnavut olduğu gibi stratejik ve ekonomik önemi büyük olan İşkodra'yı Sırp-Karadağ ordusunun eline geçirmesi onlar için büyük kazanç, Arnavutlar için ağır bir darbe olurdu.

İşkodra 30 bin nüfuslu bir şehirdir. Üçte ikisi Müslüman Arnavut ve Türk, üçte biri Hıristiyan'dır. Evleri kale gibi sağlam taş yapılıdır. Çevresindeki topraklar çok verimlidir. Karadağ'ın ihtiyar kralı Nikolay Nikita, burayı ele geçirerek başkent yapmak ve verimli topraklara el koyarak yoksul ülkesine kaynak sağlamak hırsıyla, bütün askeri kuvvetini İşkodra'ya yığmıştır.[24]

Hasan Rıza Paşa

Balkan Savaşı 8 Ekim 1912'de Karadağ ordusunun Osmanlı devletine harp ilan ederek İşkodra eyaletine saldırmasıyla başlamıştı. Bütün Balkanlar iki haftada elden gittiği halde, üç yerde şanlı bir savunma savaşı verildi; Balkan Harbi'nde Osmanlı'nın yüz akları bunlardır: Şükrü Paşa kumandasında Edirne, Esat Paşa kumandasında Yanya ve Hasan Rıza Paşa kumandasında İşkodra.

Hasan Rıza Paşa Karadağ ordusuna ve onu destekleyen Sırp ordusuna karşı 29 Ekim 1912'den 22 Nisan 1913 tarihine kadar, hiçbir yardım almadan 6 ay 14 gün süreyle şanlı bir savunma savaşı vermiştir. Savaşın başlangıcında albay olan, savaş devam ederken generalliğe yükseltilen İşkodra Kolordusu Kumandanı Hasan Rıza Paşa, yetenekli ve kahraman bir askerdir. Harp Akademilerinde Mustafa Kemal'in öğretmenliğini de yapmıştır.[25]

Üç şanlı direniş: Yanya, İşkodra, Edirne.

Mareşal Fevzi Çakmak, Hasan Rıza Paşa'yı anlatırken "büyük bir kahraman" olduğunu belirtir.[26]

İşkodra'ya saldıran Karadağ ordusuna Sırbistan üç tümen vererek destek olmuştur. Malisör denilen dağlı Hıristiyan Arnavutlar da Karadağ ordusunda yer almıştır. Böylece 8 tümen ve 40 top bataryası İşkodra'ya saldırıyor. Buna karşılık İşkodra'yı, Sırpların bir tek Şumadiye tümenine denk güçte olan Osmanlı kuvvetleri savunuyordu. Ellerinde sadece 5 tane sahra ve dağ topu bataryası vardı.[27]

Hasan Rıza Paşa 15 bin askeriyle, üç misli kuvvete karşı İşkodra'yı savunmaktadır.[28]

Hasan Rıza Paşa'nın 15 bin askerden sadece 6 bini "nizamiye askeri"dir, yani, eğitimli, disiplinli, muvazzaf asker. Diğerleri rediftir yani ihtiyat askeri niteliğinde yaşlı eratla askeri eğitimi olmayan yerli Arnavut gönüllülerdir.[29]

Hasan Rıza Paşa ve silah arkadaşları İşkodra'da.

Karadağ ve Sırp kuvvetleri, üç misli büyüklükte olmalarına rağmen, defalarca yaptıkları hücumda başarısız oldular.

Karadağ ve Sırbistan'ın amacı İşkodra'yı işgal ederek Kuzey Arnavutluk'u ele geçirmektir. 29 Kasım 1912'de Avlonya'da, yani Güney Arnavutluk'ta bağımsızlığını ilan etmiş olan Arnavutlar artık bunu fark etmeye başlamışlardır.[30] Orduya katılan Arnavut gönüllülerin sayısı artarak 20.000'e ulaşmıştır.[31]

Hasan Rıza Paşa, İşkodra'daki Sırp ve Karadağ kuşatması püskürtülür de zaferi Osmanlı tarafı kazanırsa "Osmanlı hükümetinin bundan sonraki bütün fedakârlığının Arnavutluk hesabına ve menfaatine" olacağını Arnavutlara anlatmış ve onları ikna etmişti. Artık Katolik papazlar da bu yönde çalışmaya başlamışlardır.[32] Burada Yunanların Ortodoks olduğunu hatırlamak gerekir.

Malisör denilen dağlı Hıristiyan Arnavutlar da Hasan Rıza Paşa'ya müracaat ederek başarısız Karadağ ordusunu bırakıp Osmanlı ordusuna

katılacaklarını bildirdiler.[33]

Hasan Rıza Paşa, büyük bir asker olduğu gibi, siyaseti de başarıyla icra ettiği anlaşılıyor.

İşkodra karşısında çaresiz kalan Karadağ, Sırbistan'dan yardım istemiştir! Bunun üzerine Sırplar 30.000 kişilik bir kuvvetle 72 top gönderdiler; karşılığında da kumandayı ellerine aldılar. Bu Karadağlılar için utanç verici bir durumdu.[34] Artık İşkodra düşerse, bu Sırbistan'ın eline geçmesi ve Adriyatik'te dengelerin bozulması demek olurdu.

Bu sırada Osmanlı ile Sırbistan ve Bulgaristan arasında 3 Aralık 1912'de bir ateşkes imzalanmıştı. Hasan Rıza Paşa ateşkese uymadı. Çünkü ateşkes, başta gıda olmak üzere kaynakların savaşsız tükenmesi, zamanın Karadağ ve Sırp kuvvetleri lehine işlemesi demek olurdu. İşkodra savunmasında Osmanlı ordusunda savaşan Arnavutlar, savaş bitti diye köylerine gidebilirlerdi. Onları orduda tutan, savaştı.[35]

İşkodra direnişinin devam etmesi, Sırbistan'ın büyümesinden rahatsız olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Sırbistan ve Karadağ aleyhine diplomatik girişimlerde bulunmasına da imkân veriyordu. Sırbistan-Karadağ ikilisinin Adriyatik Denizi'nde güçlenmesini istemeyen Büyük Güçler, burada bağımsız Arnavutluk'un kurulmasını destekliyor, Sırp-Karadağ ikilisinin İşkodra'yı ele geçirmesine karşı çıkıyorlardı.

Hain kurşunu

Fakat 30 Ocak'ı 31 Ocak'a bağlayan gece kahraman Hasan Rıza Paşa, bir suikasta uğradı, hain kurşunlarla şehit düştü.

> **Şükrü Hanioğlu:** Esat Toptani Paşa, o da tabii ünlü Arnavut ailelerinden, Toptani ailesinden gelen bir insan. Ferik [tümgeneral], yani işte biraz ailesinden dolayı yükseldiği düşünülen bir insan. Abdülhamid'in hal'ine giden heyetin içinde yer alan, yani sultanın 1909'da 31 Mart olayından sonra hal' edilmesinde, ona gönderilen heyette yer alan bir insan. Ve Esat Paşa Arnavutluk kralı olmak istiyordu aslında. Arnavutluk'un ileri gelen bir ailesinin çocuğuydu. Osmanlı'da çok önemli yerlere gelen bir insandı, mebusluk yapmıştı. Bu nedenle de ihanet diyebileceğimiz bir şey yaptı, yani şehrin Karadağlılara teslimini sağladı.

Kahraman kumandan Hasan Rıza Paşa, o akşam, silah arkadaşı bildiği Esat Toptani Paşa'nın evinde davetlidir. Gece, tek başına, hiçbir koruma almadan evden çıktı. Yolda iki kişi tarafından üç el açılan tabanca ateşiyle ağır yaralandı, 7 saat sonra şehit düştü. Ruhunu teslim etmeden önce Yasin okunmasını istedi. Kolağası Kiramettin Bey yüksek sesle Yasin okurken, son nefesini verdi. Şehit düştüğünde 42 yaşındaydı. O gün albaylıktan generalliğe terfi etmişti. Askeri kaynaklar, Hasan Rıza Paşa'nın dindar bir insan olduğunu, askerlerine ve halka karşı hem disiplinli hem de sevecen davrandığını belirtiyor. Osmanlı ordusunda savaşan Musevi erler için kışlanın bir odasını havra yaptırmıştı. Cumartesi günleri hepsini toplatır, ibadet etmelerini sağlardı.[36]

Şehit Hasan Rıza Paşa'nın cenazesi İşkodra'da Paruca Camii' nin bahçesine defnedildi.

Hasan Rıza Paşa'yı öldürten hain, İşkodra'da onun bir altında görev yapan ferik yani tümgeneral[37] Esat Toptani Paşa'dır.[38] O gece Esat Toptani'nin adamlarından Osman Bali iki el, Kavalalı Tevfik de bir el ateş ederek Hasan Rıza Paşa'yı üç kurşunla şehit etmişlerdi. Hasan Rıza Paşa'nın yerine kumandayı ele alan Esat Toptani, üstünkörü bir soruşturmayla suikastın üstünü örttü. Bu katiller, efendileri olan Esat Toptani öldürüldükten sonra cinayeti itiraf edeceklerdi. Fakat onlar itiraf etmeden de Hasan Rıza Paşa'yı Esat Toptani'nin öldürttüğünü herkes düşünüyordu.[39]

Hasan Rıza Paşa, vefatından önce, ölüm döşeğindeyken kumandayı Esat Toptani Paşa'nın mı alacağı sorulduğunda "Olmaz, berbat eder, batırır" diye cevap vermiş[40] fakat vefat ettiğinde askeri hiyerarşi gereği kumandayı Esat Toptani almıştır. Toptani'nin amacı da buydu zaten.

Esat Toptani Paşa.

Esat Toptani’nin akıbeti

Hasan Rıza Paşa’nın şehit düşmesinden sonra İşkodra direnişi bir süre daha devam etti. Esat Toptani başka türlü yapamazdı. El altından da Karadağlılarla temasa geçti. Esat Toptani ile gizli görüşme için Karadağ Dışişleri Bakanı Plamenaç bizzat İşkodra’ya geldi. Sonunda anlaştılar. 22 Nisan 1913’te Esat Toptani, İşkodra’yı Karadağlılara teslim etti!

25 Nisan’da Karadağ Prensi Danilo İşkodra’ya geldi. Esat Toptani’yi 10 pare top atışıyla karşılayarak huzuruna kabul etti. Ona Arnavutların lideri gibi muamele yapıyordu.

Tarihçi Richard Hall, Esat Toptani ile Karadağ hükümetinin pazarlık yaparak sonunda anlaşmalarını “tam bir soytarı pazarlığı” olarak tanımlar. Sırp-Karadağ kuvvetleri, bu şekilde kolayca İşkodra’ya girecekler, İşkodra kendiliğinden teslim olduğu için Büyük Devletler de bir şey diyemeyecekti. Buna karşılık Esat Toptani Paşa, Arnavut tahtını ele geçirmek için Sırbistan ve Karadağ’ın hem siyasi hem de parasal desteğini alacaktı.[41]

Fakat Büyük Devletler bunu kabul etmedi. Karadağ sahillerine harp gemileri gönderdiler, Karadağ ve Sırp ordusu İşkodra’dan çekilmek zorunda kaldı. Nüfusunun çoğunluğu zaten Arnavut olan İşkodra, yeni kurulmuş Arnavutluk’a verildi. 11 Ağustos 1913’te altı büyük devletin

temsilcileri Arnavutluk sınırlarını kesinleştirdiler. Alman Prensi Wilhelm'i Arnavut kralı yaptılar.

Neden bir Alman prensi?

Hem Osmanlı yönetiminden yeni çıkan ülkelerde kral olacak bir hanedan yoktu, hem Avrupalılar bu ülkeleri ancak Avrupalı krallık ailelerinden gelen insanların yönetebileceğine inanıyorlardı! İlk Bulgar kralı, Avrupalılar tarafından atanan Alman prensi Ferdinand'dı.

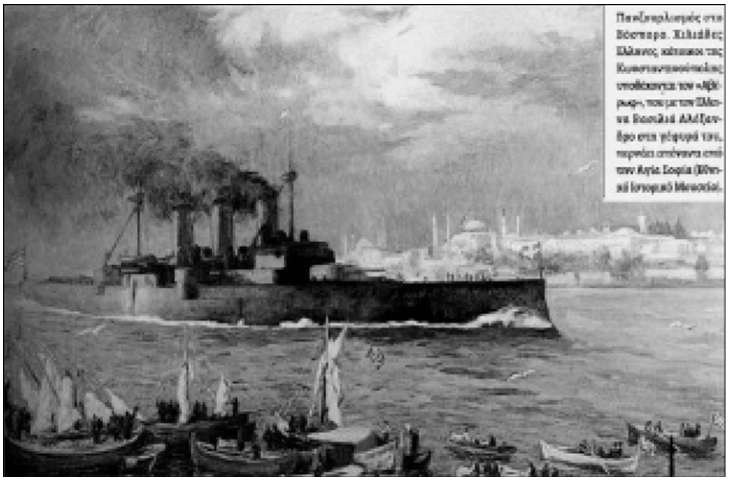
İşkodra'da Hasan Rıza Paşa anıtı ve kitabesi. Kitabenin Arnavutça bölümünün solunda Arnavut bayrağı, Türkçe bölümünün solunda Türk bayrağı mermere kazılı olarak bulunmaktadır.

İlk Yunan kralı, Avrupalıların atadığı Bavyera kralının oğlu Prens Otto idi. O devrilince yerine Danimarka Kralı IX. Christian'ın ikinci oğlu William'ı, I. George (Yunanca Yorgi) unvanıyla Yunan kralı ilan etmişlerdi. Kopenhag'da doğmuş, 1863'te 17 yaşındayken Yunan Milli Meclisi tarafından kral seçilmiştir. Bu seçimi Büyük Güçler, İngiltere, Fransa, Rusya ve Avusturya destekliyordu.

Esat Toptani ise Arnavutluk kralı olmak sevdasındaydı. Bunun için Sırplarla, Karadağlılarla, Fransızlarla çok düşüp kalkmış, pek çok entrika çevirmişti. Sonunda milliyetçi bir Arnavut öğrenci olan Avni Rüstemi 13 Haziran 1920 tarihinde Paris'te Hotel Continental önünde Esat Toptani'yi tabanca ateşiyle öldürdü. Bu suikastçı, Esat Toptani'nin Sırbistan'ın ve yeni kurulan Yugoslavya'nın bir kuklası olduğuna ve Arnavutluk'a ihanet ettiğine inanmıştı. Esat Toptani taraftarları,

öldürülmesinden birkaç gün önce onu Paris'te Arnavutluk kralı ilan etmişlerdi. Esat Toptani'nin cenazesi Sırp askeri töreniyle Paris'teki Sırp Askeri Mezarlığı'na gömüldü.[42] Müslüman mezarlığına değil!

Esat Toptani'nin adamları, dört yıl sonra, Avni Rüstem'i öldürdüler.[43] Bu Arnavut kültüründe kan davasının ne kadar güçlü olduğunun bir örneğidir.

Mondros Mütarekesi döneminde *Averof*'u İstanbul'da resmeden Yunan posteri.

Hasan Rıza Paşa ise Arnavutların büyük saygısını kazandı. Temmuz 1936'da cenazesi büyük törenle özel bir anıtmezara nakledildi. İşkodra'da büyük bir Hasan Rıza Paşa anıtı vardır. Törenlerde Türk ve Arnavut bayraklarıyla donatılır. Türk-Arnavut kardeşliğinin simgesidir kahraman şehit Hasan Rıza Paşa...

İşkodra'nın düşmesiyle Doğu Rumeli'deki son ay yıldızlı bayrak da indi. Osmanlı Batı ordusunun sorumluluk alanına giren Selanik, Manastır, Kosova, Yanya ve İşkodra vilayetleri elden çıkmıştı. 180 bin kişilik Batı ordusunda yenilgiden sonra, Türk veya Arnavut, Rumeli doğumlu olanlar terhis edilip evlerine gönderildi. Önemli bir bölümü hastalıktan veya açlıktan şehit düşmüş, 180 bin kişilik Batı ordusundan 45 bin asker kalmıştı. Bunlar esir düşmüştü, zaman içinde Türkiye'ye gönderileceklerdi.

Deniz savaşı ve *Hamidiye*

Balkan Harbi'nde deniz savaşları da önemlidir. Şimdilik sadece satır başlarını belirtelim.[44] Öncelikle Hamidiye kruvazörünü ve onun kahraman süvarisi önyüzbaşı Rauf Bey'i, Rauf Orbay'ı saygı ve rahmetle anmak gerekir. Mareşal Fevzi Çakmak, Balkan Harbi hakkında Harp Akademisi'nde 1925 yılında verdiği derslerde "Deniz üzerindeki düşmanlarımızı titreten kahraman Hamidiye" tanımını yapar.[45] General Fahri Belen, *Hamidiye*'nin bir "kahramanlık menkıbesi" olduğunu belirtir.[46] Ülke çapında haklı bir ün ve saygı kazanan *Hamidiye* zırhlısı süvarisi Rauf Orbay, Milli Mücadele'nin en ön saflarında yer alacaktır.

Balkan Savaşı'ndan birkaç ay önce Yunanlar yeni muhripler ve bilhassa *Averof* adlı zırhlı kruvazörü satın alarak Ege'de deniz üstünlüğü sağlamışlardı. *Averof* kruvazörünün Ege Denizi'ni Türk donanmasına kapatarak bütün Ege adalarını Yunanistan'ın almasını sağladığını, dahası, Selanik, Yanya ve İşkodra'ya denizden gıda, mühimmat ve asker gönderilemediğini görmüştük.

Balkan Harbi'nde *Averof*'un nasıl olup da Ege'ye hâkim olabildiğini anlamak için bir tek mukayese bile fikir vermeye yeter: Osmanlı gemilerinin en yenisi saatte 16 mil sürat yapabilirken, *Averof* 22 mile ulaşıyordu. Yeni bir savaş gemisi olan *Averof*, ateş üstünlüğüne de sahipti.

Ege'nin güneyindeki On İki Adalar, 1911 yılındaki Trablusgarp Savaşı sırasında İtalyanlar tarafından işgal edilmişti. Balkan Savaşı sırasında Yunanistan 22 Ekim ve 17 Kasım tarihleri arasında Taşöz, Semadirek, İmroz, Limni, Bozcaada, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya ile diğer küçük adaları işgal ettiler. Adalarda yapılan kara direnişleri sonuç vermedi.

Yunanistan, adaları işgal ederek ve üstünlük kurarak Ege'ye kontrol ettiği için, Osmanlı donanması denize açılamadı. İstanbul'dan ve İzmir'den Selanik'e, Yanya'ya, İşkodra'ya denizden yardım gönderilemedi. Tren yolu mu? Trakya'da Çatalca'ya kadar gelerek İstanbul'u tehdit eden Bulgar ordusu ve Selanik'i alan Yunan ordusu Osmanlı'nın Rumeli'deki 3.500 kilometrelik demiryollarına el koymuştur!

Osmanlı donanmasının Karadeniz'de Bulgaristan limanlarını bombaladığını, Çatalca savaşı sırasında da Bulgar ordusuna Marmara Denizi'nde etkili top atışlarıyla Çatalca zaferine katkıda bulunduğunu belirtelim.

Çatalca'da, İstanbul'un 20-25 kilometre yakınlarında Bulgar ordusu!.. Bu ne demek? Edirne, Kırklareli, Tekirdağ... Ne olmuştu bu illerimize?

Evet, gelecek bölümde Bakan Harbi'ndeki Doğu cephesini, Türk-Bulgar savaşını göreceğiz.

1. Genelkurmay Başkanlığı, *Balkan Savaşına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, Ankara 2004, s. 63-66.

2. Zikreden, İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı*, Kastas Yayınları, İstanbul 1988, s. 277.

3. Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, cilt 6, s. 11.

4. İsmail Hakkı Okday, *Yanya'dan Ankara'ya*, Sebil Yayınları, İstanbul 1994, s. 80.

5. İbrahim Artuç, a.g.e., s. 268.

6. Ömer Seyfettin, *Balkan Harbi Hatıraları*, Hazırlayan Tahsin Yıldırım, DBY, İstanbul 2011, s. 165.

7. Aram Andonyan, a.g.e., s. 414.

8. İbrahim Artuç, a.g.e., s. 270-271.

9. Fevzi Çakmak, *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik?*, s. 523.

10. Fevzi Çakmak, a.g.e., s. 524-527.

11.Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı*, s. 1074-1978; ayrıntılı akademik araştırma için bkz. Yüksel Topaloğlu, *Şemseddin Sami, Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2012. Şemseddin Sami hakkındaki Türkçe yayınlarda onun Arnavut kültürel uyanışındaki yerine değinilmiyor.

12. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, cilt 4, s. 383-384; Ziya Nur Aksun, Osmanlı Tarihi, cilt 6, s. 306-308. Diğer tarihlerde sayı vermiyor: *Mufassal Osmanlı Tarihi*, cilt 6, s. 3468-3469.

13. Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu, 1890-1918*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008, s. 413.

14. Fevzi Çakmak, a.g.e.. s. XVI, 638.

15. Ömer Seyfettin, a.g.e., s. 149, 152.

16. İsmail Hakkı Okday, *Yanya'dan Ankara'ya*, Sebil Yayınları, İstanbul 1994, s. 89-94.

17. Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, s. 424-425.

18. Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, cilt 6, s. 11.

19. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, cilt 5, s. 1213.

20. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Hareket Yayınları, İstanbul, 1990, s. 159. Süreyya Bey, Osmanlı sadrazamlarından Avlonyalı Ferit Bey'in kardeşidir.

21. Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, cilt 5, s. 300.

22. Stephane Lauzanne, *Uçurumun Kenarındaki Türkiye*, s. 93-95.

23. Wilhelm Feldmann, *İstanbul'da Savaş Günleri*, s. 136-138.

24. Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, Aras Yayınları, İstanbul, 2002, s. 277.

25. İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, 1912-1922, TTK Basımevi, Ankara, 1993, s. 42.

26. Fevzi Çakmak, a.g.e., s. 625.

27. Fevzi Çakmak, a.g.e., s. 598.

28. İbrahim Artuç, a.g.e., s. 299.

29. Aram Andonyan, a.g.e., s. 2778.

30. Bkz. Fevzi Çakmak, a.g.e., s. 601.

31. Aram Andonyan, a.g.e., s. 278.

32. Tümgeneral Abdurrahman Nafiz ve Tümgeneral Kiramettin, *İşkodra Savunması*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara 2007, s. 292.

33. Fevzi Çakmak, a.g.e., s. 601.

34. Richard Hall, *Balkan Savaşları, 1912-1913, I. Dünya Savaşı'nın Provası*, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 122-123.

35. Fevzi Çakmak, a.g.e., s. 601.

36. Abdurrahman Nafiz ve Kiramettin, *İşkodra Savunması*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara 2007, s. 297, 299, 301.

37. Osmanlı Başkumandanlığı'nın İşkodra'da yarattığı rütbe kargaşası hakkında bkz. Fevzi Çakmak, a.g.e., s. 592.

38. Fevzi Çakmak, a.g.e., s. 606-607; İsmail Hami Danişmend, a.g.e., cilt 4, s. 394; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, cilt 7, s. 3506; Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, cilt II, kısım II, s. 337.

39. Abdurrahman Nafiz ve Kiramettin, a.g.e., s. 297.

40. a.g.e., s. 294.

41. Richard Hall, *Balkan Savaşları, 1912-1913, I. Dünya Savaşı'nın Provası*, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s. 125.

42. ttp://tr.wikipedia.org/wiki/Esat_Pa%C5%9Fa_Toptani

43. Abdurrahman Nafiz ve Kiramettin, a.g.e., s. 297.

44. Balkan Harbi'nde deniz savaşları hakkında bkz. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, *Balkan Harbi*, Ankara, 1993.

45. Fevzi Çakmak, a.g.e., s. 546.

46. Fahri Belen, *Balkan Harbi*, s. 85.

5
Bulgar ordusu İstanbul kapılarında

Dört Balkan devletinin Osmanlı'ya karşı ittifak ettiğini, Karadağ ve Sırbistan'ın İşkodra ve Kosova vilayetleri ile Manastır vilayetinin kuzeyini ele geçirdiğini görmüştük. Yunanistan da Yanya, Selanik vilayetleri ile Manastır vilayetinin güneyini ele geçirmişti.

Bulgar'ın gözü Trakya'nın tamamını kapsayan geniş Edirne vilayetinde, hatta İstanbul'dadır. Batı Rumeli vilayetlerinde Sırp, Yunan ve Karadağ kuvvetlerine karşı Ali Rıza Paşa kumandasındaki Batı ordusunun savaşlarını aktarmıştık. Bu bölümde Trakya'da Bulgarlarla yapılan savaşları göreceğiz. Edirne vilayetini, yani bütün Trakya'yı Abdullah Paşa kumandasında Doğu ordusu savunacaktır.

Başkumandan vekili Nazım Paşa'dır; padişah sembolik başkumandan olduğu için...

Savaştan önce Balkan devletleriyle Osmanlı devleti arasında notalar teati edilmekte, gerilim hızla tırmanmakta, savaş yaklaşmaktadır. 8 Ekim'de Karadağ savaş ilan etmiştir, sırada diğer üç Balkan devleti vardır: Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan... Fakat iki gün sonra, 10 Ekim 1912'de beş büyük devlet, Avusturya, Rusya, İngiltere, Fransa ve Almanya, dört Balkan devletine ve Osmanlı İmparatorluğu'na birer nota verdiler. Özetle, savaşa karşı olduklarını açıkladılar. Osmanlı'dan Balkanlar'da reform yapmasını istediler ve aynı zamanda Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü vurguladılar. Hepsinden önemlisi, eğer savaş çıkarsa, kim kazanırsa kazansın, Balkanlar'da sınırların değişmeyeceğini, aynen devam edeceğini bildirdiler.

Nazım Paşa.

Büyük Devletler'in, savaşı kim kazanırsa kazansın sınırlar değişmeyecek diye açıklama yapmalarının sebebi, savaşı Osmanlı'nın kazanabileceğini düşünmeleridir. 1897 yılında çıkan Türk-Yunan savaşında Gazi Ethem Paşa kumandasındaki Osmanlı ordusu büyük bir zafer kazanmıştı. 1907 yılında, İngiliz Genelkurmayı geniş istihbarat bilgilerine dayalı olarak hazırladığı senaryoda, muhtemel bir Türk-Bulgar savaşında, eğer Bulgaristan Rusya tarafından desteklenmezse, zaferi Türklerin kazanacağı sonucuna varmıştı.[1]

Fakat aşağıda göreceğiz, Türk ordusu mağlup olunca Batılılar sınır değişikliğini destekleyecektir!

Zafer hayalleriyle coşanlar

Osmanlı ordusunun dört Balkan devleti karşısında korkunç bir hezimete uğrayacağını kimse düşünmüyordu.

Şükrü Hanioğlu: Hiç kimse Osmanlı ordusunun böyle bir yenilgiye uğrayacağını tahmin etmiyordu. Hatta Büyük Devletler bu savaş öncesinde nota verip, statükonun değişmesini tanımayacağız dedikleri zaman, korktukları Osmanlı'nın savaşı kazanmasıydı! En azından Osmanlı'nın savaşı kazanacağını ya da Balkan ordularını durduracağını, en fazla Balkanlar'ın ufak tefek başarı kazanacağını, onun ötesinde bir şey olmayacağını düşünüyorlardı. Çünkü Osmanlı ordusu kâğıt üzerinde zayıf bir ordu değildi.

Fakat Osmanlı ordusunun ciddi bir sorunu vardı; askerini Balkanlar'daki bir savaş durumunda cepheye götüremiyordu. Bilhassa Osmanlı ordusunun uzak Anadolu vilayetlerinden ve Arap vilayetlerinden, yani Bağdat'taki, Şam'daki, Halep'teki birliklerini

bölgeye nakletmesi çok uzun zaman alıyordu. Çünkü demiryolu sistemi çok gelişmiş değildi. Osmanlı Devleti'nin bu seferberliği hızlı uygulayabilmesi için denizyolunu kullanması lazımdı fakat, Yunanlar *Averof* zırhlısının yarattığı avantaj nedeniyle denize hâkim olunca bu da yapılamadı. Mesela İzmir'den Selanik'e, diğer yerlere asker nakletmek mümkün olamadı.

Dolayısıyla, kriz hızla gelişti ve bilhassa İttihatçıların tahrikleri sonucunda hükümet istememesine rağmen savaş hızla başladı, savaş biraz daha geç başlayabilseydi belki daha fazla Osmanlı askeri cepheye nakledilmiş olurdu. Yani Osmanlı ordusu kâğıt üzerindeki üstünlüğünü Balkan Harbi'nde gösteremedi. Sayısal üstünlüğünü gösteremedi ve bazı yerlerde eşit, bazı yerlerde Balkanlıların üstün olduğu yerlerde savaşmak durumunda kaldı.

Osmanlı'nın savaşı kazanacağına inananların başında Başkumandan Vekili Nazım Paşa gelmektedir. Yaşlı sadrazam Ahmet Muhtar Paşa ve hükümeti, bu arada Hariciye Nazırı (Dışişleri Bakanı) Osmanlı Ermenisi Gabriel Noradungyan Efendi savaşa karşıdırlar, önlemeye çalışırlar.[2] Fakat Bakanlar Kurulu toplantısında Başkumandan Vekili Nazım Paşa, ordunun hazır olduğunu, bir haftada Bulgaristan'ın başşehri Sofya'ya gireceğini söylemektedir:

> Harbin ilanından itibaren bir haftaya kalmaz Filibe ve Sofya'da Osmanlı bayraklarını görürsünüz... Trakya'da hazırlıklarımız tamamdır, savaş derhal ilan edilmelidir.[3]

Muhteris ve beceriksiz bir kumandan olduğunu göreceğimiz Nazım Paşa, Sofya fatihi olacağından o kadar emindir ki, subaylara şu tavsiyede bulunuyor.

> Merasim elbiselerinizi yanınıza almayı unutmayın. Çünkü iki ay sonra Sofya'ya girerken ihtiyacınız olacak![4]

Bu sırada İstanbul'da Sultanahmet ve Beyazıt meydanlarında Darülfünun (Üniversite) gençliği, Talat Bey, Aka Gündüz, Bahattin Şakir gibi isimler başta, İttihatçılar "Harp isteriz!" diye mitingler yapıyor!

Gazeteci Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Hüküm Gecesi adlı romanında "danışıklı halk gösterisi" dediği "Harp isteriz!" mitinglerinden birini şöyle anlatır:

Sultanahmet Meydanı’nda “Harp İsteriz!” mitingi.

Bazı ele başıları, ardlarına yarı üniversite gençlerinden, yarı miting halkından ve yarısı da bayağı sokak kalabalığından bir insan yığınını takıp Babıâli’nin kapılarına dayandı. Bunlar sadaret [başbakanlık] dairesinin merdivenlerinin önünde hep bir ağızdan

“Harp isteriz. Harp, harp!” diye bağırıyorlardı...

Derken, sadaret kapısının aralandığı görüldü. Azametli, iriyarı bir kumandan silueti... Öfkeli ve aynı zamanda rahatsız edilmiş bir adam sesi:

– Ne bu gürültü, ne istiyorsunuz?

– Harp istiyoruz; harp istiyoruz! Milli namusumuz domuz çobanlarının oyuncağı olamaz.

– Harp istiyorsunuz öyle mi? Peki yarından başlayarak hepinizi askere alacağım. Razı mısınız?

Bir durulama ve susma ânı... Sonra zoraki bazı sesler:

– Razıyız, razıyız. Biz miskinlik istemeyiz. Ya ölüm ya şeref.

Osmanlı gazetelerinden çoğu da milliyetçi hamaset içindedir, geçmişteki Osmanlı zaferlerini, fetihlerini anlatarak savaşın yaklaştığını haber verirler:

***Sabah*, 4 Ekim 1912: Yaşasın Harp!** *Sabah* gazetesinde Darülfünun talebelerinin “Harp isteriz” diye yaptığı miting coşkulu bir dille anlatılır. Gazetenin başyazarı Dikran Kelekyan ateşli bir Osmanlı vatanseveridir. Zafer müjdeleyen yazılar yazmaktadır.

***Alemdar*, 9 Ekim 1912: Osmanlılar silah başına!** *Alemdar* gazetesi kahramanlık şiirleriyle halkı orduya katılmaya çağırmaktadır.

***Hikmet*, 2 Ekim 1912: Muharebe için ısrar etmeliyiz!** *Hikmet* gazetesi çıkacak savaşın Osmanlıların da işine geleceğini, kazançlı çıkılacağını yazıyor.

***İkdam*, 2 Ekim 1912: Balkanlar’da Seferberlik!** *İkdam* gazetesinin ünlü başyazarı Ali Kemal, orduya cesaret ve kahramanlık ruhu veren haber ve yazılar yazıyor.

***Sebilürreşad*, 4 Ekim 1912:** Mehmet Âkif'in *Cenk* şiiri yayımlanır. Şiir Milli Mücadele sırasında da Ankara hükümeti tarafından orduya tamim edilecektir.

Fakat bu hamasetin sebebi, Osmanlı tarihinin hafızalardaki izleriyle düşünülmesidir. Halbuki 1912 Ekimi'nde Osmanlı ordusu zaaf, hatta kargaşa içindedir. Gazetelerde yazılanlar ve sokaklarla "Harp isteriz" diye yapılan mitingler, zamanın orduları hakkındaki bilgiye sahip olmadan, tarihin şan ve zaferleriyle coşan duygulardır... Osmanlı'nın durumu hiç de dışarıdan sanıldığı gibi değildir. Ordu iç isyanlarla yıpranmıştı; son olarak Arnavutluk ve Yemen isyanlarıyla uğraşıyordu. 1908 Meşrutiyet devrimiyle orduda cuntalar, politik kamplaşmalar meydana geldiği gibi siyasi istikrar da bozulmuştu. Sık sık hükümet krizleri yaşanıyordu. Balkan toplumları ise milliyetçilik duygusuyla ve askeri reformlarla savaşa hazırlanmıştı.

Ordunun hal-i perişanı

Ordu böyle dört cepheli bir savaşa hazır olmadığı halde Başkumandan Vekili Nazım Paşa belki de moral vermek için[5] taarruz stratejisini benimsiyor, Osmanlı ordusunun Bulgar mevzilerine taarruz etmesini istiyordu. Halbuki savaşı fiilen yönetecek olan Doğu Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa bırakın dört Balkan devletiyle savaşmayı, Bulgaristan'la savaştan bile ümitsizdi. Şu sözler Abdullah Paşa'nındır:

> Balkan devletlerinden sadece Bulgaristan'la bile başa çıkacak durumda değiliz. Silahlı kuvvetlerimizin hali perişandır. Düşmanı Çatalca'da durdurabilirsek başarıdır.[6]

Abdullah Paşa bilgili, görüş sahibi değerli bir askerdir.[7] Bu sözleri, moral bozukluğuna bağlansa bile maalesef gerçek çıkacaktır.

Dahası, siyasete bulaşmak orduyu öyle bir kargaşaya atmıştır ki, Şevket Süreyya Aydemir, daha önceden hazırlanmış muhtemel harp harekât planlarının bütün dolaplar arandığı halde bulunamadığını yazar. Aslında dörtlü bir Balkan ittifakı halinde ne yapılacağına dair bir planın bulunduğu bile şüphelidir:

> **Şükrü Hanioğlu:** Osmanlı Devleti'nin üç Balkan devletine karşı planlarının olmadığı söylenir. Ben askeri tarihçi değilim, onun için bilemiyorum doğruluk derecesini ama birçok kaynak bunu belirtiyor ve diyorlar ki, mesela devletin Bulgar-Sırp saldırısına karşı bir planı vardı ama üçlü bir saldırıya karşı devletin ciddi bir planı yoktu. Bütün bunlar son anda hazırlandı... Tekrarlayayım, ben bunların doğruluk derecesini bilemiyorum ama bu da bir sorun olmuş olabilir. Fakat tabii bunun da ötesinde, ordu çok fazla siyasete bulaştığından çok ciddi bir disiplin sorunu vardı Osmanlı ordusunun. Bir de tabii Arnavut isyanının etkileri neticesinde Arnavut askerler ve subaylar savaşmadılar ve bunun sonucunda da gerçekten belki de Osmanlı askeri tarihinin en yüz kızartıcı yenilgilerine uğranıldı.

Rumeli'deki Batı cephesinde de, Trakya'daki Doğu cephesinde de Osmanlı ordusunun feci mağlubiyetlere uğramasının sebeplerinden biri de seferberlik tamamlanmadan savaşa girilmesidir. Seferberlik planına göre Osmanlı Trakya'daki bir savaşta 479.000 asker çıkarabilirdi. Halbuki Bulgarlarla savaş başladığında Trakya'daki asker sayısı 115.000'den ibaretti.[8] Anadolu'dan ve Arap vilayetlerinden yeterince asker getirilememişti.

Edirne müstahkem mevkiini savunmak için ayrıca 50.000 mevcutlu Edirne kolordusu bulunmaktadır. Batı cephesindeki toplam Osmanlı askeri 165.000'dir. Bu sayı savaş içinde Osmanlı Asyası'ndan getirilen askerlerle artırılacak, fakat hiçbir zaman üstünlük sağlanamayacaktır.

İtalyan eğitimli Bulgar Genelkurmay Başkanı General Fichev, savaşın uzaması halinde Osmanlı'nın Asya topraklarından asker getirip üstünlük sağlayacağını hesaba katarak süratle sonuç almaya yönelik bir hücum stratejisi benimsemiş, ordusunu buna göre hazırlamıştı. Resmi açıklamalarında hedeflerinin Edirne kalesini almak olduğunu söylüyordu. Asıl planları Edirne'yi kuşatma altına almak, fakat orada kalmadan hızla İstanbul'a doğru yürümekti.[9] Öyle de olacaktır.

Savaşın başladığı 19 Ekim'de Trakya'da Osmanlı'nın toplam 165.000 askerine karşı, Bulgaristan'ın, Makedonya'daki ordusu hariç, Trakya'da 250.000 askeri vardır.[10]

Bulgar ordusu sadece sayıca değil, kalite bakımından da üstündür. Andonyan'ın belirttiği gibi, Bulgar ordusunun silahları tamdır. İaşe ve ikmal konvoyları mükemmel şekilde işleyecek durumdadır. Seferberliğini hızla tamamlayabilmiştir. Bulgar Genelkurmayı Osmanlı ordusu hakkında doğru bilgilere sahiptir, özellikle Osmanlı'nın askeri

yığınaklarını ve yerlerini iyi bilmektedir. Bulgaristan'ın bu şekilde iyi hazırlanmış 250.000 kişilik ordusundan başka 20.000 çetecisi, komitacısı vardır. Bunlar uzun yıllardan beri elde silah savaştıklarından ayrıca eğitime ihtiyaçları yoktu.[11]

Bulgar ordusunun iyi istihbarat topladığı açıktır. Şevket Süreyya Aydemir'in şu satırlarını hatırlamamak mümkün değildir:

> Bulgar Genelkurmayı Osmanlı ordusunun hazırlıksızlığını, dağınıklığını ve hele disiplin ve moral bozukluğunu elbette ki biliyordu. Çünkü Rumeli'de Bulgar casusluğunun yaygınlığı bilinmektedir... Mahalle çarşılarındaki poturlu Bulgar sütçülerin aslında kıyafet değiştirmiş Bulgar zabitleri olduğunu, fırınlar, bakkallar işleten Bulgarların, Bulgar yüzbaşıları, Bulgar binbaşıları olduklarını sokaktaki oyunlarımız arasında ve o yaşlarda bile tartışırdık. Hele Bulgar papazlarını hep casus sayardık. Mahalledeki oyunlarımızın çoğu çetecilik yahut çetelerle muharebe oyunlarıydı.[12]

Balkan Savaşı'ndan sonra artık Türklerde de "homojen toplum" olma özleminin doğmasının sebepleri, yaşanan bu kanlı tarihi tecrübelerde aranmalıdır.

Balkan Harbi'nde yer alan 20.000 Bulgar çetecisinden bahsederken yine hatırlamak gerekir ki, 1890'lardan beri Makedonya'yı kana bulayan, Osmanlı yönetimini çökerten, daha o yıllarda Türkleri göçe zorlayan da bu komitacılar, bu çetecilerdi; tabii Yunan ve Sırp komitacılarıyla birlikte. Şimdi Trakya'da etnik temizlik yapacaklardı.

Antranik çetesi

Sayıları 20.000'i bulan Bulgar çeteciler ya da komitacılar daha savaş başlamadan Türk hududuna doğru harekete geçmişlerdir.[13] Sivil Türklere karşı katliam ve tehcir eylemlerini bu çeteler yapacaktır. Troçki de çete ya da komitacıların yaptıkları zulümlerle kötü ün kazandıklarını belirtir.[14]

Savaş çıkınca, gerek cephe gerisi durumundaki Bulgaristan'da, gerek Trakya'da işgal edecekleri Osmanlı topraklarında Türklere karşı katliam ve tehcir eylemlerini, etnik temizlik harekâtını asıl bu çeteler yapacaktır. Bunların içinde bir de gönüllü Ermeni çeteleri vardır. Bulgar ordusunun

emrindeki bu Ermeni çetelerinin iki kumandanı ünlüdür: Biri, Birinci Dünya Harbi içinde Doğu Anadolu'daki katliamlarıyla Antranik adıyla ün kazanacak olan Toros Ozanyan'dır.

Balkan Harbi'nde Bulgaristan'da kurulan Ermeni lejyonunun diğer ünlü kumandanı Karekin Ter-Harutyunyan'dır. Bulgar vatandaşlığına geçerek Nıjdeh soyadını aldı. Sonradan Bulgaristan Komünist Partisi'ne katıldı. Sofya'da yaşadığı eve konulan Bulgarca bir kitabenin Türkçe tercümesi şöyle:

> Bulgaristan vatandaşı General Karekin Nıjdeh,
> Ermeni ulusal kahramanı ve Makedonya-Edirne direnişi kahramanı,
> 9 Eylül 1944 tarihine kadar burada yaşadı.
> Sibirya'da 1955 yılında öldü.

Sasun isyanı, Abdülhamid'e bombalı suikast, kanlı Adana olayları ve Balkanlar'da Ermeni lejyonu kurulması gibi hadiseler iki milletin arasını büsbütün açarak, 1915 ve sonrası facialara zemin hazırlayacaktır.

Osmanlı sadece ordudaki disiplinsizlik ve kötü kumanda bakımından değil, iç bünyesindeki etnik ve dinsel farkların artık ayrılıkçı milliyetçilikler haline gelmiş olmasından dolayı da zayıftı, Balkanlar'da bir savaşı kaldıracak durumda değildi.

Balkan Savaşı'nda Bulgaristan'da kurulan Ermeni lejyonunun kumandanlarından Karekin Nıjdeh'in komitacı kıyafetiyle resmi ve yaşadığı eve Bulgarların koyduğu Ermenice ve Bulgarca kitabe.

Şartlar bu kadar olumsuz olduğu halde, savaşı kazanacağına inanan ve kör bir inatla taarruz stratejisini uygulamak isteyen Başkumandan Vekili Nazım Paşa'nın isteğiyle 17 Ekim 1912 sabahı, Osmanlı Devleti savaş ilan etti.

"Kan ve din kardeşliği için savaş"

18 Ekim'de Bulgaristan savaş ilan ederek karşılık verdi. Bulgar kralı ya da Bulgar çarı Ferdinand Karl Leopold, bir Alman prensidir ve Fransa İmparatoru Louis-Philippe'in torunudur. Belki de kendini Bulgarlara kabul ettirmek için, Büyük Bulgaristan'ı gerçekleştirmek, Ayasofya'da ayin yapmak gibi tutkuları vardır. Savaş ilanı bildirisi de çok ilgi çekicidir.

Tepede kendisinin, Bulgar Çarı Ferdinand'ın resmi, sağda ve solda Bulgar kumandanlarının resmi vardır. Bütün Bulgaristan'da aynı saatte duvarlara, meydanlara asılmıştır. "Bulgarlar" hitabıyla başlayan savaş ilanında Çar Ferdinand "kan ve din kardeşliği" yani Slavlık ve Ortodoksluk vurgusu yapıyor, Haç'ın Hilal'e galip gelmesi için Bulgarları silah başına çağırıyor. İşte Bulgar çarının savaş ilanı bildirisinden birkaç cümle:

> Türkiye'deki kan ve din kardeşlerimizin, Hıristiyan halkın kurtuluşunu sağlamak için silaha sarılmaktan başka çare kalmadı...
>
> Türkiye'deki Hıristiyanların haklarını savunmak için savaş ilan edildiğini Bulgar milletine bildiriyorum. Yiğit Bulgar ordusuna Türk toprağına doğru yürümesini

emrediyorum...

Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ orduları da ortak düşmana karşı dövüşüyorlar...

Haç'ın Hilal'e karşı, özgürlüğün istibdada karşı olan bu savaşında adalet ve ilerleme taraftarlarının desteği bizimle beraberdir.

"Çar" unvanına da sahip olan Bulgaristan Kralı Ferdinand, "ağabey Rusya"ya şükran sunmayı da ihmal etmemiştir:

Cesur Bulgar askerleri atalarının kahramanlıklarını ve önderleri olan kurtarıcı Rusların sancağını hatırlayarak zaferden zafere koşacaktır.[15]

Bulgar Kralı Ferdinand'ın savaş ilanı bildirisi.

Savaş için hazırlanmış bir poster daha vardır: Bulgaristan kraliçesi bir elinde kalkan, öbür elindeki kılıçla bir Türk'ü öldürüyor!

Balkan devletleri ve Bulgaristan saldırgan bir milliyetçilikle ve askeri modernizasyonla savaşa iyi hazırlanmıştır:

Şükrü Hanioğlu: Bilhassa Bulgar ordusu Almanlar tarafından eğitilmiş bir orduydu, hatta birçok askeri uzman, disiplin ve kuvvet açısından Alman ordusundan sonra ikinci ordu Bulgar ordusudur, diyorlardı. Tabii bu ufak bir ordu sonunda, yani Fransız ordusundan daha kuvvetli bir ordu değil ama disiplin ve uygulama açısından kendi ölçeğinde bunu söylüyorlardı. Hatta Bulgaristan bağımsızlığını ilan ettiği zaman, 1908 Ekimi'nde, Osmanlı Devleti bir savaş mı ilan etsek fikrini tartışıyor ve burada bütün Alman uzmanlar diyorlar ki, sakın ha öyle bir şey yapmayın, çok ciddi bir bela alırsınız başınıza! İşi diplomatik yollarla halletmeye çalışın! Düşünün ki, sadece Bulgaristan'a karşı bir savaş söz konusuydu 1908'de.

Bulgar ordusu çok güçlü bir ordu. Biz hep tabii, işte eski tebaamızdı, nasıl olur, demişiz. Ama işte ciddi bir modernizasyon yapmışlar. Çok sayıda insanı, çok uzun süre silah altında tutmaya başlamışlar. Osmanlı da bunu yapıyordu fakat dediğim gibi isyanlar nedeniyle bunu devam ettiremedi. Askerler tezkere istediği zaman bunların çoğu tekrar gönderilmek zorunda kalınıyordu.

Bulgaristan'daki milliyetçi militarist modernleşme, kargaşa içindeki Osmanlı Devleti'nde moral bozucu etki yapıyordu. Balkan Savaşı'na Batı cephesinde yarbay olarak katılan Fevzi Çakmak şunları yazıyor:

Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı 1910 tarihli askeri harekât planında, Bulgar kuvvetlerini dörtte bir fazla hesaplamış, Batı ordusu komutanlığı Bulgar seferberliğini iki kat daha hızlı görmüş, gerçekten karşımızda küçük Almanya varmış gibi herkes kuşkuya kapılmıştı. Bu askeri propaganda ne yazık ki moralimizi bozmuştu.[16]

Bulgar savaş posteri, Kraliçe yaralı olarak
yere serilmiş bir Türk'ü kılıcıyla işaret ediyor.
Arka planda Bulgar Kralı Ferdinand.

Tarihçi Richard Hall, Bulgar ordusunun "Japon askeri gibi" kendini feda ederek savaştığını, bilhassa Bulgar topçusunun da üstün olduğunu anlatır:

Bulgarların kendini feda etme tutumlarının yanı sıra çok etkili bir topçu kuvveti de başarılarının anahtarıydı. Bulgarlar düşman mevzileri üzerine hızlı ve devamlı ateş yağdırabiliyorlardı. Türklerin muharebeye soktukları her topçu bataryasının karşısına

> Bulgarlar yarım düzinesini savaşa sürüyorlardı ve Türkler düzensiz ve kötü yönetiliyorken, Bulgar mermileri aralıksız bir fırtına şeklinde maksimum tesirle Türk mevzilerine iniyordu.[17]

Çok iyi hazırlanmış, modernleşmesini ve seferberliğini büyük ölçüde tamamlamış, savaşkan, milliyetçilikle motive olmuş Bulgar ordusu... Yeterince hazırlanmamış, savaşkanlığını ve disiplinini kaybetmiş Osmanlı ordusu... Bizim Genelkurmay yayınlarında da orduda ve halkta savaşa karşı bir isteksizlik olduğu örneklerle anlatılmaktadır.[18]

Osmanlı ordusunda bozgun

İki ordu arasındaki çarpışmalar 19 Ekim'de başladı. Osmanlı komuta kademesinde hâlâ taarruz mu, savunma mı tartışması yapılıyordu. 20 Ekim gecesi Başkumandan Vekili Nazım Paşa'nın taarruz emri Trakya ordusu kumandanı Abdullah Paşa'ya ulaştı. Abdullah Paşa istemeye istemeye taarruz emri verdi! Trakya'daki dört Osmanlı kolordusu bütün Bulgar mevzilerine taarruza geçti. İlk gün üstünlük Türklerdeydi. Bulgarlar biraz geri çekilmişti.

Bulgar tarafı ise yanıltıcı stratejiler hazırlamıştı. Bulgar Genelkurmayı savaştan önce defalarca yaptığı açıklamada asıl hedeflerinin Edirne olduğunu, gerekirse Edirne için 100.000 asker feda edeceklerini söylemişti. Halbuki Bulgarların en güçlü ordusu olan General Dimitrief kumandasındaki III. Ordu, Osmanlı istihbaratına takılmadan Istıranca dağlarını aşarak Mahmut Muhtar Paşa kumandasındaki 3. Ordu'ya saldırdı.

Bulgar III. Ordusu'nun Istıranca dağlarını araşarak Osmanlı ordusunu vurması, önemli bir askeri harekâttır. Andonyan bunu Napoléon ordusunun Alp dağlarını aşarak İtalya'ya girmesine benzetir. Osmanlı subayları da Alman askeri uzmanları da "ordu" büyüklüğünde bir askeri birliğin Istıranca dağlarını aşarak hücum edemeyeceği görüşündeydi. Istırancaları geçen Bulgar III. Ordusu, taarruz halindeki Mahmut Muhtar Paşa'nın 3. Ordusu'na yandan saldırdı. Andonyan, haklı olarak,

Trakya'daki savaşın kaderini, Istıranca'dan yapılan bu harekâtın belirlediğini yazar.[19]

Mahmut Muhtar Paşa'nın ordusu, sağ yandan saldıran Dimitrief'in ordusuna mukavemet edebilir, hatta onu püskürtebilirdi. Fakat ani bir panik çıktı... Hava çok soğuk, yağmur yağıyor, her yer çamur... 24 Ekim'de Osmanlı ordusu elindeki topları, tüfekleri, mühimmatı bırakarak kaçmaya başladı!

Tümen kumandanı Albay Cemal Bey'in Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya çektiği telgraf başlayan felaketi haber veriyor:

> Çarpışmalar devam ederken bütün sağ kanat cephesinde acı acı "Allah, Allah" sesleri peyda olmuş ve arkadan çeyrek saat geçmeden taburlardan birçok askerin perakende bir şekilde geri çekilmekte oldukları görülmüştür. Durum inanılacak gibi değildir...

Birkaç taburun düşmana teslim olduğu şeklinde bir söylenti çıkmış, hızla yayılmış, moraller bozulmuş, panik başlamıştı. Mahmut Muhtar Paşa'nın kendisi şöyle anlatır:

> Askeri tarihte, herhangi bir sebebi olmadan benzer bir kaçışın başlamasına hiçbir örnek yoktur. Bulgarlar savaşmadan büyük bir zafer kazandılar. Türkler düşmanın baskısına maruz kalmadan sadece kötü hava şartları ve yolların durumu nedeniyle mağlup olarak kaçtılar.

Cephe boyunca öyle bir panik yaşandı ki, kaçarken karşılaşan iki tabur, düşman sanarak birbirini biçti.

Savaşta Mahmut Muhtar Paşa'nın kurmay heyetinde bulunan Alman Binbaşı Gustav von Hochwachter,[20] kumandasız, kendi başına kalan askerlerin bu bozgununu şöyle anlatır:

> Kendi başlarına terk edilmişler. Ayakkabı benzeri bir şeylerle çamurun içinde yalpalayarak, ilerleyerek, soğuk geceyi sırılsıklam, korunaksız geçirdikten sonra, gün doğumuyla tekrar cepheye gidiyorlar. Bir saat ateş altında çarpıştıktan sonra fişeği tükeniyor, Bulgarlar giderek yaklaşıyor. Yağmurda şişen cephane sandıkları ne kürekle ne kasatura ile açılabiliyor... İliklerine kadar korku ve ölüm hissediyor... Her şeyi beraberinde sürükleyen panik böyle başladı. Yolların sanki başı sonu yok, ilerlemek imkânsız, dereler taşmış, köprüler yıkılmış, köyler yanıyor. Ve düşman ateşi asker saflarını biçiyor. Bu akınlar halinde kaçış korkunç. İnsan hayvana dönüşmüş ve savaşın tüm iğrençlikleri ve felaketi almış başını gidiyor. Bu sahneleri yaşayan ömrü boyunca unutamaz.[21]

Osmanlı ordusunun paniğe kapılıp geri çekildiğini öğrenen Bulgar Genelkurmayı derhal taarruz emri verdi. Bulgar ordusunun dört kolu askeri düzen içinde 24 Ekim Perşembe günü Kırkkilise'ye, bugünkü adıyla Kırklareli'ne[22] girdi. Şehirde tek Müslüman kalmamıştı, katliamdan korkarak göç kafileleriyle, yağmur altında, çamurlar içinde yollara düşmüşlerdi. Bulgar ordusu Kırklareli'ndeki Hıristiyanların sevgi gösteriyle şehre girdi. Tarihçi Richard Hall, Şerif Paşa'nın şu sözlerini nakleder:

> Kırklareli Osmanlı İmparatorluğu'nun anahtarı idi ve bu anahtar düşmana teslim edildi.[23]

Gabriel Noradungyan Efendi

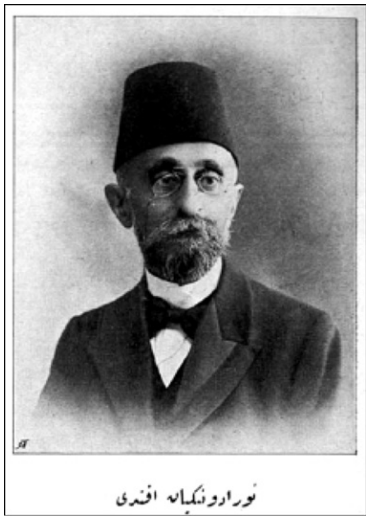
Savaşın ilk günlerinde İstanbul'da Hariciye Nazırı (Dışişleri Bakanı) Osmanlı Ermenisi Gabriel Noradungyan Efendi'nin, yabancı gazetecilerle yaptığı bir görüşme vardır, önemlidir. Noradungyan'ın, Taksim'de "yeşil pencere kanatları hep kapalı duran küçük, sakin evinde" gerçekleşen bu görüşmeyi gazeteci Stephane Lauzanne yazmıştır. "Mağlup bir ülkede bakan olmak zor, ama Dışişleri Bakanı olmak daha zor" diyen Lauzanne, çok iyi Fransızca konuşan hukukçu Noradungyan'ın sözlerini şöyle aktarıyor:

> Gabriel Noradungyan Efendi Türkiye'nin önemini ağırbaşlı ve kimi zaman da büyük bir belagatle anlattı.
>
> – Bu kadar sabır ve hoşgörü gösterebilecek bir başka büyük devlet Avrupa'da yoktur... İki ay önce bir gün iki silahlı çete topraklarımıza girerek askerlerimizi öldürdü, kentlerimizden birini talan etti, müstahkem mevkilerimizden çoğunu yıktı. Bu çeteler, kendini uygarlaşmış sayan Karadağ'ın çeteleriydi... Bu tür eylemler her yerde *casus belli* [savaş sebebi] sayılır. Biz, hoşgörüyü güçsüzlüğe vardırdık; kiliseyi onarttık, müstahkem mevkileri yeniden yaptırdık, ölülerimizi gömdük ve oralarda halkın öfkesini dindirdik. Biz böyle davrandık.

Osmanlı devletinin azınlıklar ve Makedonya sorununu çözmek için iyi niyetle yaptığı ıslahatları sıralayan Noradungyan Efendi Avrupalı gazetecilerle konuşmasını şöyle sürdürdü:

> Ne kadar ıslahat yaparsak ya da yapmaya girişirsek, Balkan devletleri o kadar saldırgan ve küstah oluyorlar. Şimdi savaş var. Olsun. Biz bu savaşı ne istedik, ne de çıkması için çaba harcadık. Bizim istememize rağmen, Avrupa'nın istememesine rağmen savaş çıktı. Ne var ki, tarihin sorumluluğu asla bize yüklenemeyeceği gibi bu savaşı bütün gücümüzle ve bütün vatanseverliğimizle sürdüreceğiz...

Noradungyan Efendi'nin "Ne kadar ıslahat yaparsak ya da yapmaya girişirsek, Balkan devletleri o kadar saldırgan ve küstah oluyorlar" sözü tarihe düşülmüş çok önemli bir nottur: Makedonya sorunu bir "gayrimüslimlerin hak ve özgürlükleri sorunu" değildi, toprak kazanma hırsıyla kıvranan irredantist, saldırgan milliyetçilikler sorunuydu.

Hariciye Nazırı Gabriel Noradungyan Efendi.

Noradungyan Efendi, daima Türkiye'yi suçlu gören ve Hıristiyan Balkan milliyetçiliklerini destekleyen Avrupa kamuoyuna, gazeteciler vasıtasıyla şu mesajı veriyordu:

> Düşman topraklarına girersek, misafirler yabancı bir ülkede nasıl davranıyorsa biz de öyle davranacağız, eğer bozguna uğrarsak bunu dürüstçe karşılayacağız. Kan dökücülük ya da talan bizim tarafımızdan sergilenmeyecek.[24]

Noradungyan Efendi, artık bozgunun iyiden iyiye ortaya çıktığı, Rumeli'de ve Trakya'da bozgunlar yaşandığı sırada da Dışişleri Bakanı olarak yabancı gazetecilerle tekrar görüşüyor. Yine gazeteci

Lauzanne'in anlattığına göre, Noradungyan "biraz solgun, allak bullak bir yüzle... kısık bir sesle" şunları söylüyor:

> Tarihimizde benzeri görülmemiş bir olay oldu... Birliklerimiz Kırkkilise'den çekildiler. Birliklerimiz yenilmediler, paniğe kapıldılar.

Osmanlı Hariciye Nazırı Ermeni Gabriel Noradungyan Efendi, Avrupalı gazetecilere bu bozgunun sebeplerini özetlerken şunları da söylüyor:

> Birliklerimizin içinde Rum ya da Bulgar kökenli çok asker var... Ayrıca ordumuzda subayların sayısı da çok az... Dahası onlar da siyaset yaptılar.[25]

Osmanlı ordusunun Meşrutiyet'le birlikte "çokuluslu" hale getirilmesinin nasıl zaaf yarattığını gelecek bölümlerde ayrıntılı göreceğiz. Noradungyan'ın derin bir üzüntüyle konuştuğu, doğru teşhisler koyduğu açıktır. İmparatorluk dağılıp da hele de tehcirden sonra yollar tamamen ayrılınca, Avrupa'ya yerleşerek Ermeni sosyal faaliyetlerinde yer alacak olacak olan Noradungyan Efendi, yanına Paşalıyan'ı da alarak Lozan'da İsmet Paşa'yı özel olarak ziyaret edecek ve "Türkiye'nin bir yerinde" kendilerine "Ermeni yurdu" verilmesini isteyecek, tabii İsmet Paşa bunu reddedecektir.[26]

Çeşitli etnik kökene sahip başka sadık Osmanlılar da imparatorluk dağılınca, "kendi" uluslarına, "kendi" ülkelerine gitmiştir ki bunlardan Osmanlı/Türk eğitimine çok büyük katkısı bulunan Satı Bey'in Suriye'de gidip Suriye-Arap milli eğitiminde kurucu bir rol aldığını tipik bir olay olarak hatırlamak gerekir. Satı Bey, Hilmi Ziya Ülken'in övgüyle anlattığı bir eğitimcimizdi.[27]

Bu konular ırk meselesi değildir; geleneksel siyasi aidiyet kültürü, etnik milliyetçilik akımlarının gelişmesiyle siyasi konjonktürün değişmesi ve bunun siyasi kültürde meydana getirdiği değişmeler gibi açılardan bakmak gerekir.

Balkan Savaşı'na dönelim. Bulgar ordusu Çatalca'ya doğru ilerlerken öbür Balkan ulus-devletleri gibi Bulgar ordusu ve Bulgar komitaları Trakya'da etnik temizlik de yapıyordu.

Etnik temizlik, homojenleştirme ve tehcir

Ordu bozgunla kaçarken, sayıları 20 bini bulan Bulgar çeteciler, savunmasız kalmış köylere, kentlere karşı etnik temizliğe başladılar. Antranik çetesi de bunlardan biridir. Müslüman halk, kaçan ordudan imdat bekliyor. İstanbul'a imdat telgrafları yağıyor. Ferecik Belediye Başkanı Abdülhamid Bey'le Müderris Niyazi Efendi'nin sadrazama çektiği uzun telgrafta Dimetoka çevresindeki durum, özetle şöyle anlatılıyor:

> Bir haftadan beri Dimetoka ve civarında ortaya çıkan çeteler oraları ateşe vererek, katliam yaparak demiryolu ve köprüleri tahrip etmişlerdir. Bulgar ordusu geliyor diyerek bütün kasaba ve asker ailelerini perişan etmişlerdir. Allah korusun, şu bir iki gün içinde Dimetoka ve Sofulu üzerine bir kuvvet yetiştirilmezse burada bir tek Müslüman kalmayacağı anlaşılmaktadır. Allah ve Resulullah aşkına tedbir alın. Bütün ailelerle telgraf başında şevketlû hükümetimizin cevabını bekliyoruz!

Keşan'dan ahali namına Ali, Hayri, Mehmet, Neşet ve Mustafa tarafından yeni sadrazama çekilen telgraf:

> Ordunun durumundan istifade eden komitalar katliam ve yağma yapıyor. İslam köyleri dört saat zarfında imha edilmiştir. Uzunköprü, Havza, Hayrabolu, Babayiatik, Sofulu ahalisi tümüyle buraya göç etmiştir. Çetelerin Keşan'a geleceği anlaşıldığından süratle nizami ordudan kuvvet gönderilmesi, yarına kadar yetişmezlerse göçmen olacağımız ve evlerimizin mahvedileceğini arz ederiz.[28]

Maalesef ordu ve devlet bu imdat çığlıklarına karşılık verebilecek durumda değildir. Ordu bozgun halinde Lüleburgaz'a doğru çekiliyor, hatta kaçıyordu. Ordunun çekildiği yerlerde Bulgar "Makedonya Lejyonu" denilen Bulgar çeteleri etnik temizlik yaptı. Teslim olan binlerce asker bile Bulgar ordusu tarafından öldürüldü. Gazeteci Leon Troçki bunu duyan Bulgar Kralı Ferdinand'ın "İyi ki orada hiç yabancı muhabir yokmuş" diye bağırdığını yazmıştır. Batı basınında esirlerin öldürüldüğüne dair bazı haberler çıkmıştır.[29]

Bulgar sansürünün başında milliyetçi Bulgar şairi Peter Todorov vardır. Gazeteci Leon Troçki, Bulgaristan'dan ayrıldıktan sonra, *Kievskaya Mysl* gazetesinde ona hitaben yazdığı yazılarda,

yayımlanmasını Bulgar sansürünün engellediği gerçekleri anlatır. İşte Troçki'nin yazdığı gerçeklerden kısa bir derleme:

> Savaşın en başında Rodop mıntıkasındaki Bulgar kuvvetleri bir [Müslüman] Pomak köyünü top ateşine tutarak, köyde bulunan herkesi, her şeyi, evleri, çiftlikleri, insanları, hayvanları, kadınları, çocukları yok etti...
>
> Silahsız Türkleri suyun içine doğru sürükleyip, onlara yaban ördeklerine ateş eder gibi ateş ettiler, silahsız insanları köprüden aşağıya atmak için süngülerini kullandılar...
>
> Bulgar Makedonya lejyonu, karşılaştıkları tüm Türk sivilleri boğazlarını keserek öldürdüler...
>
> Tırnova'ya gidin, oradan da Kırcali'ye biraz daha güneye kadar yolunuzu uzatın, yolda elleri arkadan bağlanmış ve boğazları boyun kemiklerine kadar kesilmiş sakallı Müslümanlara rastlayacaksınız. Evinin yanı başında kafasına yediği darbe ile ölmüş, yere serili yatan birçok ihtiyar Müslüman kadınla karşılaşacaksınız. Ayrıca kuşkusuz, Türk çocuklarının cesetleri de gözünüze çarpacak...[30]

Troçki, Bulgar Sansür Kurulu Başkanı Todorov'a hitaben 12 Aralık 1912 günlü *Kievskaya Mysl* gazetesindeki yazıda böyle birçok örnek verdikten sonra, bunların "münferit olaylar" olmadığını, bu mezalimin savaş sırasında askerlerin duyduğu hınç ve öfkeyle de izah edilemeyeceğini belirtir. Bulgar ordusunun kumandanlarının emriyle "savaş meydanındaki yaralı Türklerin süngülenerek veya hançerlenerek soğukkanlı bir şekilde öldürüldüğünü" hatırlatır.[31] Gerçekten Balkan Savaşı'nda Türklerin maruz kaldığı zulüm, savaşın tabiatında olan vahşetin ötesinde, bilinçli, planlı, siyasi kararla uygulanan etnik temizlik işlemidir.

Bulgarlar, Yunanlar ve Sırplar, ele geçirdikleri yerlerde kendilerinden olmayanları, özellikle Müslümanları katliamla korkutup göçe zorlayarak yok etmek ve o toprakları "homojen" uluslarının ülkesi haline getirmek istediler ve yaptılar bunu.

Ordunun bırakıp kaçtığı mühimmat

Osmanlı ordusunun nasıl korkunç bir bozguna uğrayıp çekildiğinin, hatta doğrusu, kaçtığının çok çarpıcı kanıtlarından biri, savaş meydanında ve yollarda Bulgar ordusuna bıraktığı malzeme ve mühimmattır. 13 Ekim 1913'te, Bulgarlarla barış imzalandıktan sona,

Sofya askeri ataşeliğine tayin edilen Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal Bey,[32] 1912'deki Kırklareli ve Lüleburgaz bozgunlarında kaçan Osmanlı ordusunun harp meydanlarında Bulgarlara bıraktığı silah, mühimmat ve diğer malzemelerin miktarını tespit edip İstanbul'a rapor etmiştir.

Kırklareli bozgununda 14'lük obüslere ait 12.000 adet top mermisi, mühimmatıyla birlikte 12.000 mavzer, 60'ı seri atışlı 139 top ve bunlara ait 150.000 adet çeşitli top mermisi Bulgarların eline geçmiştir. Lüleburgaz, Pınarhisar ve Babaeski muharebelerinde 156 vagon mühimmat, erzak, çok sayıda top ve piyade cephanesi de harp meydanlarında terk edilmiş, bunları Bulgar ordusu almıştır. Kaçarken terk edilen sıhhi malzeme o kadar çoktur ki, Bulgar ordusu bunları aylarca kullanmıştır.[33]

Dahası, bu silah ve malzemelerin bir kısmını Ermeni lejyonu toplayarak Türkiye'deki Ermeni komitalarına göndermişti.[34]

İnsan ister istemez düşünmekten kendini alamıyor. Elinin altındaki bu muazzam malzemeyi bırakıp kaçacak kadar moralsiz, eğitimsiz ve disiplinsiz bir ordu değil de, bunları kullanacak kadar yüksek morale, eğitim ve disipline sahip bir ordu olsaydı, kim bilir tarihin yönü nasıl değişirdi.

Batı Rumeli'de Kumanova bozgunu nasıl oralarda felaketin başlangıcı olduysa, 22-24 Ekim'de Kırklareli muharebelerinin kaybedilmesi de Doğu Rumeli'de yani Trakya'da felaketin başlangıcı olmuştur. Ordu da, perişan halk da en yakındaki Osmanlı şehri Lüleburgaz'a doğru kaçıyor! Eldeki cephaneyi, silahları, gıda stoklarını bırakarak kaçıyorlar! Gazeteci Leon Troçki, bir Bulgar subayının sözlerini aktarır:

> Türkler bütün yiyeceklerini ve askeri malzemelerini bırakmışlardı. Kırklareli'den sonra kullandığımız ikmal maddelerinin aşağı yukarı hepsi Türklerden ele geçirdiğimiz maddelerdi.[35]

Kumandanlar taburları durdurup Lüleburgaz-Pınarhisar arasında bir savunma hattı kurmaya çalışıyor.

Birinci Kolordu Kumandanı Yaver Paşa'nın şu sözleri her şeyi özetliyor:

> Birçok Müslüman köyleri cayır cayır yanıyor... Müslüman göçmenler perişan bir halde [Lüleburgaz-İstanbul istikametine] dönüyor. Dönemeyenler düşman ayağı altında çiğneniyor. Bu facialar erlerin ve subayların maneviyatını mahvetmektedir.

Bu sırada Doğu cephesi kumandanı Abdullah Paşa "bu ordu savaşamaz" diye telgraf çeker! Ordunun kumandanı söylüyor bunu! Sadrazam Ahmet Muhtar Paşa'nın oğlu Mahmut Muhtar Paşa, Trakya cephesinde 3. Kolordu kumandanıdır. Abdullah Paşa, Mahmut Muhtar Paşa'ya çektiği bu telgrafta, özetle, "Babana söyle siyasi çözüm bulsun, bu ordu ile savaşılmaz" diyor![36]

Yürekler acısı bir durum!

Morali bozuk, açlık çeken, disiplini dağılmış ordu ve sivil göçmen kitleleri en yakındaki Lüleburgaz'a doğru uzun, bitkin, perişan kafileler halinde akıyor...

Lüleburgaz bozgunu

Bulgar ordusu da hırpalanmış, yorulmuştu. 2-3 gün istirahata çekildi. Bu sırada Osmanlı istihkâm birlikleri Lüleburgaz-Pınarhisar hattında acele siperler kazdı. Ordu derin ve dayanıklı kazılamamış olan bu siperlere yerleştirildi. İstanbul'dan 20.000 asker takviyesi yapıldı. Bir savunma hattı oluşturuldu. Abdullah Paşa da biraz kendini toplamıştı.[37]

Bulgar ordusu 29 Ekim Salı günü bütün Lüleburgaz-Pınarhisar hattı boyuca taarruza kalktı. 20.000 asker takviyesi alan Osmanlı ordusu bu hatta daha iyi dövüştü. Fakat dört gün süren yağmurun her tarafı çamur yaptığı Trakya'da topçu üstünlüğü Bulgarlardaydı. Topçu atışıyla Osmanlı'nın ikmal sistemini çökerttiler. Osmanlı askerinin hiç alışkın olmadığı gece savaşları da Bulgarlara üstünlük sağladı. Bulgarlar jeneratörle çalıştırdıkları projektörlerle gece karanlığını yararak saldırıya geçtiler.[38]

Tarihçi Ahmet Turan Alkan, hayatında ilk defa projektör gören eğitimsiz taburların projektör ışığından korkarak paniğe kapıldığını

anlatır. Orduda tüfek doldurmasını bilmeyen askerler bile vardı, hemen silah altına alınıp cepheye sürülmüşlerdi.[39]

Yine bozgun başladı. 29 Ekim Salı günü taarruza kalkmış olan Bulgar ordusu 31 Ekim Perşembe günü Lüleburgaz'a girecektir.

Osmanlı ordusunda görevli Alman Binbaşı Hochwachter'in günlüğüne yazdıkları şöyledir:

> *23 Ekim Çarşamba:* [Lüleburgaz] İstasyonda durum korkunç. Herkes kaçıyor, çoluk çocuklarıyla birlikte manda arabalarıyla uzun kafileler halinde hat boyunca veya Tekirdağ'a doğru gidiyorlar. Köyleri yakılmış... Yersiz yurtsuz yollara düşüp kargaşayı daha da artırıyorlar. Fecaat ve sefalet var her yanda. Çocuklar yarı çıplak, kadınlar yalınayak çamurda yürüyorlar. Bazı subay ve erat vahşiler gibi davranıyor, ellerinde tabanca ile istediklerini zorla yaptırıyorlar.[40]

> *27 Ekim Pazar:* Köylerden birinde konaklayan tüm asker ve subayları Rumlar ve Bulgarlar "kesmişler." Sadece ceset parçaları, birçok üniforma. Tüfek ve cephane bulunmuş. Mahmut Muhtar Paşa önce bütün kadın ve çocukları köyden çıkarttıktan sonra bütün erkekleri vurdurup köyü yakmış.[41]

Açlık felaketi

Bozgunda Osmanlı ordusunun başında bir felaket daha vardır: Açlık!

Trakya'da savaşan Doğu ordusu için günde bir tren dolusu ekmek ve peksimet, un ve pirinç lazımdır. Üç gündür aç kalan askere haşlanmış buğday verilmektedir, haşlanmış mısır koçanıyla birlikte![42] Cephe kumandanı Abdullah Paşa'nın kendisi açlıktan bitkindir! Toprak kazılarak çıkartılan kökleri haşlatıp yemektedir! Gazeteci Ashmead-Bartlett kendisine birkaç kutu konserve verir, birkaç gün onunla idare eder![43]

Kumandan bile açtır!

Gazeteci Aram Andonyan, geri çekilme halindeki 100.000 askerin "ekmek, ekmek" diye bağırarak kırlarda yürüyüp gittiklerini anlatırken, "imparatorluk ordusu açlıktan kırılıyordu" diye belirtir.[44]

Neden bu açlık?

Demiryolları felç olmuştur.

Trakya'daki gıda stokları kaçış sırasında Bulgarların eline geçmiştir.

Osmanlı lojistiği çökmüştür, tıpkı kumanda sisteminin ve disiplinin çökmüş olması gibi.

Kısım ayının soğuğunda, yağmur altında, çamurlar içinde, aç ve perişan ordu Lüleburgaz'da da bozguna uğradı. 3 Kasım'dan itibaren Çatalca hattına doğru geri çekilmeye başladı.

Matin gazetesi adına Balkan Harbi'ni izleyen Fransız gazeteci Stephane Lauzanne da *Hastanın Başucunda Kırk Gün* adlı kitabında, ordunun Çatalca'ya çekilişi sırasında gördüklerini şöyle anlatır:

> Osmanlı ordusu bozguna uğradı. Ordu namına ovada çeşitli yollardan, yolsuz bölgelerden Çatalca'ya doğru akıp giden firarilerden başka bir şey kalmamıştı.
>
> Topçular toplarını, cephane sandıklarını terk ediyorlar, levazımcılar erzaklarını bırakıyorlar, yahut biraz et yemek için kendi hayvanlarını öldürüyorlar, piyadeler tüfeklerini atıyorlardı. Bunu takip eden bütün bir gün ve gece sırasında 100 bin kişinin felaketi, bozgunluğun üstünde en masum, en korkunç kâbusun kanadını görmüştü: Açlık.
>
> Süvarilerin gürültüsünü, yaralıların iniltisini bastıran "Ekmek, Ekmek!" feryadı bir ananın bedduası gibi göğe yükseliyordu. Bağımsız Süvari Tümen Kumandanı Cemil Bey, karmakarışık bir halde firar eden bir takımın üzerine atılmış,
>
> – Niçin kaçıyorsunuz, diye bağırmıştır. Cevap verdiler:
>
> – Kaçıyoruz, çünkü ekmeğimiz yok.[45]

Perişan halde geri çekilen ordu birlikleri 8 Kasım'dan itibaren Çatalca mevzilerine geldiler. Osmanlı Genelkurmayı şimdi İstanbul'un 25 kilometre batısındaki Çatalca'da bir savunma hattı kurarak Bulgar'ın İstanbul'a girmesini önlemeye çalışacaktı. Bulgar ordusunun Başkumandan Vekili General Savof, Sofya'da ataşemiliter olan Fethi Okyar Bey'e şöyle diyor:

> En az sekiz ayda ele geçirmeyi hayal ettiğimiz yerlere iki ayda ulaştık![46]

Bulgar milliyetçiliğinin bundan sonraki hedefi, Çargrad dedikleri İstanbul'dur; Çatalca'daki savunma hattını geçebilirlerse tabii...

Adriyatik'ten Çatalca'ya kadar, tüm Rumeli elden çıkmış, ay yıldızlı bayraklar inmişti. Kırklareli düştüğünde Lüleburgaz'a sığınmış olan Müslüman ahali, şimdi Lüleburgaz'dan Çatalca'ya, İstanbul'a sığınmak için bir kere daha yollara düşmüştü.

Balkanlar'da etnik temizlik devam ediyordu.

Bulgaristan ordusu “din ve kan kardeşliği” yani Ortodoks Hıristiyanlık ve Slavlık gibi duygularla, heyecanla savaşırken, Osmanlı ordusu niye kaçıyordu? Bu ordu, Plevne’deki kahraman ordu değil miydi? Çanakkale’deki, Sakarya’daki ordu değil miydi? Nasıl böyle utanç verici bir bozguna uğramıştı?

> **Şükrü Hanioğlu:** Tabii Balkan Harbi’nde savaşan Osmanlı ordusu, İstiklal Harbi’nde savaşan asker gibi savaşmıyor... Arkaya bakmadan silahını atıp çekiliyor ordu. Böyle sahneler nakledilyor, mesela ordu nereye kaçacağını bilmiyor. Kuran’dan bir sayfa açıyorlar diyorlar ki tefe’ül[47] ile düşünelim, Kuran’da ne yazıyorsa, sağa mı gidelim sola mı gidelim... Böyle bir durumda Osmanlı ordusu birçok yerde direnebilecekken direnmiyor. Askerler subayların sözlerini dinlemiyor, dehşetli bir disiplinsizlik var, subaylar arasında kavgalar var, Arnavutlar savaşmıyor ve dediğim gibi arkaya bakmadan geri çekiliyorlar...

Balkan orduları ve toplumları milliyetçilikle motive olurken Osmanlı ordusundaki idealsizliği gelecek bölümlerde de göreceğiz. Bozgunun temel sebebi, bu idealsizliktir.

Çatalca’da Büyükçekmece ile Terkos gölleri arasında, kuş uçuşu 30 kilometre uzunluğunda bir savunma hattı, bir cephe kurulmuştur. Artık yakındaki İstanbul’dan sevkıyat yapılabilmektedir. Askere sıcak çorba verilebiliyordur. Ordu mevcudu 125-130 bine çıkarılabilmiştir. Kırklareli ve Lüleburgaz muharebelerinde 50-70 bin tüfeğe sahip olan ordunun elindeki silah sayısı en az 110-120 bini bulmuştur.[48]

Başkentin düşeceğini fark eden askere bir gayret de gelmiştir. Fakat Çatalca’da beklenmedik bir felaket ortaya çıkacaktır!

Bir felaket daha: Kolera

Bir felaket daha vardır: Kolera!

Tarihçiler, koleranın Suriye’den getirilen askerlerden bulaştığını belirtirler.[49] Balkan Savaşı’nda önce Türklerde ve ardından Bulgarlarda en büyük katliam kolera ölümleridir. *Le Petit Journal* dergisi koleraya kapak yapmıştır!

Mahmut Muhtar Paşa, sonradan kaleme aldığı kitabında “Çatalca hattında ordumuz Bulgar’dan daha tehlikeli bir düşmanla karşılaştı, o da kolera idi” diye yazar.

Alman Binbaşı Hochwachter gördüklerini şöyle anlatır:

Ne kadar çok hasta ve can çekişen var! Zavallı insanlar simsiyah olmuş. Her yerde ölüler yatıyor. Hayalet gibi korkunç bir salgın... Açlıktan yere yığılanları kolera hastası sanıyorlar; adamın ölüp ölmediğini kontrol etmeden, kireç kaymağını üstüne serpiyorlar. Kireç göz çukurlarını yakıyor.[50]

Le Petit Journal dergisi kolerayı kapak yaptı.

Fransız gazeteci Stephane Lauzanne da yaşanan felaketi gazetesine şöyle yazdı:

Büyükdere Vadisi'ni geçtim. Belgrad Ormanı'na geldiğim vakit uzun bir Türk kafilesine rastladım. Orada bir Türk müfrezesi vardı. O sırada gözlerimin önünde öyle bir facia cereyan etti ki, ömrüm boyunca unutamayacağım. Gördüğüm kafile ne yaralılardan ne de hastalardan meydana gelmişti. Tam anlamıyla "beşeri bir enkazdan" oluşuyordu. Hepsinin vücut ve yüzleri ıstırapla kasılıp kalmıştı. Hepsi acınacak bir halde, adeta kendilerini sürüklüyordu. Bir kısmını hemen hemen arkadaşları götürüyor, bazıları yük arabalarına uzanmış ölülerle karışık gidiyordu. Bu zavallılardan yükselen hıçkırık ve hırıltılar feci bir ortam oluşturuyordu. Can çekişen bu topluluğun arkasında, çamurlu izler boyunca, gömülmemiş insan kalıntısı kuleleri gördüm. Bağırsaklarını dışarıya, toprakların üzerine saçıyorlardı. Beni götüren şoför ilk bakışta işin ne olduğunu anladı. Bana doğru eğildi. Rengi uçmuştu. Mırıldandı:

– Efendi!.. Bunlar koleralılar! ... İnsan vücutlarının çürüyüşünü seyretmek. Binlerce canlının içleri boşalırken bakmak... İşte buna dayanabilecek bir cesaret olamaz.

Kolera savaşın gelecek günlerinde daha büyük tahribat yapacaktır.

Trakya bütünüyle elden gitmiş, İstanbul bile tehlikeye girmiştir. Fakat kuşatılmış bir ada gibi kahraman Edirne tek başına direnmektedir. Balkan Harbi'nde Trakya'da bir Plevne varsa, o da Şükrü Paşa kumandasında direnen Edirne'dir.

Gelecek bölümde bunu göreceğiz.

Edirne direnişi başlı başına bir destan, Edirne'nin düşmesi başlı başına bir faciadır. Edirne'yi kurtarmak gerekçesiyle Yarbay Enver Bey Babıâli'deki Başbakanlık'ı basıp darbe yapacaktır.

1. Halil Ersin Avcı, "İngiliz Belgelerine Göre Edirne'nin Kaybı ve Geri Alınışı", *Bildiriler Kitabı*, Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yıldönümü Sempozyumu, 4-6 Mayıs 2011, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Edirne 2012, s. 375.

2. Noradungyan Efendi'nin savaşı önleme çabaları için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, cilt II, Kısım 1, s. 393-396.

3. Cemil Topuzlu'dan, Handan Nezir Akmeşe, *The Ottoman Military and the March to World War I*, I. B. Tauris, New York, 2005, s. 126, Ş. Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, cilt II, s. 304

4. Richard Hall, a.g.e., s. 34.

5. Bu görüşü Fevzi Çakmak yazıyor, a.g.e., s. 219.

6. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, cilt II/1, s. 387. Orijinal metinde "kuva-yi harbiyemiz hali perişanidedir" şeklindedir.

7. Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 59.

8. Bu konuda çeşitli rakamlar vardır. Ben Genelkurmay'ın rakamını verdim. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Balkan Harbi*, cilt 1, Ankara 1970, s. 133.

9. Richard Hall, *Balkan Savaşları*, s. 31-33.

10. İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı*, s. 112.

11. Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, s. 440-441.

12. Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, cilt 2. s. 310.

13. İbrahim Artuç, a.g.e., s. 89.

14. Leon Troçki, *Balkan Savaşları*, Arba Yayınları, İstanbul 1995, s. 199.

15. Bildirinin tam metni için bkz. Fevzi Çakmak, *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik?*, s. 670-671; Aram Andonyan, a.g.e., s. 436-457.

16. Fevzi Çakmak, *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik*, s. 218-219.

17. Richard Hall, a.g.e., s. 41.

18. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Balkan Harbi*, I. cilt, Ankara 1970, s. 77-79.

19. Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, s. 447.

20. Andonyan, a.g.e., s. 456.

21. Gustav von Hochwachter, *Balkan Savaşı Günlüğü*, s. 66-67.

22. Kırkkilise adı, Bursa mebusu Fuat Bey'in teklifiyle TBMM'nin 12 Aralık 1340 (1924) günlü oturumunda Kırklareli olarak değiştirildi. *Zabıt Ceridesi*, Devre II, cilt 2, s. 190-19.

23. Kırklareli savaşı için bkz. Richard Hall, *Balkan Savaşları*, s. 35-38; İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı*, s. 118-127; Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, s. 445-464; Stephane Lauzanne, *Uçurumun Kenarındaki Türkiye*, s. 30-35.

24. Stephane Lauzanne, *Uçurumun Kenarındaki Türkiye*, *1. Balkan Savaşı ve Çekilen Acılar*, Bileşim Yayınevi, İstanbul 2005, s. 18-20.

25. Stephane Lauzanne, a.g.e., s. 31.

26. Bkz. İsmet İnönü, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006, s. 350-354; Taha Akyol, *Ortak Acı Türkler ve Ermeniler 1916*, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 211-216.

27. Satı Bey için bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1966, cilt 1, s. 169-290.

28. Diğer telgraflar ve tam metinleri için bkz. Bayur, a.g.e., cilt II, kısım 2, s. 14-17.

29. Leon Troçki, *Balkan Savaşları*, s. 338-339.

30. Leon Troçki, a.g.e., s. 328-329.

31. a.g.e., s. 330-331.

32. Sofya'dayken 16 Şubat 1914'te yarbaylığa terfi etti. Çanakkale'ye bu rütbeyle gidecektir.

33. *Sofya Askerî Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları (Kasım 1913-Kasım 1914)*, (yay. haz. Ahmet Tetik), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara 2007, s. XII; zikreden Bülent Yıldırım, "Birinci Balkan Savaşında Bulgaristan Ordusunda Taşnak Komitacısı Antranik Ozanyan ve

Faaliyetleri", *Balkan Savaşlarının 100. Yılında Tarihin Mirası*, Uluslararası Sempozyum, 11-13 Mayıs 2012, İstanbul, (Kırklareli Üniversitesi ve Bağcılar Belediyesi) sunulan tebliğ.

34. Bülent Yıldırım, a.g.e.

35. Leon Troçki, a.g.e., s. 251.

36. Fahri Belen, *Balkan Savaşı*, s. 30.

37. Richard Hall, a.g.e., s. 39.

38. Lüleburgaz savaşı için bkz. Richard Hall, a.g.e., s. 38-43.

39. Ahmet Turan Alkan, "Yakın geçmişimiz bugünü izah eder", *Zaman*, 25 Temmuz 2008.

40. Gustav von Hochwachter, *Balkan Savaşı Günlüğü*, s. 29.

41. a.g.e., s. 37.

42. Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, cilt 5, s. 445, 459.

43. Stephane Lauzanne, a.g.e., s. 51.

44. Aram Andonyan, a.g.e., s. 479.

45. Stephane Lauzanne, *Uçurumun Kenarındaki Türkiye*, s. 52-53.

46. İbrahim Artuç, a.g.e., s. 160.

47. Fal düşüncesi, fal yoluyla geleceği görmeye çalışma.

48. Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, cilt V, s. 493-491, 508.

49. Ziya Nur Aksun, a.g.e., cilt V, s. 492.

50. Hochwachter, a.g.e., s. 72-76.

6
Edirne destanı

Bulgar ordusu Kırklareli ve Lüleburgaz savaşlarını kazanınca, Osmanlı ordusu İstanbul'un 20-30 kilometre batısındaki Çatalca'ya doğru çekilmeye başlamıştır. Top sesleri İstanbul'dan duyulur. Bu sırada utanç verici bir hadise daha olur: Rusya dahil, Avrupalı büyük devletler, 18 Ekim'de İstanbul'a savaş gemilerini gönderip karaya 2.250 asker çıkarırlar. Bulgarların yaklaşmasıyla şehirde bir kargaşa çıkabilir, öfkelenen Türkler azınlıklara, yabancı sefaret ve şirketlere saldırabilir gerekçesiyle![1]

Halbuki İstanbul'da Türkler mağlubiyetin acısıyla üzgündür, yılgındır, sakindirler. Gayrimüslimler ise tam bir güvenlik içindedir, neşeleri de yerindedir. Hatta gazeteci Stephane Lauzanne'ın anlattığı gibi, Müslümanların acısına saygı duymadan, çalgılı gazinolarda, vals yaparak orkestra salonlarında eğleniyorlar. Dışarıda aç ve hasta göçmen kafileleriyle, sargılar içinde yaralı asker kafileleri salonlardan taşan bu orkestra sesleri arasında caddelerden, sokaklardan sessizce geçip gidiyorlardı. Stephane Lauzanne vicdanının isyan ettiği bu tabloyu kitabında sert dille eleştirir.[2]

İstanbul'da bulunan gazeteci Wilhelm Feldman da İstanbul'daki azınlıkların katliama uğrayacağı söylentilerinin yayıldığını, fakat bunun yalan olduğunu belirtir. Sokaklarda yoksul, çaresiz ve hasta göçmenlerle sargılar içinde bitkin ve yaralı askerlerin sel gibi aktığı bir sırada Pera semtindeki bu eğlenceleri eleştirir; hatta Türklerin mağlubiyetine sevindiklerini açıkça dile getiren Rumlar olduğunu anlatır.[3]

Bizans imparatorlarının tören kıyafetiyle
Bulgar Kralı Ferdinand.

Bunlar gerçektir; Balkan Harbi'nden itibaren Türklerde de milliyetçilik fikrinin doğmasına yol açan olgulardan biridir. Fakat aşırı genelleme yapmak doğru değildir, zira göreceğiz, Balkan Savaşı'na katılan ve birçoğu hayatını kaybeden Hıristiyan ve Musevi Osmanlı vatandaşlarına haksızlık olur.

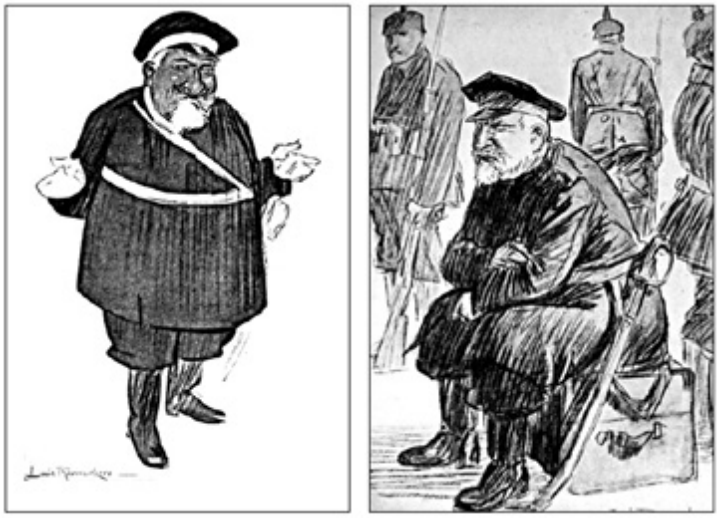
Ordu Bulgarlar karşısında bu şekilde mağlup düşerek Çatalca hattına çekilince, artık Doğu Rumeli'de, Trakya'da Türk bayrağının dalgalandığı bir tek yer kalmıştır: Kahramanca direnen Edirne!

Bulgar ordusunun ve kralının bir gözü Çargrad dedikleri İstanbul, öbür gözü Edirne üzerindedir. Bulgar Kralı ya da Çarı Ferdinand, büyük bir tantanayla, Çatalca önlerindeki Bulgar ordusunu teftiş etti. Kendisini Bizans'ın vârisi gibi gördüğü için, gözü Ayasofya'dadır. Alman asıllı Bulgar Çarı Ferdinand, Bizans imparatoru kıyafetiyle portrelerini yaptıran tuhaf bir adamdır.[4]

Sürekli askeri üniforma giyen Ferdinand'ın Çatalca önlerinde söylediği şu sözü ünlüdür:

> Önümde bir Çatalca çiti kalmıştır, onu da bir tekmede yıkacağım. Ayasofya'da muhteşem bir dini törene hazır olun![5]

Hatırlayacaksınız, Ferdinand Balkan Savaşı'nı Haç'ın Hilal'e karşı savaşı olarak görüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan ederken, Bulgar milletini Slav kardeşliği ve Ortodoks Hıristiyanlık için Hilal'e karşı silah altına çağırdığını söylemişti. Tarihçi Richard Hall, Çar Ferdinand'ı karikatüre ya da çizgi film karakterlerine benzetir:

Karikatürlerde Bulgar Kralı Ferdinand.

Richard Hall: Küçük Kral isimli eski bir çizgi film karakterine çok benziyor aslında. Kısa ve oldukça kiloluydu, enteresan bir sakal kesimi vardı, çizgi filmdeki krala çok benziyordu. Ama Ferdinand'ın bütün bu olaylardaki rolü zamanla negatif bir hal aldı. Zaten etnik olarak Bulgar değildi. Alman ve Fransız karışımıydı. Annesi Fransız Louis Philippe'in kızıydı. Ama o yine de kendini milliyetçi bir Bulgar olarak tanımlardı. Bulgar askerlerinden bile daha milliyetçiydi. Kendini çok üstün ve güçlü görürdü. Bizans imparatoru kıyafetiyle portrelerini yaptırmıştı. İşte Bulgar ordusunun fazla motive olmasının sebeplerinden biri de bu olabilir. Belki bu sebepten güçlerinin ötesine geçmek, Çargrad dedikleri İstanbul'u almaya çalışmak falan istemişlerdi.

Çar Ferdinand'ın gözü İstanbul'da olsa da, Bulgar ordusu Çatalca'da durdurulmuştur.

Çatalca'ya 30 kilometre mesafedeki İstanbul'dan trenle mühimmat ve gıda takviyesi gelmektedir. Anadolu'dan asker getirilmiş, ordu mevcudu 100.000'e, top sayısı 280'e çıkarılmıştır.[6] Çatalca hattında mevzilenen Bulgar ordusunun mevcudu yine 100.000, top sayısı 150'dir, fakat Bulgar ordusu yorgundur ve ikmal merkezinden, Sofya'dan uzaklaşmıştır.[7]

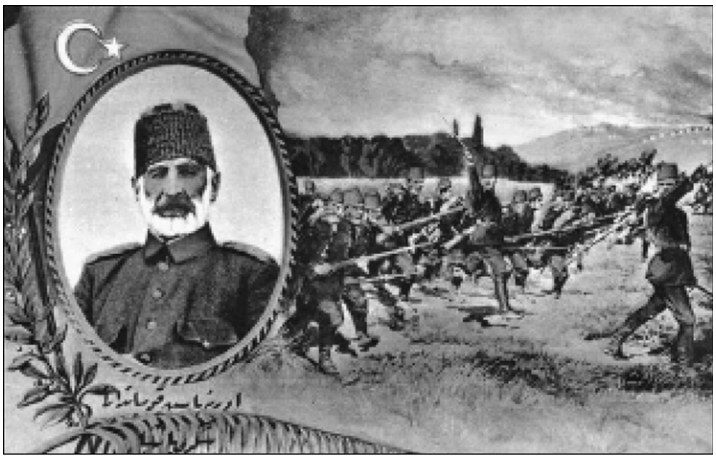
Osmanlı ordusu toparlanmış, kendine gelmiş, disiplin sağlanmıştır. Kahramanlık ruhunu uyandırmak için askerin dini duygularına özel önem verilmektedir. Başkumandanlık, askere dini öğütler verilmesi ve subayların erlerle birlikte cemaatle namaz kılmaları gibi konulara ağırlık verdi. Görevlendirilen din adamları en ileri mevzilerde siperleri dolaşarak askere moral verdiler.[8]

Kumanova'da, Yenice'de, Kırklareli ve Lüleburgaz'da bozguna uğrayan, silahını bırakıp kaçan ordu, Çatalca'da disiplinli, savaşkan, inançlı bir ordu haline gelmiştir.

> **Richard Hall:** Çatalca'ya kadar ordu tamamen enkaz halindeydi, emir kumanda mekanizması falan kalmamıştı. Bu ordu Çatalca'da oldukça iyi bir şekilde toparlandı. Anadolu'dan yeni askerler getirildi, bunlar orduya katıldı. Çatalca'yı kaybetmek İstanbul'u da ebediyen kaybetmek olabilirdi, o zaman ortaya bambaşka bir tablo çıkabilirdi. Böylece, Jön ya da Genç Türkler'in yapmak istedikleri bir şeyin ilk başlangıcı Çatalca'da oluştu: Yeni bir kimlik, Türk kimliği... Çatalca'nın Osmanlı tarafında bu gelişmeler olurken, öbür tarafta Bulgar ordusu yorulmuştu, ikmal merkezlerinden çok uzaklaşmıştı ve hastaydı: kolera!.. Bütün bunlar Osmanlı zaferini sağladı Çatalca'da.

Çatalca hattında Osmanlı ordusunun bir avantajı daha vardır, Marmara ve Karadeniz'deki Osmanlı savaş gemileri, özellikle Barbaros Hayreddin zırhlısı uzun menzilli toplarıyla Bulgar mevzilerini dövmektedir. Bu hayli etkili oldu. Kumanova'da, Yenice'de, Kırklareli ve Lüleburgaz'da bozguna uğrayan ordu, Çatalca'da kendine geldi, toparlandı, maneviyatı da düzeldi ve zafer kazandı. Tarihçi Richard Hall, "Genç Türklerin Savaşçı ruhu"[9] diyor buna, Çatalca'da uyandı bu ruh. Çanakkale ve Sakarya'da devam edecektir.

Çatalca hattındaki en büyük bela koleradır. Kolera ve salgın hastalıklardan hayatını kaybeden asker sayısı 3.303'tür.[10] Fakat Çatalca savaşında kolera ve diğer salgın hastalıklara karşı sahra hastaneleri ve karantina merkezleri kuruldu. 16 bin asker bu hastanelerde, 10 bine yakın asker de trenlerle gönderildikleri İstanbul hastanelerinde tedavi edildi. Gelecek bölümde göreceğiz, Türk kadını Balkan Savaşı sırasında hastanelerde gönüllü hastabakıcılık yaptı, toplumsal hayata katıldı. Hilal-i Ahmer (Kızılay) en büyük atılımını Balkan Savaşı'nda yaptı.

Edirne’nin kahraman müdafii Şükrü Paşa.

Edirne ve Şükrü Paşa

Bulgarlar Çatalca’yı geçemeyecektir. Fakat bütün Trakya Bulgar işgali altındadır. Bir tek yerde Türk bayrağı dalgalanmaya devam etmektedir: Edirne... Şükrü Paşa kumandasında Edirne kahramanca bir savunma savaşı yapmaktadır. Balkan Harbi’nde Doğu cephesinde bir “Plevne”, bir Gazi Osman Paşa varsa, o Edirne’dir ve Şükrü Paşa’dır.

> **Bülent Atalay**: Şükrü Paşa 1857 Erzurum doğumludur. Tam bir dadaştır, kelimenin tam anlamıyla. Küçük yaşta babasını kaybeder. Annesi ikinci evliliği yaptığı için bunu hazmedemez, tahammül edemez, anacığını paylaşamaz bir başkasıyla, ailesinden uzaklaşır. İstanbul’a gelir ve eğitimine devam eder. Çok seçkin bir kurmay olur, mareşalliğe kadar yükselir. Ancak 1908’den sonra rütbelerle ilgili yapılan bir tadilatla ordu içerisinde mareşallik unvanı elinden alınır, yani kanun gereği. Şükrü Paşa da buna bir tepki göstermemiştir. Bu uygulama özel bir muamele değildir kendisine. Ancak tarihin yetiştirdiği en büyük Türk kahramanlarından biridir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Plevne kahramanı olarak nasıl Osman Paşa’yı biliyorsak, genç kuşaklara aktarıyorsak, mutlaka Şükrü Paşa da unutulmamalı, unutturulmamalıdır. Kendisi bir Edirne müdafii olarak tarihte yerini almıştır.

Topçu Tümgeneral Şükrü Paşa 10 Ekim’de, yani Bulgar taarruzundan bir hafta önce atandığı Edirne’ye gelerek Müstahkem Mevki Kumandanlığı’na başladı. Müstahkem mevki, Yanya ve İşkodra gibi saldırıya, kuşatmaya karşı tahkim edilmiş yerdir. Yani, siperler kazılmış, koruganlar ve sığınaklar yapılmış, cephane ve gıda depolanmış, toplar

yerleştirilmiştir. Edirne öteden beri böyle tahkim edilmiştir. Fakat savunma için zaruri olan uzun menzilli toplar, Balkan Savaşı'ndan önce Çanakkale, Selanik ve İzmir'e götürülmüştü; Libya savaşında bir İtalyan deniz taarruzu ihtimaline karşı.

Selanik'teki toplar Yunanistan'ın eline geçecek, Çanakkale ve İzmir'deki toplar da Edirne'ye getirilemeyecekti. Halbuki Edirne'yi kuşatan Bulgar ordusunun en güçlü tarafı, topçusudur.

Osmanlı'nın hükümet ve idare mekanizması felç olduğu için seferberlik planları nasıl uygulanamadıysa, Edirne'ye de ilave bir takviye yapılamamıştı. Halbuki Bulgarların temel hedeflerinden birinin Edirne'yi almak olduğu biliniyordu. Bulgaristan'la savaşın başlamasından üç hafta önce, 24 Eylül 1912'de Osmanlı'nın Sofya elçiliğinden gelen telgrafta Bulgarların saldırıya hazırlandığı bildirilerek şu uyarılar yapılmıştı:

- Bulgarların ilk amacı Osmanlı'nın güçsüz Kırklareli tümenidir, bu tümen acilen güçlendirilmelidir.
- Bulgarlar Edirne'ye baskın taarruzu düşünüyor, Edirne müstahkem mevkii takviye edilmeli, vatani hizmet süresi dolan askerler terhis edilmemelidir...

Demek ki, en azından 24 Eylül'de bu durum öğrenildiği halde, 8 Ekim'de sadrazam Ahmet Muhtar Paşa başkanlığında toplanan bakanlar kurulunda durum vahimdir. Genelkurmay Başkan Vekili Hadi Paşa, bu toplantıda şöyle konuştu:

> Edirne kalesine henüz bir damla erzak gönderilemedi. Sayıştay'ın vize muamelesine tabi olduğu için işlemlerde müşkülat [zorluk] çekiyoruz![11]

Görüyor musunuz, savaş kapıya dayanmış, ordu Sayıştay vizesiyle uğraşıyor!

Bulgar ordularının başkumandanı General Savof ve Osmanlı ordularının başkumandanı Nazım Paşa.

Nazım Paşa ve Mihail Savof

Hadi Paşa konuşmasının devamında, İstanbul'da depolarda bir kat bile asker elbisesi bulunmadığını, parası verildiği halde günde 1.000 kattan fazla asker elbisesi dikilemeyeceğini de anlatır. Gerçekten sivil günlük kıyafetiyle birçok insan, tren istasyonlarında "Allah'ını seven Edirne'ye" diye bağırarak toplanıp asker olarak Edirne'ye gönderilecekti![12]

Hadi Paşa'nın son sözü şudur:

> Ordunun hazırlanması belki bir ila bir buçuk ayda mümkün olur![13]

Aynı toplantıda Başkumandan Vekili Nazım Paşa ise, ordunun savaşa hazır olduğunu söylüyor, taarruz stratejisi uygulamasını istiyor! Osmanlı ordusunun başındaki Nazım Paşa ile Bulgar ordusunun başındaki General Savof'u mukayese etmek hem iki ordunun harbe hazırlık derecesini hem sevk ve idare kalitesi arasındaki farkı gösterir.

> **Richard Hall:** Bulgar Başkumandanı Mihail Savof çok daha iyi eğitimli, daha motive bir askerdi. Nazım Paşa ise daha çok "politikacı asker"di.

Milli Mücadele liderlerinden Kâzım Karabekir Paşa, o sırada Edirne'de kurmay binbaşıdır; 10. Tümen'in kurmay başkanıdır. Yaşadıklarını günlüğüne yazmıştır.

Barış zamanında hazırlanan seferberlik planlarının kâğıt üzerinde kaldığını anlatan Karabekir, bazen Edirne'ye gönderilmesi gereken birliklerin başka yere gittiğini, bazı birliklerin de Edirne'ye yanlışlıkla geldiğini anlatır. Bu durum garnizonlar arasında yeni yazışmalar gerektirir. Karabekir şöyle devam ediyor:

> Topçu için İstanbul'dan gönderileceği seferberlik planında yazılı olan 16 kadanadan hiçbiri gelmedi. Ne topçuya, ne sıhhiye bölüğüne, ne de tümene Edirne vilayeti dışından ne bir nefer ne de bir nakliye aracı geldi...
>
> Elbisesiz gelen erler en büyük sıkıntıydı. Erlerin büyük kısmı silah doldurmaktan âciz olduğu için savaş ilanına kadar hudut boylarında da eğitimle uğraşıldı.[14]

Bu belgeseli/kitabı hazırlamak için, Edirne'de Küçük Tepe mevkiinde şimdi müze olan Şükrü Paşa'nın karargâhını gezdik. Dışarıdan bakıldığında, toprak örtülü tümsekler... Kim bilir kaç bin top mermisi düşmüştü buralara... İçine girdiğimizde kubbe ve kemerlerle örülmüş, sığınaklar, dar koridorlar, düşmanın top ve kurşun atışlarına karşı, çok dar yapılmış küçük gözetleme ve ışık pencereleri...

Şükrü Paşa'nın maiyetinin ve askerlerinin yattığı ranzalar...

Bölümleri birbirine bağlayan, sıçanyolu denilen dehlizler...

Ortaçağ zindanlarını andıran bu loş, rutubetli dehlizlerde ve odalarda Şükrü Paşa ve maiyeti Edirne'yi kahramanca savundular.

Fransız *Matin* gazetesinin muhabiri gazeteci Gustave Cirilli Edirne savunmasına tanık olmuştur. Bulgar topçusunun Edirne şehrini ve askeri mevzileri korkunç bir bomba yağmuruna maruz bıraktığını anlatırken bunun "gözü dönmüş, amansız ve insanlık dışı" bir bombardıman olduğunu belirtir.[15]

Edirne'yi savunmak

Başkumandanlığın Şükrü Paşa'ya savaş planında verdiği görev, Edirne'yi 50 gün savunmasıdır. Bu, 50 günde Bulgar ordusunun püskürtüleceği veya İstanbul'dan Edirne'ye takviye gönderileceği düşüncesine dayanmaktaydı. Halbuki, 28 Ekim'de Lüleburgaz muharebesini kaybeden Osmanlı ordusu Çatalca'ya çekilmeye başladı

ve Edirne 29 Ekim'den itibaren tamamen kuşatma altında kaldı. 50 gün dayanması istenen kahraman Şükrü Paşa ve askerleri ile Edirne halkı, açlıktan bitkin düşünceye kadar tam 160 gün kahramanca direndiler.

Osmanlı'nın Edirne vilayeti çok geniştir, Makedonya'nın da bir kısmını içine alır. Vilayet nüfusu 1 milyon 427 bindir. Bunun 760 bini, yüzde 53'ü Türk'tür. 396 bini, yüzde 28'i Rum'dur. 171 bini, yüzde 12'si Bulgar, yüzde 7'si Yahudi ve diğer gayrimüslimlerdir.[16]

Fakat Edirne şehri, Edirne müstahkem mevkii içindeki nüfus 120.000'dir. Dağılımı aşağı yukarı benzer şekildedir, yalnız Bulgarlar Edirne'de Yahudilerden az, küçük bir azınlıktır.[17] Osmanlı hükümeti Edirne'de bir miktar erzak stokunun mevcut bulunduğunu ve savaşın iki ay süreceğini düşünerek, 40 bin kişiye iki aylık yeni erzak alım bedeli olarak bütçeden 4.900 Osmanlı lirası ödenek göndermişti. Halbuki savaş iki ay değil, beş buçuk ay sürecekti. Dahası, Kırklareli ve Lüleburgaz bozgunu üzerine Trakya halkının bir kısmı İstanbul'a, bir kısmı da Edirne'ye sığınmış, askerle birlikte Edirne'nin nüfusu 120.000'den 172.000'e çıkmıştı![18]

Şükrü Paşa göreve gelir gelmez Edirne'den her türlü yiyecek maddesinin çıkarılmasını yasaklamış, yakın köylerdeki peynir stoklarına ve ambarlardaki tahıla parası karşılığında el koymuştu. Tüketimi kısıtlamak için de hemen karne uygulamasına geçmişti.

Fakat bunlar çözüm olmayacak, Edirne sürekli açlık çekecektir. Tuz bile kalmamıştır. Edirne'de bulunan Kurmay Binbaşı Kâzım Karabekir, günlüklerinde ekmeğe, saman ve kum karıştırıldığını belirtir. Şükrü Paşa askerlere konferanslar verdiriyor, şanlı Plevne direnişini anlatıyor. Yetersiz beslenerek de kahramanlık yapılabileceğini söylüyor.

İstanbul'la haberleşme radyo frekansıyla yapılıyor. Her defasında İstanbul, "Biraz daha direnin" demekten başka bir şey yapamıyor. Şubat ayında artık kötü beslenme açlığa dönüşmeye başlamıştır.

> **Bülent Atalay**: Bu derme çatma karargâh olarak bilinen binanın önünde kara kazanlar vardır, varillerin bölünüp parçalanıp ikiye ayrılıp oluşturulduğu kazanlar... Bu kazanın başında, üç beş asker kazanı karıştırmaktadırlar. Merakla gelir bakar, içi su dolu ve sadece mısır koçanlarından oluşan bir yemek, artık adına ne diyeceksek, kaynatmaktadırlar ve bunu yiyeceklerdir.

Tarihçi Richard Hall'un deyimiyle, Edirne'ye Bulgar topçusu "ateş yağdırmaya" bütün şiddetiyle devam ederken, aç ve bîilaç direnen Edirne'nin yüreğini adeta kerpetenle büken acı bir olay meydana geldi...

Bulgarlara trenler dolusu erzak

Edirne'de Karaağaç istasyonundan geçen tren, Sofya'dan Çatalca önlerindeki Bulgar ordusuna erzak götürecek, fakat aynı trenle Osmanlı açlık çeken Edirne'ye bir çuval un bile gönderemeyecektir!

Açlık içinde kıvranan Edirneliler ve Edirne'deki askerler, ağzına kadar gıda ve sağlık malzemesi dolu Bulgar trenlerini derin bir hüzün içinde seyredeceklerdir!

Çünkü Nazım Paşa'nın imzaladığı Çatalca ateşkesinde böyle bir hüküm vardır.

Bu acı olayı biraz açalım.

Bulgarlar 17 Kasım sabahı Çatalca hattında büyük bir taarruza kalktılar ve 18 Kasım'da büyük bir yenilgiye uğradılar. Osmanlı ordusu bu defa kahramanca savaşmış, Osmanlı donanması denizden Bulgar ordusuna bomba yağdırmıştı. Ayrıca Bulgar ordusunda da kolera ortaya çıkmıştı. Dahası, Bulgar ordusu böyle Çatalca hattını ve Edirne'yi kilitlemişken, Yunan ve Sırp orduları Makedonya'yı ele geçiriyordu. Çar Ferdinand artık Ayasofya'da ayin yapmayı unutmuştu. Bütün bunlar Bulgarları mütareke istemeye yöneltti.

Osmanlı tarafı zaten mütareke istiyordu.

Görüşmeler 28 Kasım'da başladı.

Osmanlı delegasyonu üç kişiydi: Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Reşit Paşa, Kurmay Albay Ali Rıza Bey...

Bulgar delegasyonu: Meclis Başkanı Danef, Başkumandan Vekili General Savof ve Genelkurmay Başkanı General Fiçev.

Bulgarlar Sırbistan ve Karadağ adına da imzaya yetkilidir.

Yunanlar gelecekler, adaları isteyecekler ve verilmeyince gideceklerdir.

3 Aralık 1912 günü Osmanlı ile Bulgaristan ve Sırbistan arasında mütareke, ateşkes imzalandı. Buna göre, barış görüşmeleri Londra'da başlayacaktı. Barış yapılamazsa taraflar on gün önce haber vererek savaşa yeniden başlayacaktı.

Ateşkesin en önemli ve en acı maddesi 7. maddedir. Buna göre, Osmanlı donanması Karadeniz'deki Bulgar limanlarına uyguladığı ambargoyu kaldıracak, Bulgaristan bu limanlarını serbestçe kullanacaktı. Dahası, Çatalca önlerindeki Bulgar ordusuna yiyecek ve sağlık malzemesi götürecek olan Bulgar trenlerinin Edirne'den geçmesine Osmanlı izin verecekti!

Ama buna karşılık Osmanlı, direnmekte olan müstahkem mevkilere, Yanya'ya, İşkodra'ya ve Edirne'ye hiçbir şekilde yiyecek gönderemeyecekti!

Nazım Paşa solunda oturan Reşit Paşa'nın
itirazına rağmen mütarekeyi imzalayarak
Bulgar General Savof'la tokalaşıyor.

Evet, korkunç derecede adaletsiz bir ateşkes!

Buna sinirlenen Ticaret ve Ziraat Nazırı Reşit Paşa, General Savof'a çıkıştı:

Öyleyse biz de sizin deniz ve demiryollarından gıda maddeleri geçirmenize izin vermeyiz!

Reşit Paşa elbette haklıdır. Fakat General Savof'un cevabı ağırdır:

Mağluplar daima galiplere kolaylık gösterir!

Reşit Paşa direndi fakat Nazım Paşa General Savof'un elini sıkarak imzayı bastı! Edirne'den geçen trenler Bulgar ordusuna erzak taşıyacak, fakat Osmanlı Edirne'ye bir çuval un, bir torba tuz bile gönderemeyecekti!

Nazım Paşa'nın bu imzasıyla 3 Aralık'ta Yunanistan hariç, silahlar sustu fakat Edirne daha sıkıntılı bir döneme girdi. Bulgar bayraklarıyla donatılmış ilk trenle Bulgar Çarı Ferdinand, muzafferane Edirne'den geçerek Çatalca'daki ordusunu kutlamaya gitti. Ardından Edirne'den vızır vızır geçen trenler, Çatalca'daki Bulgar ordusuna vagonlar dolusu gıda maddesi taşıdı. Kışta kıyamette, açlık içinde direnen Edirne halkı ve askerler bu trenleri seyrettikçe bir kere daha kahroldular!

İhanet mi, cehalet mi, güçsüzlük mü?

Edirne savunmasında Kurmay Binbaşı olarak bulunan Kâzım Karabekir, 12 Aralık tarihli günlüğünde, bütün Edirne'nin en fazla 20 günlük ekmeğinin kaldığını, günlük peynirin 20 grama indirildiğini, buna karşılık, erzak dolu Bulgar trenlerinin Edirne'den geçtiğini yazdı. Şu satırlar Kâzım Karabekir'e aittir:

İhanet mi, cehalet mi yoksa kuvvetsizliğe mi Edirne kurban gidecek?![19]

Ateşkesin bu maddesini Nazım Paşa'nın kabul etmesi ihanet mi, cehalet mi yoksa kuvvetsizlikten miydi?

Size nasıl geliyor, hangisinden acaba?

Nazım Paşa'ya göre, Çatalca'da Osmanlı topçusunun üç günlük mermisi kalmıştı. Ateşkes yapılmazsa İstanbul düşebilirdi! Yine Nazım Paşa'ya göre Edirne'de yiyecek sıkıntısı vardı ama Edirne'nin bir Bulgar hücumunda düşmesi ihtimali daha yüksekti. Onun için bu tren

rezaletine rağmen ateşkesi imzalamıştı. Bunu yazan tarihçiler, Nazım Paşa'nın Çatalca'da ateşkes imzalayıp bir an önce İstanbul'a gelerek siyasi entrikalarına devam etmek için acele ettiğini de belirtirler.[20]

Çatalca'da top mermisinin tükenmek üzere olduğu doğrudur. Tarihçi Hikmet Bayur, bunu doğrulayan bir bakanlar kurulu tutanağının bulunduğundan bahseder.[21]

Nazım Paşa, İttihatçılarla Halaskâr Zabitan denilen askeri grup arasında entrikalar çevirerek sadrazam olmak istemektedir. Richard Hall'un belirttiği gibi bir "politikacı asker" tipidir.

Şunu da belirtelim; Kâmil Paşa hükümeti, Çatalca'daki savaşı sürdürmenin mümkün olup olmadığını Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa'ya sormuş, o da bu konuda teminat verememişti.[22] Çatalca'da o uğursuz maddenin altına atılan imzanın temel sebebi, bu güçsüzlüktür.

Bulgar delegasyonu ateşkes müzakereleri sırasında çok diplomatik entrika yaptı. Ateşkesin Edirne'yle ilgili şartlarını Edirne'de görüşürken de çok entrika yaptılar; Edirne'yi teslim almak ve ondan sonra ateşkes imzalamak için bir tasarı sundular!.. Edirne'deki görüşmeleri yürüten Kurmay Binbaşı Kâzım Karabekir, Şükrü Paşa'nın verdiği yetkiyle, Bulgar tasarısını yırttı ve görüşmelere son verdi. Şükrü Paşa, oyun yapmalarından şüphelendiği Bulgar heyetinin hareketlerine karşı, kendi deyişiyle, "Osmanlılık ve Türklük şanına layık bir şekilde karşılık verilmesini" emretmişti. Edirne, ateşkes görüşmelerinde de dik durmuş, fakat sorunda tabii Çatalca'da imzalanan ateşkese uymuştur.[23]

Ateşkes gereğince, 16 Aralık'ta Londra'da, Saint James Sarayı'nda İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in gözetiminde barış görüşmeleri başladı. 1878'de Berlin Antlaşması'nı imzalamış altı büyük devlet, İngiltere, Rusya, Almanya, Fransa, İtalya ve Avusturya da kendi aralarında görüşmelere başladılar.

Osmanlı Devleti'nin askeri mağlubiyet, iktisadi gerilik ve çok-uluslu yapısı gibi sebeplerle ne kadar zor bir durumda olduğunu belirtmek için Londra Konferansı'ndaki Nicolson'un bir sözünü buraya almak istiyorum. Nicolson, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Müsteşarıdır ve 28

Aralık 1912 günü Londra'da Osmanlı Büyükelçisi Tevfik Paşa'ya şunu söylemiştir:

> Barış görüşmelerinin kesilmesinden çekinmelisiniz. Mali sıkıntınız var, ordunuz devleti kurtaracak durumda değildir. Savaş yeniden başlarsa Doğu Anadolu'da ve Suriye'de çıkabilecek olaylar Asya'da da varlığınızı tehlikeye düşürebilir.[24]

Nicolson'un bahsettiği Doğu Anadolu'da çıkacak olaylar Ermeni meselesiyle, Suriye'dekiler ise Arap milliyetçiliğiyle ilgilidir. Balkanlar'dan sonra Batı Anadolu'nun Yunanistan'a, Doğu Anadolu'nun kurulacak Ermenistan'a verilmesi endişesi Milli Mücadele sonuna kadar devam edecektir.

"Hükümet Edirne'yi gözden çıkardı"

Londra görüşmeleri sürerken Edirne'nin durumu gittikçe kötüleşmektedir. 26 Aralık'ta Kâzım Karabekir günlüğüne "Hükümet Edirne'yi gözden çıkardı" diye yazar. Karabekir'in 5 Ocak 1913 günlü notunda derin bir hüzünle şu satırlar okunuyor:

> Bir taraftan Bulgar erzak trenleri geçiyor, bizim de iki haftalık erzakımız var.

Artık ekmeğe ince kum ve ot katılarak askere dağıtılıyor. Bazı otlar zehirli olduğu için hastalık ve ölümler oluyor.

16 Ocak 1913'te Başkumandan Vekili Nazım Paşa, Edirne Müstahkem Mevkii Kumandanı Şükrü Paşa'ya şu korkunç telgrafı çekiyor:

> Büyük devletlerin, Edirne'yi Bulgarlara terk etmemizi isteyecekleri anlaşılıyor. Hükümetimizin mali durumu çok kötü olduğu gibi Çatalca'daki kuvvetlerimiz de düşmana nazaran düşük düzeydedir. Bir ay daha erzak için gayret ve fedakârlık gösterilirse Edirnemizin belki kurtarılacağı ümit olunmakta![25]

Başkumandan böyle deyince insanda moral mi kalır?! Ama hayır, Şükrü Paşa bir kahramandır ve askerine de bu ruhu vermektedir. Edirne'de bulunan Fransız *Matin* gazetesi muhabiri Gustave Cirilli

Edirne’de ekmek tayınının 75 grama düşürüldüğü dönemi anlatır. “Top mermileri şehrin üstüne yağmur gibi yağıyordu” diye yazar. Bütün bunlara rağmen Şükrü Paşa’nın “Takdir Allah’ındır” diye konuştuğunu, kanının “son damlasına kadar dayanma düşüncesinin bir nebze bile yumuşamadığını” anlatır. Gazeteci Cirilli’ye göre, askerleri, kumandanları Şükrü Paşa’ya hayrandır.[26]

Edirne’yi kuşatan Bulgar ordusundan bir fotoğraf, arkada Selimiye Camii görülüyor.

Balkan Harbi’nde bozgundan bozguna koşan ordu, Fevzi Çakmak’ın belirttiği gibi, iyi kumandanlar elinde kahramanlık destanları yazmıştır: Yanya’da Esat Paşa, İşkodra’da Ali Rıza Paşa, Edirne’de Şükrü Paşa böyledir.

Erzurumlu Şükrü Paşa, Edirne’de kahramanca çarpıştığı Küçüktepe’ye defnedilmesini vasiyet etmişti. 50 gün direnmesi istenirken 160 gün süreyle hiçbir takviye almadan kahramanca savunduğu Edirne’de, karargâhını konuşlandırdığı Küçüktepe’de Şükrü Paşa’nın anıtmezarı ve bir heykeli bulunmaktadır.

Belgesel hazırlığı sırasında arkadaşım Reyhan Yıldız ve CNN Türk ekibiyle Şükrü Paşa’nın mezarına ve heykeline gittik. Mezar taşında Şükrü Paşa’nın, yağmur gibi yağan top gülleleri altında askerlerine söylediği sözleri yazılıdır:

> Düşman, hatları geçtikten sonra ölürsem kendimi şehit kabul etmiyorum. Beni mezara koymayın. Etimi itler ve kuşlar çeke çeke yesinler. Fakat müdafaa hattımız bozulmadan şehit

olursam kefenim, lifim, sabunum çantamdadır. Beni bu mahalle gömeceksiniz ve gelen nesiller üzerime bir abide dikeceklerdir.

Şükrü Paşa 1912.

İngiltere: “Edirne’yi bırakın!”

Başkumandan Vekili Nazım Paşa bile Edirne’nin kurtarılamayacağına inanmıştı. Sadrazam Kâmil Paşa hükümeti ne yapabilirdi?

Londra’da toplantı halindeki Büyük Devletler bu sırada Osmanlı’ya bir nota verdiler; özeti şöyle: Edirne Bulgaristan’a bırakılacak, Çatalca’nın 30 kilometre ötesindeki Midye ve Enez kasabaları arasında çekilecek çizgi sınır olacaktır. (Midye-Enez hattı için 167. sayfadaki haritaya bakınız.)

Ege adaları mı? O konuda Büyük Devletler karar verecek!

Balkan Savaşı çıktığı sırada sadrazam olan Mahmut Muhtar Paşa, üst üste gelen yenilgiler üzerine, ihtiyar yaşında ihtirasla sarıldığı koltuğu istemeye istemeye bırakarak mecburen istifa etmek zorunda kalmıştı.[27] Yerine 29 Ekim 1912’de yine 80 yaşındaki Kâmil Paşa sadrazam atanmıştı. İngiltere’ye yakın bilinen Kâmil Paşa İngiltere’den umduğu desteği bulamamıştır. Ya bu noktada öngörülen şartları kabul edecekti ya da savaş yeniden başlayacaktı.

İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey’in, İstanbul’daki İngiliz büyükelçisine gönderdiği mektuptaki şu satırlar, İngiltere’nin o sırada takip ettiği politikanın net bir anlatımıdır:

> Osmanlı Büyükelçisi Reşit Paşa ile görüştüm. Türklere İstanbul’u kurtarmak istiyorlarsa Edirne’yi vermeleri gerektiğini ve bir savaş durumunda her şeyi kaybedebileceklerini söyledim. Bütün sözlerim boşunaydı. Reşit Paşa Osmanlı delegasyonunun konferansı terk edebileceğini iletti.[28]

Kuşatma ve bombardıman altındaki Edirne günden güne zayıflıyor, Büyük Devletler Londra’da Edirne’yi terk etmesi için Osmanlı İmparatorluğu’na baskı yapıyor.

Böyle felaketli bir dönemde Sadrazam Kâmil Paşa şöyle bir formül düşündü: Edirne, Müslüman vali yönetiminde bağımsız ve tarafsız bir

devlet olacak; Osmanlı, Büyük Devletler'in notasındaki diğer şartları kabul edecek... Yani adalardan vazgeçilecek, Trakya'da sınır Midye-Enez çizgisi olacak.

Kâmil Paşa'nın umudu, ileride Balkan devletlerinin kendi aralarında savaşa tutuşması, ancak o zaman Edirne'nin Osmanlı ordusu tarafından kurtarılabileceğidir. Bu siyasi bir kehanetti adeta.[29] Gerçekleşecekti, fakat altı ay sonra...

Darbe toplantıları

Edirne'nin kaybedilmekte olduğunu gören İttihatçılar, Edirne'yi kurtarmak için Kâmil Paşa hükümetini bir darbeyle düşürmeyi düşündüler. 21 Ocak akşamı Beşezade Emin Bey'in Vefa'daki evinde bir toplantı yaptılar. Katılanlar şu isimlerdir: Talat (Paşa), Sait Halim Paşa, Hacı Adil, Ziya Gökalp, Binbaşı İsmail Hakkı, Kurmay Binbaşı Fethi (Okyar), Mithat Şükrü, Yarbay Cemal (Paşa), Dr. Nazım, Kara Kemal, Mustafa Necip...

Dikkat, Enver yok...

Her zaman meşruiyetçi bir liberal olan Fethi Bey darbe fikrine şiddetle karşı çıktı. Darbeyi yapacak olan Yarbay Enver yoldaydı, toplantıya yetişememişti. Talat Bey de fazla konuşmadı, dağıldılar.[30] Ertesi gün, yani 22 Ocak'ta Yarbay Enver geldi ve Talat'la darbe planlarını yapmaya başladılar.

22 Ocak'ta Dolmabahçe Sarayı'nda Saltanat Şûrası toplandı. Şûrada savaşa devam edilmesini isteyen birkaç kişi dışında herkes, savaşı sürdürmenin mümkün olmadığını söyleyerek barış yapılmasını istedi. Bu, Kâmil Paşa hükümetinin "bağımsız Edirne" formülü karşılığında Midye-Enez hattını kabul etmesi demekti.

Şûra toplantısı İttihatçılarda "Hükümet Edirne'yi düşmana teslim ediyor" kanaatini güçlendirdi, Talat ve Enver darbenin 23 Ocak'ta yapılmasına karar verdiler.

Babıâli Baskını

Bütün Rumeli'nin ardından Edirne'nin de kaybedilmekte olduğunu herkes görüyor. İttihat ve Terakki, Kâmil Paşa hükümetinin Edirne'yi düşmana terk ettiğini düşünüyor. Bu yönde propaganda yapıyor. Öyleyse Kâmil Paşa hükümetini devirmek, iktidarı ele almak lazımdır! İttihatçıların temel düşüncesi bu!

Meselenin iç politika tarafı da vardır. Kâmil Paşa hükümeti, bozgunculuk yapıyorlar suçlamasıyla birçok İttihatçıyı tutuklamıştır. Talat ve Enver'i de tutuklamak istiyordu. Fakat Talat Bey, Başkumandan Vekili Nazım Paşa'ya sadrazamlık teklif etmişti, bu bir taktikti! Buna inanan Nazım Paşa, daha fazla İttihatçının tutuklanmasını engelledi. Hatta İstanbul'da birkaç kritik askeri göreve İttihatçı subayları atadı; bu şekilde Cemal Bey (Paşa) İstanbul polisine, Enver Bey kolorduya hâkim hale geldi.[31]

İttihatçılar bu sayede darbe yapabileceklerdir.

23 Ocak 1913 Perşembe, tarihimizin en önemli günlerinden biridir. Kâmil Paşa, Londra'ya verilecek cevabı görüşmek için kabineyi toplamıştır. O zaman Babıâli yani Başbakanlık binası, bugünkü İstanbul valilik binasıdır.

Aynı gün Talat ve Enver darbeyi planlamıştır; darbe gün ortasında, o zaman Babıâli denilen Başbakanlık binasını basarak yapılacaktır. Enver baskını yapmak üzere sokağa çıkmadan önce, Alman kadın arkadaşına şu mektubu yazdı:

> Sevgili dostum, bugün ne olacağını bilmiyorum. Dün hükümetin sarayda topladığı meclis [Saltanat Şûrası], 60 memur ve âyan [senato] üyesi oybirliğiyle bir karar aldılar: Harpten kaçınmak. Böylece kendi tedbirlerimi almaktan başka yapacak şeyim yok, yani hükümeti düşürmek ve fikrimi yeni bir hükümete kabul ettirmek. Her şey şimdiden hazır.
>
> Eğer bu, memleketimi kurtaracaksa mutlu oluruz. Ölürsem vazifemi yapmış kabul ederim kendimi. Allah'a dua ediyorum, eğer projem Türkiye'ye mutluluk getirmezse, beni öldürmesi için dua ediyorum. Allah sizi korusun, ata binmem lazım, beni bekliyorlar.[32]

Yarbay Enver Bey mektubu bitirince dışarı çıkıp bekletilen beyaz ata biner. Cağaloğlu'ndan Babıâli'ye doğru ilerler. Etrafında sayısı 30-40 kişiyi geçmeyen[33] bir kalabalık vardır. Bunlar Yakup Cemil, Sapancalı Hakkı, Mümtaz, Mustafa Necip gibi fedai ya da silahşor denilen silahlı

İttihatçılarla, biraz da sıradan meraklı insanlardır. “Milli Hatip” Ömer Naci, “Vatan! Edirne!” diye bağırarak ateşli konuşmalar yapıyor. Meraklılar arttıkça kalabalık 200-300 kişiye ulaşır. Babıâli binasına gelindiğinde Enver atından iner. Muhafız bölüğünün kumandanı zaten iki gün önce değiştirilmiş, bir İttihatçı getirilmiştir. Mukavemet olmaz.

Enver ve silahşorlar içeriye daldı. Cam çerçeve kırıldı, bağrış çağrışlar oldu. Silahşorlardan Mustafa Necip kendilerini engellemek isteyen bir komiseri tabancayla öldürdü. Gürültüler üzerine kabine toplantısından dışarı çıkan Nazım Paşa, anlaştığını zannettiği İttihatçıların bu hareketine tepki gösterdi, ünlü silahşor Yakup Cemil tabancasının mermilerini Nazım Paşa’nın üstüne boşalttı. Enver Bakanlar Kurulu odasına girdi, elinde tabanca, 80 yaşındaki sadrazama yüksek sesle hitap etti:

Batı basınında Enver Bey’in Sadrazam Kâmil Paşa’dan istifasını almasını tasvir eden temsili resimler yayımlandı.

Millet sizi istemiyor, istifa edin!

Kâmil Paşa sakin bir şekilde eline kalemi aldı, “cihet-i askeriyeden gelen teklif üzerine istifa” ettiğini yazdı. Enver müdahale etti, “cihet-i askeriye ve ahali” yani halk diye yazdırdı:

Padişah hazretlerinin yüce huzurlarına,

Ahali ve cihet-i askeriyeden vuku bulan teklif üzerine huzur-u şahanelerine istifaname-i âcizanemin arzına mecbur olduğum yüksek malumlarınız olduğunda bu konuda ve bütün hallerde emrü ferman padişah efendimizindir.

10 Ekim 1912 Sadrazam Kâmil.[34]

Cihet-i askeriye bu İttihatçı silahşorlardır, halk ise dışarıdaki birkaç yüz kişilik meraklı ve fedai grubudur!

İstifayı alan Enver otomobille Dolmabahçe'ye giderek Sultan Reşad'dan Mahmut Şevket Paşa'yı sadrazam olarak atamasını istedi. Biliyorsunuz, Mahmut Şevket Paşa, 31 Mart Olayı üzerine Selanik'ten İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nun ünlü kumandanıdır. Tabii padişah Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazam olmasını kabul etti. İttihatçılara hayır deme gücü yoktu. İttihatçılar tekrar iktidara gelmişlerdi. Talat Bey, daha yeni hükümet kurulmadan kendisini Dahiliye Nezareti Vekili "İçişleri Bakanı Vekili" ilan ederek, hükümetin değiştiğini telgrafla vilayetlere ve askeri birliklere tebliğ etti.[35]

Enver, 25 Ocak'ta Alman kadın arkadaşına postaladığı mektupta "darbe çeyrek saatte olup bitti" diye yazdı. Darbe sırasındaki "maalesef" ölümler olduğunu, bunun kendi darbe planında bulunmadığını, "kendisine rağmen ve arzusu hilafına olduğunu" kaydetti, darbe için "umut ederim memleketime mutluluk getirir" dileğinde bulundu.[36]

Öldürülen Nazım Paşa yerine, Genelkurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa başkumandan vekili yapıldı. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, harbiye nazırlığını da üstüne aldı. Dikkat çekici bir husus, hariciye nazırlığı görevinden Gabriel Noradungyan Efendi'nin uzaklaştırılması, bu görevin eski Atina Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey'e verilmesidir. Mahmut Şevket Paşa hükümetinde iki Ermeni bakan vardır: Nafıa Nazırı (Bayındırlık Bakanı) Beserya Efendi ile Posta Telgraf Bakanı Oskan Efendi.

İttihatçılar da Edirne'yi kurtaramıyor

Mahmut Şevket Paşa tam bir İttihatçı değildir. Hatta sadrazam olmadan önceki dönemde, İttihatçıların orduyla ilişkisini kesmek, orduyu siyaset dışı tutmak istemişti. Fakat İttihatçı değilse de, Mahmut

Şevket Paşa'nın İttihatçı eğilimlere sahip olduğu bilinmektedir ve kurduğu hükümet ağırlıklı olarak İttihatçı bakanlardan oluşmaktadır.[37]

Mahmut Şevket Paşa hükümetiyle İttihat ve Terakki, artık iktidarı denetim altına almıştır.

Önceki hükümetler İttihatçıları tutuklamıştı, Mahmut Şevket Paşa hükümeti de önde gelen muhalifleri tutuklamaya, yurtdışına sürmeye başladı.

Bunca felaket, birbirine düşmandan daha kötü gözle bakan politikacıları bir araya getirmeye yetmemişti! İktidarı alan, muhaliflerini ezmeye kalkışıyordu; Rumeli kan ve ateşle elden giderken!

Darbe niye yapılmış, yeni hükümet niye kurulmuştu? Edirne'yi vermemek için... Halk sokakta "Mahmut Şevket Paşa, Edirnemizi kurtar" diye nümayiş yapıyordu. Mahmut Şevket Paşa hükümeti, Büyük Devletler'in 17 Ocak tarihli notasına 30 Ocak'ta cevap verdi ve "Edirne'nin Meriç Nehri'nin sağ kıyısına düşen şehir kısmını bırakmaya razı olduğunu" bildirdi! Ege adalarından Boğazlar'a ve Anadolu kıyılarına yakın olanlar Osmanlı'da kalmalı, ayrıca kapitülasyonlar hiç olmazsa hafifletilmeliydi.[38]

Balkan devletleri bunu kabul etmedi. Büyük Devletler kendi aralarında görüş birliğine varamadılar. Bulgar Başkumandanı General Savof savaşın 3 Şubat'ta başlayacağını bildirdi, o gün Bulgarlar Edirne'ye ağır bir bombardıman yaptılar.

Ertesi gün Çatalca hattı boyunca büyük bir taarruz başlattılar. 13 gün boyunca çok kanlı çarpışmalar oldu. Harbiye talebeleri cepheye gönderildi. Muazzam bir kahramanlık gösterdiler. Bu muharebelerin yapıldığı Harbiye tabyası, askeri tarihimize bir kahramanlık destanı olarak geçti.[39]

Bu kahraman çocuklar, Çanakkale'nin, Sakarya'nın genç subayları olacaktır; şehit düşecekler, gazi olacaklar, bayrağı indirmeyeceklerdir.

Bulgarlar ağır zayiat verdiler. Çatalca'da yenilen Bulgarlar Makedonya'da Sırp ve Yunan tehdidiyle karşı karşıya idiler. Fakat Osmanlı da Çatalca'nın bir adım ötesine geçemiyor, bırakın Edirne'yi kurtarmayı, gıda yardımı bile yapamıyordu...

8 Şubat'ta yeni bir teşebbüs yapıldı. 10. Kolordu Marmara Denizi'nden Şarköy'e asker çıkaracak, donanma da Bulgar mevzilerini bombalayacaktı. Aynı anda Bolayır'daki Mürettep Kolordu da harekete geçecek, birlikte taarruz yapacaklardı. Karşılarındaki Bulgar 4. Kolordusu ile çarpışarak Edirne'ye ulaşacaklar, en azından Edirne kuşatması zaafa uğrayacaktı. Bu iyi düşünülmüş harekâta önayak olan, Albay Enver Bey'dir. Trablusgarp'tan dönen Kurmay Binbaşı Mustafa Kemal Gelibolu'daki Mürettep Kolordu'nun harekât şube müdürüdür. Harekât iyi düşünülmüştü fakat iyi koordine edilemedi, iyi yönetilemedi. Başarısız oldu. Tarihçiler Mustafa Kemal'in iki yıl sonraki Anafartalar savaşının stajını bu Gelibolu harekâtında yaptığını yazıyor.[40]

Askeri açıdan Edirne'yi kurtarma ihtimali artık kalmamıştı. İttihatçılar da Edirne'den umut kesiyorlardı. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, Edirne'den vazgeçmeyi düşündüklerini Alman ve Fransız büyükelçilerine çıtlatmıştı bile! Edirne'nin kurtarılamayacağı anlaşılmıştı. 23 Şubat'ta yani Babıâli baskınından tam bir ay sonra, İttihatçıların kurduğu Mahmut Şevket Paşa hükümeti Edirne'den vazgeçmeyi kabul ettiğini bildirerek Büyük Devletler'in barış için aracı olması istedi![41]

Yakup Kadri Karaosmanoğlu durumu şöyle anlatır:

> Mahmut Şevket Paşa hükümeti de tıpkı Kâmil Paşa hükümeti gibi, Avrupa devlet merkezlerine birtakım adamlar göndererek sulh dileniyordu.

Yine Yakup Kadri, Mahmut Şevket Paşa hükümetinin Avrupa'da daha soğuk karşılandığını belirtir.[42] Darbe, Avrupa'da kötü bir izlenim bırakmıştı.

Ve... 6 Mart'ta, geçen bölümlerde gördüğümüz gibi, Yanya düştü... Sıra Edirne'ye gelmişti.

Edirne düşüyor!

Edirne'de erzak tükendikçe aç kalan hayvanlar ölmeden kesilerek askerin yemeğinde kullanıldı. Köylerde bol miktarda peynir yapıldığı için, ordunun ihtiyacı için el konulan peynir tenekelerindeki sular tuz

yerine kullanılmaya başlanmıştı. Böyle bir günde, Kurmay Binbaşı Kâzım Karabekir'in *Edirne Hatıraları*'nda 18 Mart 1913 günü şu notu okuyoruz:

> Erlerin kuvve-i maneviyesi sağlam. Üç yüz gram ete pek memnunlar. Peynir suyuyla gayet lezzetli et pişiriyorlar. Bazı yeşil ot ve kök de toplayarak peynir suyuyla pişiriyorlar, bu da iyi oluyor. Üç yüz gram kumlu, çöplü ekmek için hep bir ağızdan "Allah devlete, millete zeval vermesin, Edirne'yi kurtaralım da bu ekmek bize yeter, buna da şükürler olsun" diye dua ediyorlar.

Karabekir'in yazdığı gibi kumlu ekmeğe şükreden "bu biçarelerin vücutları pek zayıftı, kulakları şeffafa yakın bir hal almıştı, bir vazifeye giderken çok döküntü veriyorlar"dı. İstanbul bir kere daha süreyi uzatmış, Edirne'nin 25 Mart'a kadar direnmesini istemişti; İstanbul'un beklentisi, o vakte kadar Büyük Devletler'in müdahalesiyle barışın imzalanmasıydı. Bu, Edirne'de son takatleriyle direnmeye çalışan kahramanlara da bir umut vermişti.[43]

Halbuki...

Edirne'yi bir türlü alamayan Bulgar ordusu, Sırplardan yardım istemiş, General Stephanovic kumandasında 20.000 kişilik Sırp kuvveti, kale kuşatmalarında kullanılan ağır toplarıyla birlikte Edirne önlerine gelmişti. Edirne'nin düşmesinde bu ağır topların büyük rolü oldu.[44]

Edirne savaşında Bulgarlar uçak kullandılar, uçakla keşif yaptılar, topçuları ona göre mermi yağdırdı. Propaganda bildirileri attılar. Şükrü Paşa'nın Bulgar topçusunun yerlerini tespit etmek için istediği uçağı İstanbul bir türlü gönderemedi. Kale açlıktan bitkin düştüğünde, yenilen otların zehirli olmasından ve koleradan ölümler de başladı. 25 Mart'ta Bulgarlar yaptıkları hücumla Edirne'nin doğu cephesindeki mevzilere girdiler. Edirne'nin dayanacak gücü kalmamıştı. Şükrü Paşa bütün sancakları toplattırdı, gözyaşları arasında yaktırdı; düşmanın eline geçip aşağılanmasın diye. Yine düşmanın eline geçmesin diye önemli evrakı ve dürbünler dahil bütün askeri malzemeleri de tahrip ettirdi. Bütün subaylar kılıçlarını kırdılar. Ve Şükrü Paşa şerefli bir şekilde teslim antlaşmasını imzaladı, 26 Mart'ta Bulgar kuvvetleri Edirne'ye girmeye başladılar.[45]

27 Mart'ta Çar Ferdinand zafer alayı ile Edirne'ye geldi. Şükrü Paşa, hakarete uğramamaları için bütün sancakları toplattırıp yaktırdığı halde, Bulgar milliyetçileri, Ferdinand Türk sancaklarını çiğneyerek Edirne'ye girmiş gibi poster ve kartpostallar yayımladı.

Türk tarafı, aşağılayıcı bir muameleye maruz kalmamak için bütün kılıçlarını kırdığı halde, Avrupa basınında Şükrü Paşa'yı kılıcını Kral Ferdinand'a teslim ederken gösteren çizim resimler yayımlandı. Bulgarlar da fotomontaj tekniğiyle Şükrü Paşa'ya kılıcını iade eden "âlicenap Bulgar kralı" fotoğrafını kartpostal haline getirdiler.[46]

Fransız gazeteci Gustave Cirilli, "Yeni Sezar" dediği Ferdinand'ı gayrimüslimlerin "sevinç çığlıkları ve alkışlarla karşıladığını" ve üç gün boyunca Türk evlerinin "vahşice" yağmalandığını yazar. Bulgarlar Edirne'de fes giyilmesini, Türkçe tabela kullanılmasını yasakladılar, tabelaların Bulgarca olması zorunluluğunu koydular. Cirilli, Edirne'de "kılıç rejimi" kurulduğunu belirtir.[47]

Edirne de artık "Bulgar şehri" haline getirilmek isteniyor, "homojenleştirme" politikası yani...

Çar Ferdinand, Şükrü Paşa'ya saygılı davrandı. Şükrü Paşa ve esir alınan Türk subayları Sofya'ya götürüldü. Savaşa binbaşı olarak katılan General Ali Remzi Yiğitgüden, sonradan yazdığı kitapta, Bulgarların ve Sırpların esir Türk subaylarına "oldukça medeni" şekilde davrandıklarını yazar. Fakat esir erlere çok kötü davrandıklarını, büyük çapta dövme, öldürme olayları olduğunu da belirtir.[48]

Edirne çarpışmaları sırasında Türk ordusunun verdiği şehit sayısı 13 binden aşağı değildir. Edirne 53 bin kişilik bir kuvvetle savunulduğuna göre zayiat oranı yüzde 25'e yakındır. Bulgar ve Sırp kuvvetlerinin zayiatı ise 17 bin kişidir. Edirne'yi 160 bin kişilik bir kuvvetle kuşattıklarına göre zayiat oranı yüzde 10'dan biraz fazladır.[49]

Sarayiçi faciası

Edirne'nin düşmesiyle yaşanan en büyük facia, 15 bin Türk askerinin Sarayiçi mevkiine kapatılarak açlıktan ölmeye terk edilmeleridir. Sarayiçi dahil, Eskizağra'da, Serez'de, Tunca adasında açlıktan ölen veya kurşunla öldürülen Türk askerlerinin sayısı 35 bin civarındadır.[50]

Amerikan Carnegie Vakfı’nın Balkanlar’a gönderdiği araştırma komisyonunun 1914’te yayımladığı raporda da Tunca adası ve Sarayiçi mevkiinde Türk esirlerin ağaç gövdelerini kemirerek açlıktan öldüğü anlatılır. Tunca adasındaki ağaçların kabukları soyulmuş resmi de raporda yer alıyor. General Vasof, Bulgar askerlerinin ekmeğinin dörtte birinin Türk askerlerine verilmesini emretmiş, fakat bu ölümlere mâni olmamıştır. Raporda açlıktan kıvranan bu insanların gece soğukta, yağmur altında bakımsız kaldıkları, acılar içinde hayatlarını kaybettikleri anlatılıyor.[51]

Bulgar propagandası: Şükrü Paşa Bulgarların eline geçmemesi için bütün sancakları toplayıp yaktığı ve bütün kılıçları toplayıp kırdırdığı halde Bulgar propagandası Ferdinand’ı Türk bayrağını çiğneyerek Edirne’ye girerken ve Şükrü Paşa’yı Ferdinand’a kılıcını teslim ederken gösteren posterler düzenledi. Fotomontaj resimler yayınladı.

Sarayiçi’nde açlıktan şehit düşen Mehmetçikler

Balkan Savaşı’nda yaşadığımız en büyük facialardan biri Edirne’nin Sarayiçi denilen mevkiinde askerlerimizin açlıktan ağaçların kabuklarını, köklerini kemire kemire şehit düşmeleridir.

Fransız *L’Illustration* dergisi Sarayiçi mevkiinde ağaç gövdelerini kemirerek açlıktan şehit düşen Türk askerlerinin resmini yayımlamıştır.

Bulgarlar askerlerimizi izole etmişlerdi, dışarıdan yardım ve gıda alamayan, Bulgarlar tarafından da bilerek aç bırakılan askerlerimiz şehit düştüler. Şimdi burası

ormanlık bir mesire ve Balkan şehitleri için dikilmiş çeşitli anıtlar var. Bu anıtlardan en önemlisi Sarayiçi mevkiinde acı şekilde şehit düşen askerlerimiz için 1993 yılında Kültür Bakanlığı'nın diktiği anıttır.

Bu anıtın çevresindeki kitabelerde, şehit düşen askerlerimizden bir bölümünün ismi yazılıdır. Vatanın her yerinden Mehmet'ler yatıyor burada. Birkaç örnek:

Ressam Georges Scott tarafından Sarayiçi'ndeki açlıktan ölümler görülerek çizilen resim *L'Illustration* dergisinin 19 Nisan 1913 tarihli sayısında yayımlandı.

Müslüm oğlu Halil 21 yaşında Iğdır doğumlu... Hıdır oğlu Yusuf 19 yaşında Diyarbakır doğumlu... Edhem oğlu Yavuz 19 yaşında Diyarbakır doğumlu... Niyazi oğlu Hüsrev 19 yaşında Diyarbakır doğumlu... Cabbar oğlu Şehmuz 19 yaşında Diyarbakır doğumlu... Dede oğlu Ömer 21 yaşında Isparta doğumlu... Satılmış oğlu Ömer 21 yaşında İzmir doğumlu... Ömer oğlu Sedat 22 yaşında İzmir doğumlu... Mehmet oğlu Yusuf 21 yaşında Kırıkkale doğumlu... Abdi oğlu Mehmet 21 yaşında Ordu doğumlu... Hıdır oğlu Yusuf 22 yaşında Rize doğumlu... Temel oğlu Nuri 18 yaşında Rize doğumlu...

Hatip oğlu Abdüllatif 24 yaşında Şırnak doğumlu... Memiş oğlu Nuri 21 yaşında Trabzon doğumlu... Salih oğlu Rahmi 18 yaşında Tunceli doğumlu... Aziz oğlu Hamit 23 yaşında Yozgat doğumlu...

Kitabede Mehmet Âkif'in *Çanakkale* şiirinden bir bölüm de yer alıyor:

Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın
Gömelim gel seni tarihe desem sığmazsın
Ey şehid oğlu şehit isteme benden makber
Sana âğûşunu açmış duruyor Peygamber

26 Mart 1913'te Bulgar askeri birlikleri Edirne'ye girmişti. Mondros Mütarekesi'nden sonra da Yunan askeri birlikleri Edirne'ye girecektir! Balkan Savaşı'nda Edirne nasıl kurtarıldı? Çatalca'ya kadar çekildiğimize göre, bugünkü Trakya sınırımız sonra nasıl çizildi? Edirne'nin kurtuluşunu, Balkan Harbi'nin son safhasını gelecek bölümde göreceğiz.

1. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, cilt 4, s. 390.

2. Stephane Lauzanne, *Uçurumun Kenarındaki Türkiye*, s. 55-56.

3. Wilhelm Feldman, *İstanbul'da Savaş Günleri*, Selis Kitaplar, İstanbul 2004, s. 51-62.

4. Richard Hall, *Balkan Savaşları*, s. 46.

5. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, cilt 3, s. 947; Rıza Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, cilt 5, s. 491.

6. Richard Hall, a.g.e., s. 109.

7. Albay Ahmet Tetik, *Balkan Savaşı'nda Mürettep 1. Kolordunun Harekâtı*, Genelkurmay Yayınları, Ankara 2006, s. 34.

8. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi, Şark Ordusu, II. cilt, 1. Kitap, Birinci Çatalca Muharebesi*, Ankara 1993, s. 31, 298.

9. Richard Hall, a.g.e., s. 109.

10. a.g.e., s. 294.

11. Abdullah Paşa, *1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Balkan Harbi Hatıratı*, DYB Yayınları, İstanbul, 2012, s. 90; Hikmet Bayur, a.g.e., II/1, s. 387. (Metinde tabii Sayıştay yerine Divan-ı Muhasebat denilmektedir.)

12. Tümgen. Ali Remzi Yiğitgüden, *Balkan Savaşı'nda Edirne Kale Muharebeleri*, yay. haz. Zekeriya Türkmen vb., Ankara 2006, s. 29.

13. Abdullah Paşa ve Hikmet Bayur, aynı yerler.

14. Kâzım Karabekir, *Edirne Hatıraları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 27-29. "Elbisesiz gelen erler en büyük müşkilatı mucip oluyordu. Erlerin büyük kısmı silah doldurmaktan âciz olduğu için savaş ilanına kadar hudut boylarında da talim ve terbiye ile uğraşıldı... Vakt-i hazarda nizamiye efradının bile ne çanta ve ne de portatif çadırı vardı. İlan-ı harp günü bile bunların tevziatı bitmedi ve tabii bu yabancı bütün efradı çok sıktı. Hülasa seferberlik planına nazaran, tümenimiz yedinci günde seferberliğini bitirecek yerde on altıncı gün olduğu halde hâlâ tamam mevcuda ulaşamadık. Her

müfrezeye civar köylerde buldukları nakliye araçlarından istifade etmeleri emri verilmesiyle nakil araçlarımızı kısmen ikmal de ettiğimiz halde.” (s. 27-29)

15. Richard Hall, a.g.e., s. 115, 201.

16. Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, s. 144.

17. Edirne’de şehir nüfusu “100.000’den fazla”dır. Bunun 55.000’i Türk, 20.000’i Rum, 17.000’i Yahudi, 10.000’i Bulgar, 6.000’i Ermeni idi. (Avigdor Levy, *Jews, Turks, Ottomans: A Shared History, Fifteenth Through the Twentieth Century*, Syracuse University Press, 2002, New York, s. 156-157.)

18. Ali Fuat Örenç, “Edirne Kuşatması Döneminde Edirne’de Kolera Salgını ve Hindistanlı Fatma Hanımefendi’nin Faaliyetleri”, *Uluslararası Edirne Fethinin 650. Yılı Sempozyumu, 4-6 Mayıs 2011, Bildiriler Kitabı*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne, 2012, s. 386-387.

19. Kâzım Karabekir, a.g.e., s. 145.

20. Ayrıntı için bkz. Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, cilt II, kısım II, s. 130-133.

21. Meclis-i Vükela zaptı metni için bkz. a.g.e., s. 109-110. İhtiyat cephaneliğinde top başına 200 kadar mermi bulunduğu, bunun ancak iki gün yeteceği belirtiliyor.

22. Bkz. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, cilt 6, s. 3500.

23. Tümgeneral Ali Remzi Yiğitgüden, *Balkan Savaşında Edirne Kale Muharebeleri*, s. 158; Kâzım Karabekir, a.g.e., s. 136. Edirne’deki ateşkes görüşmelerinin ayrıntıları için bkz, Yiğitgüden, a.g.e., 157-164.

24. Necdet Hayta, *Balkan Savaşlarının Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı, 17 Aralık 1912 – 11 Ağustos 1913*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008, s. 15.

25. Karabekir, a.g.e., s. 157.

26. Gustave Cirilli, *Edirne Kuşatması Günlüğü*, s. 75, 79, 127.

27. İbn’ül-Emin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, cilt 3, s. 1824.

28. Ayşe Zarakol, *Yenilgiden Sonra, Doğu Batı ile Yaşamayı Nasıl Öğrendi*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 162, dn. 52.

29. Bkz. Hikmet Bayur, a.g.e., 269-270.

30. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, cilt 4, s. 1089.

31. Danişmend, a.g.e., s. 398.

32. Şükrü Hanioğlu, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, Der Yayınları, İstanbul 1989, s. 224-225.

33. Bayur, a.g.e., II, kısım 2, s. 263.

34. Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 79. İstifanın orijinal metni şöyledir: Huzur-ı Âli-i Hazret-i Padişahi / Ahali ve cihet-i askeriyeden vuku bulan teklif üzerine huzur-u şâhanelerine istifaname-i âcizanemin arzına mecbur olduğum muhat-ı ilm-i âli buyuruldukta ol babda ve katıbe-i ahvalde emr ü ferman hazret-i veliyyül emr efendimizindir. 10 Ekim 1912 Sadr-ı âzam Kâmil.

35. Babıâli Baskını hakkında geniş bir literatür vardır, özellikle: Bayur, a.g.e., cilt II, kısım 2, s. 254-271; Celal Bayar, a.g.e., cilt 4, s. 1065-1115; Danişmend, a.g.e., cilt 4, s. 397-401; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, İletişim Yayınları, s. 202-212; Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, II, s. 374-386.

36. Şükrü Hanioğlu, a.g.e., s. 225.

37. Cihangir Gündoğdu, "Mahmut Şevket Paşa", *Toplumsal Tarih*, sayı 130, Ekim 2004, s. 59.

38. Hikmet Bayur, a.g.e., s. 280-283.

39. Bkz. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, cilt 6, s. 3503.

40. Richard Hall, a.g.e., s. 106-110; İbrahim Artuç, a.g.e., s. 254-259.

41. Bayur, a.g.e., s. 288-292.

42. Yakup Kadri, *Hüküm Gecesi*, s. 216.

43. Kâzım Karabekir, *Edirne Hatıraları*, s. 197.

44. Richard Hall, a.g.e., s. 116-117 ve İbrahim Artuç, a.g.e., s. 261-262.

45. Geniş bilgi için bkz. Ali Remzi Yiğitgüden, *Balkan Savaşı'nda Edirne Kale Muharebeleri*, Genelkurmay ATASE yayınları, Ankara 2006, s. 223-243.

46. Araştırmacı Atilla Oral, Ferdinand'ı Şükrü Paşa'ya kılıcını iade ederken gösteren fotoğrafın "montaj" olduğunu gösterdi. Ferdinand'ın Kavala kalesini ziyaretinde çekilmiş bir fotoğrafına, sonradan Şükrü Paşa'nın fotoğrafı monte edilmişti. (*Hürriyet*, 20 Kasım 2012)

47. Gustave Cirilli, a.g.e., s. 132-158.

48. Ali Remzi Yiğitgüden, a.g.e., s. 245.

49. a.g.e., s. 254.

50. Dr. İlker Alp, *Bulgar Mezalimi*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990, s. 30.

51**.** Carnegie Endowment for International Peace, Division of Intercourse and Education, *Report on the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Washington D.C. 1914, s. 111-112.

7

Yıl 1913...

Edirne’nin düşmesi Balkan Savaşı’ndaki en ağır darbedir. Edirne’nin ardından Yanya ve İşkodra da düşmüş, Rumeli’de her şey kaybedilmişti.

Edirne onu kurtarmak için darbe yapan İttihatçılar döneminde, Mahmut Şevket Paşa hükümeti zamanında kaybedildi... Devirdikleri Sadrazam Kâmil Paşa ve Hariciye Nazırı Gabriel Noradungyan Efendi, Londra Konferansı’nda direnmekte olan Edirne’nin Müslüman bir vali yönetiminde bağımsız ve tarafsız bir devlet olmasını önermişti. Bu mümkün olur muydu, bilinmez. Ama Kâmil Paşa’nın son teklifi buydu. O zaman İttihatçılar Edirne’yi teslim ediyorlar diye darbe yapmışlardı. Fakat aradan geçen dört ayda daha çok şehit verilmiş, mağlubiyet derinleştiği gibi işte Bulgarlar Edirne’ye girmişti. Yanya ve İşkodra kaleleri de düşmüştü! Şimdi Osmanlı’nın müzakere gücü büsbütün azalmıştı.

> **Şükrü Hanioğlu:** Savaş sırasında Osmanlı Devleti Almanlardan yardım istediği zaman Alman dışişleri bakanı diyor ki; “Bir ufak zafer kazanın da bir yerde biz de devreye girip size yardımcı olmaya çalışalım. “Bir Plevne yaratabilir misiniz?” diyor Kâmil Paşa’ya. Ufak bir Plevne yaratın! Yani Plevne gibi bir şey yapamazsanız da bir yerde bir şey yapın! Ama ordu Çatalca’ya kadar arkasına bakmadan gerileyince, diplomatik alanda da yapacak bir şey kalmıyor.

İttihatçıların denetimi altındaki Mahmut Şevket Paşa hükümeti şimdi daha kötü bir antlaşma yaparak Edirne’nin Bulgaristan’a ait olmasına imza koyacaktır!

Mahmut Şevket Paşa sadrazam

İttihatçıların Babıâli Baskını’yla iktidara gelen Mahmut Şevket Paşa hükümeti, Büyük Devletler’in barış için araya girmesini istedi. Londra

Büyükelçisi Tevfik Paşa, bunu 31 Mart 1913'te İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e bildirdi. İstanbul'daki büyükelçiler, Dışişleri Bakanı Sait Halim Paşa'ya ateşkes şartlarını ilettiler. 14 Nisan'da ateşkes yapıldı. Barış görüşmeleri de Londra'ya yapılıyordu.

Bu sırada Bulgaristan, karşı sayfadaki haritada görüldüğü gibi, tarihinin en geniş toprağına ulaşmış bulunuyordu: Edirne'yi almış, Çatalca'ya kadar bütün Trakya'yı işgal etmişti. Makedonya'nın doğusu ve bütün Batı Trakya Bulgar işgali altındaydı. Marmara ve Ege devleti olmuştu aynı zamanda.

Fakat Yunanistan Batı Trakya'yı, Sırbistan Makedonya'yı almak istiyordu. Bulgaristan'ı kenara iteceklerdi. Bunun için gizlice anlaşmışlar, askeri hazırlığa başlamışlardı. Londra görüşmelerinde Türkiye ve Bulgaristan barışta acele ediyordu. Yunanistan ve Sırbistan ise görüşmeleri uzatmaya çalışıyorlardı çünkü Bulgar ordusu Çatalca önlerindeyken Yunan ve Sırp orduları savaş hazırlığı için zaman kazanıyordu.

Sonunda, Londra'daki görüşmeler Büyük Devletler'in Yunanistan ve Sırbistan'a baskı yapmasıyla, 31 Mayıs'ta sonuçlandı, St. James sarayında Türkiye ile Balkan devletleri arasında barış antlaşması imzalandı.

Tarihçi Yılmaz Öztuna'nın deyişiyle, "Türkiye'nin tarih boyunca imza koyduğu en feci antlaşmalardan biridir"[1] bu antlaşma.

Edirne'yi kurtarmak için Babıâli Baskını'yla darbe yapan İttihatçılar şimdi "Kâmil Paşa hükümetinin bir hayli yumuşattığı barış şartlarından çok daha ağırını" kabul etmeye, Edirne'yi Bulgaristan'a vermeye mecbur kalmışlardı.[2]

Mahmut Şevket Paşa ile Hariciye Nazırı (Dışişleri Bakanı) Sait Halim Paşa'nın imza koyduğu 7 maddelik Londra Antlaşması'na göre, özetle:

- Türkiye'nin Trakya sınırı, Midye ve Enez kasabaları arasındaki düz çizgi olarak kabul edildi, Edirne Bulgaristan'a bırakıldı.
- Girit adasının Yunanistan'a ait olduğunu Osmanlı hükümeti onayladı.
- Ege adalarının geleceği Büyük Devletler'in kararına bırakıldı. Bunun anlamı bu adaların Yunanistan'a verilmesidir.

- Arnavutluk bağımsız bir devlet olarak tanındı.[3]

Tarihçi Hikmet Bayur'un yazdığı gibi, "Babıâli Baskını ile başlayan olayların sonucu ulus ve ülke için çok zararlı" olmuş, var olan felaketi derinleştirmişti. "Babıâli Baskını ile Londra Barışı arasındaki devir çok karanlık ve korku içinde geçmiş bir devirdir."[4]

Dahası, böyle karanlık bir dönemde Sadrazam Mahmut Şevket Paşa bir suikastla öldürüldü.

Mahmut Şevket Paşa'ya suikast

Bu felaketler içinde Mahmut Şevket Paşa hükümeti ve İttihatçılar orduyu güçlendirmek için kolları sıvadılar. İdari reform yapmak, kapitülasyonları kaldırmak, en azından hafifletmek ve ekonomiyi geliştirmek amacıyla çalışmalar başlattılar.[5]

Mahmut Şevket Paşa, kusurları yanında meziyetleri olan bir askerdir, iyi eğitim almıştır. Osmanlı Devleti'nin yapısını yeniden düzenlemenin şart olduğuna inanan paşa, Londra'da imzalanan barış antlaşması sayesinde ülkenin yaralarını sarmak için gereken zamanı kazandığını düşünüyordu. Çalışkan bir insandı. Sadece perşembe akşamları Üsküdar'daki evine gider, cuma sabahı döner, diğer bütün akşamları Harbiye Nezareti'ndeki odasında geçirirdi.[6]

Fakat Babıâli Baskını ile iktidara gelen hükümeti devirmek için şimdi de muhalefet aynı tarzda bir darbe hazırlığı içindedir!

Londra Antlaşması'nın üzerinden daha iki hafta geçmeden, 12 Haziran'da Sadrazam Mahmut Şevket Paşa öldürüldü. Bugün İstanbul Üniversitesi'nin ünlü binası olan Harbiye Nezareti'nden çıkmış, otomobille Babıâli'ye gidiyordu. Divanyolu'na geldiğinde yol tamiratı ve ortaya çıkan bir cenaze yüzünden otomobili durduğunda ateş yağmuru altında kaldı, yüzünden ağır yaralandı. Suikastçı katillerden Topal Tevfik, otomobilin penceresinden içeriye tabancasını uzatarak, yaralı vaziyetteki Mahmut Şevket Paşa'nın üzerine dört kurşun sıktı.

Mahmut Şevket Paşa ve yaveri İbrahim Bey öldü.

Öbür yaver Eşref Bey ve paşanın uşağı Kâzım Ağa otomobilden fırlayıp suikastçılarla silahlı çatışmaya girdiler, suikastçılar kaçtı. Fakat

kısa sürede yakalandılar.

İstanbul Harbiye'deki Askeri Müze'de, Mahmut Şevket Paşa'nın vurulduğu araba ve katillerin kullandığı tabancalar teşhir edilmektedir. Arabadaki kurşun izleri nasıl planlı bir cinayete kurban gittiğini gösterir.

İttihatçıların İstanbul Muhafızı (Emniyet Müdürü) ünlü Cemal Paşa, suikast teşebbüsü olabileceği konusunda Mahmut Şevket Paşa'yı uyarmış, paşa "Allah'ın hükmü neyse o" diyerek kendini korumak için ciddi bir tedbir almamıştı. İttihatçılar da paşayı korumak için ciddi tedbirler almadılar. O zaman İstanbul'da iktidarda olanlar da muhalifler de bir taraftan düşman istilası, öbür taraftan suikast ve ayaklanma korkuları içindedir. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesine İttihatçılar pek de üzülmediler. Bu suikastı, yönetime tamamen el koymak için fırsat saydılar.

Suikastı düzenleyenler, başta Dahiliye Nazırı (İçişleri Bakanı) Talat Paşa olmak üzere önde gelen İttihatçıları da öldürmeyi planlamışlardı. Fakat İttihatçılar Mahmut Şevket Paşa'nın öldürüleceği istihbaratını almışlardı, hazırlıklıydılar. Hemen duruma el koydular, muhaliflerden 350 kişiyi tutukladılar, Sinop'a sürdüler, devamlı sıkıyönetim, sansür ve polis takibi ile yasal muhalefete bile göz açtırmadılar.[7]

Enver, 10 Haziran'da Alman bir kadın arkadaşına yazdığı mektupta, suikast konusunda herhangi bir üzüntü ifadesi kullanmadı, yollarına devam edeceklerini belirtti:

> Ben gene umumi karargâhımızdaydım; suikast günlerinde İstanbul'da idim. Mahmut Şevket Paşa kaybedilmiştir; ama bu vatanseverleri anavatanlarının selameti için çalıştıkları yolda durduramaz.[8]

Suikastın arkasında geniş bir muhalefet yelpazesi vardır: İttihatçılara şiddetle karşı olan Halaskâr cuntasına mensup subay ve kumandanlar, Prens Sabahaddin grubu, Babıâli Baskını'nda Nazım Paşa'nın İttihatçılar tarafından öldürülmesinin yarattığı kin, Londra Antlaşması'yla Edirne'nin düşmana terk edilmesinin yarattığı tepki.[9]

Tarihçi Ziya Nur Aksun'un dediği gibi iktidar-muhalefet mücadelesi "iki çetenin savaşı"na dönmüştü!

Toprakları işgal edilmiş, savaş içindeki bir ülkenin yaşadığı siyasi kaos ve istikrarsızlığı görüyor musunuz?!

Divan-ı Harp denilen sıkıyönetim mahkemesinde, 15'i gıyaben, 22'si vicahen (yüzüne karşı) 37 kişi yargılandı. 10 kişi gıyaben, 12 kişi vicahen idama mahkûm edildi. Beyazıt Meydanı'nda kurulan sehpalarda hüküm infaz edildi. 8 kişi beraat etti. 7 kişi kalebent denilen ağır hapis cezasına çarptırıldı. Gıyaben idama mahkûm edilenler arasında Prens Sabahaddin, Kâmil Paşa hükümetinin İçişleri Bakanı Reşit Bey, Gümülcineli İsmail Bey ve Damat Salih Paşa gibi ünlü muhalifler vardır. Kararların hepsini adil saymak mümkün değildir.[10]

İdam edilenlerden Salih Paşa, Sultan Abdülmecid'in torunu Münire Sultan'la evli olduğu için "damat" unvanına sahiptir. Damat Salih Paşa gibi hanedana damat olmuş bir insanı, şüpheli delillerle idam ettirdiler. İttihatçılar, Yılmaz Öztuna'nın deyişiyle "bir damat astırarak hanedana gözdağı vermek istediler." Artık İttihatçıları frenleyecek hiçbir güç yoktu. İttihatçı diktatörlüğü kurulmuştu. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesiyle İttihatçılar bekledikleri fırsatı yakalamışlar, "siyasi suçlar için darağaçlarının hiçbir zaman eksik olmadığı bir diktatörlük" kurmuşlardı. Muhalefet tamamen ezildiği gibi, İttihatçıları frenleyebilecek olan Mahmut Şevket Paşa'nın ölümüyle artık ülkede İttihatçılar tek güç haline gelmişti. Suikastın feci siyasi sonuçları hakkında tarihçi Öztuna'nın şöyle bir düşüncesi vardır:

> Bu suikastla ülkede siyaset hayatının kapanması Türkiye için talihsiz oldu. Mahmut Şevket Paşa iktidarda kalabilseydi devlet hiyerarşisi bir kat daha bozulmazdı. İttihatçı-muhalefet ilişkisi o derece birbirinden kopmazdı. En mühimi imparatorluk çılgınca Birinci Dünya Savaşı'na atılmaz ve düşman sürülerinin Ankara önlerine kadar gelmesi ihtimali ortadan kalkardı...[11]

Yeni ve geçici Sadrazam Sait Halim Paşa'dır. Talat Paşa dahiliye nazırı, yani içişleri bakanıdır ve hükümetteki asıl "güçlü adam" odur. Dışişlerini Sait Halim Paşa kendi üzerine almıştır. Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'dır. Ermeni Oskan Efendi, Posta Telgraf nazırıdır.

İkinci Balkan Savaşı

Londra Antlaşması'ndan 30 gün, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden 18 gün sonra Balkanlar'dan yine top sesleri gelmeye başladı: Makedonya'yı paylaşamayan Balkan devletleri arasında harp çıkmış, Bulgaristan, 29 Haziran 1913'te Yunanistan'la Sırbistan'a savaş ilan etmişti. Çatalca önlerindeki Bulgar ordusu hızla Makedonya'ya sevk ediliyordu.

Makedonya'yı almak için Sırp, Yunan ve Bulgar milliyetçiliklerinin kanlı çatışmaları daha 1890'lı yıllarda başlamıştı. Atina ve Sofya'da eğitilen silahlı komitacılar ve "siyasi ajan" olarak işlev gören öğretmenler dalgalar halinde Makedonya'ya gönderilmişti. Bunlar bir yandan Osmanlı yönetimini çökertmek ve Türkleri kaçırmak için terör eylemleri yaparken, birbirlerine karşı belki daha vahşi saldırılar düzenliyorlardı. Tarihçi Richard Clogg, Balkan Savaşı'ndan önceki on yıl içinde Makedonya'daki Bulgar ve Yunan komitaları arasındaki çatışmaların, Osmanlı ile olandan daha şiddetli geçtiğini belirtir.

Balkan milliyetçiliği üzerine geniş bir araştırması bulunan Anastasia Karakasidou, Osmanlı yönetiminin Makedonya'da zaafa uğramasına paralel olarak komitacı terörünün arttığını belirtir. Hem Müslümanlara hem Rum ve Bulgarların birbirlerine karşı komitaların yaptığı terör eylemlerinden, daha Balkan Savaşı'ndan önce Makedonya'nın "insan cesetleriyle dolu bir savaş alanı haline geldiğini" yazar.

Böylece Osmanlı yönetimi zaafa uğratılarak Müslümanlar Makedonya'yı terke zorlanırken, Rum ve Bulgar toplumları arasına da derin bir nefret girmişti. Tarihçi Anastasia Karakasidou şöyle anlatır:

> Makedonya üzerindeki Osmanlı merkezi yönetiminin azalması, üstelik ticaret, idare, vergi, eğitim ve din işleri konusunda milliyetçi çekişmelerin artması sert kapışmalara yol açacak olan bir ivme oluşturdu...
>
> Makedonya'daki terörün asıl kurbanları daha çok Makedonya'nın kırsal kesimindeki "kanla sulanmış dağların ve ovaların" yerleşik halkı olan köylüler, papazlar, öğretmenler ve küçük tüccarlar oldu.

Bulgar ve Yunan komitalarının bu "kanlı Makedonya mücadelesi"[12] 1913'te savaşın eşiğine gelmişti. Dört Balkan devleti 1912'de Osmanlı'ya karşı ittifak yaparken de birbirlerine karşı gizli emeller

besliyorlardı. Fakat öncelikle Osmanlı'yı Balkanlar'dan atma konusunda birleşmişlerdi. Osmanlı Balkanlar'dan atıldıktan sonra birbirlerine düşeceklerdi.

Şükrü Hanioğlu: Balkan devletleri, bir kere tekrar edeyim, savaş öncesinde birbirleriyle kanlı bıçaklı olan devletlerdi. İttifakın arka planında tamamen Osmanlı'yı bitirelim, ondan sonra biz kendi kozlarımızı paylaşırız fikri vardı. Hepsinin düşündüğü, hele şu Osmanlı gitsin bölgeden de arkasından ne olacağı belli olmaz, biz gene kendi politikalarımızı devam ettiririz şeklindeydi...

Toprak kavgası

Balkan milliyetçiliğinin bir özelliği "etnik" nitelikte olması ise, öbür özelliği "irredantist" yani geçmişte fi tarihinde "kaybetmiş" saydığı toprakları geri alma davası güden saldırgan bir milliyetçilik olmasıdır.

Balkan devletleri, özellikle Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan arasındaki kavganın konusu, Osmanlı'nın elinden çıkan Makedonya'yı nasıl paylaşacaklarıdır. Başlangıçta Osmanlı'ya karşı ittifak yaparken, aralarında olacak toprak paylaşımının ayrıntılarını konuşmamışlardı; konuşsalardı ihtilaf çıkar, ittifak yapamazlardı. Bulgarlarla Sırpların Rus çarının hakemliğini kabul etmeleri, sorunu çözmeye yetmeyecekti. Zaten asıl çatışma Bulgaristan'la Yunanistan arasında olacaktı. Bulgarlar, Yunanistan'a Girit adası ile bazı Ege adalarını ve Makedonya'dan küçük bir parça toprak vermekle işi halledeceklerini düşünüyor, Makedonya'daki aslan payını kendilerinin alacağına inanıyorlardı. Yunanlar ise Girit ve diğer adaların zaten kendilerinin sayılacağını, asıl Makedonya'dan önemli bir pay koparacaklarını düşünüyorlardı. Her birinin milliyetçilik hedefleri uzlaşmaz surette çelişiyordu. Şimdi bunun için savaşacaklardı.

Richard Hall: Mart 1912'de Bulgarlarla Sırplar antlaşma yaptığında, Makedonya'nın parçalanma süreci de başlamış oldu. Savaştan önce bu antlaşmaya göre, Bulgaristan Güney Makedonya'yı alacaktı. Kuzey Makedonya tartışmalı bölge olarak Rusya'nın hakemliğine bırakılmıştı. Bulgaristan Mayıs 1912'de Yunanistan'la antlaşma imzaladığında, bu hiçbir toprak paylaşımını içermiyordu. Bulgaristan kendi ordusunun Yunan ordusundan çok daha iyi olduğunu, istediği her şeyi alabileceğini düşünüyordu. Ancak savaştaki gelişmeler böyle olmadı. Bulgar ordusu Selanik'e Yunan ordusundan bir gün sonra varabildi. Yunanlar daha öndeydi ve Makedonya'daki topraklarını genişletiyorlardı. Sırplar ise Kuzey Arnavutluk'u

almanın peşindeydiler... Bu da Makedonya'daki Bulgar topraklarında gözü olan Sırbistan ve Yunanları, neticeten bu üç Balkan devleti ile karşı karşıya getirdi.

Bulgar ordusu Edirne ve Çatalca'da savaşırken, Yunanlar ve Sırplar Osmanlı İmparatorluğu'nu mağlup ederek işgal ettikleri Doğu Makedonya'daki Bulgar azınlığa karşı etnik temizliğe başlamışlardı. Aynı zamanda Bulgaristan'ı Makedonya'dan tamamen çıkarmak için askeri hazırlık yapıyorlardı. Atina ve Belgrad'a göre Bulgaristan Edirne ile Trakya'yı almıştı, bu yeterdi. Makedonya'yı kendileri paylaşmalıydı...

Sofya'ya göre ise, Balkan Savaşı'nın asıl yükünü Bulgaristan çekmişti, Makedonya'nın büyük kısmını Bulgaristan almalıydı.

Şükrü Hanioğlu: Bulgarlar Çatalca'da durdurulunca sonunda savaşın büyük yükünü çekmelerine karşın savaş sonrasında çok az bir mükâfat aldıklarını düşündüler ki burada bir haklılık payı da var. İkinci olarak tabii Bulgarlar Ayastefanos'ta kurulan büyük Bulgaristan'a nazaran şimdi ellerine geçeni az buluyor; yani işte Sırbistan kendisi kadar neredeyse toprak kazanıyor, Yunanistan aynı şekilde... Bunlar kendi nüfusları kadar nüfus ilave ediyorlar. Bulgaristan'ın kazancı son derece ufaktı bunlara nazaran, Bulgarlar haklı olarak kendileri için özellikle Makedonya'da yeni sınır belirlemek istediler...

Bu da kabul edilmeyince, istediklerini zorla alabileceklerini düşündüler. Bulgarlar en iyi Osmanlı ordularını mağlup ettikleri için ve gerçekten kara orduları da çok güçlü olduğu için, hem Sırbistan'a hem Yunanistan'a saldırarak böyle bir savaşı kazanacaklarını tahmin ediyorlardı...

Bulgaristan Birinci Balkan Savaşı denilen 1912 harbinde, Edirne'yi ve Çatalca'ya kadar bütün Trakya'yı işgal ettiği gibi, bütün Batı Trakya'yı ve Selanik hududuna kadar Batı Makedonya'yı işgal etmişti. Londra Antlaşması'yla Osmanlı-Bulgar sınırı olarak Midye-Enez hattı kabul edilmiş, Balkan devletleri arasındaki sınırlar belirlenmemişti; savaş sırasında hangi Balkan ordusu nereyi işgal ettiyse ordular oralarda bekliyorlardı.

Şimdi savaş bitmişti, Balkan devletleri arasındaki sınırlar nereden geçecek, kim nereyi alacaktı?

Edirne'yi de ele geçirmesiyle Bulgar milliyetçiliği Trakya'da tatmin olmuştu fakat Selanik dahil Makedonya'nın tamamını Yunanistan'dan

ve Sırbistan'dan almak istiyordu. Bulgar milliyetçilerinin çizdiği posterlerde, Makedonya zincire bağlanmış bir kadın olarak gösteriliyordu. Kurtarıcısı tabii Bulgar Çarı Ferdinand'dı. Bulgar yönetiminin o zaman açıkça dile getirdi resmi görüşü şudur:

> "Balkanlarda bir tek devlet için yer vardır, o Bulgaristan'dır!"[13]

Yunanistan ise Güney Makedonya'yı ele geçirmesini Megali İdea posterleriyle kutluyordu. Yunanistan, o sırada Bulgar işgali altında bunan Batı Trakya'yı da almak için hazırlık yapıyordu.

Çatışan milliyetçilikler

Balkan milliyetçiliklerinin tipik özelliği olan etnik kimlik ve irredantizm, yani toprak kazanma hırsı, Osmanlı'nın Balkanlar'dan atılmasıyla doymamıştı.

Amerika'daki Carnegie Vakfı, 1913 yılında savaş mezalimini araştırmak için Balkanlar'a uluslararası bir komisyon gönderdi.[14] Carnegie Komisyonu'nun savaş sırasındaki verilere göre hazırladığı haritaya bakıldığında, Balkan uluslarının ele geçirmek istedikleri, yayılmacı (irredantist) milliyetçilik davası güttükleri anlaşılır. Buna göre, Yunanistan'ın almak istediği yerler Kıbrıs, tüm Ege adaları, Güney Makedonya ve Batı Trakya'dır. Sırbistan Bosna Hersek'le birlikte Kuzey Makedonya'yı almak peşindedir. Bulgaristan ise, bu ikisinin elinde bulundurduğu toprakları alarak tüm Makedonya'ya ve ilaveten Trakya'ya hâkim olmak istiyor.[15]

Böylesine çatışan milliyetçi politikaları, savaşın başında kararlaştırılmış olan Rusya'nın hakemliği de çözemedi tabii.

1 Haziran 1913'te Yunanistan ve Sırbistan, Bulgaristan'a karşı antlaşma imzaladılar. Makedonya'yı büyük ölçüde kaybetmekte olduğunu gören Bulgaristan, Londra Antlaşması'yla barış sağlanan Edirne ve Çatalca hattındaki ordularının büyük kısmını Makedonya cephesine sevk etti. Bulgar ordusunun Makedonya'da Vardar Nehri

çevresinde mevzilenmiş Yunan ve Sırp kuvvetlerine 29 Haziran gecesi taarruz etmesiyle İkinci Balkan Savaşı başladı.

Bulgaristan taarruzda başarısız oldu. Bilhassa 4 Temmuz'da Bulgar ordusu Selanik'in kuzeyindeki Kılkız'da Yunanlar karşısında ağır bir mağlubiyete uğradı.

Sırp ordusuyla Bregalnitza Nehri boyunca giriştiği savaşta Bulgar ordusu başarısız oldu. 1 Temmuz'da Sırp ordusu Bulgarlara karşı genel bir taarruz başlattı.

Makedonya için Yunan ve Bulgar milliyetçiliklerinin savaşı: Bulgar Çarı Ferdinand zincire bağlı Makedonya'yı kurtarıyor. Bulgaristan bu amaçla savaş ilan ederek İkinci Balkan Savaşı'nı başlatacak ve elindeki Makedonya topraklarını da kaybedecektir. Alttaki posterde Yunanlar Makedonya'nın zümrüdü olan Selanik eyaletini ve adaları ele geçirmeyi kutluyorlar. İkinci Balkan Savaşı'nda Yunanistan'ın Makedonya'dan aldığı topraklar biraz daha genişleyecektir.

Yunan ve Sırp ordularıyla savaşan Bulgaristan'a 5 Temmuz'da bir büyük darbe daha indi: Romanya, Bulgaristan'ın elinde bulunan Dobruca'yı almak için savaş ilan etti ve Rumen orduları Bulgar topraklarına girdi.

Dünkü Osmanlı gibi şimdi de Bulgaristan birkaç cephede birden savaşmak zorunda kalmıştı. Tüm cephelerde mağlup oldu.

Etnik temizlik

Balkan Savaşları'nın bir özelliği etnik temizliktir, şimdi de Balkan devletleri birbirlerine karşı aynı şeyi yapıyorlardı.

> **Richard Hall:** Vahşet ve şiddet bölgedeki bütün insanlara karşı yapıldı. Bulgarlara, Sırplara, Yunanlara ve tabii Müslümanlara. Hepsi birbirlerine karşı korkunç hareketlerde bulundular. Bunun tek bir cevabı yok. Düşündüğümde tek bir neden söyleyemiyorum. Bir kere savaş ortamında kontrol yoktu. Milliyetçilik aşırılıkları doğurdu ve aşırıları ortaya çıkardı. Özellikle ilk Balkan Savaşı'nda Balkan orduları Osmanlı topraklarında ilerledikçe zalimane davrandılar. Sırplar Kosova'da ve Kuzey Arnavutluk'ta, Bulgarlar Trakya'da ve Yunanlar Güneybatı Makedonya'da ilerledikçe bu açıkça görüldü. İkinci Balkan Savaşı'nda mezalim daha azdır. Bunun tabii asıl sebebi, bu savaşın daha kısa sürmesiydi. İkinci Balkan Savaşı'ndan sonra Bulgarlar Trakya'da hatırı sayılır bir toprak büyüklüğüne sahip oldular. Tabii büyük de bir Müslüman nüfus vardı bu topraklarda. Bulgarlar bu defa istediklerini aldıkları için daha sakin davrandılar...

Makedonya için yapılan Yunan-Bulgar savaşına etnik temizlik eşlik etti. Bulgar ve Yunan milliyetçiliklerin birbirlerine düşmanlığı hiç de Müslüman Osmanlı'ya düşmanlıklarından az değildi. Osmanlı'nın sapasağlam bıraktığı Makedonya'da Yunanlar Bulgarlardan aldıkları yerlerde yıkım, katliam ve tehcir yaptılar. Bulgarlar aynı şeyi Yunanlara yaptılar.

Amerikan Carnegie Komisyonu'nun 1914 başında yayımlanan dört yüz sayfalık raporunda Türklere yapılan tehcir ve katliam anlatıldığı gibi, işgal ettikleri yerlerde Sırp ve Yunanların Bulgarlara, Bulgarların da Sırp ve Yunanlara yaptıkları tehcir ve katliam da anlatılır. Mezalimin, öldürülmüş, işkence görmüş insan fotoğraflarıyla, yakılıp yıkılan köy ve şehir fotoğraflarıyla belgelendirildiği raporda, tekil olaylar da anlatılır. Bu rapora Bulgarlar ve Yunanlar kendi milliyetçi iddiaları doğrultusunda karşı yayınlar yaptılar, bütün mezalimi "öteki"nin yaptığını iddia ettiler ama gerçek değişmedi tabii.

Raporda Yunanlar ve Bulgarlar tarafından ele geçirilen Selanik çevresinde, Kavala ve Drama gibi Makedonya topraklarında

“200.000’den fazla Türk’ün yerlerinden, yurtlarından sürülüp çıkarıldığı” belirtilerek 1912 ve 1913 Balkan Savaşları’nda bundan daha ciddi bir mezalim olmadığı anlatılır. Hepsinin durumunun zavallı ve çocukların da kış yaklaşırken neredeyse çıplak oldukları, nereye sığınacaklarını bilmeden çaresiz kaldıkları anlatılır.[16]

Sırp, Yunan ve Karadağlı Bulgar kralını soyuyor.
1912’de Osmanlı’dan aldığı toprakların bir bölümünü,
1913’te Sırbistan, Yunanistan ve
Karadağ’a kaptırmasını anlatan karikatür.

1913 savaşında Yunanların ele geçirdiği Makedonya topraklarından 130.000 Makedonyalı sivil Bulgar’ın Bulgaristan’a sığınmak üzere kaçtığını, bunların çok acı çektiğini anlatan raporda okullara da değiniliyor. Yunan, Bulgar ve Sırp ordularının işgal ettikleri Osmanlı Makedonyası’nda kendi dilleri dışındaki bütün okulları kapattıklarını ve dilleri yasakladıklarını anlatan rapordaki şu paragraf son derece ilgi çekicidir:

> Türk yönetimi altında ileri derecede eğitim ve din özgürlüğü bulunduğu hatırlandığında, geniş kitlelerin bugün tekrar Türk yönetimi arzuluyor olması tuhaf mıdır? En azından bazı bakımlardan Makedonya’nın kurtuluşu için yapılan bu savaş bu ülkenin insanlarına bir dizi yeni sıkıntı ve ıstırap getirdi.[17]

Müslümanlara zorla Hıristiyanlaştırma ve vaftiz töreni yapıldığını gösteren bu fotoğraf Carnegie Raporu'nda yer alıyor.

Bulgarlar Yunanlara bırakmak üzere çekildikleri Demirhisar, Serez ve Kavala'da büyük tahribat yaptılar, Rum köylerini yaktılar. Yunan ordusu ise Bulgarlardan aldığı yerlerde Bulgar ahaliye karşı aynı şekilde etnik temizlik, katliam ve tehcir yaptı. Bulgarcayı yasaklayıp Helenleşmeyi zorunlu hale getirdi.[18]

Bunların hapsi Carnegie raporunda fotoğraf ve tanık ifadeleriyle yer aldı.

Carnegie raporuna göre, Balkan Savaşları sırasında Yunanlar, Bulgarlara bakışlarını Yunanca bir slogan olan "Onlar insan değil!" (Dihen einai antropoi!) sözüyle ifade ediyorlardı. Bu slogan Sırpların Arnavutlara, Bulgarların Türklere bakışını da ifade ediyordu. Carnegie raporunda Karadağlıların savaş hatırası olarak Türk askerlerinin burunlarını, dudaklarını kestiklerini tespit etmişti. Savaşan bütün taraflar esir aldıkları on binlerce askeri kasten ölüme terk etmişlerdi.[19]

Etnik temizlik ve homojenleştirmenin bir yolu da zorla din değiştirtmektir. Ortodoksların Bulgar Eksarhlığı'na yani kilisesine veya Rum Patrikhanesi'ne zorla bağlanmak, Bulgarlığın veya Yunanlığın tercihi anlamına geliyor, bunun için zorlama ve şiddet uygulanıyordu. Müslüman Türkler, Arnavutlar ve Pomaklar, hatta en çok Pomak Müslümanlar zorla vaftiz edilerek Yunan veya Bulgar kilisesine bağlanmaları için ağır baskılara maruz kaldılar.[20]

Balkan coğrafyasında hemen her savaş etnik ayrışma, kimlik değiştirmeye zorlama ve nüfus mübadelesi getirdi. Bunu göreceğiz, şimdi Edirne'ye dönelim.

Edirne'nin kurtuluşu

Osmanlı açısından Edirne ve Kırklareli dahil Trakya'yı kurtarmak için bir fırsat doğmuştu elbette. Ahmet İzzet Paşa kumandasında 200.000 kişilik Osmanlı ordusu 19 Temmuz'da Midye-Enez hattını geçerek Kırklareli ve Edirne'ye yürüdü. Edirne'de Tümgen. Vulko Velçev kumandasında 4.000 kişilik Bulgar kuvveti vardı, direnmeden mevzileri ve şehri boşalttılar. Türk ordusu 21 Temmuz 1913 Pazartesi günü halkın sevinç gözyaşları ve coşkulu gösterileri arasında Edirne'ye girdi. Üç ay 26 gün sonra Edirne'de tekrar Türk bayrağı dalgalanmaya başladı.

Edirne'nin kurtuluşu üzerinde biraz duralım.

Evet, Trakya'da önemli bir Bulgar kuvveti kalmamıştı. Fakat 30 Mayıs'ta Büyük Devletler'in inisiyatifiyle imzalanan Londra Antlaşması'nın daha mürekkebi kurumadan bu antlaşmayı ihlal etmek riskli bir karardı. Batılı devletler de Rusya da Türkiye'nin Edirne'yi almasına karşıdır.

Birinci Balkan Harbi sırasında 3. Kolordu Kumandanı olan Mahmut Muhtar Paşa şimdi Berlin'de Osmanlı büyükelçisidir. 13 Haziran'da Sadrazam Sait Halim Paşa'ya gönderdiği telgraf çok önemlidir. Mahmut Muhtar Paşa'nın telgrafında söylediği şudur:

> Bulgarlar mağlup oluyor. Yunanlar Dedeağaç'ı aldılar, Edirne'ye yürüyebilirler. Bizim daha önce davranıp Edirne'ye yürümemiz iyi olur!

Babıâli, Osmanlı ordusunun Çatalca'dan Midye-Enez hattına yürüyeceğini, sınırın Meriç Nehri olması gerektiğini bildirdiğinde, Romanya ve İtalya dışında Batı başkentlerinden ve Rusya'dan sert diplomatik tepkiler geldi.

Ordu Edirne'ye yürürse, Bulgar ordusu dönüp bize saldırır mıydı? Rusya müdahale eder miydi? Büyük Devletler ne yapardı? İstanbul'da

hükümet bu endişeler içindedir.

Edirne’nin kurtuluşu: Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra Mondros Mütarekesi döneminde Edirne’yi
Yunanistan işgal etti. Fotoğrafta Milli Mücadele Zaferi’nden sonra 25 Kasım 1922’de Türk ordusunun Edirne’ye girişi görülüyor.

Bu kaygılar yaşanırken İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, bu defa Osmanlı’nın o sıradaki Londra Büyükelçisi Hakkı Paşa’ya aynen şunu söyledi:

> Böyle bir çılgınlık yaparsanız İstanbul’u kaybedersiniz![21]

Herkesin yüreğini ağzına getiren de bu korkuydu zaten! Ya İstanbul’u da kaybedersek!

Dahası, İngiltere Başbakanı Asquith, Türkiye Edirne’yi kurtarmak isterse o zaman “Asya Türkiyesi’nin bütünlüğünün” tehlikeye gireceğini söyleyerek Ermeni sorunu imasında bulundu! Rusya ise Boğazlar’a donanma göndermekle tehdit etti.[22]

28 Aralık 1912’deki Londra görüşmelerinde de İngiltere Dışişleri Müsteşarı Nicolson’un o zamanki büyükelçimiz Tevfik Paşa’ya benzer şeyler söylediğini görmüştük.

Bütün bu sebeplerle, kabinede çoğunluk çekingendir. Ordu tereddütlüdür. İki kişi, bütün tehlikeleri göze alarak Edirne’yi kurtarmak için hemen askeri harekâtın başlamasını savunuyor: Hükümette Dahiliye Vekili Talat Paşa, orduda Yarbay Enver Bey...

Talat Paşa kabine arkadaşlarını ikna etti. Celal Bayar’a göre, İttihat ve Terakki’nin parti olarak tavır koymasının bu iknada önemli rolü oldu

tabii.[23]

Edirne’nin kurtuluşunu kutlamak için Posta Telgraf Nazırı (Bakan) Oskan Mardikyan Efendi’nin çıkarttırdığı Edirne pulu.

Orduya gelince... Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa’nın iki sorusu vardır:

> Harekâta geçersek çıkacak siyasi sorunlar memleketi tehlikeye atar mı?.. Ordunun iaşesini sağlayacak para bütçede var mı?![24]

Bütçedeki para 100.000 liracıktır! Bu parayla hiçbir şey yapılamaz!

Durumu öğrenen Talat Paşa, yanına o zamanki Şûra-yı Devlet (Danıştay) Başkanı Halil Menteşe’yi de alarak Reji İdaresi Müdürü Mösyö Weyl’le görüştü. Nedir bu Reji İdaresi? Osmanlı Devleti’nin dış borçlarına karşılık olarak bazı vergileri toplama imtiyazı yabancılara verilmiş, bunun yönetimi için de 1881 yılında Düyun-ı Umumiye (Kamu Borçları) adıyla yabancıların yönetiminde bir müessese kurulmuştu. Tuz ve tütün vergilerini toplayan bölümüne Reji İdaresi deniliyordu.[25]

Uzun tartışmalardan sonra Talat ve Halil Beyler, Reji İdaresi Müdürü Weyl’e 150 bin lira rüşvet vermeyi taahhüt ettiler, o da reji imtiyazının 15 sene daha uzatılması karşılığında, Reji İdaresi’nin Osmanlı Devleti’ne 1.600.000 lira kredi vermesini kabul etti. İşlemler hemen yapıldı.[26]

Bakanlar Kurulu toplanıp harekât kararı aldı.

3 Ocak 1913'te Trablusgarp'tan dönen, 23 Ocak'ta Babıâli Baskını'nı yapan Enver Bey, Çatalca Cephe Kumandanı Hurşit Paşa'yı harekâta ikna etmiş, askeri hazırlıklar başlamıştı.[27] Kabine harekât kararı vermeseydi, Enver, Hurşit Paşa'nın kolordusunu alıp Edirne'ye yürüyecekti.[28]

21 Temmuz'da Edirne'ye giren Türk kolordusunda Yarbay Enver Bey kurmay başkanıydı.

İttihatçıları "çete" diye niteleyerek şiddetle eleştiren Ziya Nur Aksun gibi tarihçiler de Edirne'nin kurtarılması için "o günkü şartlara göre Büyük Devletler'in tehditleri karşısında İttihatçıların yine de cesur bir hareket yaptıklarını" belirtirler.[29]

İttihatçıların bilinen atılganlığı olmasaydı Kırklareli ve Edirne kurtarılabilir miydi?

> **Richard Hall:** Zannetmiyorum... Temmuz 1913'te Genç Türkler, yani Enver Paşa cesur davrandı. Çünkü o sırada Rusya'nın duruma müdahale etmesi gibi büyük bir korku vardı. Rusya, Bulgaristan'ı korumak için olaya müdahil olabilirdi. Aslında Bulgaristan'ın beklentisi de buydu. Ama Rusya bir şey yapmadı.

Çünkü Rusya Bulgaristan'ı desteklemişti ama Balkanlar'da çok da güçlü olmasını kendi hesabına uygun bulmuyordu. Balkanlar'da daima Rusya'nın desteğine ihtiyaç duyan zayıf bir denge olmalıydı.

Kırklareli, Edirne ve bütün Trakya bölgesi kurtarılmış, fakat Bulgar işgalinden geriye harap ve ıssız bir Trakya kalmıştı. Bulgarlar Trakya'yı geçici olarak işgal etmemişti. Büyük Bulgaristan sınırları içinde gördükleri için bu toprakları Bulgarlaştırmak amacıyla etnik temizlik ve tahribat yapmışlardı. Ünlü gazeteci yazar Pierre Loti, *Daily Telegraph* gazetesine gönderdiği haberde, gezip gördüğü bu Trakya'yı şöyle anlatmıştı:

> Hıristiyan kurtarıcılar birkaç ay içinde bu kadar tahribatı yapmak için kim bilir nasıl bir vahşi hırsla çalışmışlardır. Bulgarların istilasından evvel kalabalık ve müreffeh bir hayata sahip olan Trakya'da bugün hiçbir şey yok. Beni Edirne'ye götüren otomobilde hiçbir insan yüzü görmeden kilometrelerce yol aldık. Yalnız orada burada iskeletler, taş yığınları göze

çarpıyor. Bu viranelere yaklaştıkça enkaz arasından ürkek yüzlü bir zavallı meydana çıkıyor. Mesela Havsa'da cami ve minaresi yıkılmış, mezarlar dahi açılarak kirletilmiş, köyün binden fazla ahalisinden yalnız kırkı kurtulmuştu.[30]

Barış ve nüfus mübadelesi

Bulgaristan Makedonya'da Sırp ve Yunan ordularına yenilmiş, Dobruca'yı da Romanya Bulgaristan'dan almıştı. Bu durumda, 10 Ağustos 1913'te Bükreş Antlaşması yapıldı. Bulgaristan, Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'ndan aldığı Güney Makedonya'daki Serez, Demirhisar ve Kavala'yı Yunanistan'a vermek zorunda kaldı. Ege'de çok önemli bir liman olan Kavala'yı kaybeden Bulgarların Ege'ye tek açılışı, Dedeağaç'tı artık. Fakat Dedeağaç doğal yapısı bakımından büyük liman olmaya müsait değildi.

Bulgaristan, Üsküp'ün batısında kalan Doğu Makedonya'da Radoviş, İştip ve Koçana'yı Sırbistan'a, kuzeyde Dobruca'yı Romanya'ya bıraktı. Büyük Bulgaristan'ı kurayım derken hayli zararlı çıkmıştı. Londra Antlaşması'yla Osmanlı'dan aldıklarını şimdi Yunanistan ve Sırbistan'a vermişti! Bu, Bulgaristan'a ağır gelecek, buraları geri almak hırsı onu Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında savaşa girmeye sürükleyecektir, fakat yine mağlup olacak ve bir miktar toprak kaybedecektir.

Osmanlı-Bulgar ilişkilerine gelince... 29 Eylül 1913 Pazartesi günü İstanbul'da Talat Paşa başkanlığındaki Türk heyeti ile General Savof başkanlığındaki Bulgar heyeti barış antlaşması imzaladılar. Antlaşma 20 maddedir. Buna göre, Dimetoka kazası dahil, Meriç Nehri'ne kadar Trakya'nın, Edirne ve Kırklareli'nin Türkiye'ye ait olduğu kabul edildi. İmzalanan Müftülük antlaşmasıyla Bulgaristan'da kalan Müslümanların temel hakları güvenceye alındı.[31]

Edirne kurtarıldığında, Teşkilat-ı Mahsusa liderlerinden Eşref Bey ile özel askeri eğitimli 116 arkadaşı, Türklerin büyük çoğunluğa sahip olduğu Batı Trakya'ya geçerek geçici bir Türk hükümeti kurmuşlardı. Ama İstanbul Antlaşması'yla burasının Bulgaristan'a ait olduğu kabul edildi. Bir ay sonra 25 Ekim'de Batı Trakya Türk Cumhuriyeti kendi

varlığına son verdi, Batı Trakya'nın Bulgaristan'a ait olduğu hukuken de kesinleşti.[32] Birinci Dünya Savaşı'nda Batı Trakya'yı Yunanistan ele geçirecektir.

Burada çok önemli bir konu var: Etnik milliyetçilikler çağının belirleyici bir politikası olan nüfus mübadelesi... Bu yolla nüfusun homojenleştirilmesi... Osmanlı ile Bulgaristan arasında yapılan 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Antlaşması'yla birlikte taraflar bir de Mübadele Ek Protokolü imzaladılar. Bu, bölge tarihinde bir ilktir. Protokole göre, Türkiye ile Bulgaristan arasında yeni çizilen sınır boyunca, 15 kilometre genişliğindeki bir şeridin bu tarafında bulunan Bulgar köyleri boşaltılacak, ahalisi Bulgaristan'a göçecek, öbür tarafta bulunan Müslüman köyleri boşaltılacak, ahalisi Türkiye'ye göçecekti. Boşaltılan köylere, öbür taraftan gelen göçmenler yerleştirilecekti. Bunun için bir Karma Komisyon kuruldu. Bulgarlar, Türk köylerini boşaltıp Türkiye'ye göndermede 15 kilometre sınırına uymadılar, bunu 35 kilometreye çıkardılar. Türk tarafı da kendi topraklarında 35 kilometre uygulaması yaptı.[33]

Ekim 1914'e kadar Bulgaristan'dan 48.570 Müslüman Türkiye'ye göç ettirildi. Türkiye'den de 46.764 Bulgar Bulgaristan'a göç ettirildi. İki tarafta da gelen göçmenler, gönderilenlerin boşalttıkları köylere yerleştirildi.

Homojen millet politikası

Bu çok önemlidir! Neden?.. Çünkü nüfusun homojenliğine, bir savaş sırasında devletine sadık kalacak, öbür tarafa çalışmayacak bir nüfusa ihtiyaç duyulan zamanlardı. Bir savaş yeni bitmişti, bir yıl sonra Cihan Harbi başlayacaktı. Güvenlik ve güvenliğin homojen nüfusa dayanması hem devletlerin hem toplumların ihtiyaç duyduğu bir anlayıştı.

Bu bir reel politikti. Bunu Lozan'dan önce ve Lozan'da Türk-Yunan nüfus mübadelesi izleyecekti.

Balkan ulus-devletlerindeki bu Osmanlı ve Müslüman düşmanlığı, asırlarca Osmanlı yönetimi altında yaşamış olmalarıyla izah edilebilir mi? Bunun elbette rolü var ama buna indirgenemez. Tarihçi Richard Hall'ın belirttiği gibi, asıl sebep bir Balkan hastalığı olan etnik

milliyetçiliktir, Richard Hall buna “dışlayıcı milliyetçilik” (exclusivist national ideology[34]) diyor.[35]

Sacit Kutlu da Balkan milliyetçiliklerini tanımlarken “dışlayıcı milliyetçilik ideolojisi” diyor.[36]

Nitekim Balkan devletleri birbirlerine karşı da tehcir ve mübadele yoluyla nüfusu homojenleştirme politikası uyguladılar. İkinci Balkan Savaşı’nı izleyen aylarda Yunanistan işgal ettiği Doğu Madekonya’dan 15 bin Makedonyalı Bulgar’ı Bulgaristan’a tehcir etti. 27 Kasım 1919’da Yunanistan ve Bulgaristan bir mübadele antlaşması imzaladılar, Bulgaristan’daki 25 bin Rum Yunanistan’a gönderildi. Yunanistan Makedonyası’ndaki 52 bin Bulgar da Bulgaristan’a gönderildi.[37]

Rakamlar biraz küçük mü gözüküyor? Unutmayalım ki, 1912 yılında Bulgaristan 4.3 milyon, Yunanistan 3.6 milyon nüfuslu ülkelerdi.[38] Ayrıca baştan itibaren Sırpların ve Yunanların askeri genişlemeyle hâkimiyet kurdukları topraklardan Bulgaristan’a sürülen veya sığınan etnik Bulgarların sayısı 500.000’dir![39]

Bulgaristan Türkleri bundan sonra komünist Jivkov dönemine kadar bir önemli sıkıntı yaşamadılar. Birinci Cihan Harbi’nde Bulgarlarla silah arkadaşı olmuştuk, Balkanlar’daki denge de aradaki husumetin ortadan kalkmasını gerektiriyordu.

> **Richard Hall:** Bir tarafta Sırplar ve Yunanlar, öteki tarafta da Osmanlılar vardı. Dolayısıyla toprak bütünlüklerini koruyabilmek için bu Müslüman nüfusun desteğini almaları gerekiyordu. Bu nüfus da orada yaşayan Türkler ve Pomak denilen Müslüman Slavlardı. Böylece Bulgarlar onlara ayrıcalıklar tanıdı, kimliklerini unutmamaları için, kültürlerine sahip çıkmaları için eğitim almalarına izin verildi.

Birinci Cihan Harbi’nde Bulgarlarla silah arkadaşı olmamız da eski husumetleri unutturmuştu. Bugün Bulgar milliyetçisi ufak bir faşizan grubun tehditleri dışında Bulgaristan Türkleri rahattır, Bulgaristan’ın sadık vatandaşları olarak Türkiye-Bulgaristan dostluğuna katkıda bulunmaktadırlar.

Balkan Savaşı’na dönersek, Bulgaristan’la savaş böyle sona ermişti. Yunanistan’la da 14 Kasım 1913 Cuma günü, Atina’da barış antlaşması imzalandı. 16 maddelik bir antlaşmadır. Savaş sonucu oluşan sınırları

onaylanmış, Yunanistan'da kalan Türklerin müftü seçme, vakıf ve eşit vatandaşlık hakları kabul edilmiştir. Ege adalarının geleceğine Büyük Devletler'in karar vereceğini de teyit etmiştir. Üç ay sonra 14 Şubat 1914'te Büyük Devletler,[40] Çanakkale Boğazı'nın ağzındaki İmroz ve Bozcaada ile Anadolu sahillerine bitişik Meis adasını Türkiye'de bırakıp kalan bütün Ege adalarını Yunanistan'a verdiler. Topraklarını Balkan Savaşı'nda neredeyse ikiye katlayan Yunanistan Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Batı Trakya'yı Bulgaristan'dan alacak, Bulgaristan'ın Ege ile irtibatı kesilecektir. İkinci Dünya Savaşı sonunda da İtalya'nın elindeki On İki Adalar'ı alarak bugünkü sınırlarına ulaşacaktır.

Balkan Savaşları'nda toprak ve nüfusunu yaklaşık ikiye katlayan Yunanistan hastalık derecesinde bir özgüvene kapıldı. Megali İdea'yı tamamlamak için 14 Mayıs 1919'da İngiltere'nin de desteğiyle, İzmir'e asker çıkaracak, İstanbul ve Batı Anadolu hayallerine kapılacaktır. Ağır bir bozgunla Balkan Savaşı sınırlarına dönecektir.

Balkan Savaşı'nın taraflarından Sırbistan'a gelince, artık sınır ilişkimiz kalmadığı için Sırbistan'la da 14 Mart 1914'te usulen bir barış antlaşması imzalandı.

Böylece imzalanan barış antlaşmalarıyla Balkan Savaşı sona ermiş oldu.

Balkan Savaşı'nın bilançosu

Balkan Savaşı'nın neticesini toparlayalım:

Balkan Savaşları'nda Bulgarların insani kaybı ölü, yaralı ve kaybolanlar toplam 106.000 kişidir. Sırpların kaybı 91.500 kişidir. En az kaybı Yunanistan vermiştir; ölü, yaralı ve kaybolanların toplamı 41.000 kişidir. Önemli bir güç olmayan küçük Karadağ'ın kaybı ise 9.500'dür. Bu sayıların kabaca yarısı ölü, yarısı yaralıdır.[41]

Osmanlı'nın kaybı ölü, yaralı ve kaybolanlar ile 250 bin kişidir![42] Bunun 160 bini dört Balkan devletine esir düşen Osmanlı askeridir.[43] Esirlere en kötü davranan, Bulgaristan oldu. Sulh antlaşmalarının imzalanmasıyla esirler kara ve deniz yolundan Türkiye'ye getirildiler.

Balkan coğrafyasının dört yüz, beş yüz yıllık siyasi, kültürel ve etnik yapısı, toplamı üç ay tutan savaşlar sonunda köklü ve geri dönülemez şekilde değişti. Prof. Zafer Toprak'ın deyişiyle "Osmanlı'nın beklenmedik bir biçimde Balkanlar'ı terk etmesi, Balkan ülkeleri için hayal bile edemeyecekleri toprak kazançlarına yol açtı":

Arnavutluk: 29.413 kilometrekarelik bağımsız bir Arnavutluk devleti kuruldu.

Bulgaristan: Topraklarını 87.449 kilometrekareden 112.563 kilometrekareye çıkardı. Bu, yüzde 29'luk bir artış anlamına gelir.

Yunanistan: Topraklarını 65.011 kilometrekareden 108.984 kilometrekareye yükselterek yüzde 68'lik bir artış gerçekleştirdi.

Karadağ: Yüzölçümü yüzde 62 genişledi, 9.029 kilometrekareden 14.562 kilometrekareye çıktı.

Romanya: En mütevazı kazancı Romanya elde etti. Yüzölçümü 131.821 kilometrekareden 139.018 kilometrekareye çıktı. Bu yüzde 5 oranında bir artıştır.

Sırbistan: Yüzde 82'lik bir toprak artışıyla yüzölçümü 43.273 kilometrekareden 88.028 kilometrekareye yükseldi.

Osmanlı: Bütün bu devletlerin kazançları, yitirilen Osmanlı toprağı anlamına gelir. Balkan Harbi öncesi Avrupa-i Osmani, yani Osmanlı'nın Avrupa'daki toprakları 169.845 kilometrekareyken, yenilgi ertesi bu 28.282 kilometrekareye geriledi. Osmanlı Devleti Avrupa topraklarında yüzde 83'lük bir kayba uğradı.[44]

Balkan Savaşı'nı soruşturan Carnegie Komisyonu'nun 1914'te yayımlanan raporu, Balkan ülkelerinin toprak ve nüfus kazançlarını ve Osmanlı'nın kayıplarını bir tablo halinde göstermektedir. Nüfus verileri şöyle:

Ülke adı	Tahmini nüfus		
	Savaştan önce	Savaştan sonra	Fark
Arnavutluk	–	850.000	+850.000
Bulgaristan	4.338.000	4.467.000	+129.000
Karadağ	250.000	500.000	+250.000
Romanya	7.230.000	7.516.000	+286.000
Sırbistan	2.912.000	4.528.000	+1.616.000
Yunanistan	2.666.000	4.365.000	+1.699.000
Avrupa Türkiyesi	6.130.000	1.891.000	– 4.359.000

Kaynak: Valery Kolev & Christina Coulour, *The Balkan Wars*, Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, Selanik, 2009, s. 104

Ülke yüzölçümleri bakımından olduğu gibi nüfus bakımından da Balkan Savaşları'ndan kayıplarla, hem de çok büyük kayıplarla çıkan tek ülke Osmanlı devletidir. Bu, İstanbul ve Anadolu'yu da kaybetme endişesini doğurmuştur. Misak-ı Milli'yi ve Anadolu'da bir Türk devleti kurma fikrini hayata geçirecek olan, bu endişedir.

Balkan Savaşları'nın üzerinden yüzyıl geçti, mevcut sınırlar her ülkede büyük çoğunlukların kalbine ve zihnine yerleşmiştir. Savaştan yüzyıl sonra bizim için varlığını koruyan temel soru şudur: Koca imparatorluk niye bu kadar kof çıkmış, beş asırdır yönettiği topraklarda neden bir ay içinde bozguna uğramıştı? Ordu ne durumdaydı? Devlet ve siyaset adamları ne yapıyorlardı? Toplum neden adeta uyuşuktu? Böyle bir yapıdan nasıl iki yıl sonra bir Çanakkale destanı çıkmıştı? Çokuluslu Osmanlı'da Türk devleti fikri nasıl gelişmişti? Bunun Lozan'daki izleri neydi?

Bütün bunları gelecek bölümde göreceğiz.

1. Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, cilt 7, s. 271.

2. *Mufassal Osmanlı Tarihi*, cilt 6, s. 3507. Tarihçiler bu görüştedir: Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, s. 232; Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, cilt 6, s. 110.

3. Barış antlaşmasının tam metni için bkz. Hikmet Bayur, II/2, s. 313.

4. Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, cilt II, kısım II, s. 315.

5. Sina Akşin, a.g.e., 240-247.

6. Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Çağında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2002, s. 387, 389.

7. Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, cilt 7, s. 275, 276.

8. Şükrü Hanioğlu, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, Der Yayınları, İstanbul, 1989, s. 246.

9. Danişmend, a.g.e., cilt 4, s. 402-406,

10. Suikast, arka planı ve yargılamalar için bkz. Celal Bayar, a.g.e., cilt 4, s. 1222-1250; Sacit Kutlu, a.g.e., s. 387-390, Sina Akşin, a.g.e., s. 235-240; Hikmet Bayur, a.g.e., cilt 2, kısım 2, s. 316-318; Ziya Nur Aksun, a.g.e., cilt 6, s. 111-130; İbn'ül emin, a.g.e., s. 1880-1881.

11. Yılmaz Öztuna, *Avrupa Türkiye'sini Kaybımız, Rumeli'nin Elden Çıkışı*, Bky Yayınları, İstanbul 2006, s. 178.

12. Anastasia Karakasidou, *Buğday Tarlaları Kan Tepeleri, Yunan Makedonyasında Millet Olma Aşamasına Geçiş Süreçleri, 1870-1990*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2010, s. 134-135.

13. Konuşmanın uzun tam metni için bkz. Hikmet Bayur, a.g.e., s. 360-361.

14. Komisyon üyeleri: Avusturya'dan kamu hukuku profesörü Dr. Josef Redlich, Fransa'dan hukukçu Senatör M. Justin Godart, Almanya'dan hukukçu Prof. Dr. Walter Schücking, İngiltere'den *The Economist* editörü Francis Hirst ve gazeteci Dr. H. N. Brailsford, Rusya'dan Duma üyesi Prof. Paul Milioukov, Amerika'dan Prof. Dr. Samuel T. Dutton.

15. *Carnegie Endowment Inquiry Report*, s. 38.

16. Carnegie Endowment for International Peace, Division of Intercourse and Education, *Report on the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of Balkan Wars*, published by the Endowment, Washington D.C. 1914, s. 267.

17. Carnegie Endowment for International Peace, *aynı rapor*, s. 268: "Recalling that under the Turks there had been a high degree of liberty in education and worship, is it strange that large populations are now wishing that the Turks were again in control? In some respects, at least, war for the deliverance of Macedonia has brought the people of that country a new set of sufferings and trials."

18. http://genocide-in-macedonia.blogspot.com/2009/08/bulgarians-in-thrace-macedonia-and-asia.html

19. Bkz. Richard Hall, a.g.e., s. 180.

20. Paul Mojzes, *Balkan Genocides: Holocaust and Ethnic Cleansing in the Twentieth Century*, Rowman&Littlefield Publishers, 2011, s. 25-44.

21. *Halil Menteşe'nin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s. 163.

22. Hikmet Bayur, II/2, s. 427-428.

23. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, cilt 4, s. 1262.

24. Hikmet Bayur, II/2, s. 423.

25. 1880 yılında Osmanlı'nın dış borcu 240 milyon altın gibi korkunç bir rakama erişmişti. Aynı tarihte İngiltere'nin dış borçları 800.000 milyon altının üzerindeydi ama Osmanlı Devleti'nin İngiltere gibi 6 kıtada sömürgeleri ve sonsuz mali kaynakları yoktu. Bazı vergi gelirlerini yabancıların yönetimine tahsis etmek durumuna düşmüştü. (Özet bilgi için bkz. Yılmaz Öztuna, *Tarih ve Politika Ansiklopedisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006, s. 182-183.)

26. *Halil Menteşe'nin Anıları*, s. 164-165.

27. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, cilt 4, s. 1256-1258.

28. Bunu Talat Paşa, Halil Menteşe'ye söylemiştir; a.g.e., s. 164-165

29. Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi*, cilt 6, s. 142.

30. Süleyman Kocabaş, *Balkanlarda Panslavizm*, İstanbul 1986, s. 292-293'ten nakleden H. Yıldırım Ağanoğlu, a.g.e., s. 86.

31. Bükreş ve İstanbul Antlaşmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bayur, a.g.e., cilt 2, kısım 2, s. 453-472, 482-491.

32. Bkz. Abdürrahim Dede, *Balkanlarda Türk İstiklal Hareketleri*, Türk Dünyası Yayınları, İstanbul 1978; Cemal Kutay, *1913'te Garbi Trakya'da İlk Türk Cumhuriyeti*, Tarih Konuşuyor Serisi, İstanbul, 1962.

33. Bkz. Gülay Özgür, *Balkan Savaşları Sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü*, Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2008, s. 82-92.

34. Richard Hall, *The Balkan Wars, 1912-1913, Prelude to the First World War*, Routledge: New York ve Londra, 2000, s. 137.

35. Richard Hall, a.g.e., s. 181.

36. Sacit Kutlu, a.g.e., s. 149-280, 405.

37. http://www.faqs.org/minorities/Eastern-Europe/Macedonians-of-Greece.html

38. Prof. Dr. Mehmet Beşikçi, "Balkan Harbi'nde Osmanlı Seferberliği ve Redif Teşkilatının İflası", *Türkiye Günlüğü*, No: 110, Bahar 2012.

39. Sacit Kutlu, a.g.e., s. 405.

40. Bunlar İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'dır.

41. Richard Hall, a.g.e., s. 180.

42. Albrecht Wirth, *Der Balkan Seine Laender und Völker in Geschichte, Kultur, Politik, Volkswirtschaft und Weltverkehr*, Stuttgart, Berlin, Leipzig, 1916'dan zikreden Sacit Kutlu, a.g.e., s. 403. (Richard Hall'un Osmanlı kayıpları için tahmini 100.000 kişidir. Sacit Kutlu'nun verdiği rakam bana daha gerçekçi gözüktüğü için onu kullandım. Daha gerçekçi, çünkü Osmanlı çok geniş bir coğrafyada dört düşmana karşı savaşmış, mağlup olarak bozgunlarda daha çok zayiat vermiş, lojistik sorunları daha ağır olduğu için açlık ve hastalıktan ölümler daha çok oluşmuştur. Almanca kaynağı Sayın Sacit Kutlu özel talebim üzerine bildirdi, teşekkür ediyorum.)

43. Yılmaz Öztuna, *Avrupa Türkiyesi'ni Kaybımız*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2006, s. 170.

44. Zafer Toprak, "Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşının Provası", *Toplumsal Tarih*, sayı 104, Ağustos 2002.

8
Osmanlı neden, nasıl çöktü?

Balkan Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu’nun nasıl utanç verici bozgunlarla yenildiğini gördük. Birkaç ay içinde Osmanlı ordusu Adriyatik Denizi’nden Çatalca’ya kadar çekilmiş, Müslüman nüfus katliam ve tehcire maruz kalmıştı. Bu son bölümde Osmanlı’nın bozguna uğramasının sebeplerini ve bunun sonuçlarını, en önemlisi Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışını göreceğiz.

Osmanlı bozgununun pek çok sebebi vardır ama temeldeki bir ana sebepten bahsedilebilir: Dünya milliyetçilikler çağına girmişti, çokuluslu imparatorluklar bünyelerindeki kavimlerde uyanan ayrılıkçı milliyetçilik hareketleriyle içten yıkılıyordu.

Kabaca 1800’lü yılların ilk çeyreğinden 1900’lü yılların ilk çeyreğine kadar tam yüzyıl süreyle oluk oluk kan aktı. Asırlardır birlikte yaşayan, dost ve iyi komşu olanlar, birdenbire aynı köyde, aynı mahallede ayrı milletler haline gelivermiş, düşman olmuşlardı.

Böyle bir çağda çokuluslu imparatorluklar eskisi gibi devam edebilir miydi?

Bu kanlı yüzyılın en kanlı sahnesi, Makedonya’dır. Bulgar, Yunan ve Sırp komitalarıyla, kanlı eylemlerle, Osmanlı’nın bastırma harekâtlarıyla Makedonya...

> **Zafer Toprak:** Milliyetçiliğin etnikleşmesi Balkan Harbi’yle çok yakından alakalı. Bunu bir kere vurgulamak gerekir. Balkan Harbi’nden önceki savaşlar, 19. yüzyıldaki savaşlar aristokratik savaşlardı. Diğer bir deyişle monarklar [hükümdarlar] savaşıyordu. Oysa Balkan Harbi’yle birlikte savaş nosyonu kitleselleşti, bu nedenle de savaşın artık toplum katmanlarına doğru yaygınlaştığını görüyoruz ve etnik diye nitelendirebileceğimiz birtakım unsurlar artık savaşta tavır koymaya başlıyorlar. Bu, Balkan Savaşları’nın çok önemli bir özelliği ve bu nedenle de zaten 20. yüzyıl, Balkan Harpleri’yle birlikte başlamıştır diyebiliriz...

Artık ordu, halk, okul, komitacı, savaş kavramlarının iç içe geçtiği bir çağa girilmiştir. Eskiden Balkan köylüleri için, yeryüzünde bütün köylüler gibi, baştaki hükümdar kim olursa olsun çok fark etmezdi, az vergi alması ve adil olması yeterli bulunurdu. Osmanlı böyle davranarak Balkanlar'ı beş yüz yıl yönetmişti. Ancak modernleşmeyle birlikte eğitimin, okulun ve gazetenin yaygınlaşmasıyla durum değişti, milli dil meselesi önem kazandı. Milliyetçi fikirlere bağlanan öğretmenler, papazlar ve Balkanlar'da çıkarları olan yabancı devletlerin konsolosları, asırlardan beri padişahın sadık tebaası olan Balkan köylülerine milliyetçilik fikrini götürdüler. Dil ve din, okul ve kilise temel aktörlerdir. Artık Makedonya'daki Sırp, Yunan ve Bulgar köylüleri de ayrı bayrak istiyorlardı. Selanik valiliği yapan Hüseyin Kâzım Kadri Bey şöyle anlatır:

> Köylüler için en büyük emel Bulgar, Sırp ve Yunan bayraklarının altında fotoğraf çektirmekti. Çete teşkilatı en küçük köylere kadar yayılmıştı. Gizlice hudutlarımıza giren eşkıyalar köylerde kendilerine istedikleri kadar silah ve arkadaş bulabiliyorlardı. Memleket [Makedonya] ruhuyla, fikriyle, kanaatiyle bizim aleyhimizdeydi.[1]

Kilise ve okul Makedonya köylülerinden Bulgar ve Rum komitacıları çıkartmıştı. Balkan milliyetçiliği bu yüzden çok kan dökücü oldu.

> **Zafer Toprak:** Tabii, Balkanlar o denli bir halitadır ki, çok değişik unsurları bağrında yaşatan bir yapıya sahiptir, bir noktada milliyetçilikler, Batı türü milliyetçilikler şeklinde oluşmuyor. Balkanlar'da oluşan milliyetçilikler çok daha kırıcı, çok daha yıpratıcı türde milliyetçiliklerdir. Batı'da milliyetçilik burjuvazinin yani kent kültürünün bir parçasıdır. Balkanlar'da ise böyle bir şey yoktur. Bilakis yani kentler dışında giderek tabana yaygın bir şekilde, kırsal kesimde kitleleri mobilize etmeye yönelik bir çaba ön plana çıkmaktadır. Burada da tabii komitalar, komitacılar önemli bir rol oynayacaktır. Çünkü bu topraklar her şeyden evvel Osmanlı toprağı ve yönetimler kentlerde Osmanlı yönetimi. Yani başkaldırı bir şekilde tabandan geliyor. Yani Balkan çeteciliği, komitacılığı, bir ölçüde milliyetçiliğin tabandan yola çıkışıyla çok yakından bağlantılıdır.

Bulgar ve Rum köylülerinden komitacı yetiştiren kilise ve okul ya da papaz ve öğretmen faktörü üzerinde biraz durmak gerekir.

Atanas Mihailov Chalakov.

Kilise ve okullar

Bizans'ta ve klasik Osmanlı asırlarında Rum Patrikhanesi, Bulgarlar ve Sırplar dahil bütün Ortodoksları kapsıyordu, etnik ayırım yoktu. 19. yüzyılda Ortodoks Bulgarlar ve Sırplar, Rum Patrikhanesi'nden ayrılıp kendi kiliselerini kurmaya yöneldiler. Bulgar patriğine eksarh deniliyor. Patrikhaneden bağımsız Bulgar kiliselerinin kurulmasına Osmanlı Devleti 1848'de izin verdi, 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra resmen tanıdı. Patrik anlamına gelen ilk Bulgar eksarhı 1872'de Osmanlı tarafından onaylanan Atanas Mihailov Chalakov'dur.

Kiliseler her köyde vardır. Yunan ve Bulgar milliyetçiliğini işleyen okullar da artık köylere kadar yayılıyor.

1912-1913 yıllarındaki Balkan Savaşları üzerine 1914 yılında bir kitap yazan Amerikalı Jacob Gould Schurman, 1900 yılında Osmanlı Makedonyası'ndaki etnik okulların ve öğrencilerin sayılarını veriyor:

- 178 Sırp okulunda 7.200 öğrenci
- 875 Bulgar okulunda 39.832 öğrenci
- 927 Rum okulunda 57.602 öğrenci

Osmanlı Makedonyası'nda bu okullar Bulgar, Rum ve Sırp toplumları ve kiliseler tarafından kuruluyordu. Schurman, Bizans'tan gelen köklü Rum kiliseleri sayesinde okul açma konusunda Rumların en

şanslı topluluk olduğunu yazıyor. Bulgar ulusal kimliğini Bulgar kilisesinin yarattığını da belirtiyor.[2]

Makedonya'daki Rum ve Bulgar okullarındaki öğretmenlerin tamamına yakını Bulgaristan ve Yunanistan'da eğitilmişlerdi. Tarihçi Anastasia Karakasidou, bunları "siyasi ajan olarak da çalışan öğretmenler" diye tanımlıyor. Bunlar Bulgaristan, Yunanistan ve İMRO gibi komitaların ideolojilerini kırsal kesime, köylere götürüyorlardı.[3]

Amerikan Carnegie Vakfı'nın Balkan Harbi'ne ilişkin raporunda belirtildiği gibi, Osmanlı vatandaşı Ortodoks bir Makedonya köylüsü, Rum kilise veya okuluna gittiğinde, Rum; Bulgar kilise veya okuluna gittiğinde Bulgar cemaatine mensup sayılıyordu. Komitalar elemanlarını bu okullardan devşiriyordu.[4]

Bulgar ve Yunan milliyetçilikleri Makedonya'da okul açmak için, Anastasia Karakasidou'nun deyimiyle, "neredeyse çılgınlık noktasına varan" bir yarış ve çekişme içindeydiler. Bu enerjiyle Makedonya'daki Bulgar okullarındaki öğrenci sayısı 1912 başında 70.000'e ulaşmıştı.[5] On yılda yaklaşık yüzde yüz artış!

Osmanlı Ermenisi Aram Andonyan Balkan Savaşı hakkındaki kitabında Makedonya'daki okullar, Rum ve Bulgar kiliseleri ve milliyetçilik hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Rum okullarının "Helenizm ocakları olduğunu" belirtir. Rum Patrikhanesi'nin ve Makedonya'daki metropolitlerin "Yunan konsoloslarıyla el ele Helenizm'in Megali İdea'sını gerçekleştirmeye çalıştıklarını", amaçlarının "Makedonya'yı Yunanlaştırmak" olduğunu anlatır. "Yunan iddialarının amaç edindiği" yerleri sayarak "bu alanı Bizans İmparatorluğu'nun eski arazisiyle karşılaştırınca ilginç bir manzara ortaya çıkar" diye yazarak Yunan emelleriyle Bizans coğrafyası arasındaki örtüşmeyi vurgular. Bulgar Eksarhlığı ile Ermeni Patrikliği'nin, Fener Patrikhanesi'nin Balkanlar'daki bütün Ortodokslar üzerinde kurduğu Helenizm baskısına karşı geliştiğini, Bulgar milliyetçiliğinin bu şekilde uyandığını anlatan Andonyan'ın şu satırları tarihe yapılmış önemli bir tanıklıktır:

Makedonya’da tartışma konusu olan, çeşitli ırkların varlığı değil, o bölge Osmanlı Devleti’nin elinden kapılacağı zaman hangi etnik topluluğun malı olacağı, başka bir deyişle hangi Balkan devletine katılacağıydı.[6]

Osmanlı Manastır vilayetinde Rum lisesi.

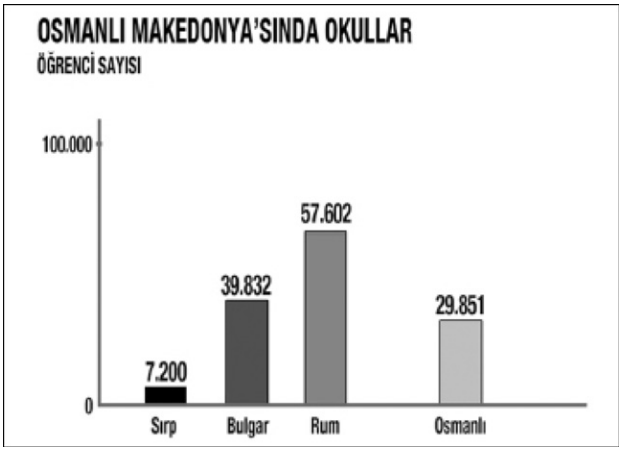
Peki, Osmanlı niye bu okullara izin veriyordu? Bırakın izni, bu okullar üzerinde Osmanlı Eğitim Bakanlığı’nın yani Maarif-i Umumiye Nezareti’nin denetimi bile yoktu:

Zafer Toprak: Osmanlı’nın bildiğiniz gibi çok unsurlu bir imparatorluk oluşu nedeniyle hukuk düzeninde de çok unsurluluk var. Şer’î hukuk var, nizami hukuk var, ecnebi hukuku var, beraberinde de birtakım, azınlık demeyeceğim çünkü azınlık değil onlar, birtakım cemaatler hukuku var. Aynı şey eğitimde de söz konusu... Medrese gibi birtakım kurumlar İslami nitelikte, dinsel nitelikte okulları oluşturuyorlar. Bunun yanı sıra idadi, rüşdiye diye okullar var, bunlar daha sekülarize okullardır. Ecnebi okulları var, yabancı okulları var. Ama bunların yanı sıra da anasırın, yani gayrimüslimlerin oluşturduğu cemaat okulları var ve bu cemaat okullarının programları tamamen bağımsız, yani Maarif-i Umumiye Nezareti’yle [Eğitim Bakanlığı] hiçbir ilişkisi yok. Ancak 1915 yılından itibaren bu okullarda mesela Türkçe zorunlu hale geliyor, Osmanlı tarihi okutulmaya başlanıyor, Osmanlı coğrafyası okutulmaya başlanıyor...

Tarihçi Zafer Toprak, Cumhuriyet devrinde tevhid-i kaza, yani yargı birliği ve tevhid-i tedrisat yani eğitim birliği politikalarının bu duruma bir tepki olarak geliştiğini belirtir.

Osmanlı, bu okulları Eğitim Bakanlığı’nın denetimine almak ve Patrikhanelerle kiliseleri siyasetin dışına çıkarmak için çok uğraşmış, fakat sokaklarda protesto eylemleri ve terörün tırmandırılmasını yanında Avrupa’nın tepkisiyle karşılaşmıştır.[7]

Bu sorunlar ancak on yıl sonra Lozan’da çözülebilecektir.

Müslüman-Türk toplumu ve okulları

Şimdi Makedonya’ya dönelim. 1900 yılında Bulgar okullarında yuvarlak sayı 40.000, Rum okullarında 58.000 öğrenci var demiştik. Aynı dönemde, Osmanlı Balkanları’nda, medreseler hariç, modern eğitim veren okulların toplam sayısı 1044, bu okullardaki öğrenci sayısı 29.851’dir, yuvarlak hesap 30.000.[8] Rum okul öğrencilerinin yaklaşık yarısı kadar! Bulgar okul öğrencilerinin üçte ikisi kadar!

Niye böyle az?

Evvela Bulgar ve Rum okullarının arkasında milliyetçilik enerjisi vardır. Ayrıca bu okullar kilise ruhban teşkilatının ve tüccarların desteğiyle kendi dillerinde, sivil toplum tarafından açılıyor. Müslümanlar ise sadece Türkçe dilinde özel okul açabilirlerdi. Müslümanlar her şeyi devlet hizmetinden bekleyip, ticaret ve endüstriden uzak dururken Hıristiyanlar özel girişimcilikleriyle değişik iktisadi alanlarda zenginleşmişlerdi.[9]

Osmanlı okullarını devlet açıyordu. Bürokrasi ağır işlediği gibi, tarihçi Justin McCarthy’nin deyimiyle, Osmanlı Devleti’nin üzerinde çok ağır bir “emperyalizm yükü”[10] bulunuyor, eğitim ve diğer modernleşme faaliyetlerine bütçeden yeterli payı ayıramıyordu. Bundan da önemlisi, Müslüman ve Türk sivil toplumunda böyle okullar açacak bir hırs, bir toplumsal enerji yoktu.

Kâzım Karabekir'in bahsettiği Selanik'teki Hamidiye Caddesi.

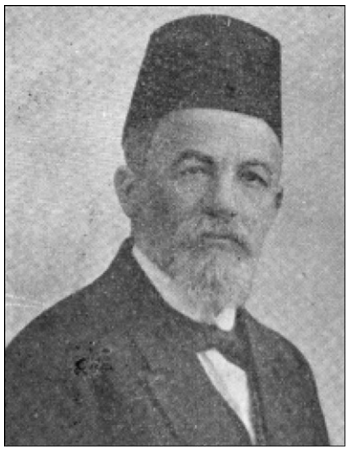
Rumeli'de yüzbaşı olarak görev yapan Kâzım Karabekir hatıralarında, Selanik'teki Hamidiye Caddesi'nde 400 kadar kız ve erkek Rum öğrencinin yaptığı yürüyüşü anlatarak şunları yazar:

> Birkaç yıl evvel bir Rum zengini Rum mekteplerine 30 bin frank vasiyet ederek ölmüş. Bu zatın öldüğü gün ismini ihya için geziyorlarmış. Çok müteessir oldum... Bizim hükümetimizin maarifi [eğitimi] cılız. Zenginlerimiz kayıtsız. Askeri makamlarda dahi büyükler âciz...[11]

Yani devletin eğitimi zayıf, zenginler kayıtsız, kumandanlar âciz!

Balkan Savaşı'nda niye bozguna uğradık, sebepleri apaçık ortada!

İttihat ve Terakki'nin kurucularından Osmanlı vatanseveri Arnavut Dr. İbrahim Temo, Meşrutiyet ilan edildikten sonra Paris'ten ülkeye dönmüş, Ohri gölünün kenarındaki memleketi Ustruga kasabasını ziyarete gidiyor. Temo'yu karşılamak için Ustrugalı Bulgar okulunun öğrencileri toplanmış, başlarında öğretmenler ve papazlar, hürriyet şiirleri okuyorlar, Meşrutiyet'i kutluyorlar. Müslümanlar ise, İbrahim Temo'nun akrabaları bile sessiz, durgun, "hoş geldin be doktor efendi" diyerek geçiştiriyorlar.

İbrahim Temo.

İbrahim Temo derin bir üzüntüyle anılarında “maarifsizlik [eğitimsizlik] yüzünden Müslümanlarda milli his gelişmediğini”, bu yüzden böyle pasif olduklarını yazar.

Seçimlerde Hıristiyanların yine aktif, Müslümanların yine pasif olduğunu, aday olma ve oy verme konusunda devlet büyüklerinin emri var mı, diye sorduklarını anlatır![12]

Tarihçi Ahmet Turan Alkan, Müslüman halkın siyasete ilgisizliği konusunda şunları yazar:

> Abdülhamid’in kamuoyunda siyasi tansiyonu düşük tutmak amacıyla basına sansür uygulaması bu ilgisizliğin sebeplerinden biriyse de daha önemli olması gereken diğer sebepler üzerinde durulmalıdır: Ahali öteden beri yönetime katılan değil, yönetilen bir obje olarak, geleneksel siyasi sistemin pasif unsuru olagelmiştir.[13]

Ve pasif unsur olarak devam etmektedir; Balkan halkları ise milliyetçilikle aktif hale, hem de çok aktif hale gelmiştir.

İlginçtir, Abdülhamid’in kendisi de Müslümanların bu durumunun farkındadır. Ahmet Mithat Efendi’ye gönderdiği bir muhtırada, Avrupalıların istediği özerkliklerin Türkiye’yi böleceğini belirttikten sonra “tam bilgili adamlarımız az” diye yakınıyor.

Toplumların durumu hakkında Abdülhamid’in yazdıkları şöyle:

> Hıristiyanlar oldukça bilgili oldukları gibi kendi mezheplerinde dindar ve dinlerini koruyacak kadar taassupları bulunmaktadır. Böylelikle milliyetlerini korumaktadırlar...

> Memleketimizdeki zenginler, emlak ve akar sahipleri ve tüccarlar da bunlardandır... Paralarını aleyhimize kullanmaktadırlar...

Abdülhamid'in ülkedeki nüfus sayımıyla ilgili şu satırları, Müslüman toplumun pasifliğini belirtmek bakımından çok dikkat çekicidir:

> Yazım komisyonlarında Müslüman memurlar bir dereceye kadar uyuşukluk göstermişlerdir, faaliyet eseri görülmemiştir. Bu komisyonlarda bulunan diğer cemaatlere (Rum, Ermeni, Bulgar vs.) mensup memurlar kendi cemaatlerini çok göstermek için maksatlarına uygun bulunduğundan bu işte çok becerikli çalışmışlardır. Hatta bazı yerlerde bir kişiye iki tezkere vermek veya takma adla yazmak gibi davranışları görülmüştür.[14]

Uzun asırlar otoriter kültürün, hep otoritelere göre davranma alışkanlığının toplumu pasifleştirdiğini görmek gerekir. Gayrimüslimlerin dinle iç içe milliyetçilik ve modernleşme enerjisine sahip, Müslümanların ise bu enerjiden önemli ölçüde yoksun olması, Balkan Savaşı'ndaki bozgunların temeldeki en önemli birkaç sebebinden biridir. (Yaklaşık yüzyıl sonra piyasa ekonomisi ve demokrasi sayesinde Anadolu'dan "kaplanlar" çıkacaktır!..)

Ordu ve politika

Balkan Harbi'ndeki bozgunların diğer önemli sebebi, ordunun da çözülmekte olmasıdır.

Meşrutiyet gelmişti; siyasetin artık padişaha değil, halka dayalı olarak yapılması gerekiyordu. Bu nasıl olacaktı? Halkın seçeceği partiler vasıtasıyla... Ama Müslüman halk ilgisiz ve çekingendir.

Azınlıklar ise kilise, okul ve zenginleriyle, hırslı dernekleriyle örgütlü ve aktiftir.

İşte bu yüzden, Müslüman ve Türkler açısından siyaset, padişahın elinden çıkınca halka dayalı partilere değil, toplumda en eğitimli ve örgütlü güç olan orduya geçmiştir:

> **Zafer Toprak:** Ordu Osmanlı'da her zaman politiktir, bir kere bunu kabul etmek gerekir. Özellikle Osmanlı'nın son döneminde ordunun etkinliği ordu mensuplarının gördüğü eğitimle çok yakından bağlantılıdır. Türkiye'de en çağdaş eğitim kurumları askeri eğitim veren kuruluşlardı, Harbiye, Askeri Tıbbiye gibi kuruluşlardı... Harbiye'de okutulan derslere

> baktığımız vakit o gün için hakikaten en modern anlayışı ifade eder... Öte yandan coğrafya veya mobilite, hareketlilik çok önemlidir... Bilmem kimi zaman Trablusgarp'a gidilmiştir, kimi zaman Balkanlar'da Avrupa'nın içlerine doğru yönelmişlerdir, yani farklı coğrafyaları bilen insanlardır. Bir de şunu unutmamak gerekir; bu insanlar aynı neslin insanlarıydı. Aynı Harbiye'de, aynı sıralarda okumuş insanlardı. Bunların birlikteliği siyasette de bir birliği gündeme getirmiştir... Yani kısacası üç noktayı vurguluyorum: Bir, eğitim kurumlarının modernitesi. İki, asker oluşları nedeniyle çok geniş bir coğrafyayı kuşatmaları. Üçüncüsü, bir nesil sorunu, yani aynı nesle mensup olan insanlar. Bunlar, bu üç faktör aslında askeri ya da subayı siyasette daha bir ön plana geçirmiştir.

Meşrutiyet'in getirdiği hâkimiyetin millete ait olması fikrine samimiyetle inanan Jön ya da Genç Türkler halkın ilgisiz ve pasif olması karşısında, hiç olmazsa bir süre, halk adına subayların siyaseti ele alması gerektiğine inandılar ve boğazlarına kadar siyasete daldılar...

31 Mart Olayı'nda ayaklanan alaylı askerleri bastırmak için Hareket Ordusu'nun başında İstanbul'a gelerek diktatörce bir yönetim kuran Mahmut Şevket Paşa, niye böyle yaptığını bir mektupla hocası Alman Generali von der Goltz Paşa'ya yazmıştır. Mahmut Şevket Paşa ülke bölünürken halk bir şey yapamayacağı için vatanı kurtarmak amacıyla müdahale ettiklerini şöyle anlatır:

> Yabancı ülkelerin muhtemel müdahalesine engel olmak ve Türkiye'yi bölünme tehlikesinden kurtarmak için, biçare, ezilmiş millet yalnız [başına] çok iş yapamazdı. Onun için ordunun önayak olması mutlak gerekiyordu.[15]

Bu düşünce Cumhuriyet devrindeki darbe ve müdahalelerin de fikri temelini oluşturur. İttihatçılar da bu düşünceyle orduda, özellikle Selanik'teki Üçüncü Ordu'da örgütlendiler. Askeri güce dayanarak siyaset yaptılar, diktatörlük kurdular.

Fransız tarihinde de Bonapartizm denilen böyle bir kavram vardır.

Türkiye'de ordunun böyle siyasallaşması hiyerarşi ve disiplini bozmuş, Balkan Harbi'ndeki bozgunlarımızın en önemli sebeplerinden biri olmuştur.

Ordu içinden çürüyor

1908’e doğru Abdülhamid artık ülkeyi yönetemez hale gelmiştir. Abdülhamid zamanında Makedonya’da Mürzteg Programı uygulanarak yabancı jandarma kurulması bunun bir örneğiydi. Siyasete giren ordu, kendisinin yarattığı olaylar içinde disiplin ve hiyerarşisini kendi eliyle bozdu. Bunları satır başlarıyla görelim:

- 24 Temmuz 1908’de Meşrutiyet’i ilan ettiren güç, ordunun bütünü değil, Selanik ve Manastır vilayetlerinde hiyerarşiyi çiğneyerek ayaklanan genç subaylardı. Böylece askeri hiyerarşi sarsılmıştı.[16]
- 13 Nisan 1909 tarihinde meydana gelen ünlü “31 Mart Vakası”nda alaylı askerler mektepli subaylara karşı ayaklandılar. Ordu hiyerarşisi yine sarsıldı.[17]
- 17 Nisan’da, Selanik’teki 3. Ordu, Hareket Ordusu adıyla Mahmut Şevket Paşa’nın kumandasında ve gönüllü Balkan komitalarının da katılımıyla İstanbul’a yürüyerek idareye el koydu. Askeri hiyerarşi bir kere daha bozuldu.[18]
- Yönetime hâkim olan Mahmut Şevket Paşa ve İttihatçılar, 2 Temmuz 1909’da “tensikat” yani orduyu yeniden düzenleme ve orduda yaş sınırlaması kanunlarını çıkardılar. Aynı yönde ağustosta iki kanun daha çıkarıldı. Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, ordunun gençleştirilmesi doğru bir reformdu, fakat acele ve radikal bir tarzda uygulandığı için bu kanunlar orduda gerilim ve askeri hiyerarşide kargaşa yarattı.[19]
- Bunlara tepki olarak orduda İttihatçılara karşı 1912 yılında Halaskâr Zabitan adıyla bir cunta oluştu. Siyasetteki İttihatçı ve muhalif kavgası bu suretle orduya yansıdı.[20]
- İttihatçı iktidarı yıpratmak için veya etnik duygularla bazı subaylar, emirlerindeki birliklerle beraber, Arnavut isyanını destekliediler. Arnavut kökenli subaylar ordu içinde aynı bir grup olarak hareket etmeye başladılar. Orduda etnik ayrılık da ortaya çıkıyordu.[21]

Böyle bir ordu Balkan Savaşı'nda disiplinini, hiyerarşisini, savaş ruhunu koruyarak zafer kazanabilir miydi? Böyle içinden çözülen bir ordu bozguna uğramaz da ne yapardı?!

Çözülmeyi kumandanlar anlatıyor

Balkan Savaşı'nda Trakya cephesinde 3. Ordu kumandanı olan modern eğitimli Mahmut Muhtar bakın ne diyor:

> Ordu pek genç ve vukufsuz ve tecrübesiz ihtilalci zabitlerin idaresine geçti![22]

Subaylar işi gücü bırakmışlar, siyaset yaparak "vatan kurtarma"ya dalmışlardı. Başında bulundukları askeri birliğin eğitimiyle ilgilenmiyorlardı. Mahmut Muhtar Paşa satırlarına şöyle devam eder:

> Siyasetle uğraşmak, çekişmelere girmek, disiplin ve sadakati bozacak hallere girişmek, subaylar arasında geçerli olağan bir iş olmuştu. Bazen de iş topluca isyana kadar vardırılırdı. Büyükler birbirini çekememe ve küçükler de bir dağınıklık içindeydiler. Şüphe yok ki, Meşrutiyet ordusu Yeniçerilik âlemine yaklaşıyordu. Bununla birlikte halk arasında "kahraman ordu", "muhterem subaylar" sözlerinden ve el şakırtısından başka bir şey işitilmiyordu.

1908 yılında Selanik ve Manastır'da 3. Ordu'daki genç subaylar, başta Enver ve Niyazi olmak üzere, dağa çıkarak Meşrutiyet'i ilan ettirmişlerdi. Almanya'da kurmay eğitimi gören Mahmut Muhtar Paşa, bu subayların "kahraman, mücahit, fedai" gibi lakaplarla alkışlandığını hatırlatarak ordudaki bozulmayı şöyle anlatır:

> Bir ordu için en büyük felaket genç subayların askerî vazifelerinin dışında olarak ordunun ve memleketin düzenlenmesine kalkışmalarıdır. Kanun ve nizamı değiştirmeye kalkmak, hükümeti kontrol altına almak, devletin siyasi işlerine etkide bulunmak gibi maksatlara dayalı kulüpler ve cemiyetler kurmalarıdır.

Mahmut Muhtar Paşa adeta feryat eder gibi, disiplinli bir orduda "kahraman-ı hürriyet, mücahit, fedai" gibi lakaplarla anılan kimselerin bulunamayacağını belirtir.[23]

Askeri tarihimizin değerli kumandanlarından Hafız Hakkı Paşa'nın Balkan Harbi'ni anlattığı *Bozgun* adlı kitabını anmamak mümkün değildir. Balkan Harbi'ne kurmay binbaşı olarak katılan Hafız Hakkı Paşa, Balkan bozgununu "ordumuzun namusuna sürülen leke" olarak tanımlar. 1913 Ekimi'nde kaleme aldığı kitabını niye yazdığını şöyle anlatır:

> Artık benim için hayatın yegâne emeli ve biricik gayesi, ordunun namusuna sürülen kara lekeyi silmek ve inleyen kardeşlerimin bir gün imdadına yetişmektir.

Ordunun, Çanakkale'de ortaya çıkacak olan yeni ruhu kazanmasında son derece etkili olan Hafız Hakkı Paşa'nın *Bozgun* adlı kitabından buraya sadece kısa birkaç paragraf alacağım. Siyasete dalıp askerin eğitimini ihmal etmenin sonuçlarını şu sözlerle anlatır mesela:

> Eğitimsiz, bilgisiz asker ordunun başına büyük beladır...
>
> Balkan Harbi'nde işitilen "Düşman geliyor, düşman bastı, bize Anadolu yeter" gibi felaket sözleri ekseriye bu eğitimsiz askerlerden çıktı... Eğitimsiz asker muharebe sırasında bin türlü yalanlar, bozgunlar çıkarır...

Gerçekten Kumanova'da ve Kırklareli'de zaferi kazanmak üzereyken eğitimsiz askerlerin paniğe kapılıp kaçmalarıyla bozgun başlamamış mıydı? Eğitimsiz askerler Bulgarların gece taarruzlarında yaktıkları projektörlerden paniğe kapılmamış mıydı?

Bakın Hafız Hakkı Paşa ne yazıyor:

> Son felaketimizde çok defa ağır bozgunlarla askerlerimiz geceleri elden çıktı, dağıldı... Bizde köylünün de şehirlinin de gece dışarıda işi yoktur. Gece bizim gençlerimiz için periler, cinler, devlerle doludur... İdadi ve âli [lise ve yüksek okul] mezunu gençlerin bile çoğu, 15-20 yaşlarına kadar gece dışarı çıkmaktan korkar. Küçük yaştan beri cin ve peri hikâyeleriyle fena halde ürkek tabiatlı olmuşlardır...[24]

Hafız Hakkı Paşa'nın medrese öğrencileri hakkında yazdıkları da şöyledir:

> Medrese köşelerinde senelerce çürüyen, derslerde başarının ödülü askerlikten kurtulmak olan medrese talebelerinin harpte bir işe yaramamalarında şaşılacak bir taraf yoktur...

Balkan bozgunumuzun asker, siyaset ve eğitimle ilgili sebeplerini daha fazla anlatmaya gerek var mı?!

Subayların siyasete dalmaları, devrim, darbe, hükümet işlerine karışma gibi siyasi hastalıklara tutulmaları, orduyu içinden bozduğu gibi, siyaseti de felç etmiş, ülke siyasi krizler içinde çalkalanırken kendini harp içinde bulmuştur.

Hatırlayalım, Mahmut Muhtar Paşa'nın şu sözleri, ordudaki çürümenin özetidir:

> Ordunun idaresi pek genç ve vukufsuz ve tecrübesiz ihtilalci zabitlerin idaresine geçti![25]

İhtilalci zabitler heyecanlı, vatansever, atılgan insanlardı, fakat askerlik bilgileri, Mehmetçikle münasebetleri, sevk ve idare kabiliyetleri çok kötüydü.

Hükümet krizleri ve cuntalar

Meşrutiyet'in ilan edildiği 24 Temmuz 1908 tarihiyle, Balkan Savaşı'nın resmi antlaşmayla sona erdiği 29 Eylül 1913 arasında geçen 5 yıl 2 ay içinde 10 hükümet gelip gitmiştir! Ortalama her 6 ayda bir hükümet! Korkunç bir istikrarsızlıktır bu. Daha fecisi, 8 Ekim 1912'de başlayan Balkan Harbi'nin devam ettiği 11 ay 21 gün, yaklaşık bir yıl içinde dört hükümet değişti![26]

İki üç ayda bir hükümet!

İttihatçıların çoğunlukta olduğu Meclis'in Halaskâr Zabitan cuntasının tehditleriyle feshedilmesi, İttihatçıların da "sopalı seçimler"de yeniden seçim kazanmaları gibi olaylar hep bu dönemdedir. Hem hatalar hem devletin verdiği çöküntü görüntüsü, Arnavut, Rum, Bulgar ve Ermeni milliyetçiliğini beslemiştir.

Balkan Harbi de doludizgin gelmektedir. Buz üzerinde kayıp duran bu hükümetler harbe hazırlanan Balkan devletlerine karşı orduyu silah, mühimmat, eğitim, lojistik bakımından hazırlayamadılar tabii... Dış politikada müttefikler de bulamadılar!

Peki, neden bu istikrarsızlık?

Toplumda güçlü hükümetler kurabilecek güçlü partiler yoktur. Meşrutiyet 24 Temmuz 1908'de genç subayların baskısıyla ilan edilmiştir. İttihat ve Terakki hem gizli, hem yarı askeri bir teşkilattır. Partileşmesi çok zaman alacağı gibi, muhalif parti geleneği de yoktur. Ziya Gökalp *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak* adlı eserinde anlatır; bizde o zaman hem parti geleneği yoktur, hem toplumda güçlü partilere dayanak olacak siyasetle ilgili, eğitimli, iktisaden müteşebbis sınıflar yoktur. Toplumun ne kadar pasif ve ilgisiz olduğunu görmüştük. Onun için siyaseti ordu yapıyordu. Bu hükümet değişikliklerinin hepsinin arkasında ordudaki cuntalar vardır.

Sadrazam Sait Paşa, Sina Akşin'in deyişiyle, "İttihatçı değildir fakat İttihat ve Terakki'nin adamı"dır.[27] Onu devirmek için muhalefet Arnavut isyanını destekledi, ordu içinde muhalif subaylar baskı yaptı, Sait Paşa istifa etti, İttihatçılar iktidardan düştü.

Yerine 21 Temmuz 1912'de, yani Balkan Savaşı'ndan üç ay önce, Büyük Kabine olarak anılan Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümeti kuruldu. Halaskâr cuntası bu hükümeti destekliyordu. İttihatçı Celal Bayar, bu hükümeti "eski vezirler topluluğu"[28] diye küçümseyerek anlatır. Çoğu Abdülhamid zamanında kariyer yapmış yaşlı vezirlerden oluşuyordu. İttihatçılara şiddetle karşıdırlar. Balkan Harbi'nin kabiliyetsiz kumandanı Nazım Paşa, Halaskâr cuntasının isteğiyle bu hükümet tarafından harbiye nazırı yapılmış, ordunun başına getirilmiştir.

Bu hükümetin Dışişleri Bakanı, Gabriel Noradungyan Efendi'dir.

Balkan Savaşı'ndaki hezimetlerle yıpranan Ahmet Muhtar Paşa hükümeti istifa etmek zorunda kaldı. Yerine yine şiddetle İttihat ve Terakki karşıtı olan Kâmil Paşa hükümeti kuruldu. Abdülhamid'in sadrazamlarından Kâmil Paşa 79 yaşındadır. Geçen bölümlerde gördüğümüz gibi Edirne kuşatmasının en sıkıntılı döneminde Yarbay Enver'in Babıâli Baskını'yla düşürüldü, Mahmut Şevket Paşa hükümeti kuruldu. Mahmut Şevket Paşa muhalefetin tertibiyle öldürüldü, İttihatçı Sait Halim hükümeti kuruldu. Türkiye bu hükümet zamanında Birinci Dünya Savaşı'na girecek, tarihimizin en büyük faciasını yaşayacaktır.

Bu birkaç aylık hükümetlerle orduyu Balkan Harbi'ne hazırlamak, harp öncesinin ve harp döneminin diplomasisini yapmak mümkün olur muydu?! Bu siyasi istikrarsızlıktan daha kötüsü, parti ve siyasi gruplar arasındaki ilişkilerin düşmanca olmasıdır. Sık sık yer değiştiren iktidar ve muhalefet hiçbir konuda bir araya gelip uzlaşmayı denemedi bile! Rumeli-i Şahane ya da Avrupa-i Osmani ateşler içinde elden giderken oturup anlaşamadılar, uzlaşıp milli politikalar geliştirmediler. Bugün de pek kurtulamadığımız siyasi hastalığımızın o gün çok daha feci bir tarafı vardı: Partilerin ordu içinde cuntaları bulunuyor, siyasi kavganın silahlı tarafını onlar yapıyordu.

Tarihçi Ziya Nur Aksun, İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf fırkalarının yani partilerinin "iki düşman çete halinde" çalıştıklarını anlatır, öyleydi maalesef.

"Siyasetle uğraşmayacağım vallahi"

Orduyu siyasetten çekmek için çabalayan hükümetler olmuştur. Bundan kısaca bahsetmek gerekir.

Sait Paşa hükümeti, askerin siyasetle ilgilenmesini yasaklayan bir kanun tasarısını 26 Haziran 1912'de Meclis'e sevk etti. Tasarıyı hazırlayan, o sırada Harbiye Nazırı olan Mahmut Şevket Paşa'dır. Âyan Meclisi'nde (Senato) yaptığı konuşmada Mahmut Şevket Paşa, küçük rütbeli ihtilalci subayların kazandıkları siyasi güçle askeri hiyerarşiyi nasıl bozduklarını anlattı:

> Meşrutiyet'in ilk günlerinde Harbiye Nazırı bir binbaşının, bir yarbayın tavsiyesi ile tayin edildi. O sırada siyasetle uğraşan askerleri bundan men etmek mümkün değildi. Men etmeye kalksaydım mürteci sayılırdım, belki de sürülürdüm. Onun için yapamadım.[29]

Bu sözler devrim heyecanının nasıl bir körlük ve tahribat yarattığının ifadesidir.

Askerin siyasete karışmasını yasaklayan tasarı Ahmet Muhtar Paşa hükümeti zamanında 8 Ekim, yani Balkan Harbi'nin çıktığı gün kanunlaştı. Mitinglere, derneklere, kulüplere, gösterilere katılmak, siyasi konuşmalar yapmak, bildiri yayınlamak suç olacak, bunları yapan subay ordudan atılacak, erler 3-6 ay prangaya konulacaktı. Öğretmen ve memurlar için de aynı düzenleme getirildi.

Kanuna göre subaylar "Padişaha, vatana, Kanun-ı Esasi'ye sadakat, amirlerin emrine itaat, parti ve siyasi topluluklardan hiçbirine katılmamak ve Devlet-i Osmaniye'nin dahili ve harici siyasetine hiçbir şekilde müdahale etmemek" konusunda Allah ve namusları üzerine yemin edeceklerdi. Yemin, subayların kutsal kitabına, Kuran'a veya İncil ya da Tevrat'a el basarak yapılacak, yazılı olarak da imzalanacaktı.[30]

Kanun ve yemin, İttihatçı veya muhalif askerleri siyasetle uğraşmaktan vazgeçirdi mi? Hayır. Balkan Harbi'ne kurmay yüzbaşı olarak katılan İzzettin Bey, Milli Mücadele kumandanlarından İzzettin Çalışlar Paşa, bakın nasıl anlatıyor:

> Her garnizonda yeminler icrasına başlandı. Fakat İttihatçı ve Halaskâr Grubu olarak iki muhtelif fikir ve siyasete ayrılan subaylar, yemin etmekle beraber birbirlerine can düşmanı kesilmişlerdi. Askeri vazifeler unutulmuştu... Seferberlik günlerinde subayların halet-i ruhiyesi bu merkezde iken askeri eğitim ve öğretim de yetersizdi.[31]

Geçen bölümlerde bütün bunların doğurduğu vahim bozgunları, katliam ve tehcirleri gördük.

Üç dört aylık hükümetler, ordudaki cuntalara göre gelip giden hükümetler orduyu siyasetten çekebilir miydi? Bırakın onu, yaklaşan Balkan Harbi'ni bile göremediler.

Osmanlı devlet adamları neden başarısız?

Tarihçilerimizin “gaflet” başlığı altında verdikleri çok örnek vardır. Bunlardan biri tarih kitaplarımızda “büyük gaflet” diye gösterilen Kiliseler Kanunu’dur. İttihatçılar 3 Temmuz 1910’da Kiliseler Kanunu’nu çıkararak Yunanlarla Bulgarlar arasındaki kilise çatışmasını çözmüşler, Osmanlı’ya karşı anlaşmalarını kolaylaştırmışlardı... Bu görüş yanlıştır. Söz konusu kanun Rum Patrikhanesi’ne ve kilise teşkilatına karşı Bulgar kilisesini bir ölçüde güçlendirmiş, çatışmayı çözmemiş, aksine Patrikhane’yi küplere bindirmişti. Çünkü Makedonya’da bir yerdeki Ortodoks kilisesi, nüfusun çoğunluğu Bulgar’sa Patrikhane’den ayrılıp Bulgar kilisesi sayılacaktı. Konuyla ilgili akademik bir çalışma yapan Bülent Atalay’ın gösterdiği gibi, Rum ve Bulgar kiliseleri arasındaki sürtüşme kalkmamış, aksine bu kanun yüzünden artmıştı! Balkan devletleri siyasi ve askeri sebeplerle Osmanlı İmparatorluğu’na karşı ittifak yapmaya başlayınca Rum ve Bulgar kiliselerinin çatışması da yatışmıştı.[32]

Başka bir örnek: Şevket Süreyya Aydemir’in “ihanet” imasıyla anlattığına göre, Balkan Harbi patlamadan tam 87 gün önce, Ahmet Muhtar ve Kâmil Paşa hükümetlerinin Dışişleri Bakanı Gabriel Noradungyan Efendi Meclis’te şöyle konuşmuştu:

> Balkanlar’dan imanım kadar eminim!

Şevket Süreyya “Ermeni dışişleri bakanı” diye vurgulayıp, Noradungyan böyle konuşurken Balkan devletlerinin Osmanlı’ya karşı ittifak ağlarını ördüklerini ve saldırı planlarının hazır olduğunu da yazar.[33]

Tarihçi Yılmaz Öztuna’ya göre, “Balkanlar’dan namusum kadar eminim” diye konuşan, Dışişleri Bakanı Asım Bey’di. Balkan Savaşı’ndan üç ay dört gün önce, 15 Temmuz 1912’de Meclis’te bu konuşmayı yapmıştı.[34]

Asım Bey’in Balkanlar’la ilgili böyle konuştuğunu sadece Öztuna değil, birçok tarih kitabı yazıyor.[35]

Şevket Süreyya'nın yazdığı tamamen yanlıştır. Yılmaz Öztuna'nın yazdığı da yanlıştır. Çünkü Asım Bey'in bu konuşması Balkanlar'la değil Arnavut isyanıyla ilgiliydi.

15 Temmuz 1912 günü Meclis'te Balkanlar değil, Arnavut olayları görüşülüyordu. Sadrazam Sait Paşa, "biçare ve bihaber Arnavutlara" birkaç çıkarcının imzalattığı telgrafların Osmanlı hükümetine haksız iftiralar yönelttiğini söyleyerek güvenoyu istemiştir. Sait Paşa hükümetinin, Dışişleri Bakanı Asım Bey'in bu oturumda yaptığı konuşmada, Arnavut isyanını küçümseyerek söylediği sözler aynen şöyledir:

> Efendiler bu devletin âtisinden [geleceğinden] imanım kadar eminim. Kan, toprak kardeşi olan Osmanlılar, müttefik, müttehit bulundukça, her fert kendine düşen vazife-i vataniye ve içtimaiyesini [vatani ve toplumsal görevini] gereği gibi ifa ettikçe, dünyada hiçbir harici düşmandan korkmamalıdır. Fakat dahilde tefrika karşısında titremelidir.[36]

Balkanlar'dan değil, devletin geleceğinden emin olduğunu söylüyor, konuşmanın konusu da Arnavut isyanıdır.

Asım Bey Sofya Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na getirilmişti. Arnavut isyanını küçümsemekle yanılmıştı. Fakat Bulgar milliyetçiliğini, Bulgar ordusunun savaş hazırlığını görmüş olması gerekmez miydi? Sofya büyükelçisi olduğu sırada Kral Ferdinand'ı ziyaret etmiş, Ferdinand ona romatizma tedavisi gördüğünü anlatarak "Görüyorsunuz, savaşacak halim mi var?" demişti.[37] Asım Bey de bunu "Bulgaristan'ın savaş niyeti yok" diye İstanbul'a müjdelemişti!

Halbuki Fransa'nın Sofya büyükelçisi, Bulgaristan'ın "barışçı görünerek savaşa hazırlandığını ve Yunanistan'la ittifak yapmaya çalıştığını" Paris'e yazmıştı![38]

Hariciye Nazırı Asım Bey.

Osmanlı diplomasisinin ve hükümetlerinin bu dönemde böyle çok “gaflet” örnekleri vardır. Değişik zamanlarda Yunanistan’la, Sırbistan’la, hatta Bulgaristan’la ikili ittifak yapma fırsatı çıktığı halde bunu değerlendiremediler. Balkanlar’dan gelen tehlikeyi yeterince göremedikleri için iyi eğitimli askeri birlikleri Yemen isyanını bastırmaya gönderdiler. Sırpların Fransa’dan aldığı toplar, Osmanlı’nın Selanik Limanı’ndan Belgrad’a gitti. Süreleri çoktan dolduğu için isyan belirtileri gösteren Rumeli’deki redif askerlerinin bir süre daha silah alında tutulması gerekirken terhis edildiler, orduda bir zaaf daha yaratıldı...

Böyle örnekleri uzun uzadıya anlatmak mümkün. Ayrıntılara girmeden temeldeki şu sebebi belirtmekle yetinelim: Üç beş aylık ömre sahip, hepsi gelip geçici ve hepsi ordudaki değişik cuntaların baskısı altında iç sorunlara boğulmuş hükümetlerin, savunma ve dış politika gibi hayati hale gelmiş karmakarışık iki konuda başarı göstermeleri mümkün müydü? Kumandanlar bile askerin eğitiminden çok, iç politikaya dalmıştı.

Belki daha önemlisi, doğru düşünülmüş ve uygulamaya geçilmiş tedbirlerin bile fiiliyatta yürümemesiydi. Bunun tipik örneği, askerlerin siyasetle uğraşmasını yasaklayan kanunun kâğıt üzerinde kalmış olmasıdır.

Balkan Harbi'nde Genel Karargâh'ta kurmay binbaşı olan sonraki büyük tecrübeleri de yaşayan İsmet İnönü, yenilginin siyasi ve askeri sebeplerini bakın nasıl anlatıyor:

> Meşrutiyet ileri gelenlerinin iç siyaset yönetimindeki tecrübesizlikleri, eski devlet adamlarının ehliyetsizlikleriyle birleşince, iç politikada huzur kurulamamıştı...
>
> Memleketin siyasi fikir ihtilafı içinde, nasıl bir ahenk bulunarak idare edileceğini kimse bilmiyordu. Siyasi yetişme, pek uzun bir durgunluk devrinden sonra acınacak derecede eksik ve kusurlu idi. Hiç kimsede hiçbir itiraza tahammül ve münakaşayı olağan karşılayacak geniş bir anlayış istidadı yoktu. Akıl ve tedbir, hususiyle hamiyet, herkesin tekelindeydi... Siyasi hayata girmiş olan emniyetsizlik ve huzursuzluk, düşünceler üzerinde ağır bir kâbus baskısı yapıyordu...

İsmet İnönü, hem yaşlı, tecrübeli siyasi kadroların yetersizliğini, hem Meşrutiyet'le siyaset sahnesinde büyük bir güç kazanan yeni genç inkılapçıların, İttihatçıların yetersizliklerini şöyle anlatır:

> Meşrutiyet'ten sonra, eski zaman ricalinin en iyileri dahi inkılapçılara ve parlayan her çeşit siyaset cereyanlarına hâkim olacak durumda olmadıklarından, meseleleri halledemiyorlardı. İnkılap cereyanı ise bilgisizlik ve çaresizlik içinde şiddet usulleriyle ihtilafları halletmeye çalışıyordu. Kuvvet kullanılacak hudut ile huzur ve emniyet tesis edecek tedbirler hududunu seçecek vukuf ve tecrübeleri yoktu.[39]

Temel sorun çokuluslu imparatorluğun çatırdayan bünyesinin yarattığı siyasi istikrarsızlıktı, yönetilemezlik durumuydu. Siyasi istikrarsızlık her devirde, her zaman ülkeler için zafiyet yaratır. Osmanlı işte böyle derin bir zafiyet halindeyken Balkan Harbi patladı, Rumeli elden gitti. Çok acıdır fakat asla sürpriz değildir.

Demokratik ülkeler demokrasiye karşı!

Balkan Harbi sırasındaki dış politikaya gelince... Osmanlı'nın müttefikler bulması da o dönemde çok zordu. İngiltere ve Fransa gibi demokratik ülkelerin Osmanlı'da parlamentarizmi, Meşrutiyet'i desteklemesi gerekmez miydi? İttihatçıların umudu buydu, fakat hayır! İngiltere meşrutiyet fikrinin Mısır ve Hindistan gibi sömürgelere yayılmasından endişe etti. Dahası İngiltere Rusya ile anlaşmıştı,

Afganistan'da, Hindistan'da ve Basra'da İngiltere'yi serbest bırakması karşılığında Balkanlar'ı Rus nüfuz bölgesi olarak kabul etmişti. Leon Troçki'nin deyişiyle, "Avrupalı köpekbalıkları" meşrutiyet yoluyla Türklerin devletlerini güçlendirmesinden korkmuşlardı.[40]

> **Zafer Toprak:** Avrupa ülkeleri demokrasiyi bir noktada kendilerine özgü, kendi alanlarına özgü bir rejim olarak algılamış durumda. O nedenle aslında Meşrutiyet onlar için çok bir şey ifade etmiyor. Aslında Avrupa'nın o tarihlerde izlediği bir politika var. Yani Osmanlı'nın bir noktada zamanını doldurduğu, artık tarihten silinmesi gereken bir siyasi yapı olduğu kanısı hâkim. Bu o nedenle yapılmış gizli antlaşmalarda da soğuk bir şekilde ortaya çıkıyor. O yüzden Meşrutiyet olayı Avrupa'yı o denli yakından ilgilendirmiyor. Bizim Jön Türklerimiz ise bu konuda son derece saf insanlar diyelim... Batı demokrasisini getirdikleri takdirde ülkede her türlü sorunun çözümlenebileceği kanısındalar. Ama daha Meşrutiyet'i ilan eder etmez, ardından Bosna-Hersek olsun, Bulgaristan olsun, Girit olsun, bütün bu olaylarla aslında sürecin çok farklı bir yöne doğru gittiğini görecekler. İttihat ve Terakki'nin giderek rejimi sertleştirmesindeki temel nedenlerden biri de bu tür gözlemlerde bulunması. Bir şekilde Osmanlı Devleti'nin parçalanmakta olduğunu görüyor.

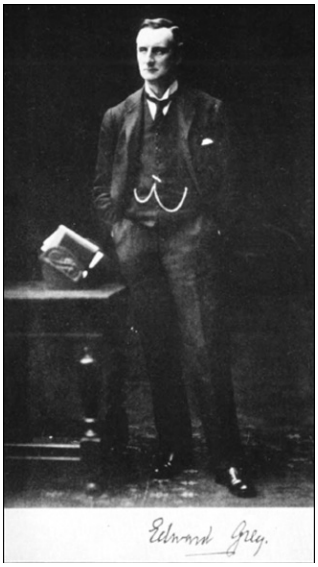
Meşrutiyet'e, demokrasiye geçen Osmanlı'yı İngiltere'nin destekleyeceği ümidi o kadar yaygındı ki, İstanbul'a gelen İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lowther'in Sirkeci Garı'na indikten sonra arabasını kuşatan halk yol boyunca sevgi gösterilerinde bulunmuştu. Fakat İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, İstanbul'daki Büyükelçi Lowther'e yazdığı mektupta özetle şunları söylüyordu:

> Türkiye gerçekten Meşrutiyet idaresini kurar ve bunu yaşatıp kuvvetlenirse, bunun sonuçları şimdiden hiçbirimizin göremeyeceği kadar ileriye varır. Bunun Mısır'daki etkileri müthiş olur, ta Hindistan'da da kendisini hissettirir. Şimdiye kadar her nerede Müslüman tebaamız varsa, onlara halife tarafından idare edilen ülkelerde merhametsiz bir istibdat vardır. Halbuki bizim istibdadımız şefkatlidir... dedik...
>
> İki idareyi mukayese eden Müslüman tebaamız çok kere bunu itiraf etmiştir.
>
> Fakat şimdi Türkiye'de bir parlamento hayatı başlarsa ve işler de düzelirse, Mısır'da meşrutiyet isteği çok güçlenecek, bizim buna karşı koyma gücümüz çok azalacaktır. Türkiye'de iyi işleyen bir Meşrutiyet varken ve işler iyi giderken bizim aynı şeyi isteyerek ayaklanan Mısır halkına silah kullanmamız hata olur...[41]

Meşrutiyet'in ve o sırada tecrübesiz olan Genç Türkler'in zamanla başarılı olması ihtimali de Balkan devletlerini endişelendirmiş, buna meydan vermemek istemeleri, savaş çıkarmalarının sebeplerinden biri

olmuştur. Yunan tarihçi Alexander Anastasius Pallis, 1936'da yayımladığı kitabında, bir yandan Bulgaristan'ın güçlendiğini belirttikten sonra, öbür yandan Osmanlı hakkında şunları yazar:

> 1908 Jön Türk İhtilali'nden sonra şiddetle milliyetçiliğe dönüşen Türkiye yeni bir canlılık kazanıyor, çok sarsılmış olan egemenlik haklarını, karışıklık içindeki Makedonya ve Girit'te yeniden kurmaya hazırlanıyordu...

İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey.

Pallis, yine Balkan Savaşı'nın çıkmasını anlatırken, "Türkiye gençleşme hareketiyle her yıl biraz daha iyiye gittiğinden, tam zamanıydı harekete geçmenin" diye yazmıştır.[42]

Gerçekten, eski düzenin, sosyal ve siyasi hiyerarşinin, değer yargılarının sarsıldığı, yenilerinin oturtulamadığı bir kargaşa döneminde Osmanlı kendini Balkan Harbi'nde bulmuştu. Bunun tipik örneği, orduyu gençleştirme reformlarının orduyu sarsmasıydı; reform oturtuluncaya kadar vakit olsaydı herhalde daha savaşkan bir ordu teşekkül edecekti.

Avrupa bir dünya savaşına sürüklenirken, içinden sarsılan Osmanlı, kendisini koruyacak bir dış politika dengesi kurma imkânını da kaybetmiş, Balkan Savaşı'nda yalnız kalmıştı.

Osmanlı’da ayrılıkçı milliyetçi akımlar

Çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılda yepyeni bir dünya ile karşılaştı: Osmanlı uluslarında milliyetçilik çağı, Balkan Harbi’nde uluslar savaşı... Osmanlı hem içindeki etnik kimliklerin silahlı hareketleriyle, hem Balkanlar’daki milliyetçi devletlerin savaş ilanıyla karşı karşıya kalmıştı.

> **Zafer Toprak:** Osmanlı İmparatorluğu bildiğimiz gibi çok unsurlu ya da terim yerindeyse çok etnik unsurlu bir imparatorluk. Osmanlı bunları bir arada tutmayı becermiş yüzyıllar boyunca. Ama giderek ulusçuluk hareketi yaygınlaştıkça etnik unsurlar daha bir ön plana çıkmaya başlamış. O nedenle Balkan Harbi aslında ilk “ulusların harbi” olarak nitelendirilebilir, fakat bu uluslar henüz daha tam oluşmamış uluslardır ve daha “ön ulus” diyebileceğimiz bir evreden söz etmemiz mümkün. Bunlar da etnik unsurlardır aslında, henüz daha ulus kimliğini kazanmamış bir topluluklar birliği olarak değerlendirebiliriz, Osmanlı Devleti’ni o aşamada.

Henüz daha tam oluşmamış bulunmaları, yani milliyetçiliklerinin “gecikmiş milliyetçilik” ya da olgunlaşmamış, “ham milliyetçilikler” olması onları daha militan, daha kanlı hale getiriyordu. Yunan ve Sırp isyanlarıyla patlak veren, Berlin Antlaşması’yla büsbütün motive olan Balkan milliyetçilikleri, Osmanlı vatandaşı Hıristiyanları da etkiledi.

Meşrutiyet bir çözüm umuduydu. Özgürlük ve parlamentoda temsil, azınlıkları memnun edecek, böylece milliyetçilikler yatışacaktı. 24 Temmuz 1908’de hürriyet ve meşrutiyet ilan edildiğinde herkes sevinçle kucaklaşmıştı. Dağdaki komitacılar dağ kıyafetleriyle ve silahlarıyla şehirlere inerek hürriyeti kutlamışlardı. Selanik’te, Manastır’da, İstanbul’da, İzmir’de ve diğer belli başlı Osmanlı şehirlerinde herkes, hocalarla papazlar kucaklaşmıştı. Türkçe, Rumca, Ermenice, Bulgarca ve Fransızca kartpostal ve afişlerle coşkulu kalabalıklar hürriyetin ilanını, Meşrutiyet’in gelmesini kutluyordu. Şeyhülislam ve patrik, üstü açık bir faytona binerek Boğaziçi’nde bir gösteri gezisi yaptığında, Müslüman ve gayrimüslim bütün İstanbullular tarafından sevinçle alkışlanmışlardı.[43]

Abdülhamid zamanında Amerika’ya göçmüş olan elli bin Ermeni dönmüş, hatta komitacılık eylemleri de azaldığı için Büyük Devletler

1903’teki Mürzteg Programı uyarınca Makedonya’ya yerleştirdikleri jandarma güçlerini çekmişlerdi.[44] Artık Avrupalılar da buna ihtiyaç kalmadığını düşünmüştü.

Demek ki, Tanzimat’ın bütün etnik ve dini grupları Osmanlı üst kimliği altında birleştirme ideali, işte hürriyet ve meşrutiyet sayesinde başarıya ulaşmış gözüküyordu. Ama öyle olmadı.

O dönemde Megali İdea Osmanlı Rumlarının, Büyük Bulgaristan Osmanlı Bulgarlarının tamamının değilse de çoğunluğunun bağlandığı fikirlerdir. Kiliseler, 1908’den itibaren İstanbul’da mantar gibi patlayan etnik ve azınlık dernekleri, etnik milliyetçi faaliyetlere ev sahipliği yapmaktadır.

Meclis-i Mebusan’da en şiddetli tartışmalar etnik ve dini kimlik sorunlarıyla ilgili olanlardır. Mecliste sık sık resmi dil tartışmaları oldu.[45] Yunanistan’ın Manastır Konsolosu Dimaras’ın Atina’ya gönderdiği raporda yazdıkları, Rum-Yunan milliyetçiliğinin Meşrutiyet hakkındaki görüşlerine bir örnektir. Meşrutiyet’in Helenizm davasına zararlı olacağını söyleyen Dimaras şöyle yazıyordu:

> Yunanlar Türklerin despotik yönetimine karşı nefret duyacak şekilde eğitilmelidir. Kaderlerinin iyileşmesi ya kendileri ya yabancı müdahalesi sayesinde olacaktır. Bu yüzden, Türklere karşı duydukları nefret, azalmadan sonsuza kadar canlı kalacaktır.

Meşrutiyet’in bu nefreti kaldırmasına izin verilmemeliydi!

Yunanistan’ın Serez Konsolosu Sachturis, Meşrutiyet’le Müslümanlar arasında milli bilincin güçleneceğini, Türklerin başarısının Helenizm’i olumsuz etkileyeceğini yazmıştır. Rumlar üzerinde etkili olan Atina ile patrik, Meşrutiyet’in başarısını istememişler, buna göre politika izlemişlerdir. Hatta patrik Osmanlı’da Hıristiyan ordu birlikleri kurulmasını isteyecektir![46]

Osmanlı bütün bu karmakarışık ve köklü sebeplerden bozguna uğramıştı. Balkanlar’da etnik ve dinsel homojenleşmeye dayalı militan milliyetçilikler, komşu Yunan ve Bulgar milliyetçiliklerini Osmanlı topraklarına yöneltirken, Osmanlı’nın savunma takati kalmamıştı. Ordu çözülüyor, ülke yönetilemiyordu. Böyle bir zamanda, Avrupa’da İngiltere ile Rusya’nın Osmanlı topraklarının paylaşılması üzerine

antlaşmaları en büyük alarmdı... İçeride büyük nüfusa sahip olan azınlıklar milliyetçilik yapmakla kalmıyor, "ırkdaş" devletlere sadakat duyuyorlar. Bilhassa Yunanistan'ın Selanik ve Adalar'dan sonra İstanbul ve Batı Anadolu'yu istediği daha 1912 yılında görülmüştür. Birkaç ay içinde bütün Rumeli'nin kaybedilmesi, elbette, İstanbul ve Batı Anadolu'nun da kaybedilebileceği endişesini doğurmuştu.

Türkler boyun büküp devam edebilir miydi? Balkan Harbi'yle Türk milliyetçiliğinin uyanışı arasındaki bağlantıyı gelecek bölümde göreceğiz. Artık Türklerde de kendi homojen ulus-devletlerini kurmaktan başka çare kalmadığı görüşü yavaş yavaş gelişecektir.

1. Hüseyin Kâzım Kadri, *Türkiye'nin Çöküşü*, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1992, s. 73

2. Jacob Gould Schurman, *The Balkan Wars 1912-1913*, Cosimo Classics, New York, 2005, s. 81-83. (Originally published by Princeton University Press in 1914.)

3. Anastasia Karakasidou, *Buğday Tarlaları Kan Tepeleri, Yunan Makedonyasında Millet Olma Aşamasına Geçiş Süreçleri, 1870-1990*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2010, s. 129.

4. Carnegie Report, s. 28-29.

5. Anastasia Karasidou, a.g.e., s. 143.

6. Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, Aras Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 81-107.

7. Bu konuda şu değerli çalışmaya bkz. Dr. Hasan Emrah Kerimoğlu, *Kilise ve Mektepler Kanunu Örneğinde II. Meşrutiyette İttihatçı-Rum İlişkileri*, http://www.academia.edu/2091524.

8. Edirne, İşkodra, Selanik, Kosova, Manastır ve Yanya vilayetlerindeki 1899 yılı okul ve öğrenci sayılarının toplamıdır. Şu eserdeki tablodan alarak ben toplam sayıları verdim: Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003. s. 115.

9. Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu, 1890-1918*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s. 134.

10. Justin McCarthy, *The Ottoman Peoples and the End of Empire*, Oxford University Press, New York 2005, s. 20-23.

11. Kâzım Karabekir, *Hayatım*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 258.

12. Dr. İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidemati Vataniye ve İnkılâbi Milliye Dair Hatıratım*, Romanya Mecidiye 1939, s. 217-218. Ustrugalı Müslümanların çoğunluğu

“cemiyet-i merkeziyenin” yani o zamanki otorite sahibi olan İttihat ve Terakki’nin emri olup olmadığını sormuşlardır. Temo’nun hatıralarındaki bu bölüm şöyle: “Doğduğum yerleri ziyaretim anında, Meclis-i Mebusan intihap [seçim] hazırlıkları başladı. O vakit ki intihap kanununda, herhangi bir Osmanlı, namzedliğini vaz etmek için, evvel emirde rey sahibi olanlardan lâekal 150 imzalı ve musaddak bir mazbata, sancak intihap heyetine takdim edilmesi lazımdır yolundaki bu bende muvafık surette kandidatımı [adaylığımı] koymak için 150 değil, 500 imzalı bir mazbata aldım. Ahali-i Hıristiyaniye de bilâ tereddüt imzalarını attılar.
Bizim Müslümanların hemen ekserisi cemiyet-i merkeziyenin emri var mı diye sordular. Bu zihniyet bizi pek müteessir etmekle beraber, Manastır merkezi ne diyecek diye öğrenmek için, heyete mazbatayı ve namzedliğimi takdim ettim.”

13. Halkın siyasete lakaytlığı, bilgisizlik ve apatisi hakkında bkz. Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Cedit Neşriyat, Ankara 1992, s. 30-36.

14. Mehmet Hocaoğlu, *Abdülhamit Han’ın Muhtıraları, Belgeler*, Oymak Yayınları, İstanbul, (tarih yok, 1977 olmalı), s. 127-128, 218-219. (Parantez içindeki ek bana ait. T.A.)

15. Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1931, s. 262.

16. Jön Türk ya da İttihat ve Terakki’nin ideolojisi, oluşumu, örgütlenmesi, Makedonya’da komitacı metotlarını benimsemesi, fedaileri, Yunan ve Bulgar komitacılarıyla ittifakı ve nihayet “inkılap”ı yapması yani Meşrutiyet’i ilan ettirmesi hakkında şu mükemmel eserde ayrıntı bilgiler mevcuttur: Şükrü Hanioğlu, *Preparation for a Revolution*, Oxford University Press, 2001.

17. 1908 ihtilalinde komitaların rolü, Meşrutiyet isyanı, 31 Mart Olayı, Mahmut Şevket Paşa’nın “partisizlik” bildirisi, sıkıyönetim, Abdülhamid’in “din kitaplarını yaktırdığı” gibi gerekçelerle fetva ve Meclis kararıyla tahttan indirilmesi konusunda belgeli anlatım için bkz. İsmail Hami Danişmend, *Sadrazam Tevfik Paşa’nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara göre 31 Mart Vak’ası*, İstanbul Kitabevi, 1961.

18. Hareket Ordusu’nun İstanbul’u “feth”etmesi, sıkıyönetim, divanı harp ve İttihatçıların güçlenmesi konusunda bkz. Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, s. 102-115.

19. Askeri hiyerarşide kargaşa konusunda bkz. Ahmet Turan Alkan, a.g.e., s. 76-79; tensikat için bkz. s. 115-120.

20. Halaskâr Zabitan cuntası ve muhalefetle ilişkisi hakkında bkz. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990, s. 166-173; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1984, cilt 1, s. 313-354.

21. Bkz. Ahmet Turan Alkan, a.g.e., s. 124-130.

22. a.g.e., s. 118-119.

23. Mahmut Muhtar Paşa, *Rumeli'yi Neden Kaybettik*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2007, s. 195-196.

24. Hafız Hakkı Paşa, *Bozgun*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, basım tarihi yok.

25. Ahmet Turan Alkan, a.g.e., s. 118-119.

26. Bu dönemde hükümetlerin kurulma tarihleri ve sadrazamlar şöyledir: 7 Ağustos 1908 Kâmil Paşa; 13 Şubat Hüseyin Hilmi Paşa; 14 Nisan 1909 Ahmed Tevfik Paşa; 6 Mayıs 1909 Hüseyin Hilmi Paşa; 12 Ocak 1910 İbrahim Hakkı Paşa; 1 Ekim 1911 Mehmed Said Paşa; 22 Temmuz 1912 Gazi Ahmet Muhtar Paşa; 29 Ekim 1912 Kâmil Paşa; 23 Ocak 1913 Mahmut Şevket Paşa; 11 Haziran 1913 Sait Halim Paşa ve Birinci Dünya Savaşı içinde 4 Şubat 1914 Talat Paşa hükümeti. Bakanlar kurulu ve hükümet programları için bkz. İhsan Güneş, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler, Programları ve Meclis'teki Yankıları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.

27. Sina Akşin, a.g.e., s. 210.

28. Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, cilt 3, s. 761-762.

29. Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, cilt 3, s. 255.

30. Tunaya, a.g.e., cilt 1, s. 322.

31. İzzettin Çalışlar, İsmet Görgülü, *On Yıllık Savaşın Günlüğü*, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 33.

32. Bkz. Bülent Atalay, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 50-75.

33. Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, cilt 2, s. 282.

34. Yılmaz Öztuna, *Avrupa Türkiye'sini Kaybımız*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2006, s. 91.

35. Tarihçi İsmail Hami Danişmend ve *Mufassal Osmanlı Tarihi*'nde de Asım Bey'in böyle konuştuğu yazılıdır. Yanlış, birbirlerinden alıntılarla tekrarlanıp durmuştur.

36. Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., cilt 1, s. 327.

37. Sacit Kutlu, a.g.e., s, 320.

38. Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, cilt II, kısım 1, s. 414.

39. İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı*, s. 62-63.

40. Leon Troçki, *Balkan Savaşları*, s. 9. Tarihçi Feroz Ahmad da aynı görüştedir. *From Empire to Republic, Essays on the Late Ottoman Empire and Modern Turkey*, İstanbul Bilgi Üniversitesi

Yayınları 2008, s. 88.

41. *British Document on the Orgins of the War*, 1908-1914'ten Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, cilt 3, s. 904.

42. Alexander Anastasius Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası, 1915-1922*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997, s. 18, 123.

43. Robert Holland & Diana Markides, *The British and the Hellenes, Struggle For Mastery in the Eastern Mediterranean 1850-1960*, Oxford University Press, 2008, s. 138.

44. Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2007, s. 224.

45. Abdülhamid zamanında, idareci yetiştiren Mülkiye Mektebi'nde, ileride kaymakam ve vali olacak öğrencilere Arapça, Rumca, Ermenice veya Arnavutça öğrenmeleri şartı getirilmişti. Fakat imparatorluk coğrafyasında her zaman yerel dilleri bilen idareci de bulunamıyordu. (Bkz. Sacit Kutlu, a.g.e., s. 287-288)

46. Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yay., 2008, s. 186-191.

9
Ve Türk milliyetçiliği...

Modernleşmenin yani okulun, gazetenin, ticaret yoluyla sosyal hareketliliğin gelişmesinden önceki çağlarda, değişik kimliklerden halkları yönetmek, Osmanlı'nın avantajını oluşturur; Osmanlı'nın medeni bir mirasıdır. Fakat etnik ve dini kimlikler 19. yüzyılın başından itibaren milliyetçiliğe dönüşmeye başladı. Önceki dönemlerde görülmeyen okulun, gazetenin ve "halk" fikrinin gelişmesi aynı dili konuşan, aynı hafızaya sahip insanlarda kendi devletlerini kurması düşüncesine yol açtı. Sırp isyanı, Yunan isyanı, Bulgar isyanı, Arnavut isyanı... Bu toplumların ve devletlerin milliyetçi hedefler etrafında enerjik, militan, hatta saldırgan (irredantist) bir dinamizm kazandığını gördük. Böyle bir çağda Osmanlı içinden çözülüyordu.

Temeldeki bu sosyolojik dinamiklerin Balkan Savaşı'nda doğurduğu sonuçları gördük: Balkan halkları için zafer ve toprak kazanımları, homojen ulus haline geliş... "Tebaa-i Osmaniye"nin uluslara bölünmesi, çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu'nun acı mağlubiyetlerle dağılması...

Osmanlı'nın Hıristiyan vatandaşlarındaki ayrılıkçı, milliyetçi duygular çok daha erken geliştiği gibi, çok daha güçlüydü. Meşrutiyet'in demokrasi ve eşitlik vaadi, askerlik dahil bütün kamu görevlerinin Hıristiyanlara açılması, Meclis'te temsil edilmeleri, dernek ve parti kurma özgürlüklerinin gelişmesi onları milliyetçiliklerinden vazgeçirmemişti. Hatta Meşrutiyet'in özgürlük ortamında talep çıtaları yükselmiş, heyecanları artmıştı. Osmanlı toplumundaki duygusal kopuşlar, bölünmeler derinleşmişti.

Tarihçi Erik Zürcher, Rumların, Makedonların ve Ermenilerin, Meşrutiyet'ten sonra eşitlik uğruna milliyetçi iddialarından vazgeçmediklerini belirtir. Dahası, Arnavut ve Arapların da kendi ayrılıkçı hareketlerini geliştirdiklerini belirtir. Meşrutiyet'in umulan

birleştirici sonucu vermemesi, Türkleri de Osmanlıcılık ve İslamcılıktan Türklük fikrine yöneltiyordu.[1]

Çöken imparatorluğun altında kalıp ezilmek, Rumeli'yi, ardından İstanbul ve Batı Anadolu'yu da kaybetmek endişesinin yol açtığı bir kendini fark ediş, bir başının çaresine bakma duygusu olarak doğdu Türk milliyetçiliği...

Ünlü romancımız Necati Cumalı *Viran Dağlar* adlı romanında Makedonya'daki değişimi ve Türklerde oluşan endişeyi Halit'in ağzından şöyle anlatır:

> Makedonya yaşlılardan dinlediğiniz, çocukluğumuzdan bildiğimiz Makedonya değil! O Makedonya Makedonyalılarındı. Hıristiyan'ı, Müslüman'ı, Rum'u, Bulgar'ı, Sırp'ı, Arnavut'u, Osmanlı'sı Makedonyalıyım demeyi birbirine çok görmezdi. Şimdi bu din ayrılığı çekişmesi, ulusçuluk kavgaları çıktı çıkalı Makedonya'da hava karardı; dostluk, kardeşlik, komşuluk hatırı kalktı, herkes birbirine girdi. Bulgar Rum'u, Rum Bulgar'ı, Sırp Arnavut'u, sonunda hepsi bir olup Türk'ü, Müslüman'ı vuruyor, öldürüyor. Sonu ne bunun?

Necati Cumalı, böyle etnik ayrışmaların, duygusal kopuşların ortaya çıktığı Makedonya'da Goriçkalı Zülfikâr Bey de Türk kimliğinin güçlenmesini de şöyle anlatır:

> Rumlar, Bulgarlar, Sırplar arasında yaygınlaşan ulusçuluk tutkusunun tanığıydı. Çevresindeki Rumlar, Bulgarlar, Sırplar "Ben Yunan'ım, ben Bulgar'ım, ben Sırp'ım" dedikçe; "Ben Türk'üm, Osmanlı'yım" diyordu karşısındakilere. Madem onlar kendilerini Rum, Bulgar, Sırp diye ayrı tutuyorlar, kendisinin de "Ben Türk'üm" demesi gerektiğini, en azından bir onur sorunu olarak benimsemişti.[2]

Daha eğitimli, dünyanın daha çok farkında olan orduda da milliyetçilik tartışmaları başlamıştır ve Türklük fikri orduda daha hızla gelişecektir.

Milliyetçilikler ve Osmanlı ordusu

Mekteb-i Harbiye'de Arap ve Arnavutlar, Türk arkadaşlarıyla daha 1900'lerin ilk yıllarında resmi dil tartışmaları yapmaya başlamışlardır.[3]

Gayrimüslimlerin konumu daha ciddi bir sorundur.

Osmanlı’da kamu görevleri Tanzimat’tan itibaren gayrimüslimlere açılmış, en çok Abdülhamid döneminde bilhassa Ermeniler devletin yüksek makamlarına getirilmişti.[4] Fakat 1909 yılına kadar gayrimüslimler orduya alınmıyordu. Madem Meşrutiyet eşitlik ve birlik getirecekti, bu tarihten sonra orduya, Harbiye’ye, subay kadrolarına da alınmaya başladılar. Bunun tek sebebi Meşrutiyet’in bu liberal fikirleri değildi. Türkler, koca imparatorluğun büyük askeri yükünü sadece kendilerinin taşımasının ağır sonuçlarını artık görüyorlardı.

İzleyen sayfada Cemil Cem’in 1910 yılında *Kalem* dergisinde yayımlanan “inek” karikatürünü görüyorsunuz. İnek şeklinde resmedilen imparatorluğun bekçiliğini Türkler yapıyor fakat sütünü başkaları sağıyordu. İneğin sütünün Avrupalı emperyalist ekonomiler tarafından sürekli “emildiği” en önemli kanal kapitülasyonlardır. Diğer bir sebep, Türkler senelerce askerlik yaparken hem nüfus artışlarının az olması, hem askere gitmeyip ticaretle uğraşan gayrimüslimlerin ekonomik hayatta daha fazla güçlenmeleridir.

Osmanlı’da ticaret ve sanayi, kendi milliyetçiliklerine gittikçe daha çok bağlanan gayrimüslim unsurların ve çok defa onlarla ticari ortaklık yapan yabancı şirketlerin eline geçmişti, yüzde 80.4’ü onların, kalan yüzde 19.6’sı Müslümanların elindeydi. Türk milliyetçiliğinin doğuş sebeplerinden biri bu “inek” durumuna tepki olacaktır.[5]

Yıllarca süren askerlik görevi yüzünden, mesela 1842’den 1909’a kadar altmış yedi yılda Edirne’de Müslüman nüfusu yüzde 10 arttığı halde, askerlik yapmayıp cizye vergisi ödeyen Rumların nüfusu yüzde 20 artmıştı.[6] İngiltere’nin Selanik Konsolosu Charles Calvert’in de belirttiği gibi, yıllarca süren askerlik yüzünden Türkler fakir kalıyor, hatta Müslüman tüccar ve zanaatkârlar askerden döndüklerinde yerlerini Hıristiyanların almış olduğunu görüyorlardı.[7]

Figure 6.8 The Ottoman Milk Cow

Fransız tarihçi François Georgeon, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyanların "altın çağ" yaşadıklarını anlatır. Gayrimüslimlerde nüfus artışının Müslümanlardan fazla olduğunu belirten Georgeon, Osmanlı'daki gayrimüslimlerin Rusya'dakilerle kıyaslanamayacak özgürlüklere sahip olduklarını ve Avrupa ekonomisiyle ilişkili olarak iktisaden hızla güçlendiklerini anlatır:

İzmir'de Canik Elmasyan'ın incir kurutma fabrikası. Patronlar ve ırgatlar. Fotoğraf: *Toplumsal Tarih*, Ocak 2013.

"Yahudi, Rum ve Ermeni cemaatleri 1900'e doğru serpilip gelişir. Hayırseverlik kurumlarının oluşturduğu ağdaki gelişmeler sayesinde etkili bir tıbbî ve eğitimsel çerçeve sağlar, yoksulluğa karşı mücadele ederler, okuma yazma seferberliği dev adımlarla ilerler. Hayırseverlik eserleri, yardım kurumları, yetimhaneler çoğalır.

> Avrupa’nın imparatorluk içindeki ekonomik yatırımlarının artmasında da yararlanırlar: Şirketler, bankalar, sigorta kumpanyaları personellerini öncelikle gayrimüslimlerden seçerler. Avrupa’nın Osmanlı İmparatorluğu içindeki ekonomik ve kültürel genişlemesi Yahudilerin, Rumların ve Ermenilerin toplumsal tırmanışıyla kol kola yürür. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başı, bu yeni burjuvazi için tam bir altın çağdır. Daha o zamandan gayrimüslimlerin kentlerdeki oranı artmıştır. Gerçekten de imparatorluğun toplam nüfusunun sadece beşte birini oluştururken kent nüfusunun üçte biri onlara aittir. Ama tüccarlar, işadamları, girişimciler hep onların arasından çıkar…”
>
> ...
>
> “Rumlar ve Ermeniler artık dış ticarette olduğu kadar bankacılık ve sanayi faaliyetlerinde de egemen durumdadırlar. Osmanlı İmparatorluğu’nda ilk kez 1913-1915’te yapılan sanayi sayımı da bu eğilimi doğrulayacaktır. Sayımı yapılan sanayi kuruluşlarına yatırılmış sermayenin % 50’si Rumların elindedir, % 20’si Ermenilere, % 5’i Yahudilere aittir. Geriye kalanlar yabancılar (% 10) ile Müslümanlar (% 15) arasında paylaşılmıştır. Demek ki Birinci Dünya Savaşı’na kadar sanayi sermayesinin dörtte üçü gayrimüslimlerin elindedir.”
>
> François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 444-446.

Askerliği sadece Müslümanların yapmasının onları nüfusça ve iktisatça büyük zarara uğrattığını, gayrimüslim vatandaşların da askere alınması gerektiğini ilk defa savunan, Tanzimat’ın büyük devlet adamlarından Âli Paşa’dır. Uzun bir gerekçe yazarak bunu vasiyet olarak Sultan Abdülaziz’e sunmuştu.[8]

Abdülhamid de, gayrimüslimlerin ticaret ve ekonomide Müslümanlardan ileri olmasından yakındığı gibi, “askerlik ve sair [sebepler] İslamların terakkisine mâni oldu” diye konuşmuştur. Abdülhamid, sekiz yıl olan askerlik süresini kendisinin üç yıla indirdiğini, asayiş (isyan) olayları sebebiyle daha aşağıya çekemediğini söylemiştir.[9]

Fakat “peygamber ocağı”na gayrimüslim asker ve subay almanın yapısal ve ruhî zorlukları vardı. Gayrimüslimlerin subay ve er olarak orduya kabulü, Meşrutiyet döneminde gerçekleşti ve sorunlarını da birlikte getirdi.

Patrikhane Hıristiyanlara askerlik mükellefiyetinin getirilmesine şiddetle karşı çıktı, dinlere göre ayrı ayrı ordu birliklerinin kurulmasını

istedi! Parlamentodaki Rum kökenli Osmanlı milletvekilleri bunu destekledi, Rumlar bunun için mitingler, yürüyüşler yaptılar![10]

Bir devlette iki ayrı ordu olabilir miydi?!

Meşrutiyet'ten önce de Abdülhamid Hıristiyan vatandaşları, Müslümanlar gibi askere almayı düşündüğünü Patrik Yuvakim Efendi'ye açmış, Yuvakim o zaman da kültür ve gelenek farklarını hatırlatarak "Bir arada olamazlar, ayrı bölükler teşkil edilirse olur" diye cevap vermişti.[11]

Meşrutiyet'e inanan Genç Türkler "Hürriyet'in İlanı" ile Osmanlı birliğinin sağlanacağını, bir arada yaşama arzusunun güçleneceğini düşünmüşlerdi, halbuki getirilen özgürlükler ayrılıkçı milliyetçilikler için kullanıldı.

Orduya alınmaya en çok itirazın Patrikhane ve Rumlardan gelmesi önemlidir; en fazla "kopmuş", kendi milliyetçiliğine (Megali İdea) en fazla bağlanmış toplum onlardı.

Öbür yanda, gayrimüslimlerin orduya kabulü yüzünden, ordudaki geleneksel İslami heyecan da zayıflamıştı. Leon Troçki gözlemlerini şöyle anlatır:

> Hıristiyanların orduya alınması, İslam'ın devlet ile ordu arasında tek bağ olduğu şeklindeki inancı ister istemez yok etti, böylece Müslüman askerin zihninde en derin boşluğu yaratmış oldu.

Troçki "gâvur" diye muamele görmenin Hıristiyan askerlerde yarattığı huzursuzluğu da anlatır.[12]

Askere alsanız bir türlü, almasanız bir türlü! Milliyetçilik çağında çokuluslu imparatorluğun yaşadığı açmazlar orduda da ortaya çıkmıştı.

Trakya cephesinde 3. Ordu Kumandanı olan Mahmut Muhtar Paşa "Rum askerlerden birçoğunun ilk gerileme sırasında düşman tarafına geçtiği şüphesizdir. İkinci savaşta Hıristiyan erlerden kimse bulunmamıştır" diye yazar.[13]

Trakya'daki savaşlara kurmay binbaşı olarak katılan Hafız Hakkı Paşa da Hıristiyan askerlerin bulunmasının "orduda itimat hissinin azalmasına" yol açtığını, bunun "müthiş" bir olumsuz etki yaptığını belirtir. Paşa, orduda gaye birliği yaratılmasının bir zorunluluk

olduğunu vurgular. Harp zamanında ordusuyla savaşılan düşman devletin halkıyla aynı "ırk"a, yani etnik kimliğe sahip Hıristiyanların o cephede kullanılmaması gerektiğini yazar.[14]

Amerikalı tarihçi Richard Hall'a Balkan Savaşı'nda Osmanlı ordusundaki gayrimüslim askerlerin orduya sadakatleri ne düzeydeydi, diye sordum, şu cevabı verdi:

> **Richard Hall:** Sadakat yoktu. Sadakatleri kesinlikle öteki tarafaydı.

Bu tecrübe yaşandığı için, Birinci Dünya Savaşı sırasında gayrimüslim askerler cepheye sevk edilmeyecek, "amele taburları" olarak cephe gerisinde istihdam edileceklerdir. Genç nüfus cepheye gönderildiği için boş kalan tarlalarda görevlendirilen amele taburlarının çalışmasıyla arpa ve buğday üretimi 3.5 kat artacaktır.[15]

Aram Andonyan, Balkan Harbi'nde Osmanlı ordusunun zaaf noktalarını anlatırken şunları yazıyor:

> Ordunun yüzde 25'ini oluşturan gayrimüslimlere, Ermeniler ve Yahudiler hariç, fazla bel bağlanamazdı; ne Rum'u, ne Bulgar'ı, ne de Sırp'ı dövüşemezdi soydaşlarına karşı. Daha birçok maddi ve psikolojik etkenler Osmanlı ordusunun fiili gücünü azaltıyordu. Balkan orduları ise hem hazırlıklıydılar, hem de milli ülküyle güçlenmişlerdi...[16]

Balkan Savaşı'ndaki bozgunlarda ve maruz kalınan korkunç acılarda yaşanan bu tecrübelerde milli şuur, milli ideal gibi değerlerin önemini Türkler de gördüler. İdealsizliğin acısını çektiler, homojen ulus fikrini artık onlar da düşünmeye başladılar.

Çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu'nda orduda ortaya çıkan dil sorunlarını ve milli ideal arayışını, Yüzbaşı Ömer Seyfettin'in savaş sırasındaki şu notlarında görmek mümkün:

> *18 Ekim 1912:*
>
> "Askerin hepsi acemi. Hatta silah doldurmasını bilmiyorlar. İhtiyatların çoğu da Pomak. Bir kelime Türkçe bilmiyorlar. Onbaşıların ve çavuşların içinde bir vücut, parlak ve açık bir göz göremiyorum...
>
> *30 Ekim 1912:*
>
> Bizde bir ideal, bir vatan hissi, nihayet bir lisan yok...

> Bölüğün yarısından ziyadesi Türkçe bilmiyor. Tabur Babil Kulesi gibi. Ne alanın satandan, ne satanın alandan haberi var.[17]

Halbuki homojen Balkan ordularında "tek bir komuta dili olması orduları birleştirici bir faktördü"[18] ve savaşta önemli bir avantajdı.

İdealsizlik bunalımı

Osmanlı ordusundaki bu dil ve etnik sorunlardan biri, Müslüman Arnavutların da milliyetçiliğe yönelmesidir. Abdülhamid döneminde kendini gösteren Arnavut milliyetçiliği Başkim Kulüpleri adıyla örgütlenmiştir. İlk talepleri Arnavut dilinde eğitim ve Arnavut kültürünün gelişmesidir. Zamanla siyasallaşarak ayrılıkçı ve ayaklanma yanlısı bir örgüt olmuştur. Geçen bölümlerde gördüğümüz İsmail Kemal Vlora ve Esat Toptani, Başkim liderleridir.[19]

Balkan Harbi'ne kurmay yarbay olarak katılan Fevzi Çakmak, Arnavut çoğunluklu şehirlerdeki isyanları ve ordunun durumunu şöyle anlatır:

> 1912 Nisan sonlarına doğru Arnavutluk'ta isyan çıkmış, mayıs ve haziran aylarında İpek, Yakova ve Priştine'de karışıklıklar sürerken, isyanı bastırmak için İstanbul'dan gelen 1. Tümen de isyancılarla birleşmişti. Millet Meclisi'nde "İtilafçılık", orduda "Halaskârlık", Arnavutluk'ta "Başkimcilik" el ele yürüyordu.[20]

Böyle bir orduda, böyle bir toplumda ideal mi kalır?

Yazar Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Balkan Savaşı dönemini konu edinen *Hüküm Gecesi* adlı romanında, bu idealsizliği, acılar çekerek yazdığı belli olan şu satırlarla anlatır:

> İdealsizlik, idealsizlik! İstediğiniz kadar rejim değiştirin. İstediğiniz kadar adam getirip götürün, bu gemiyi yürütemezsiniz, çünkü kazanı yanmıyor. Çünkü bu merkezî hararetten mahrum bir cisimdir. İşte elinden 'Kızıl Elma"sını aldığımız günden beri Türk ordusunu hali![21]

İdealsizlik denilen ruh halini, Türk toplumunun ve Osmanlı Devleti'nin depresyon hali olarak anlayabiliriz. Bu, koca bir Balkan

Harbi’ne yol açmıştı, bir yıl sonra Cihan Harbi patlayacaktı!

Mutlakıyet, meşrutiyet, gelip giden hükümetler, askeri darbeler derde deva olmamıştı; hürriyet de diktatörlük de çözüm getirememişti. Demek ki, rejim meselesi değildi, hükümet meselesi de değildi.

Bu idealsizlik, bu depresyon, bu ruhi çöküntü, yüz binlerin kan ve gözyaşlarıyla yaşanmış askeri bozgunlar, Türklerde milliyetçilik duygusunun gelişmesine yol açtı. Türk milleti kavramı artık bir siyasi ideal olarak hissedilmeye başlanmıştı. Bu eğilim Balkan Savaşı’ndan önce Makedonya’da Bulgar, Rum ve Sırp komitalarıyla çarpışan genç subaylarda ve bazı aydınlarda ortaya çıktı ilk önce... Balkan Savaşı’nın hemen ardından güçlendi.

Yüzbaşı Kâzım Karabekir.

Ben bir Türk’üm / Dinim cinsim uludur

Çokuluslu imparatorlukta bütün unsurları birleştirmesi umulan Osmanlılık fikri etnik milliyetçilikler karşısında başarısızlığa uğradıkça, özellikle Makedonya’daki genç subaylarda Türklük fikrinin nasıl uyandığını Kâzım Karabekir’in anılarında görmek mümkündür. Harbiye’deki Arap ve Arnavut öğrencilerde milliyetçi fikirler ortaya çıkmaya başlamıştı. Makedonya Rumları ve Bulgarları ikide bir milli

marşlarını, milliyetçi türküleri topluca söylüyorlardı. Bunlar karşısında Yüzbaşı Kâzım Karabekir Türk olduklarını ifade eden bir marş ihtiyacı duyuyor. Yok böyle bir marş, sultanların tahta çıkışı dolayısıyla yapılmış marşlar var sadece, *Hamidiye, Reşadiye* marşları gibi...

Şöyle yazıyor Karabekir:

> Millet asrındayız. Her millet gibi biz Türkler de bir varlık yapmalıyız... Bir Türk marşının her akşam kışlanın duvarlarında yankılanması ve subayların, erlerin bir ağızdan bunu okuması, bu ilk adım bir parola olacaktı...
>
> Bu düşüncelerle bir marş yapmak istedim. Aklıma Mehmet Emin Bey'in "Ben bir Türk'üm, dinim cinsim uludur / İnsan olan vatanının kuludur" diye Yunan harbi sırasında yazdığı bir türkü geldi...

Karabekir, 1897 Yunan Savaşı sırasında Mehmet Emin Yurdakul'un yazdığı bu şiiri kendisi besteliyor ve her akşam kışlada askerleri topluyor, alay bandosuna çaldırıyor.[22]

Karabekir'in anlattığı bu olayın yılı, 1904'tür.

Balkan Savaşı'nda yaşananlar ve göçlerle Türk nüfus yoğunluğunun büsbütün artması Türklük duygusunun yaygınlaşmasına ve güçlenmesine yol açacaktır.

Türklük düşüncesi dil ve edebiyat alanında 1800'lü yılların ilk çeyreğine, Ahmet Vefik ve Süleyman Paşalara kadar uzanır. Siyasi fikir olarak Türkçülük ise İttihat ve Terakki akımı içinde, 1902'den itibaren görülmeye başlar. Mısır'da yayımlanan *Şûra-yı Ümmet* ve *Türk* adlı gazeteler siyasi Türkçülük fikrine bağlıdır.[23] Fakat Türklük fikrinin uygulamada İttihat ve Terakki'nin devlet politikası haline gelmesi Balkan Savaşı'ndan sonradır.

"Duygusal kopuş"

İstanbul on binlerce yaralı ve hasta askerle, yoksul ve bitkin göçmen kafileleriyle dolup taşarken, bu yürekler yırtan ıstırabın ruhlarda bir isyan yaratmaması mümkün müydü? Yakup Kadri Karaosmanoğlu şöyle anlatır:

Çatalca’da atılan toplar İstanbul’da duyuluyor. Hatta Rumlar bile İstanbul’un Bulgar eline düşmesinden titriyor ve gazeteleri bizim gazetelerle birlikte Türk ordusunun birtakım asılsız başarılarından bahsediyordu.

Lakin her gece akın akın gelen başları, kolları ve bacakları, beyaz sargılı yaralıları ne yapmalı? Her gece, her gece Sirkeci Garı’ndan Şişli’ye, Kabataş’a, Fatih’e ve Topkapı’ya doğru uzanan araba zincirleri, şimdiden birer mumya haline gelmiş bu beyaz sargılı insanları taşımakla bitiremiyordu.

Bir an geldi ki İstanbul sağlam adamlardan çok, bu yaralılarla, bu sakatlarla, bu koleralılarla doldu. Evet, koleralılar... Çünkü bir yandan Bulgar şarapnelleri, öbür yandan kolera basilleri el ele vermiş, Türk ordusunu çifte orak gibi biçmekteydi. Bu biçilen etlerle kemikler kâh bir okul koridorunda, kâh bir cami avlusunda titrek yığılışlar halindeydiler. Bunlardan ne bir feryat, ne bir inilti çıkıyordu...[24]

Hatırlayacaksınız, gazeteciler Stephane Lauzanne ve Wilhelm Feldman, böylesine acılar içindeki İstanbul’da gayrimüslimlerin kayıtsızlığını, eğlence hayatlarının devam ettiğini yazmış, eleştirmişlerdi... Müslüman İstanbul, Yakup Kadri’nin satırlarındaki bu acıyı yüreğinde hissediyordu.

Duygusal kopuş böyle bir şey olsa gerek!

Osmanlı kadını, hele de okumuş, dünyanın farkına varmış, milli hisleri uyanmış Osmanlı kadını bu acıyı hissetmeyebilir miydi?! Kadınlar peçelerini çıkarıp gönüllü hemşire ve hastabakıcı olarak yaralı askerlere yardıma koştular. Yoksul göçmenler için aş ocakları açıp giyecek ve para topladılar.

Yeni Osmanlı kadını

Bu yeni Osmanlı kadınlığının simgesi Halide Edip, şu hüzünlü satırlarında hem kadınların faaliyetini, hem uyanan millet ve vatan duygularını anlatır:

Her sabah Fatih’ten yürüyerek Sultanahmet civarındaki bu hastaneye geliyor ve akşamları geç vakitlere kadar burada kalıyordum. Issız ve çamurlu sokakların köşelerinde duvarlara dayanarak yürüyen yaralı asker ve tir tir titreyen muhacirlerden başka kimseyi göremiyordum. Milletime ve memleketime herhangi bir vaziyet içinde kalbimdeki muhabbetin hakiki mahiyetini o günlerde anladım...

> Arkamda Haminnemin bol çarşafı, hastaneye gelirken tek başıma Sultanahmet Meydanı'nda durur, içimde sonsuz bir hüzünle minarelere bakar, bir yabancı ordusunun bu diyara girmesi ihtimali kalbimde öyle bir acı uyandırırdı ki, yüzüstü yatıp taşları öpmek isterdim. Evet, beni bu yerden hiçbir yabancı kuvvet ve tehlike ayıramazdı. Bu toprakların mukadderatını daima paylaştık, paylaşacağız.[25]

1919'da işgale karşı yapılan mitinglerde de başı çeken Halide Edip'in 1912 acılarını anlatan bu satırlarındaki "millet, memleket, bu toprakların mukadderatı" kavramlarına dikkat ediniz; bunlar "millet" bilincinin ifadeleridir... Minarelere bakarken içinde hissettiği sonsuz hüzne, yabancı orduların buralara da gelmesi endişesine, yüzüstü yatıp taşları öpme arzusuna dikkat ediniz; bunlar "vatan" bilincinin ifadeleridir.

Balkan Savaşı sırasında tarihimizde ilk defa kadınlar Darülfünun'da, üniversitede konferans düzenlediler. Halide Edip, Fatma Aliye, Nigâr ve İhsan Raif hanımların düzenlediği o bu konferansa o zamanki İstanbul'da 5-6 bin kişi katıldı; sağlık ve yardım hizmetleri organize edildi. Hastanelerde, hanlarda, konaklarda, camilerde yaralı Mehmetçiklerin yarasını saranlar, artık bu hemşireler, kız kardeşler, bu kadınlardır. Türk tarihindeki Cedit (Yenileşme) hareketinin beşiği olan Kazan'dan gelen gönüllü doktor ve hemşireleri özellikle zikretmek gerekir.[26]

Balkan Savaşı’nda Osmanlı kadını evinden çıktı. Hemşire olarak yaralılara baktı, okumuş Osmanlı kadınları Kızılay’a yardım kampanyaları açtı. Milliyetçilik ve modernleşme el ele.

O zaman “Hilal-i Ahmer” denilen Kızılay büyük canlanma gösterdi. Kızılay’ın çalışmaları ve toplumdan gördüğü destek, sadece insani ve sosyal yardım fikrinin değil, uyanan milli ruhun bir kurumudur aynı zamanda.[27]

Azerbaycan’dan, Orta Asya’dan; Hind (Pakistan dahil) ve Mısır’dan gönüllü sağlık ekipleri geldi, seyyar hastaneler açıp yaralı Türk kardeşlerine hizmet sundular.[28]

İdealsizlikten idealizme

Yüzbaşı Karabekir’in anlattıkları, Halide Edip Hanım ve arkadaşlarının yaptıkları, idealsizlik ve depresyon içinde mecalsiz

düşmüş bir toplumda yeni bir heyecanın, yeni bir idealin parıltılarıdır. Çanakkale ve Sakarya'da zafer güneşlerine dönüşecektir Balkan Harbi'nin karanlığında ışıldayan bu pırıltılar.

> **Zafer Toprak:** Balkan Harbi aslında Osmanlı'da bir tür "içtimaî inkılap" yani toplumsal devrim diye nitelendirebileceğimiz bir dönüşümü gündeme getirmiştir. Her ne kadar 1908 ile birlikte Türkiye farklı bir yörüngeye girmişse de, kadın hareketinde, gençlik hareketinde, çocuk algılayışında veya toplumsallaşmada Balkan Harbi'nin çok önemli bir rolü vardır. Gerçekten daha öncekilere oranla çocuk dergilerine baktığımız vakit bu dergiler artık son derece paramiliter bir söylemle yayımlanmaya başlanmıştır. Bir vatan tutkusu, vatan özlemi, bütün bunlar işlenmeye başlanmıştır bu dergilerde. Keza kadın hareketine baktığımız vakit, kadın dernekleri artık milliyetçiliği ön planda tutmaya başlamışlardır... Düzenlenen birtakım konferanslara bakıyoruz, artık o konferanslar kadın sorunundan çok, ülkenin nasıl düzlüğe çıkarılacağı, ülkenin, vatanın nasıl savunulacağı bu tür konuları gündeme getiren dergiler haline gelmiştir. Gençlik de keza öyle. Unutmayalım ki, o tarihlerde Güç dernekleri, Genç dernekleri, Gürbüz dernekleri, Keşşaf (izci) dernekleri, bütün bu dernekler aslında daha çocuk yaşta diyelim insanları belli bir sosyalizasyona tabi tutma girişimleridir.

Topluma yavaş yavaş bir dinamizm gelmekte, milliyetçilik Osmanlı toplumunda da bir ideal hissi, bir hareketlenme yaratmaktadır. Bu dönemde giderek sihirli bir dokunuş etkisi yapan yepyeni bir kavram, "mefkûre"dir. İdeal'in, ülkü'nün karşılığı olarak Ziya Gökalp'in türettiği bir kavram... Bu fikir ve duygu etrafında kurulan derneklerden Türk Yurdu Cemiyeti'nin bu adla çıkardığı derginin yayın ilkeleri arasında yer alan şu madde dikkat çekicidir:

> Osmanlı Türkleri arasında Türk milli şuurunun gelişmesine ve güçlenmesine ve idealsizlikten doğan tembellik ve kötümserliğin izalesine çok çalışacak ve ekseriya hiçbir şeye müstenid [dayalı] olmaksızın ortaya çıkan mübalağalı Garp [Batı] korkusundan bu milleti kurtarmaya elinden geldiği kadar çalışacaktır.[29]

İdealsizlik, uyuşukluk, tembellik gibi sosyal sorunlar milliyetçilik heyecanıyla aşılmak istenecek, böyle bir sosyal hareketlenme bilhassa Balkan Harbi'nin yarattığı şokla gelişecektir.

Enver'in 27 Mart 1913 tarihli mektubundaki şu satırlarda hem orduya hem toplumun hiç olmazsa şehirli kesimine gelmeye başlayan dinamizmi görmek mümkündür:

> Şimdi orduda günde en az 9 saat çalışıyorum. Çünkü daha şimdiden istikbal için çalışıyorum. Çalışmak, çalışmak, çalışmak, artık tek şiarımız bu. Bana yine geriye [Balkan hezimetine] değil ileriye bakmamı söylüyorsunuz. Evet, geriye bakmak istemiyoruz, daha doğrusu geriye bakmaya ihtiyacımız yok. Çünkü maziyi acılarla birlikte ruhumuzun derinliklerinde hissediyoruz ve bize ait olacak istikbale bakıyoruz sadece...[30]

1 Ocak 1914'te, rütbeleri yıldırım hızıyla aşarak mirliva (tuğgeneral) ve Harbiye Nazırı olan Enver Paşa'nın orduya getirdiği yeni ruhu ve disiplini İsmet İnönü şöyle anlatır:

> Enver Paşa Balkan Harbi'ni yapan orduyu tümüyle değiştirmiş ve yeni bir ordu kurmuştur. Muharebede bulunan kumandanların hemen hepsini emekliye ayırmış ve orduda yeni albaylardan kolordu kumandanı, yarbaylardan tümen kumandanı ve yeni generallerden ordu kumandanı tayin edilmiştir... Yeni ordunun kurulmasında ve bu ordunun ümitsizlikten kurtulup yeni bir çalışma şevkine sahip olmasında Enver Paşa'nın kuvvetli disiplini âmil [etken] olmuştur.
>
> Ordu böyle kuruldu ve ordunun yetiştirdiği kadro, bu ordunun yetiştirdiği kumandanlar Milli Mücadele'nin belkemiği olan insanlardır...

İnönü, askeri reformda Enver Paşa'nın "çok yakın arkadaşlarını, beraber ihtilalde bulunmuş kimseleri, küçük rütbeli olanlar da dahil, hepsini" ordudan çıkararak orduyu siyasetten temizlediğini belirtir.[31] Gerçekten, bozgun ordusu iki yılda Çanakkale ordusu haline geldi.

> **Şükrü Hanioğlu:** Hepsini Enver Paşa yaptı. Bunu İsmet İnönü bile hatıratında söylüyor. Balkan Harbi'nde rezil olan, kaçacak yer bulamayan, silahını bırakıp geri çekilen, ancak Çatalca'da durabilen Osmanlı ordusu, Birinci Dünya Harbi'nde birçok cephede, Çanakkale dahil, beklentilerin çok üzerinde savaştı ki Alman Genelkurmayı için çok hoş bir sürpriz oldu bu... Gerçekten Alman Genelkurmayı da Osmanlı ordusunun bu şekilde savaşacağını düşünmüyordu ama burada da tabii kendisini pek çok açıdan yermek mümkün, pek çok siyasetini eleştirmek mümkün, pek çok uygulamasını, askeri kararını eleştirmek mümkün ama ordu reformunun aslan payını da Enver Paşa'ya vermek lazım.

Bu yeni ruhun ekonomi sahasındaki karşılığı, Müslüman girişimci sınıf (burjuvazi) yetiştirmek üzere uygulanan "milli iktisat politikası"dır. Müslüman esnafı işadamına dönüştürmek için şirketleşme teşvik edildi, "milli sanayi" kurulmaya çalışıldı, ülkenin kanını emen kapitülasyonları kaldırmak için teşebbüsler yapıldı.[32]

Donanma Cemiyeti ve Türk milliyetçiliği

Bu toplumsal hareketlenmenin, milli bilinçlenmenin en önemli örneği, Donanma Cemiyeti'dir. Donanma-i Osmanî Muavenet-i Millîye Cemiyeti, yani Osmanlı Donanması Milli Yardım Cemiyeti adıyla 19 Temmuz 1909'da sivil bir dernek olarak kuruldu. Kurucuların başında Yağcızade Şefik Bey isminde bir Türk tüccar vardır. Rum tüccarların kendi milli davalarını çok aktif olarak desteklemelerinden esinlendikleri muhakkaktır.

Güçlenen Yunan donanmasına karşı Osmanlı donanmasına savaş gemileri almak için "iane" (bağış) kampanyası açıldı. Sadece İstanbul'da, sadece Osmanlı coğrafyasında değil, İslam dünyasında da adım adım yaygınlaştırılarak yürütüldü bu kampanya. Barbaros Hayreddin ve Turgut Reis adı verilen iki zırhlı, Balkan Harbi'nden önce alındı. Fakat bunlar 18 yaşında eski gemilerdir.

Donanma Cemiyeti'nin topladığı paralarla alınan gemilere verilen adlar, uyanan ruhu göstermek bakımdan dikkat çekicidir: *Barbaros Hayreddin* ve *Turgut Reis*'ten başta, *Yadigâr-ı Millet*, *Muavenet-i Milliye*, *Numune-i Hamiyet* ve *Gayret-i Vataniye* adları verildi gemilere.

Dönüm noktası, Yunanistan'ın *Averof* adlı savaş gemisini almasıdır. İtalya'da yapılan gemiyi İtalyan hükümeti almamış, satışa çıkarılmış, Osmanlı parayı tedarik edememiş, Yunanistan satın almıştı.

Daha önce gördüğümüz gibi, en hızlı Osmanlı savaş gemisi 16 mil sürat yapıyor, üç dakikada bir top atabiliyordu. *Averof* ise 22 mil sürat yapıyor, bir dakikada üç top atışı gerçekleştiriyordu. Yunanistan Balkan Harbi'ni *Averof* sayesinde kazanmıştı. *Averof*'u alamamak ve Rumeli'yi kaybetmek Osmanlılarda derin bir acı, buna karşılık, *Averof*'a sahip olmak Yunanlarda ve Osmanlı vatandaşı Rumlarda büyük bir milli gurur yarattı.

Daha önemlisi, bu savaş gemisini Yunanistan'ın satın almasına, 8 milyon drahmi bağışlayarak önayak olan Görice doğumlu Georgi Averof'un Osmanlı vatandaşı olması ve İstanbul'da bir Rum matbaasında basılan elifba (alfabe) kitabında "büyük vatanperver" olarak övülmesiydi.[33] Bu durum, Osmanlı vatandaşı bütün zengin

Rumların Yunanistan'ın silahlanmasını desteklediği kuşkusunu yarattı. *Averof*'tan daha büyük iki gemi için İngiltere'ye sipariş verildi, parası ödendi, gemiler inşa edildi. David Fromkin'e göre Sultan Osman "dünyanın en güçlü savaş gemisi"ydi. Ismarlanan iki gemi Birinci Dünya Savaşı'nın bile gidişatını etkileyebilecek güçte savaş gemileriydi.[34] Fakat Birinci Dünya Savaşı arifesinde, *Reşadiye* ve *Sultan Osman* adını alacak bu gemilere İngiltere el koydu, Osmanlı'ya teslim etmedi! Sonra *Göben* ve *Breslav* macerası biliniyor.

Donanma kampanyasının yanında bir de "İslam boykotajı" denilen Rum mallarını boykot hareketi başladı. Müslümanların Rum esnaf ve tüccardan alışveriş yapmaması için aktif bir kampanya geliştirildi. Bu kampanyalar Türklerde milli bilinçlenmeyi yaygınlaştırdığı gibi çok sayıda "milli şirket" kurulmasını da sağladı.[35]

Patrikhane ve Meclis'teki Rum milletvekilleri Rum mallarına yapılan boykotu kırmak ve Rum göçünü önlemek için sert eylemler düzenledi. Boykotu kırmak için üreticiden yüksek fiyatla ürün alarak tek satıcı olma yolunu deneyen zengin Rum tüccarlar, Türklerin boykotunu kırmakta başarılı olamadı, boykotun etkisiyle iktisaden zarara uğrayan Rum esnaf Yunanistan'a göçmeye başladı.[36]

Daha önce Osmanlı toplumunda Müslümanların böyle kitlesel aktivizmi görülmemişti.

1913-1914'teki Müslüman Osmanlı toplumu Balkan Savaşı sırasında gördüğümüz yılgın ve çaresiz toplum değildir. Milli duygular onları da hareketlendirmiştir. Dönemin dürüst bir tanığı olan Aram Andonyan, bu değişimi şöyle anlatır:

> Osmanlı orduları hem Makedonya hem Trakya savaş alanlarında arka arkaya yenilgiye uğrarken, devlet adamları mütevekkil bir kaderciliğe kendilerini kaptırmışlar, şaşkınlıktan ve boyun eğmekten başka bir şey yapamamışlardı. Bizzat Kâmil Paşa yabancı muhabirler aracılığıyla Avrupa'dan merhamet dilenirken gözyaşlarını onlardan gizlemesini bile başaramamıştı. Halk da devlet adamlarının davranışını örnek aldı, imparatorluğun belini kıran büyük felaket karşısında o da kaygısızlık ve tevekkülle baş eğdi. Adil olmak için şunu da itiraf etmek gerekir ki, İttihat ve Terakki, kendi örneğiyle, bu yüz kızartıcı tevekkül yerine, Türk halkına az çok enerji ve özgüven aşıladı. İktidara gelmekle savaş talihini değiştiremediyse de, hiç değilse, Osmanlı devletinin ve milletinin manevi ağırlığını artırabildi.[37]

Rumeli'yi kaybetmenin ve yüz binlerce Müslüman'a yapılan tehcir ve katliamın acısını elbette hiç kimse o zamanki nesiller kadar hissedemez. Yaralar çok taze, intikam duyguları canlıdır. Bu yönde yayınlar yapıldı, okul kitaplarına şiirler konuldu. Sadece Osmanlı değil Türk kavramı da sık sık kullanıldı.[38]

İntikam duygusundan daha önemlisi, Balkanlar gibi İstanbul ve Batı Anadolu'nun da kaybedilmesi endişesidir. Balkan Harbi'nde İstanbul kaç defa tehlike atlatmıştı! Ege adalarının Yunanistan'a verilmesi, Yunanistan'ın Batı Anadolu topraklarına göz koyması ve Osmanlı Rumlarının hareketlenmesi, bu endişeyi son derece artırdı elbette.

Megali İdea faktörü

1913'te artık Osmanlı'nın Sırbistan'la bir sınır ve azınlık problemi kalmamıştır. Arnavutluk kurulmuştur. Bulgaristan'la 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Antlaşması imzalanmış ve nüfus mübadelesi yapılarak karşılıklı etnik sorunlar önemli ölçüde halledildiği gibi, Birinci Dünya Savaşı'na giden yolda, iki ülke birbirine yaklaşmaktadır.

Yunanistan ise Balkan Harbi'nden yayılmacı amaçları güçlenmiş olarak çıkmıştır. 1914'te, Osmanlı'nın en büyük iki sorunu vardır: İngiltere destekli Yunanistan'ın Megali İdea politikasının İstanbul ve Batı Anadolu'ya yönelmesi... İngiltere ile müttefik hale gelmiş olan Rusya'nın Doğru Anadolu'da "Ermeni ıslahatı" adıyla yürüttüğü yayılmacı siyaset...

Balkanlar'ın ardından Batı Anadolu ile Doğu Anadolu'yu kaybedip İç Anadolu'ya "hapsedilmek" endişesi!

Balkan Harbi'ni araştıran Amerikan Carnegie Komisyonu tarafından, Balkan uluslarının "milli ihtiraslarını" gösteren harita bu bakımdan önemli bir belgedir. Carnegie Raporu'nun 38. sayfasında yer alan haritayı izleyen sayfamızda görüyorsunuz. Daha Balkan Harbi çıkmadan Yunanistan'ın siyasi hedefleri bu haritada gösterilmektedir:

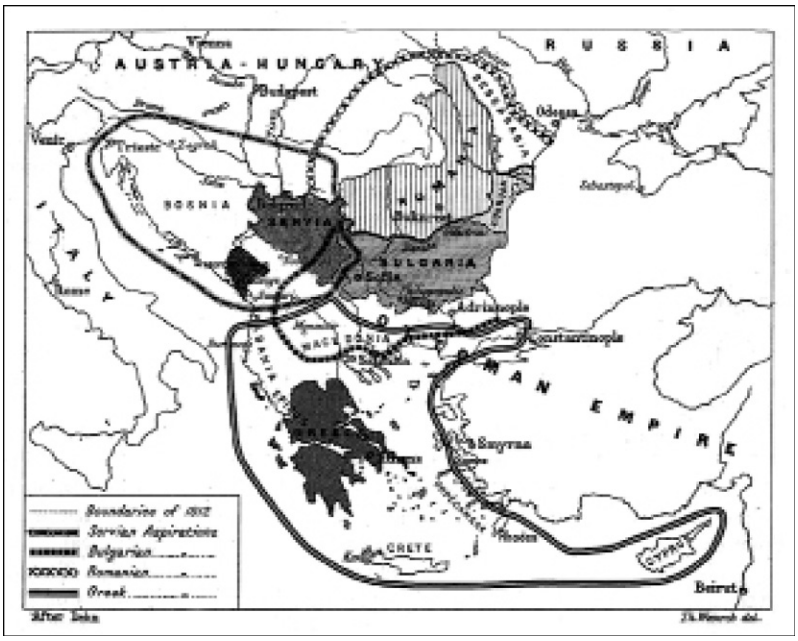
Carnegie Komisyonu'nun bu haritası, Balkan Savaşı sırasındaki Yunan milliyetçiliğinin hedeflerini gösteriyor. Balkan Savaşı'nda, Trakya ve Kıbrıs hariç, Yunanistan, bu haritada hedefine ulaşmıştır.

Yunan belgelerinde de Balkan Harbi sırasında Megali İdea'nın hedefi olarak İstanbul ve Ayasofya'yı gösteren çok materyal mevcuttur. Daha 9 Kasım 1912'de Yunan ordusu Selanik'e girdiği tarihlerde, Yunan milliyetçi posterlerinde Yunan ordusu Ayasofya'ya yürüyordu.

Daha Balkan Harbi sürerken Trakya ve İstanbul'a göz koyan Venizelos liderliğindeki Yunan milliyetçiliği, Balkan Harbi'nde Osmanlı'nın zaafını ve kendisinin gücünü görünce bu hedefler arasına İzmir-Ayvalık arasındaki Batı Anadolu'ya da ekledi. Yunan tarihçi Pentzopoulos'un belirttiği gibi, Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu alması, "büyük bir uluslararası kargaşayı provoke etmeden" başarılamazdı.[39]

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın mağlup olması Yunanistan'a bu fırsatı verecek ve Yunan ordusu İzmir'e çıkarılacaktı. 1913'ten itibaren Venizelos, bir fırsat çıktığında harekete geçmek üzere Batı Anadolu'ya göz koydu, adaları buna göre tahkim etti, Batı Anadolu'daki Rum azınlığa Megali İdea'nın beşeri lojistiği olarak baktı.

Balkan Savaşı'nda işgal ettiği Ege adalarının 13 Şubat 1914'te Büyük Devletler tarafından Yunanistan'a verilmesiyle, 1914 yılı Türk-Yunan ilişkilerinin fevkalade gerginleştiği bir yıl oldu. Bu aynı zamanda dünya savaşının da patlak vereceği yıldır. Osmanlı'nın İngiltere'den satın alıp parasını verdiği, fakat teslim alamadığı *Sultan Osman* ve *Reşadiye* zırhlılarını engellemek için Venizelos Londra'ya koştu, aynı zamanda Amerika'dan pek büyük olmayan ve yaşlı *Mississippi* ve *Idaho* adlı iki gemiyi satın aldı.

Carnegie Komisyonu'nun 1913'teki araştırmalarına göre çizdiği bu harita Balkan milliyetçiliklerinin genişlemeci hırslarını gösteriyor. Hepsinin Makedonya'yı almak istemesi ve Yunanistan'ın Trakya, İstanbul ve Kıbrıs'ı hedefleri arasına alması dikkat çekici. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı mağlup olunca bu hedefler arasına Batı Anadolu'yu da katacaklardır.

Ege'deki bu zırhlı gemi yarışı tabii adalar meselesiyle de yakından ilgilidir.

Bu sırada İngiltere, Alman-Avusturya cephesine karşı Bulgaristan'ı yanına çekmeye çalışmaktadır. İngiliz Dışişleri Bakanı Grey, 23 Ocak 1914 gibi erken bir tarihte, Yunanistan'a bir teklifte bulundu: Yunanistan, Balkan Harbi'nde aldığı Kavala'yı Bulgaristan'a verecek, böylece Bulgaristan ve Yunanistan İtilaf Devletleri'nin yanında yer alacak, bunun karşılığında "Küçük Asya sahillerinde en önemli topraklar" Yunanistan'a verilecektir![40]

Yunan kralı biraz Almanya sempatizanıdır. Grey'in Batı Anadolu'yu vaat etmesiyle Megali İdea duyguları kabaran Venizelos, kralı ikna etmek için aynen şunları söyledi:

> Eğer Bulgaristan'a vermemizi istedikleri şeylere razı olursak, Sir Edward Grey'in Asya'da Yunanistan'a vaat ettiği ödüller, o kadar büyük olabilir ki, Balkan Savaşı'ndan ikiye katlanmış olarak çıkan Yunanistan'a aynı derecede büyük, müreffeh bir Yunanistan daha eklenebilir.[41]

Balkanlar üzerine çok ayrıntılı bir eser yazmış olan Misha Glenny, Venizelos'un "Megali İdea" ve "Magna Graecia" (Büyük Yunanistan) kavramlarının ne anlama geldiğini, Venizelos'un şu sözlerini aktararak anlatıyor:

> İki kıtada ve beş denizde Yunanistan![42]

Venizelos Trakya'yı alarak Karadeniz ve Marmara'ya açılan, İzmir ve çevresini alarak Ege'nin iki yakasına, Asya'nın Batı sahillerine sahip olan, Akdeniz ve Adriyatik Denizi'nde uzun sahilleri bulunan bir Yunanistan peşindedir, mümkünse İstanbul'u da alarak!

Megali İdea'daki bu hedeflerin uygulamaya konulması zamana, şartlara, fırsatlara göre olacaktır.

İttihat ve Terakki hükümeti Rumeli'nin kaybedilmesi gibi, Trakya, Batı Anadolu ve hatta İstanbul'un da kaybedilmesi ihtimalinin derin endişesi içindedir; bu endişesinde haklıdır. Yunanistan Balkan Harbi'nde Ege adalarını almakla "Küçük Asya'nın batı kıyıları"na 2 mil kadar yaklaşmıştı! Yunanistan'a 95 mil, Anadolu'ya sadece 2 mil uzaklığı olan Limni adası bile Büyük Devletler tarafından Yunanistan'a verilmişti! Ortalama olarak, yüzlerce mil uzaktaki Yunanistan, Ege adalarını alarak "Anadolu'ya 2 millik mesafede bir tehdit" haline gelmiştir.[43]

Bu, Balkan faciasını yaşamış o zamanki nesiller için son derece yakıcı ve gerçek bir endişedir. Yunanistan'ın Makedonya Rumlarıyla kurduğu yoğun "komitacı" ilişkilerinin doğurduğu vahim sonuçlar o nesillerin gözleri önündedir. Kâmil Paşa 1912'deki Londra görüşmeleri sırasında, Anadolu'ya bu kadar yakın adaların Yunanistan'a verilmesi halinde, "Anadolu'daki Rumlarla Yunanlar arasında daimi kaçakçılık [silah vs] olacak ve burası ikinci bir Makedonya olacaktır" diyerek endişesini belirtmişti.[44]

İlk posterde 1912'de Selanik'i alan Yunan ordusu ufukta gözüken Ayasofya hedefine yürüyor. İkinci posterde Birinci Dünya Savaşı sonunda Yunanistan Batı Anadolu, Marmara, İstanbul ve Trakya'yı almış gösteriliyor.
Her iki posterde de yüceltilen kişi Megali İdea'nın siyasi lideri Venizelos'tur.

Yine Yunan Dışişleri Bakanı Koromilas, daha 1913 Şubatı'nda adaların Yunanistan'a verilmesini savunurken, "Batı Anadolu'da sahilden 100 kilometre içeriye kadar olan ve Rumların yaşadığı bölge

eninde sonunda Yunanistan'ın olacaktır" diye konuşmuştu. Alman büyükelçisi tarafından, bu bölgenin çoğunluğunun Türk olduğu hatırlatılarak onların nerede yaşayacakları sorulduğunda Koromilas şu cevabı vermişti:

> Türklerin var olmaya devam etmesine gerek yok! [45]

Yunanistan dışişleri bakanının bu sözünü Alman büyükelçi Berlin'e rapor ederken, "Yunanistan, Balkan Harbi'nden sonra gözünü Anadolu'ya çevirecek" diye yazmıştır.

Şimdi Batı Anadolu'nun Makedonyalaşması tehlikesi kapıya dayanmıştı. Tarihçi Hikmet Bayur, Londra Konferansı'nda Büyük Devletler tarafından Ege adalarının Yunanistan'a verilmesinin yarattığı endişeyi şöyle anlatır:

> Yunanistan ne kadar güvence verirse versin, tabii idi ki, Yunanistan'a geçen adaların karşısında bulunan Anadolu kıyılarında ve daha içlerinde oturan kuvvetli ve kültürlü Rum azınlığı artık rahat durmayacak, hem İstanbul Patrikhanesi'nden hem de Yunanistan'dan teşvik görerek, bu teşvikler, önüne geçilemeyecek gidiş gelişlerle beslenecek ve Yunan Megali İdea'sının Anadolu kıtasında da gelişmesi kolaylaşmış olacaktı. Tabii olarak beklenilmesi gereken bu tehlikeden başka, yeni olaylar da ortaya çıkacaktır.[46]

Bayur'un bahsettiği ilk olay, Venizelos hükümetinin Mart 1914'te komitacı Temistoklis Sofulis'i Makedonya (Selanik) valiliğine atamasıdır. Sofulis, Sisam adasında 1900'lerin başında silahlı eylemleri başlatan bir Yunan komitacısıdır, Osmanlı döneminde terör eylemlerinden dolayı idama mahkûm olmuş, Yunanistan'a kaçmıştı. Venizelos tarafından Müslüman nüfusun yoğun olduğu bölgeye vali olarak atanan Sofulis Müslümanlara baskıyı artırdı, Osmanlı topraklarına yeniden "büyük kitleler halinde göç" başladı. Osmanlı'nın tepkisi, Aydın-Ayvalık arasındaki Rumları göçe zorlayarak onlardan boşalan yerlere, Yunanistan'dan tehcir edilen Türkleri yerleştirmektir.[47]

Hep kendisi tehcir yapan ve Avrupa'dan destek gören Yunanistan ilk defa Anadolu'dan Rum tehciri ile karşılaşmıştı. Yunanistan büyük öfkeye kapıldı, Avrupa'da girişimlerde bulundu, iki ülke arasındaki gerilim büsbütün tırmandı.

Yunan torpidoları Ege sahillerinde boy gösterdi, Sakız ve Midilli adalarından Anadolu sahillerine silah sevkıyatı yapıldığı ortaya çıktı. Batı Anadolu'da Rum çeteleri hareketlendi; Edremit'te bir Türk işadamının fabrikasını yakmaları gibi olaylar yaşandı. Trakya ve Batı Anadolu'da Türklerle Rumlar arasındaki toplumsal ilişkiler son derece gerginleşti, Yunanistan'dan Türkiye'ye Türk, Türkiye'den Yunanistan'a Rum göçü, zoraki göç arttı.[48]

Meclis reisi Halil Menteşe, "Batı Anadolu kıyılarında, bilhassa Ege adaları karşısındaki bölgede bulunan" Rumlardan yüz bin kadarının "burnu kanamadan" Yunanistan'a göç ettirildiğini, siyasi sorun olmaması için buna hükümetin ve valilerin karışmamış gözüktüğünü, "İttihat ve Terakki teşkilatı"nın bunu yaptığını anlatır. Göç, daha sonra İzmir bölgesine de sirayet etti, 200.000 Rum daha, Yunanistan'a 1914 yılı içinde gönderildi. Yerlerine Yunanistan'ın tehcir ettiği Türkler yerleştirildi.[49]

Yunanistan'la Birinci Balkan Savaşı'nın sona erdiği Kasım 1912'den, bu olayların geliştiği Mayıs 1913'e kadar altı ay içinde Yunanistan'ın tehcir ettiği Türk göçmen sayısı 163 bindir, bunların çoğu, Ege bölgesinin demografik güvenliği dikkate alınarak başta Aydın olmak üzere Ege şehirlerine yerleştirildiler.[50]

Tehcir, yani zorunlu göç karşılıklı olduğu halde, Yunan propagandası Batı kamuoyunda tek taraflı olarak Türklerin suçlanmasını sağladı. Türkler yine Hıristiyanlara zulmediyor, onlar da ne yapsınlar, Yunanistan'a sığınıyorlardı! Bulgarlarla yapılan nüfus mübadelesinde de Batı'ya göre Bulgarlar mazlum, Türkler zalimdi!

Bu noktada İstanbul'daki Fransız Büyükelçisi Bompard Nisan 1914'te Paris'e gönderdiği raporda, Yunanistan'ın Türklere yaptığı "zor ve zulümler"in üstünü diplomasiyle örtmeye çalıştığını belirterek şöyle yazıyordu:

> Yunan hükümeti her ne derse desin, o şüphesiz, Yunan Makedonyası'nın Müslümanlardan boşaltılması için hiçbir şeyi ihmal etmemektedir; Fakat Osmanlı İmparatorluğu içindeki Rum ahali hakkında tatbik edilen aynı siyasete karşı protestoda bulunmaktan geri durmamıştır.

Bompard raporunda Türk ve Bulgar tehcirlerinin de karşılıklı olduğunu anlatır. Fakat bu raporu alan Fransız hükümeti, Türkiye'ye baskı yapmak için bir kruvazörü İzmir açıklarına gönderecek, Atina'ya ise en ufak bir uyarıda bile bulunmayacaktı.[51]

Yunanistan'ın Trakya ve Ege sahillerini ele geçirmek için politika izlediği ve silahlandığı açıktır. Trakya ve Batı Anadolu'yu ele geçirmek için buralardaki Rum nüfusunu dayanak olarak gördüğü de açıktır. Osmanlı Rumlarında etnik milliyetçilik yok muydu? Hem de nasıl vardı! Osmanlı Rumlarının Megali İdea'dan yana oldukları, Yunanistan'a sadakat duydukları kesindir. Michael Mann'ın belirttiği gibi, o dönemde:

> Rumların sadakati Atina'yadır![52]

Bu, 1908'den itibaren giderek göze batan bir gerçektir, 1919'da Yunan ordusu İzmir'e çıktığında da dramatik şekilde görülecektir.

Onun için Balkan Harbi'yle birlikte Osmanlı'nın içindeki etnik ve dinsel sorunlarla "dış çatışmalar arasında hassas bağlantılar" oluşmuş ve bu sorunlar "stratejik" hale gelmişti.[53] Bunların başında Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu da ele geçirmek istemesi ve bu siyasetin Rumlarla bağlantıları gelir.

Megali İdea: Bizans coğrafyası

1914'te Osmanlı hükümetinin Ege'den yaptığı Rum tehcirini ve uyanan Türk milliyetçiliğinin 1923'e kadar devam edecek olan Yunan-Rum karşıtlığını anlamak için, Megali İdea'yı ve Yunan milliyetçiliğinin oluşturduğu tehdidin çapını iyi görmek gerekir.

Aram Andonyan, Megali İdea'nın Arnavut ve Sırp topraklarına uzanan hedeflerinden başka, Türkiye'nin topraklarına yönelik hedeflerini şöyle anlatır:

> Yunanlar Orfano, Kavala ve Çanakkale yoluyla, 300.000 Rum'un yaşadığı İstanbul'a varmayı düşünüyorlardı. Küçük Asya'nın Batı kıyılarını da Yunanlı sayıyor ve adalar bölgesinde Yunan kavminin çizmiş olduğu büyük daireyi Rodos ve Girit'le tamamlıyorlardı.

> Helenizm'in esas alanı budur, bu alanı Bizans İmparatorluğu'nun eski arazisiyle karşılaştırınca ilginç bir manzara ortaya çıkar.[54]

Andonyan bu satırları 1913 yılında yazdı, Birinci Dünya Savaşı daha ortada yokken, daha Yunan ordusu İzmir'e çıkmadan beş yıl önce! Yunanistan'ın Megali İdea denilen tarihi Bizans coğrafyasını "büyük ideal" olarak gördüğü, daha 1800'lü yılların ortalarından beri biliniyordu.[55]

Balkan Savaşı'nda adaları ele geçirmesiyle Anadolu'ya yönelen Yunan tehdidi eylemli hale geldi. Yunan tarihçi Dimitri Pentzopoulos, 2002 yılında yayımlanan kitabında Megali İdea'yı ve Rum-Yunan milliyetçiliğini şöyle anlatır:

> Bu milliyetçi davranışı anlamak için Greklerin coşkulu bir şekilde kendilerini antik Atina'dan ziyade Bizans'a daha yakın hissettiklerini akıldan çıkarmamak lazımdır. Antik klasik dünyaya hayranlık duyulmuştur, saygı gösterilmiştir, fakat o dünya ölüdür. Diğer taraftan, Bizans İmparatorluğu ise bütün Greklerin kalbinde çok canlıdır ve 1453'ten beri Greklerin tepkilerini belirlemiştir. Türk işgali daima geçici sayıldı ve daha ilk çocukluk yaşlarından itibaren bütün kızlara ve erkeklere er veya geç bütün Greklerin tekrar birleşecekleri ve Konstantinopolis'in başkentliğinde tek millet haline gelecekleri öğretildi... Bugün bile bir kimse "polis"e yani "şehir"e gideceğini yahut babasının "şehir"de doğduğunu ya da "şehir"de çıkan yangında dükkânların harap olduğunu söylese herkes bilir ki kastedilen İstanbul'dur.[56]

Pentzopoulos'un bu satırları Osmanlı Rumlarının da duygu ve davranışlarını izah eder. Zaten Patrikhane ve Rum toplumunun siyasi liderleriyle yaşanan siyasi çatışmalar da bu gerçeğin kanıtlarıdır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce yapılan Rum tehciri, etnik milliyetçiliklerin toprak (irredantizm) kavgası yaptığı o çağda, Türkiye için bir savunma politikasıdır.

Tarihçi Stefanos Yerasimos'un şu satırları çok nettir:

> [Balkan savaşından sonra] Artık Osmanlı İmparatorluğu ile ortak sınırı kalmayan Sırbistan yeni toprak talepleri için yüzünü Avusturya'ya çevirirken Sisam ve öbür Ege adalarını topraklarına katan Yunanistan gözünü Anadolu kıyılarına, İzmir ve çevresine dikti. Yeni Yunan taleplerine karşı bir önlem olarak Türkler gerek Anadolu kıyılarında gerekse Doğu Trakya'da yaşayan Rumları sınır dışı ederek yerlerine Balkanlar'dan akın eden

> Müslüman göçmenleri yerleştirdiler. 1914 baharında Sırp-Avusturya savaşı kadar bir Türk-Yunan savaşının da eli kulağındaydı...[57]

Türkiye ile Yunanistan, aralarında bir savaşı önlemek için 1914 yazında karşılıklı nüfus değişimi yapmak için ortak komisyon kurdular ve çalışmalar başladı, fakat savaşın çıkmasıyla sonuçsuz kaldı.[58] Yunanistan kendisine vaat edilen Batı Anadolu'yu almak için Dünya Savaşı'na girecek, Mondros Mütarekesi imzalanınca *Averof*'u İstanbul'a gönderecek, 14 Mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkaracaktır... Yunan tarihçi Pentzopoulos, Sevr Antlaşması'nı "Megali İdea'nın başarısındaki en yüksek nokta ve beş asırlık Helen rüyasının gerçekleşmesi" olarak tanımlıyor.[59]

Biliyorsunuz Sevr'de Trakya'nın tamamı ile İzmir ve çevresi Yunanistan'a verilmişti! Neticede, Yunanlar için kendilerinin deyimiyle "büyük felaket" ya da "Küçük Asya Felaketi" oldu, 9 Eylül 1922'de Türk ordusunun İzmir'e girişiyle Megali İdea denize döküldü. 1914 yazında yapılamayan mübadele Lozan'da yapıldı. Ege bölgesi Makedonyalaşmaktan, kanlı etnik çatışmalardan bu şekilde kurtuldu.

Zafer Toprak haklıdır, Türkler için 1912'de başlayan savaş, 1922'de sona ermiştir.

Sona erdiği şuradan da bellidir, Atatürk'le Venizelos dost oldular, Türk-Yunan dostluğu için iyi bir örnek ortaya koydular. Bugün hâlâ Megali İdea hayali kuran Yunanlar varsa da bunlar küçük, marjinal gruplardır.

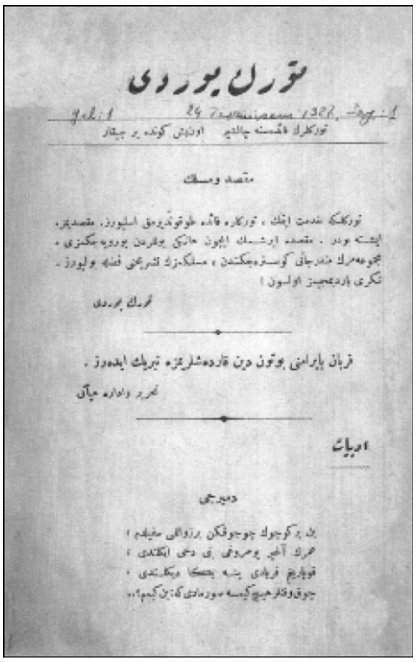
Osmanlılık ve Ermeni milliyetçiliği

Balkan Savaşı Türk-Yunan ilişkileri bakımından 1922'ye kadar sürmüştür, dedik. Balkan Savaşları'nı karakterize eden etnik milliyetçilikler çatışmasının diğer boyutu, Ermeni sorunudur. Osmanlı devlet adamları bu meseleyi de önce "Osmanlılık" formülüyle çözmek istediler.

Türkler milliyetçi hale gelerek çokuluslu imparatorluğu dağıtmadılar, imparatorluk Sırp, Bulgar, Yunan-Rum ve Arnavut milliyetçiliklerinin

eliyle kan ve acılar içinde dağıtıldığı için son çare olarak milliyetçiliğe yöneldiler. Bir savunma refleksi olarak Türk milliyetçiliği duygusu gelişirken bile devlet Osmanlılık siyasetini devam ettirdi, gayrimüslim unsurları bu çerçevede entegre etmeye çalıştı.

Zafer Toprak: Osmanlı Devleti sonuna kadar Osmanlı, bunu bu şekilde koymak gerekir. Aslında bir tür milliyetçilik, işte Türkçülük deyin, milliyetçilik deyin, değişik şekillerde nitelendirebilirsiniz ya da ulusçuluk diyelim. Bu aslında toplum katında yeşermeye başladı. Yani her ne kadar İttihat ve Terakki'nin yönetiminde de aynı çizgide insanlar olsa da aslında İttihat ve Terakki yönetimi kolejyal bir yönetimdi. Yani Sait Halim Paşa'nın bulunduğu bir yerde, aynı zamanda Ziya Gökalp de vardı. O yüzden İttihat ve Terakki doğrudan doğruya Türk milliyetçisi bir örgüttü demek bence biraz fazla aşırı bir değerlendirme olur ama içinde tabii ki Türkçülükten veyahut Türk milliyetçiliğinden yana önemli unsurlar vardı, bunu göz ardı etmiyoruz. Ama öte yandan *Türk Yurdu* gibi birtakım dergiler, Türk Ocağı gibi birtakım kuruluşlar İttihatçıları da milliyetçilik konusunda yeterince etkin olmamakla suçlamışlardır. O yüzden İttihat ve Terakki'nin tek bir yapıda, tek bir unsurdan oluşan bir örgüt olarak algılanması yoluna gitmememiz gerekir.

تورن یوردی

مقصد ومسلك

ادبیات

Türk Yurdu dergisi.

1914'teki temel endişe, Trakya ve Batı Anadolu'yu Yunanistan'ın almasından ibaret değildir, Doğu Anadolu'da Sivas'a kadar, Sivas dahil, bir Ermenistan kurulmasıyla Türklerin İç Anadolu'ya kapatılması da gittikçe somutlaşan bir tehlikedir. İttihatçılar hâlâ Osmanlılık fikrini

Türklükten önde tutmaktadır. 1914 yılında İttihatçılar azınlıklara, Balkanlar'da örnekleri görülen bir ulus-devletin davrandığı gibi değil, hâlâ çokuluslu bir imparatorlukta olduğu gibi davrandılar. Michael Mann, Balkan Harbi'nden sonra elde kalan coğrafyada Türk ve Müslüman yoğunluğunun çok arttığını anlatırken şunu da belirtir:

> 1914'e kadar siyasi liderlerin çoğu milliyetçi kimlikten çok Osmanlılık duygusunu devam ettirdiler. İmparatorluktaki azınlıklar uzun zamandır dini tolerans ve mahalli özerklikten yararlanıyorlardı.[60]

Fakat İttihatçıların da devam ettirdiği bu dini tolerans ve mahalli özerklik gayrimüslimlerdeki milliyetçilik akımlarının Osmanlı'ya sadakatini sağlamaya yetmeyecek, milliyetçilikleri ağır basacak, bundan dolayı maalesef çok kanlı çatışmalar yaşanacaktır.

1915 olaylarının soykırım olduğunu savunan Michael Mann, Ermeni milliyetçiliğinin hareketlenmesinde Rusya'nın rolünü de şöyle anlatır:

> Rusya'nın taktiklerinden biri Türkiye'deki Ermeni örgütlerini kışkırtmaktı... Avrupa'yı baştan başa kaplayan milliyetçilik virüsüne bazı Ermenilerin kapılması, onların da devlete sadakat göstermeyebilecekleri kaygısını uyandırdı. Ortaçağ'daki Ermeni devletine dair hatıra ve efsaneleri canlandırmışlardı. Ruslardan ve Türklerden alacakları topraklarla yeniden bir devlet kuracaklarını umuyorlardı.[61]

Balkan virüsü demek daha doğrudur.

Balkan Harbi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun bozguna uğraması ve Balkan milliyetçiliklerinin kazandığı zaferler, Ermeni milliyetçilerini heveslendirdi. Guenter Lewy'nin belirttiği gibi:

> Türkiye'nin askeri yönden uğradığı bozgundan istifade etmek isteyen Taşnak yöneticileri, Ermeni kilisesinin önderleri ve diaspora Ermenileri, Avrupalı güçlerin müdahalesi yoluyla "Ermeni meselesi"ni bir çözüme kavuşturma çabalarına tekrar giriştiler. İttihat ve Terakki yöneticilerine göre bu dış yardım çağrısı, Ermenilerin vatanperverlikten uzak tahrik uğraşlarının bir kanıtıydı.[62]

Yine Rusya'nın teşebbüsüyle Büyük Devletler, Londra Konferansı'nda, Balkan Savaşı sorunları görüşülürken, savaştan sonra "Küçük Asya sorununu" ele almayı kararlaştırmışlardı. Bu, Ermeni

meselesiydi. Osmanlı'yı Edirne'den vazgeçirmek için Doğu Anadolu'da Ermeni meselesinin hatırlatıldığını görmüştük. Mahmut Şevket Paşa hükümeti, Rusya'yı uzak tutmak için 24 Nisan 1913'te İngiltere'ye Doğu (Ermeni) reformunu beraber yapmak için başvurmuş, İngiltere buna eğilim göstermiş, fakat Rusya'nın sert tepkisiyle geri çekilmişti. 30 Haziran 1913'te İstanbul'da toplanan büyükelçiler toplantısında, Rus Büyükelçisi De Giers 22 maddelik "Ermenistan'da uygulanacak ıslahatın ön tasarısı"nı sundu. Artık Ermeni meselesinde inisiyatifi Rusya ele almıştır.[63] 5 Eylül'de Ermeni Patrik Vekili Cevahirciyan, "Rus teklifini destekleyen" bir reform talebini İstanbul'daki Büyük Devletler büyükelçilerine verecektir. Rusya'ya ve Cevahirciyan'a göre, Makedonya'da olduğu gibi, Ermenilerin istediği altı vilayet[64] birleştirilip bir tek genel valinin (Makedonya'da genel müfettiş) yönetimine verilecek, bu vali Avrupalı olacak, özel jandarma teşkilatı kurulacaktı vs...[65]

6 Şubat 1914'te, Rusya ile yapılan Yeniköy Antlaşması'yla Osmanlı benzer bir reformu kabul ettiği halde, bu Ermeni milliyetçilerini tatmin etmeyecek, Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasını, Yunan milliyetçileri gibi Ermeni milliyetçileri de fırsat olarak göreceklerdir.

Sadrazam Talat Paşa, Ermeni milletvekilleriyle defalarca yaptığı görüşmede "Islahatı beraber yapalım, Rusya'nın tuzağına düşmeyelim" diyerek, Rusya'nın Doğu Anadolu'yu kendisi için istediğini, vaatlerine kanmamak gerektiğini anlattı, fakat ikna edemedi.[66]

Silahlı Ermeni gönüllü birlikleri Rus ordusuna katıldı. Sarıkamış felaketi ile Doğu ordusu güçsüz düşüp Çanakkale Savaşı da devam ederken Ermeniler Van vilayetini ele geçirdiler, Rus ordusunun bu bölgeyi işgal etmesini sağladılar. Hükümet de trajik tehcir kararını aldı, facialar yaşandı.

"Tehciri komşularımızdan öğrendik"

Osmanlı Mebusan Meclisi'nde 11 Aralık 1918 tarihli oturumda Rum milletvekilleriyle göçürülen Rumlardan kalan mallar (emvali metruke) üzerine sert bir tartışma çıkmıştı. Uzun tartışmada Edirne, Aydın ve

Trabzon’dan seçilmiş Rum milletvekillerinin şiddetli suçlamaları karşısında Musul milletvekili Mehmet Emin (Yurdakul) Bey’in konuşmasındaki sözler dikkat çekicidir:

> **Mehmet Emin Bey** (Musul): Efendiler, gerçektir ki Türk milleti sahipsizdir. Onun haklarını koruyacak ne cemaat meclisleri, ne Patrikhaneleri var. Ona elini uzatacak ne dindaş hükümetler ve ne de Hıristiyan medeniyetler var. Onun mazlumiyeti eskidir, dertleri büyüktür... insaniyetin şefkat ve himayesinden mahrum bırakılan Türk’tür...

Rum mebusların Rum ve Ermeni tehcirleri hakkında yaptıkları ağır suçlamalar üzerine söz alan Edirne milletvekili Mehmet Faik Bey şöyle konuşacaktır:

> **Mehmet Faik Bey** (Edirne): Yunan hükümeti Siroz’dan, Drama’dan, Demirhisar’dan, Selanik ve havalisinden dört yüz elli bin Müslüman’ın mallarını ve eşyalarını bıraktırarak, komitacılara yağma ettirerek, Selanik Limanı’na getirdi. Avuçlarındaki yiyecek ekmek paralarını da aldı. Şuraya buraya kaptansız vapurlarla döktü...

Mehmet Faik Bey’in şu sözü, bütün dönem tarihinin özetidir:

> Biz tehciri kendimiz icra etmedik, komşularımızdan öğrendik![67]

1912-1922, bu on yıl Türkler için felaketlerle doludur. Balkan Harbi, Cihan Harbi, Anadolu’nun işgali ve nihayet bugünkü Türkiye’yi kuran Milli Mücadele...

> **Zafer Toprak:** Balkan Harbi Türkiye’de Milli Mücadele’nin başlangıcıdır diyebiliriz. Aslında Cihan Harbi bizler açısından uzun soluklu bir savaş. En uzun Cihan Harbi bizlerin, Osmanlı’nın ve ardından gelen Türkiye’nin gerçekleştirdiği bir savaştır. 1912’de başlamış, 1922’de son bulmuştur. Bu uzun soluklu savaşta, savaşlar birbirlerini tetiklemiştir. Bunu göz ardı edemeyiz. Şunu da hemen belirtmekte yarar var; Cihan Harbi’ndeki kayıplar bağlamında en yüksek kayıp bu topraklarda verilmiştir. Anadolu 5 milyon civarında nüfus yitirmiştir. Yani nüfusu 18 milyondan 13 milyona düşmüştür. Değişik unsurlar vardır bu düşen nüfus içerisinde. Ama şunu da unutmamak gerekir, bu nüfusun 2,5 milyonu, yani 5 milyonun 2,5 milyonu da Müslüman’dır, bunu da göz ardı etmemek gerekir. O nedenle Balkan Harbi aslında her şeyden evvel bir ulus kimliğine yönelişin başlangıcıdır ve bu ulus kimliği Milli Mücadele’yle birlikte doruk noktasına varacaktır, Cumhuriyet Türkiyesi’ne açılımı sağlayacaktır. O nedenle uzun bir Milli Mücadele’den söz etmemiz gerekir. Bu Milli Mücadele’nin başlangıcı Balkan Harbi olmalıdır ya da uzun bir Cihan Harbi’nden söz etmemiz gerekir. Bu Cihan Harbi’nin başlangıcı Balkan Harbi’dir. Sonuçlanma noktası da

> Lozan’dır diyebiliriz... Türkiye “Yurtta sulh cihanda sulh” söylemiyle bir ölçüde tamamen irredantist politikaların ötesinde, barışçı bir politikaya doğru yönelmiştir.

On yıl devam eden felaketlerle dolu savaştan 1922’de zaferle çıktığında Türkiye’nin nüfusu 12 milyondu. Sürekli felaketlerin ardından Milli Mücadele’nin şanlı zaferleri üzerine kurulan Cumhuriyet’in onuncu yılının kutlandığı 1933’te nüfusumuz 15 milyon ulaşabildi. Bu nüfus içinde, sayımlarda kayda geçmiş 315.000 kişi sakattı; çolaktı, topaldı, kamburdu, trahom salgınından gözleri kördü. Eksik sayımları ve ayıp sayılarak kızlardaki sakatlığın beyan edilmediğini, sayımda noksanlar olduğunu dikkate alan uzmanlar, on yılda üç milyon ölü vermiş Anadolu’daki sakat sayısının 1 milyona yakın olduğunu belirtirler.[68]

Gidecek başka yerimiz yok!

Nerelerden bugünlere geldik, hiç unutmayalım. Artık gideceğimiz başka yer yok!

Balkan Harbi’ndeki facialardan alınacak ders, onun tekrarına meydan vermemektir. Milliyetçi savaşların çağı geçmiştir. Milletlerin geleceği artık savaşta değil, barıştadır. Bugün Türkiye’de etnik farklılıkların yeni bir Makedonya cinnetine, yeni bir Balkan felaketine dönüşmesi ihtimalinden herkes sakınmalıdır.

Unutmayalım; Yugoslavya’da yaşanan facialar Balkan Harbi kadar da uzakta değildir.

Balkan Savaşları’nın yüzüncü yılında bütün Balkan milletleri arasında, geçmişteki facialardan dersler çıkararak, yarınlar için kuvvetli siyasi, ekonomik ve kültürel ağlar geliştirilmesi, yeni nesillere daha iyi bir dünya bırakmamızı mümkün kılacaktır.

Bu temenni ile hoşça kalın.

1. Erik Jan Zürcher, “Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 1908-1938”, der. Kemal Karpat, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiyesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s 266.

2. Necati Cumalı, *Viran Dağlar*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1911, s. 108, 112.

3. Bkz. Kâzım Karabekir, *Hayatım*, s. 156, 217-218.

4. Bkz. Taha Akyol, *Ortak Acı 1915, Türkler ve Ermeniler*, Doğan Kitap, İstanbul 2009, s. 29-41.

5. Bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*, Doğan Kitap 2012, s. 319. Türk milliyetçiliğinin doğuşundaki rolü için bkz. s. 125-184.

6. Emine Tonta Ak, "19. Yüzyıl Edirne Nüfusu", der. İbrahim Sezgin, *Bildiriler Kitabı*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 1912, s. 259.

7. Kemal Karpat, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge Yayınevi, İstanbul 2004, s. 213.

8. Engin Deniz Akarlı, *Belgelerle Tanzimat, Osmanlı Sadrazamlarından Âli ve Fuat Paşaların Siyasi Vasiyetnameleri*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978.

9. Metin Hülagü, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri, Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey'in Hatıratı*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 154.

10. Mehmet Hacısalihoğlu, a.g.e., s. 252, 393.

11. Metin Hülagü, a.g.e., s. 121.

12. Leon Troçki, a.g.e., s. 232-234.

13. Mahmut Muhtar Paşa, *Rumeli'yi Neden Kaybettik*, s. 193.

14. Hafız Hakkı Paşa, *Bozgun*, s. 94.

15. Zafer Toprak, a.g.e., s. 445, 456.

16. Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, s. 215-217.

17. Tahir Alangu, *Ömer Seyfettin, Bir Ülkücü Yazarın Romanı*, May Yayınları, İstanbul 1968, s. 215, 220.

18. Hafize Cesur, *Hatıralar Işığında Türk Kamuoyunda Balkan Savaşları*, AİBÜ, Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 25.

19. Başkim hareketi ve Arnavut milliyetçiliği için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Siyasi Partiler*, cilt 1, s. 538-549.

20. Fevzi Çakmak, *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik*, s. 113.

21. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Hüküm Gecesi*, İletişim Yayınları, İstanbul. s. 168.

22. Kâzım Karabekir, *Hayatım*, s. 218.

23. Şükrü Hanioğlu, *Preparation for a Revolution*, Oxford University Press, 2001, s. 295-297.

24. Yakup Kadri, *Hüküm Gecesi*, s. 191.

25. Halide Edip, *Mor Salkımlı Ev*, s. 159.

26. Bkz. Şefika Kurnaz, *Balkan Savaşında Kadınlarımız*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

27. Zekeriya Türkmen, "Balkan Savaşlarında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Osmanlı Ordusuna Yönelik Sağlık Hizmetleri", *Belleten*, cilt LXVIII (68), Ağustos 2004; Hülya Alphan, *Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Kuruluşundan Balkan Harbinin Sonuna Kadar*, AÜ Türk İnkılap Tarihi, Yüksek Lisans Tezi, 1987.

28. Salih Türker, *Balkan Savaşına Gelen Afgan Gönüllüleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 2003.

29. Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, cilt II, kısım 4, s. 402.

30. Şükrü Hanioğlu, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, Der Yayınları, İstanbul 1989, s. 244. Parantez içindeki Balkan hezimeti ifadesini ben ekledim. T.A.

31. İsmet İnönü, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s. 85, 137, 141.

32. Bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*, Doğan Kitap, 2012.

33. Hasan Taner Kerimoğlu, a.g.e., s. 310.

34. David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, Epsilon Yayınları, İstanbul 2008, s. 52, 56. Bazı tarihçiler Averof'un Mısır doğumlu olduğunu belirtirler.

35. Donanma ve boykot kampanyaları için bkz. Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat, 1908-1918*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 160-184.

36. Bülent Atalay, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri*, s. 84-90.

37. Aram Andonyan, *Balkan Savaşı*, s. 423-424

38. Mustafa Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 31-44.

39. Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact on Greece*, Hurst & Company, Londra, 2002,

40. Michael Llewellyn Smith, “Venizelos’ Diplomacy, 1910-23: From Balkan Alliance to Greek-Turkish Settlement”, Paschalis M. Kitromilides (der.), *Elefterios Venizelos, The Trials of Statesmanships*, Edinburgh University Press, 2008, s. 151-153.

41. Michael Llewellyn Smith , a.g.e., s. 154.

42. Misha Glenny, *The Balkans, 1804-1999, Nationalism, War and the Great Powers*, Granta Books, Londra, 2000, s. 349.

43. Fuat Dündar, *Modern Türkiye’nin Şifresi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 192.

44. Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004, s. 160-161’den nakleden Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihat-Terakki ve Rumlar*, *1908-1914*, Libra Yayınları, İstanbul 2009, s. 361, dn. 1154.

45. Sacit Kutlu, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Çağında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 367.

46. Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, cilt II, kısım 3, s. 250.

47. Hikmet Bayur, a.g.e., s. 252.

48. Olaylar ve iki taraflı göç-tehcir hareketleri için şu ayrıntılı çalışmaya bkz. Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihat-Terakki ve Rumlar, 1908-1914*, Libra Yayınları, İstanbul 2009, s. 358-432.

49. Halil Menteşe, a.g.e., s. 164-165.

50. Kerimoğlu, a.g.e., s. 370-371.

51. Hikmet Bayur, a.g.e., cilt 2, kısım 3, s.256-258.

52. Michael Mann, *The Dark Side of Democracy*, Cambridge University Press, 2005, s. 136.

53. Mustafa Aksakal, a.g.e., s. 49.

54. Aram Andonyan, a.g.e., s. 89-90.

55. 1844 gibi çok erken bir tarihte, küçük Yunanistan’ın Başbakanı İonnanis Kolettin, Meclis’te “Yunan Krallığı Yunanistan’dan ibaret değildir” diye başlayan konuşmasında “Yanya, Selanik, Serez, Edirne, Konstantinopolis, Trabzon, Girit, Sisam ve Yunan tarih ve ırkının diğer ülkeleri”ni Yunan krallığının toprakları olarak saymıştı. “Helenizmin iki merkezi var, Atina ve İstanbul. Atina sadece krallığın başkentidir. İstanbul büyük başkenttir, bütün Helenlerin cazibe ve umududur” diye konuşmuştu. (Misha Glenny, *The Balkans, 1804-1999, Nationalism, War and the Great Powers*, Granta Books, Londra, 2000, s. 45.) Yunan kralının resmi unvanı “bütün Helenlerin kralı” idi.

56. Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact on Greece*, Hurst & Company, London 2002, s. 26.

57. Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 70. (Ayrıca s. 72-73)

58. Bkz. Hikmet Bayur, cilt 2, kısım 3, s. 260-262.

59. Dimitri Pentzopoulos, a.g.e., s. 38.

60. Michael Mann, *The Dark Side Of Democracy*, Cambridge University Press, 2005, s. 114.

61. Michael Mann, a.g.e., s. 117-118.

62. Guenter Lewy, *1915, Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 71-72.

63. Bkz. Hikmet Bayur, a.g.e., cilt 2, kısım 3. s. 52-68; ; Ercüment Kuran, *Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu*, http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-256.html.

64. Sivas, Elazığ, Erzurum, Diyarbakır, Bitlis, Van. O zamanki vilayetler bugünkünden çok geniştir. Bu vilayetler o zaman Karadeniz'de ince bir şerit hariç, hemen bütün doğuyu kapsıyor, bugünkü Amasya, Tokat, Muş, Tunceli, Bingöl ve Erzincan'ın tamamını, Yozgat, Kayseri, Malatya'nın bir bölümünü de içine alıyordu

65. a.g.e., s. 140 vd.

66. *Halil Menteşe'nin Anıları*, s. 175.

67. *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, 11 Kânunevvel 1334 (1918) Çarşamba, Devre 3, cilt 1, İçtima Senesi 5, s. 292, 297-298.

68. Ali Samim Dilemre'nin tebliği, *Birinci Maarif Şûrası*, Maarif Vekâleti, Ankara 1939, s. 431.

EKLER

Şükrü Hanioğlu ile mülakat

Rumeli'ye Elveda belgeseli için Taha Akyol'un Şükrü Hanioğlu ile yaptığı mülakatın tam metni.[1]

SORU: Osmanlı, bir yeri fethettiği zaman bir tehcir ve katliam görülmüyor, yaşanmıyor. Roma İmparatorluğu'nda da böyleydi. Halbuki 19. yüzyılda kim nereyi ele geçirirse tehcir ve katliam yapıyor. Bu Kırım ve Kafkasya'da yapıldı, Osmanlı Avrupası'nda 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Müslümanlara tehcir ve katliam yapıldı. Balkan Savaşı'nda tehcir ve katliam yapıldı. Ne değişti de böyle bir politika ortaya çıktı?

Burada en önemli etki milliyetçilik. Roma İmparatorluğu'nun olduğu çağda milliyetçilik yok, Ortaçağ'da da milliyetçilik yok. Ama Balkan Savaşı'nın yaşandığı çağda, 19. yüzyılda, daha doğrusu Fransız İhtilali'nin sonrasında milliyetçilik var ve savaşlar da artık sadece böyle bir yeri almak veya vermek değil, milliyetçilik emellerini gerçekleştirmek için yapılıyor. Bunun sonucunda da çok acı gelişmeler savaşlardan sonra ortaya çıkıyor: Dediğiniz gibi, tehcirler, belli nüfusu zorla göçe zorlamalar, katliamlar... Bu anlamda tabii milliyetçilik sonrası savaşlar kanlı savaşlar.

Bir de tabii şunu unutmamak lazım, savaşlarda cephe kavramı değişiyor; çok daha geniş, sivilleri de içine alan bir cephe anlayışı... Zaten Alman Von der Goltz'un millet-i müsellaha (silahlı millet) fikrini geliştirmesi de bundan kaynaklanıyor. Dolayısıyla sivillerin de çok fazla etkilendiği bir hale geliyor savaş. Halbuki eskiden savaş olduğu zaman, cephe gerisinde insanlar günlük hayatlarını şehirlerde, köylerde yaşıyor, cephede ordular savaşıyordu, bu da değişmiş durumda. Tabii Balkan Harbi de bunun en acı örneklerinden bir tanesi.

Kırım Tatarlarının sürgünü

Rusya’nın Kırım’a hâkim olmasıyla başlayan Tatar göçleri, Tatar tehcir ve katliamı konusunda değerlendirmeniz nedir?

Bunun tabii en son aşaması Stalin’in Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle bütün Tatarları Orta Asya’ya sürmesiyle sonuçlanacak bir göç. Kırım’ın Osmanlı’da zaten belli bir otonomisi de vardı. Kırım hiçbir zaman tam Osmanlı kontrolünde değildi ama Osmanlı’yla olan bağlantısının kesilmesi ve ardından tamamen Rus kontrolüne girmesi sonrasında birçok bölgede olduğu gibi Kırım’da da Müslümanlar diğer bölgelere göç etmeye başladılar. Burada tabii bir sorun var, Müslümanların bir örgütlenme sorunu var. Devletin olmadığı yerde Müslümanlar kalmak istemiyor, yani bayrak indiğinde Müslüman da bayrağın olduğu yere gitmek istiyor. Çünkü Müslümanların Rum kiliseleri gibi bir kiliseleri yok arkalarında, bir örgütleri yok. Tabii bunları da kurmaları çok zor oluyor. Yani bakın, mesela Osmanlı’nın çekilmesinden sonra cemiyetler kurmaları, teşkilatlanmaları çok uzun bir süre alıyor. Zaten bu olana kadar çok büyük bir kütle Osmanlı Devleti’ne göç ediyor. Burada temel sorun aslında Müslümanların temel örgütünün devlet olması, devlet bir yerden çekildiği zaman onların da devletin gittiği yere gitme ihtiyacı hissetmeleri.

Kafkasya’da etnik temizlik

Kafkas göçleri, genel deyişle Çerkez göçleri, bilhassa Şeyh Şamil’den sonra Rusya’nın yaptığı tehcirler; Kafkasya’yı Ruslaştırma politikası...

Tabii burada da büyük çapta Rusların gelişinden sonra Osmanlı İmparatorluğu’na, bizim tek ad altında Çerkez diye ifade ettiğimiz ama çok değişik Kafkas kavimlerinin göçü var. Hatta bu öyle bir noktaya varıyor ki, Osmanlı devleti bunu örgütleyebilecek kurum kurmak zorunda kalıyor, bunları organize etmeye çalışıyor. Tabii çok büyük bir nüfus geliyor, çok büyük Çerkez nüfusu geliyor. Bunlar imparatorluğun değişik bölgelerine mesela Suriye, Ürdün gibi ya da Bulgaristan gibi yerlere yerleştiriliyor ama buna çok itiraz olunca özellikle 1876 Bulgar Krizi sonrasında bunların bazıları imparatorluğun tekrar Asya

topraklarına getiriliyor. Çok büyük bir nüfus imparatorluğun değişik bölgelerine, Doğu Anadolu'ya yerleştiriliyor. Tabii bunların da yarattığı bir gerginlik var, onu da unutmamak lazım.

Bu Çerkez nüfus Rus baskısından kaçarak, ülkelerini terk ederek Osmanlı Devleti'ne sığınıyor. Kendi topraklarından çok uzak yerlerde, Ürdün, Bulgaristan gibi yerlerde bunlar iskân ediliyor. Bunların iskânında kullanılan birtakım politikalar, yani Müslümanların Balkanlar'a ve diğer yerlere, özellikle Hıristiyanların olduğu bölgelere iskân ettirilmeleri oradaki milliyetçilik hareketlerine bir ivme kazandırıyor. Mesela Bulgar milliyetçiliğini inceleyen tarihçilerin bir kısmı diyorlar ki; aslında Bulgar milliyetçilerin çıkardığı dergilerden çok bu Çerkez iskânları Bulgar milliyetçiliğini tetikledi. Çünkü ahali belli bir süre bu yeni yerleştirilen, iskân ettirilen Müslümanlara yani Çerkez göçmenlere katkı yapmak için gönüllü olarak çalıştırılıyordu. Tabii gönüllü olmuyordu bu hiçbir zaman. Ürünlerin belli bir kısmını bu göçmenlere vermek zorunda bırakılıyorlardı ve bu sonunda Bulgar milliyetçiliğini de tetikledi.

Hatta Bulgar milliyetçilerinin çıkardığı dergilerden daha etkileyici oldu diyorlar ama tabii Çerkez göçü çok önemli. Çok büyük bir nüfus imparatorlukta iskân ettirildi, hatta belli bir dönem bu nüfus imparatorluğun nüfusundan fazla oldu ama bunlar diğer imparatorluk unsurlarına nazaran değişik bölgelere yerleştirildikleri için daha çabuk asimile oldular.

Osmanlı'nın bunları Bulgaristan gibi, Ürdün gibi stratejik yerlere yerleştirmesinde oralarda böyle güvenilir unsurlar oluşturma düşüncesi var mı?

Var tabii. Balkanlar'da öncelikle Müslüman-Hıristiyan dengesine bakılıyor, bu nüfus meselesi çok ciddi bir sorun olmaya başlıyor. Hatta biliyorsunuz 19. yüzyılda bu harita savaşları denilen savaşlar başlıyor. Her milliyetçilik kendi haritalarını çıkartıyor. Kendi ülkelerini çok geniş gösteren, farklı renklerde haritaları var; geniş haritalar.

Çerkezleri Osmanlı'nın Balkanlar'a ve Suriye civarına yerleştirmede güvenilir nüfus oluşturma düşüncesi var mı?

Özellikle var ama mesela *Başımıza Gelenler*[2] gibi kitapları okuyacak olursanız, oralarda Çerkezlerden duyulan bir hoşnutsuzluk da var. Mesela 93 Harbi'nde (1877-78) bazı Çerkezler savaşmak istemiyorlar. Diyorlar ki, ölen atlarımızın parasını anında vermezseniz savaşmayız, ya da şunu vermezseniz gitmeyiz gibi. Ve Osmanlı komutanları çok şikâyet de ediyorlar bu durumdan, ama bunlar çok savaşçı insanlar aynı zamanda.

İlk büyük felaket: 1877

1877-1878 Savaşı tarihi mukadderatımızda neden en önemli savaşlardan biri? Niye bir dönüm noktası?

En önemli dönüm noktası olmasının nedeni şu; 1856'da Paris Antlaşması imzalandığı zaman Osmanlı Devleti "Avrupa Dengesi"nin bir üyesi olarak kabul edildi ve toprak bütünlüğü, o zamanki deyimiyle temami-i mülkiyeti (toprak bütünlüğü) bütün Avrupalı devletlerin kolektif garantisi altına alındı. Şimdi 1877-78 Harbi bu statükonun sona ermesi demekti. Artık Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü garanti altında değildi. Osmanlı Devleti'ne bağlı gözüken ama otonomisi, özerkliği son derece yüksek olan Sırbistan, Karadağ gibi bölgeler bağımsızlık kazandı. Romanya bağımsızlığını kazandı. Bunun yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa topraklarının savunulması da zor duruma geldi.

Mesela Alman askeri uzmanları Osmanlı Devleti'ne hep şunu söylemişlerdir: "Bulgaristan sizin için çok tehlikelidir. Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında o kadar enteresan bir stratejik durum vardır ki, Bulgar ordusu bir sürpriz harekâtla İstanbul'a yürüyebilir ya da Selanik'e inebilir. İki ihtimal da Osmanlı Devleti için çok büyük bir tehdittir. Mutlaka buna bir tedbir alın."

Tabii 1877-78 Harbi'nin ortaya çıkardığı diğer bir sorun, Makedonya ve "altı vilayet"te[3] yaşayan Ermenilerle ilgili reformu uluslararası hukukun bir parçası haline getirmiş olmasıdır. Özellikle Makedonya ve

doğudaki altı vilayette Hıristiyanlar nedeniyle bir yabancı müdahalesini her zaman gündemde tutmuş olmasıdır.

1877-78 Savaşı'nda Osmanlı ordusu mağlup olup çekilince büyük bir katliam ve tehcir oluyor. Bunun Panslavizm'le bir ilgisi var mı? Yahut Rusların ve Bulgarların Balkanlar'daki Müslüman nüfusu azaltma politikalarını nasıl izah edersiniz?

Şimdi tabii bir kere bu 1877-78 Harbi'nin öncesine bakacak olursak yani 1876'da Bulgar olayları meydana geliyor. İngiliz basını bunu ciddi anlamda abartıyor. 1876'daki Bulgaristan olaylarını (İngiliz başbakanı) Gladstone'un meşhur *Bulgarian Horrors*[4] adlı kitabını yazdığı dönem; İngiltere'de otuz bin, kırk bin Bulgar'ın öldürüldüğü şeklinde korkunç rakamlar ortaya çıkıyor. 1876'da bölgede ciddi anlamda bir kriz yaşanıyor ve 1876 Meşrutiyeti'nden sonra, 93 Harbi'nde Rus ordusu bölgeye girdiğinde Bulgarlar bunun intikamını almaya çalışıyorlar.

Burada Bulgaristan'ın nasıl bölüneceği de çok büyük tartışma yaratıyor. Mesela Mithat Paşa'nın ileri sürdüğü tez, aynı zamanda birçok Osmanlı devlet adamının düşündüğü tez, Bulgaristan'ın kuzey-güney değil de doğu-batı şeklinde bölünmesi; bu şekilde daha çok Müslüman'ın Osmanlı tarafında kalması ve Hıristiyan nüfusu daha yüksek olan bir Bulgaristan'ın ortaya çıkarılması. Ama bu yapılmıyor ve tabii Bulgarlar büyük bir Müslüman nüfusu büyük bir tehdit olarak görüyorlar kendilerine. "Bunun ne kadarını ortadan kaldırabilirsek, ne kadarını kaçırabilirsek o kadar iyi olur bizim için" diye düşünüyorlar. Daha sonra (Osmanlı'yla dostluk siyaseti güden) Stanbulof hükümetine kadar bu politikaları devam ettiriyorlar.

Balkanlar'da Rus etkisi

Balkan Savaşı'nın mimarı bir bakıma Rusya... Neden Rusya Balkanlar'da bu kadar etkilidir? Bunda Ortodoksluğun ve Slavlığın rolü nedir?

Rusya için Balkanlar çok önemli bir bölge. Bir de tabii şunu unutmayalım, bütün Balkan devletleri sonunda Rusya ile Osmanlı

Devleti arasındaki savaştan sonra bağımsızlıklarını kazanmıştır. Yunanlar, Rus orduları 1829'da Edirne'ye girdikten sonraki süreçte bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Karadağ, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan da böyle.

Bulgaristan 1878'de Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk prenslik olmuştu ama bu sadece kâğıt üzerinde bir özerkliktir, fiilen Bulgaristan bağımsız olmuştur. Bütün bu devletler "93 Harbi" dediğimiz 1877-78 Harbi sonrasında bağımsız olmuşlardır. Dolayısıyla Balkan devletleri ile Ruslar arasında böyle çok ciddi bir ilişki söz konusudur. Özellikle Slav olanlar, mesela bunlardan Bulgaristan, Rusya'yı adeta böyle bir ağabey, kendilerini koruyacak ağabey olarak görmüşlerdir. Bir süre Bulgar-Rus ilişkileri 1877-78 Harbi'nden sonra gerginleşmiştir. Daha sonra Stanbulof hükümeti Osmanlılara yanaşıp Rus aleyhtarı bir politika izlemiştir ama genelde Ruslarla bu devletlerin ilişkileri gayet iyi olmuştur. Nitekim Sırbistan'la Bulgaristan'ın savaşını Ruslar durdurmuşlardır. Balkan ittifakında da Ruslar gerçekten çok önemli bir rol oynamışlardır. Belki de Rusların arabuluculuğu olmasaydı bu kadar kanlı bıçaklı olan devletlerin bir araya gelmeleri çok daha zor olurdu.

Balkanlar'da etnik milliyetçilik

Büyük Bulgaristan, Büyük Yunanistan yani Megali İdea, bunlardan başka, Büyük Sırbistan siyasetleri var o dönemde. Rusya bunları teşvik ediyor. Bu konuda ne dersiniz?

Tabii bu milliyetçiliklerin hepsinin "büyük devlet" ideası var. Bütün milliyetçiliklerde var bu. Türk milliyetçiliği de belli dönemde Turan gibi fikirler ortaya çıkardı. Ama Bulgarların "Büyük Bulgaristan" fikrinin önemli bir özelliği var. "Büyük Bulgaristan" Mart 1878 Ayastefanos Antlaşması ile kuruldu. Yani Ruslarla Ayastefanos Antlaşması imzalanınca Makedonya'nın hemen hemen tamamını kapsayan, hem Ege'ye hem Karadeniz'e çıkışı olan bir Bulgaristan Prensliği yaratıldı. Ve Bulgarlar bir anlamda hayallerini gerçekleştirdiklerini düşündüler bir süre. Fakat bu, Avrupa dengesini de bozabilecek bir gelişmeydi ve sonunda özellikle İngiltere ve Avusturya-

Macaristan’ın müdahalesiyle Ayastefanos Antlaşması tanınmadı ve Haziran-Temmuz 1878’de Berlin Konferansı Makedonya’yı yeniden Osmanlı Devleti’ne iade etti. Bulgaristan’ın güney bölgesini, yani Şarkî Rumeli denilen bölgeyi Osmanlı Devleti’ne bağlı muhtar [özerk] bir bölge haline getirdi ve Bulgarların Ege’ye çıkışını ortadan kaldırdı.

Bu tabii Bulgarlara çok büyük bir darbe oldu. Ve Bulgar milliyetçiliği bu travmayı hiçbir zaman atlatamadı. Bunun nedeniyle de Bulgaristan bütün harplerde revizyonist, yani sınırların değişmesini arzulayan bir devlet haline geldi. İşte Birinci Balkan Harbi’nden sonra İkinci Balkan Harbi’ni başlattı, müttefiklerine saldırdı. Birinci Dünya Harbi’nde Merkezi devletlere katıldı, İkinci Dünya Harbi’nde Mihver (Almanya-İtalya) devletlerine katıldı. Hep statükoyu değiştirmek için, fakat her seferinde de daha fazla küçüldü. En büyük cezayı da burada Bulgaristan gördü.

Tabii Yunanların da Megali İdea fikri Yunan milliyetçiliğinin temel görüşlerinden biriydi. Yunanlar Bulgarlara nazaran çok daha başarılı oldular. Onun da nedeni Yunanlar kendi paralarını doğru atlara oynadılar; hep İngiliz-Fransız diplomasisine oynadılar. Yani Birinci Dünya Savaşı’nda bir süre kral Alman yanlısı oldu, fakat Venizelos Müttefikler yanlısı oldu. Nihayetinde gene Müttefikler yanlısı tavır koydular. Aslında Yunanlar ideallerinden çok daha fazlasını gerçekleştirdiler.

Büyük Sırbistan neydi?

Büyük Sırbistan oluştu, Büyük Sırbistan’ın oluşumu Birinci Dünya Savaşı’nda oldu. Büyük Sırbistan, bazen Büyük Sırbistan olarak söyleniyor, bazen de Yugoslav yani Güney Slav ideolojisi olarak da söyleniyor. Güney Slavlarını birleştirmek ve bunun merkezini Sırbistan yapma fikri... Bunun ilk hedefi Bosna-Hersek’ti. Biliyorsunuz 1908’de Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek’i ilhak kararını aldığında bir dünya krizi yarattı. Sırp milliyetçiliği buna 1908’de öyle bir tepkide bulundu ki tabii onun destekçisi Ruslar da işe müdahale etmek zorunda kaldılar ve Avrupa o zaman bir dünya savaşının eşiğine geldi. Hatta diplomasi tarihçileri hep derler ki, 1908’de olabilirdi Birinci Dünya Savaşı... Bu

Bosna-Hersek'i ilhak krizi sırasında, ya da daha sonra 1911 Agadir krizi sırasında, yani Almanların Panther zırhlısını Fas'taki Agadir'e gönderdiği zaman da olabilirdi. Üçüncü olarak da, zaten savaş oldu 1914'te.

Saraybosna krizi sırasında, bu üç olayın ikisi, sonunda Sırp milliyetçiliğinin ürettiği olaylardı. Bosna-Hersek üzerinde ürettiği olaylardı. Bu fikir fazla başarı kazanamadı 1914'e kadar. Çünkü Avusturya-Macaristan son derece güçlüydü ama 1914'ten sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağılınca "Büyük Sırbistan" başka bir adla, Yugoslavya olarak gerçekleşti.

Komitacılık ve terör

Bu Balkan tarihinde çok geçen "komitacı" ya da "komitacılık" ne demek?

Şimdi komitacılık hakkında özellikle şunu söyleyeyim, böyle "hayduk" denilen çeteci türü gruplar Balkanlar'da hep var. Hatta mesela Sırp halk şarkılarında, Bulgar halk şarkılarında bunlara sık sık atıflar var, özellikle Sırp halk şarkılarında. Bunların neler yaptığı, işte bunların nasıl zenginden alıp fakire verdikleri, işte Osmanlı'ya nasıl direndikleri gibi anlatımlara sık sık rastlıyoruz. Ama bunların 19. yüzyıl sonundan itibaren yavaş yavaş milliyetçilikten etkilendiğini görüyoruz, bilhassa Berlin Kongresi'nden sonra... Çünkü Berlin Kongresi'nin 23. maddesi Osmanlı Devleti'nin Makedonya'da Hıristiyanlara yine reform yapması hükmünü taşıyor ve Osmanlı da bu reformu yapmıyor. Ne kadar geciktirirse o kadar iyi olacağını düşünüyor. Reformun sonunda bu bölgenin özerk hale gelmesi sonucunu doğuracağını, onun da bağımsızlığa giden ilk adım olacağını düşündüğü için Osmanlı bunu sürekli geciktiriyor.

Buna karşılık, bu uluslararası bir sorun haline geldiği için, artık milliyetçi bir hal alan bu komitacılar sürekli biçimde terör hareketleri yaparak yabancı müdahalesini sağlamaya çalışıyor. Yani burada şunu yanlış anlamamak lazım: Bu insanlar Osmanlı Devleti'ne karşı bir savaşı kazanamayacaklarını biliyorlar. IMRO'da (Makedonya Devrimci

İç Örgütü) Sırp komitacıları da aynı zamanda tabii birbirleriyle de savaşıyorlar. Yapmak istedikleri, yabancı müdahalesini temin etmek!

Nitekim 1903'teki İlinden ayaklanması çok şiddetli bir biçimde bastırılınca 1903 yılında sonunda Büyük Devletler Mürzsteg Programı'nı Osmanlı Devleti'ne dayattılar ve Osmanlı Devleti bölgeye yabancı jandarmasının girmesini kabul etmek zorunda kaldı. Yani bu komitacılık faaliyeti daha evvelden olan bir geleneğin milliyetçilikte farklı bir şekil almasıyla ortaya çıktı.

Yalnız burada şunu da belirmekte fayda var. Biz bunun üzerinde fazla durmuyoruz ama 1908 öncesinde bu bölgede mesela Gemici Hüseyin gibi Türk çeteleri de ortaya çıkıyor bunlara karşılık vermek için... Mesela Çarkis Topullu gibi ya da Âdem Bey gibi insanların liderliğinde Arnavut çeteleri de ortaya çıkıyor. Bu sadece artık Bulgarlara, Sırplara mahsus bir hale gelmiyor.

Bir diğer hususu da belirtmek lazım: Bir süre sonra bu çeteler profesyonelleşiyor, profesyonelleşme derken bunların başına Bulgaristan'dan ve Yunanistan'dan gelen subaylar geçiyor. Mesela öldürülen ve Yunanistan'da hâlâ büyük bir milli kahraman olarak görülen Pavlos Melas, Makedonya mücadelesinin sembolü olarak görülen böyle bir insan, Yunan bir subay. Makedonya'daki çetelerin başına geçiyor ve artık böyle beş tane milliyetçi genç insanın dağa çıkmasıyla oluşan birlikler değil; son derece organize, subayların, yani ciddi anlamda askeri eğitim görmüş insanların idaresinde ve bazıları üç yüz, üç yüz elli kişiye varan gruplar halinde savaşıyorlar.

Bizim İttihatçılar da bunlardan etkilendiler, değil mi?

İttihat ve Terakki zaten bu çeteleri 1908 İhtilali'nde örgütledi. Hem bu çeşit ufak çeteler İttihat ve Terakki'nin yerel taburları altında örgütlendi, hem de İttihat ve Terakki birtakım Müslüman Arnavut beylerin, çete demeyelim ama silahlı birliklerini İttihat ve Terakki subayların idaresi altına koydu, bu beyleri buna ikna etti. Bunların bazıları bin kişiye falan ulaşıyordu. Dolayısıyla İttihat ve Terakki de ciddi bir çete gücü çıkardı. 1908 İhtilali, hep birtakım subaylar dağa çıkıp Abdülhamid'e blöf yaptılar, Abdülhamid çok korkak olduğu için

bu blöfü göremedi ve Meşrutiyet'i ilan etti diye söylenir ama İttihat ve Terakki çok ciddi bir çalışma yapmıştı. Bütün bu bölgedeki Müslüman çetelerini, sadece Türkleri değil Arnavut çetelerini de örgütlemişti 1908 öncesinde.

Abdülhamid'i devirmek için...

Evet, ihtilal yapmak için. Ama bir tek farklılık oluyordu. Bunların çete reislerinin yanına İttihat ve Terakki mensubu bir zabit (subay) "terfik" ediliyordu yani katılıyordu ve onların davranışlarını kontrol ediyordu. 1908 öncesinde çetelerin nasıl yönetileceğine dair İttihat ve Terakki'nin ciddi bir nizamnamesi vardı. Yani kesinlikle bir soygunculuk yapılmayacak, her türlü eylem kayıt altında olacak, mesela kaç mermi kullanıldı, ne yapıldı, bunlar yazılacak. Tabii bunu da bir çetenin yapabilmesine imkân yok, onun için İttihat ve Terakki mensubu küçük rütbeli zabitler de bu çetelerin yanına veriliyordu.

Osmanlı'ya karşı ittifak

Balkan devletlerinin Osmanlı'ya karşı ittifak yapmaları nasıl mümkün oldu? Abdülhamid döneminde yapılamamıştı bu ittifak. 1912'de Osmanlı'ya karşı bu ittifakı nasıl yaptılar?

Şunu söyleyeyim, bu ittifak bir Avusturyalı diplomatın deyimiyle "20. yüzyılın en büyük sürprizi" oldu. Yani kimse böyle bir ittifakın mümkün olduğunu düşünmüyordu. Çünkü yaklaşık 30 yıl kadar önce Sırplarla Bulgarlar bir harp yapmışlardı ve Ruslar araya girerek durdurabilmişlerdi onları. 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nde Bulgarlar Yunanları desteklemedikleri için Yunanlar dehşetli kızmışlardı Bulgarlara.

Bunun ötesinde, bilhassa Bulgarlar ve Yunanlar Makedonya'da inanılmaz bir savaşı sürdürüyorlardı. Temelde Makedonya mücadelesinde Bulgarlar ve Yunanlar kendi aralarında Osmanlı'yla olduğundan daha büyük bir savaşı sürdürüyorlardı. Bu iki devlet de Makedonya'nın tamamını kendisine bağlamak istiyordu. Karadağ'ı

söylemiyorum çünkü Karadağ çok önemsiz, küçük bir müttefikti bu ittifakta.

Şimdi böyle bir ittifakın gerçekleşeceğini kimse mümkün görmüyordu. Bu birbiriyle çok ciddi sorunları olan, savaşan üç tane devlet, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan birleşir, daha sonra da Karadağ'ı alıp bir Balkan ittifakı yapabilirler diye düşünülmüyordu.

İkinci olarak; biliyorsunuz Abdülhamid'in Bulgaristan'a karşı bir Balkan ittifakı oluşturmak projesi vardı. Bunun için de Paris Büyükelçisi Münir Paşa'yı özel olarak görevlendirmişti ve burada ciddi bir mesafe alınmıştı. Plan Sırbistan, Romanya ve Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında Balkan ittifakı meydana getirmek ve bu şekilde Bulgaristan'ı çevrelemekti. Çünkü temel tehdit olarak Bulgaristan görülüyordu, zaten Balkan Harbi'nde de savaşın en büyük yükünü Bulgarlar çekti ve en ciddi Osmanlı ordularına, yani Birinci Ordu'ya karşı da Bulgarlar savaştı. Bu proje İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesinden sonra bir süre daha yürütülmeye çalışıldı. Fakat daha sonra tavsadı. Zaten Bosna-Hersek krizi doğdu, Sırbistan'la ilişkilerde birtakım sorunlar yaşandı ve bu plan ortadan kalktı. Ama tabii Balkan devletlerinin böyle bir anlaşmaya varabilmeleri de gerçekten çok büyük bir sürprizdi. Bu, Rusların aracılığıyla oldu.

Ruslar özellikle Bulgarlarla Yunanların anlaşmasında çok ciddi bir arabuluculuk rolü oynadılar. Fakat gene de tam bir anlaşmaya varılamadı, yani yeni sınırların nasıl olacağı meselesi yüzde yüz böyle birebir harita üzerinde yapılmadı. Birtakım muğlak ifadelerle bu konular geçiştirilmeye çalışıldı. Ve daha sonra da Balkan devletleri arasında çıkacak olan İkinci Balkan Harbi'nin de tohumları atılmış oldu.

Meşrutiyet neden birleştirici olamadı? Meşrutiyet böyle büyük ümitlerle ilan edildi. Herkes hürriyet, müsavat yani eşitlik ilkeleriyle birleşecek, uhuvvet yani kardeşlik gerçekleşecekti. Hocalarla papazlar, Türklerle azınlıklar kucaklaşıyordu falan... Fakat bakıldı ki ayrılıkçı hareketler daha da güçlenmiş, çöküş hızlanmış... Meşrutiyet niçin böyle bir sonuç doğurdu, umulanın tam aksine?

Tabii Meşrutiyet'ten çok büyük beklentiler vardı. Dediğiniz gibi, işte herkes ümit ediyordu ki bir anda imparatorluğun bütün sorunları ortadan kalkacak ve bütün bu sorunlar çözümlenecek; öyle olmadı. Şimdi burada temel sorun, özellikle Makedonya'da mücadele yürüten Osmanlı unsurlarının talep çıtalarını çok yüksek tutmalarıydı. Yani bunlar çok yüksek taleplerde bulunuyorlardı ve 1908 sonrasında kendilerine verilen Osmanlılık fikrini, Osmanlılık idealini kendi taleplerini karşılayacak bir çözüm olarak görmüyorlardı. Dolayısıyla da Meşrutiyet'in getirdiği parlamenter temsile karşı mesela büyük kota sorunları çıktı. Mesela Yunanlar kendilerine Meclis'te ayrılan kotaları beğenmediler. Ve daha fazla kota istediler.

İttihat ve Terakki ilk başta genel seçimler olsun, herkes adayını göstersin, isteyen kazansın tipi bir politikayı benimsedi. Fakat diğer unsurlar buna diyorlardı ki, "Bu olursa birçok yerde hep Türkler-Müslümanlar kazanır, onun için bize yüksek kotalar verilmesi lazım." Bu çok ciddi bir tartışma, ilk gününden başladı, tabii burada Osmanlılığın tanımının da yarattığı birtakım sorunlar oldu. Bunu da vurgulamak lazım.

Yani bir taraf talep çıtasını çok yüksek tutuyordu ama öbür taraf da aksine... Mesela İttihat ve Terakki'den İstanbul mebusu olarak Meclis'e girecek olan Hüseyin Cahit'in *Tanin*'de yazdığı o meşhur "Millet-i hâkime" makalesi... Orada diyor ki, kim ne derse desin bu ülkede hâkim millet Türklerdir ve Türkler olacaktır. Karşı taraf da buna diyor ki, bu çeşit bir Osmanlılık Türkleştirme politikasıdır, yani biz bunu kabul etmeyiz! Dolayısıyla Meşrutiyet zannedildiği gibi sorunları Osmanlılık paydasında çözmedi, çözemedi. Çünkü bir taraf dediğim gibi talep çıtasını çok yükseltti, öbür taraf da Osmanlılığı fazlasıyla Türklükle doldurdu. Diğer taraf da bunu Türkleştirme politikası olarak gördü ve maalesef 1908'den sonra balayı dönemi çok kısa oldu. Biliyorsunuz; işte komitacılar dağlardan iniyor, şehirlerde valiler onları karşılıyor, ziyafetler veriyor, ama daha sonra 1908 öncesini aratan bir çatışma ortamı doğdu.

Osmanlı ordusunun zaafları

Siyasi ortam böyle... Peki ordu neden kargaşaya sürüklendi? Bunda İttihatçıların çıkardığı Tensikat (rütbelerin yeniden düzenlenmesi) Kanunu ile yapılan tasfiye ne ölçüde etkili oldu? Ordu nasıl böyle bir çöküntüye sürüklendi?

1908'de iki hususta bahsetmek lazım: Bir kere ordu içindeki tasfiyelerin bunda bir rolü var. İkinci olarak, ordunun çok fazla siyasete bulaşmasının bir rolü var. Ordu içinde birbirine selam vermeyen subaylar, işte fesini takış şekline göre İttihatçı mı, İtilafçı mı olduğu anlaşılan subaylar... Arnavut subayların özellikle Halaskâr Zabitan olayında görüldüğü gibi bir grup olarak hareket etmeye başlamaları... Bunlar orduda çok ciddi sorunlar yarattı.

Tensikatın da rolü oldu burada. Gerçi Abdülhamid döneminde biliyorsunuz özellikle alaylı subaylar çok fazla rütbe almışlardı, çok hızlı yükselmişlerdi. Ve gerçekten ordu içinde liyakate fazla önem verilmemeye başlanmıştı. Bu konuda bizzat Serasker, ordunun başında olan insan tarafından saraya yazılan pek çok vesika da vardır. Yani, bizzat Serasker diyor ki, "Yapmayın, böyle saraydan rütbe verilmesin insanlara. Böyle yüzbaşı olacak insanlar general oluyorlar, bunun sonucunda biz orduda emir komutayı düzenleyemeyiz, yani bu işe böyle bir sınır getirilsin."

Burada hakikaten işin ucu çok kaçırılmıştı. İlk başta rütbelerde böyle bir tensikat yani düzenleme yapıldı, ciddi bir rütbe azaltılması oldu. Bu, orduda da ciddi tartışmalar yarattı. Daha sonra alaylılara yönelik büyük bir tensikat yapıldı, bu da önemliydi çünkü alaylı subaylar günümüz Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki uzman personel gibi, yıllar yılı savaşın içinde, özellikle bu Makedonya'daki çeteciliğin içinde yer alan ve işi gerçekten böyle sahasında öğrenmiş insanlardı. Bu alaylı subayların büyük çapta tasfiyesi de çok ciddi bir ara kademe boşluğu yarattı Osmanlı ordusunda.

Subay kadrosunda da oldu tasfiye fakat benim görebildiğim önemli olay bu ara sınıfın ortadan kalkması oldu. Osmanlı ordusunda çok ciddi bir disiplin sorunu vardı Balkan Harbi'ne geldiğimizde.

Güçlü Balkanlar, zayıf Osmanlı

Neden elli, yüz yıllık yeni Balkan devletlerinin orduları güçlü de Osmanlı ordusu kâğıttan kaplan gibi iki hafta içinde yeniliyor?

Hiç kimse Osmanlı ordusunun böyle bir yenilgiye uğrayacağını tahmin etmiyordu. Hatta Büyük Devletler bu savaş öncesinde nota verip, statükonun değişmesini tanımayacağız dedikleri zaman, korktukları Osmanlı'nın savaşı kazanmasıydı! En azından Osmanlı'nın savaşı kazanacağını ya da Balkan ordularını durduracağını, en fazla Balkan devletlerinin ufak tefek başarı kazanacağını, onun ötesinde bir şey olmayacağını düşünüyorlardı. Çünkü Osmanlı ordusu kâğıt üzerinde zayıf bir ordu değildi. Fakat Osmanlı ordusunun ciddi bir sorunu vardı; askerini Balkanlar'daki bir savaş durumunda cepheye götüremiyordu. Bilhassa Osmanlı ordusunun uzak Anadolu vilayetlerinden ve Arap vilayetlerinden, yani Bağdat'taki, Şam'daki, Halep'teki birliklerini bölgeye nakletmesi çok uzun zaman alıyordu. Çünkü demiryolu sistemi çok gelişmiş değildi. Osmanlı Devleti'nin bu seferberliği hızlı uygulayabilmesi için denizyolunu kullanması lazımdı. Fakat Yunanlar *Averof* zırhlısının yarattığı avantaj nedeniyle denize hâkim olunca bu da yapılamadı. Mesela İzmir'den Selanik'e, diğer yerlere asker nakletmek mümkün olamadı. Dolayısıyla, kriz hızla geliştiği için ve bilhassa İttihatçıların tahrikleri sonucunda hükümet istememesine rağmen savaş hızla başladı, savaş biraz daha geç başlayabilseydi belki daha fazla Osmanlı askeri cepheye nakledilmiş olurdu. Yani Osmanlı ordusu kâğıt üzerindeki üstünlüğünü Balkan Harbi'nde gösteremedi. Sayısal üstünlüğünü gösteremedi ve bazı yerlerde eşit, bazı yerlerde Balkanlıların üstün olduğu yerlerde savaşmak durumunda kaldı.

Osmanlı Devleti'nin üç Balkan devletine karşı planlarının olmadığı söylenir. Ben askeri tarihçi değilim, onun için bilemiyorum doğruluk derecesini ama birçok kaynak bunu belirtiyor ve diyorlar ki, mesela devletin Bulgar-Sırp saldırısına karşı bir planı vardı ama üçlü bir saldırıya karşı devletin ciddi bir planı yoktu. Bütün bunlar son anda hazırlandı... Tekrarlayayım, ben bunların doğruluk derecesini bilemiyorum ama bu da bir sorun olmuş olabilir. Fakat tabii bunun da ötesinde ordunun çok fazla siyasete bulaşmasından çok ciddi bir disiplin sorunu vardı Osmanlı ordusunun. Bir de tabii Arnavut isyanının etkileri

neticesinde Arnavut askerler ve subaylar savaşmadılar ve bunun sonucunda da gerçekten belki de Osmanlı askeri tarihinin en yüz kızartıcı yenilgilerine uğranıldı.

Balkan orduları neden daha güçlüydü?

Bilhassa Bulgar ordusu Almanlar tarafından eğitilmiş bir orduydu. Hatta birçok askeri uzman, disiplin ve kuvvet açısından "Alman ordusundan sonra ikinci ordu Bulgar ordusudur" diyorlardı. Tabii bu ufak bir ordu sonunda, yani Fransız ordusundan daha kuvvetli bir ordu değil ama disiplin ve uygulama açısından kendi ölçeğinde bunu söylüyorlardı. Hatta Bulgaristan 1908 Ekim'inde bağımsızlığını ilan ettiği zaman, Osmanlı Devleti bir savaş mı ilan etsek fikrini tartışıyor ve burada bütün Alman uzmanlar diyorlar ki, "Sakın ha öyle bir şey yapmayın, çok ciddi bir bela alırsınız başınıza! İşi diplomatik yollarla halletmeye çalışın!" Düşünün ki, sadece Bulgaristan'a karşı bir savaş söz konusuydu 1908'de.

Bulgar ordusu çok güçlü bir ordu. Biz hep tabii, işte eski tebaamızdı, nasıl olur demişiz. Ama işte ciddi bir modernizasyon yapmışlar. Çok sayıda insanı, çok uzun süre silah altında tutmaya başlamışlar. Osmanlı da bunu yapıyordu, fakat isyanlar nedeniyle bunu devam ettiremedi. Askerler tezkere istediği zaman bunların çoğu tekrar gönderilmek zorunda kalınıyordu.

Yunan ordusunu Fransızların eğittiği de biliniyor.

Evet ama tabii bir de Yunanların temel gücü aslında deniz kuvvetlerindeydi ve Balkan Savaşı'nın kazanılmasında Yunan donanması büyük rol oynadı. Çünkü sadece bu donanma Osmanlı donanmasını hapsetmekle kalmadı, Osmanlı'nın değişik bölgelerden asker nakletmesini önledi ama gerçekten en büyük, en ciddi savaşları Osmanlı Devleti'ne karşı Bulgarlar yaptı. Sırplar da tabii kazandı, Yunanlar da yine civarlarda Osmanlı ordusunu yendiler ama en kuvvetli Osmanlı birliklerine karşı Bulgarlar savaştı.

Arnavut milliyetçiliği

Balkan Harbi'ndeki çöküntünün sebeplerinden biri Arnavut isyanı, 1910'da çıkıyor ve Osmanlı ordusunu kötü etkiliyor. Arnavutlar yumuşatılamaz mıydı? Burada İttihatçıların hatalarının rolü nedir?

Şimdi burada, iki taraflı bakmak lazım olaya. Bir tarafta, bir kere 1908 İhtilali'nden (Meşrutiyet) sonra Arnavutların bir iddiası vardı. Diyorlardı ki: "Bize bu ihtilale katılmamız karşılığında birtakım sözler verildi, denildi ki, sizin kültürel haklarınızı tanıyacağız."

Bu çok sayıda Arnavut lider tarafından dile getirilen bir konu. Elimizde yazılı bir şey yok ama o kadar çok kişi tarafından dile getiriliyor ki, bir gerçeklik payı olduğunu düşünmek mümkün. Gerçekten de 1908 İhtilali Arnavutların katkısı olmadan yapılamazdı. Biz tabii günümüzde, Osmanlı'nın tek mirasçısının Türkiye olduğunu düşündüğümüz için, 1908'i de böyle bir Türk ihtilali olarak düşünüyoruz. Ama 1908 İhtilali'ne katılan askeri birliklerin ve çetelerin çoğunluğunu Arnavutlar meydana getiriyordu. Dolayısıyla Arnavutlar bu isyanda, ayaklanmada ve ihtilalde çok büyük bir rol oynadılar. Ama tekrar edeyim, kendilerinin dediği, "Bize bunun karşılığında istediklerimiz verilmedi."

Arnavutların temel istekleri, özellikle anadilde eğitim yapılması, Arnavutçanın okullarda kullanılmasına izin verilmesi ve kilisedeki vaazlarda da Arnavutçanın serbestçe kullanılması. Özellikle Ortodoks kilisesinde Yunanca kullanılıyordu, Ortodoks Arnavutlara Patrikhane Arnavutça için izin vermiyordu. Ve bu şekilde Arnavutların başvuruları vardı.

Ve bir de tabii 1910'da Arnavutların Manastır'da bir Alfabe Kongresi oldu. Ondan daha evvel Arnavutların Şemsettin Sami önderliğinde yapılan bir İstanbul alfabesi vardı. Fakat bu çok karmaşık bir alfabeydi. Latin harfleri temelliydi fakat içinde Kiril harfleri de vardı. Yazımı son derece zordu ve bu nedenle Arnavutlar bir kongre topladı ve 1910'da Latin alfabesi temelli bir alfabeye geçme kararı aldılar. Bu da büyük bir gerginlik yarattı çünkü Şeyhülislam bir fetva verdi, Müslümanlar için Arap alfabesinden başka bir alfabenin caiz olmayacağını söyledi. İttihat

ve Terakki de buna çok sert karşı çıktı. Arnavut milliyetçileri ile İttihat ve Terakki arasında çok gergin bir ilişki başladı.

Hatta mesela Meclis-i Mebusan'da "Arnavutlar" kelimesinin kullanılmasında bile tartışmalar çıktı. Ahmet Rıza Bey Mebusan Reisi olarak Arnavut mebusları uyardı. "İşte biz Arnavutlar, biz Arnavutlar diyorsunuz böyle konuşmayın, bunun yerine, şu bölgedeki Osmanlılar deyin" şeklinde müdahalelerde bulundu. Daha sonra bu "biz Arnavutlar" tabiri bir slogan haline getirildi Arnavut milliyetçileri tarafından.

Fakat tabii işin en kötü boyuta geldiği nokta, Şevket Turgut Paşa'nın (Arnavut isyanını bastırma) harekâtı sırasında oldu. Çünkü çok şiddetli politikalar uyguladı Şevket Turgut Paşa. Arnavutların kendilerine has bir kültürleri var, Arnavutlarda aile reisi son derece önemli. Mesela bu harekât sırasında köylerde, kasabalarda aile reisleri evlerinin önüne getiriliyor ve eşlerinin, çocuklarının önünde dövülüyor. Şimdi bu gerçekten çok büyük bir travma yaratıyor Arnavutlar üzerinde; insanlar (bugün) hâlâ yazıyorlar, çiziyorlar Arnavutluk'ta. Daha sonra, mesela köylere "Sizin şu kadar silah teslim etmeniz gerekiyor" diye rakamlar veriliyor. Bunu teslim etmeyen köylülere çeşitli zorbalıklar uygulanıyor ve çok büyük bir etki yaratıyor bu harekât hakikaten. Sonunda bastırılmış gibi gözüküyor, fakat bölgede öyle bir hınç yaratıyor ki, bunun sonrasında mesela Arnavutlar Balkan Harbi'nde kaçan Osmanlı askerleri üzerine ateş açtılar. Yani sığınmak isteyenlere, hatta Fevzi Çakmak bunu hatıratında anlatır; diyor ki, "Yapmayın, düşman arkamızda, biz sizin burada namusunuzu korumaya çalışıyoruz, askere niye kurşun sıkıyorsunuz?" Buna rağmen Osmanlı'nın bölgeye gönderdiği Arnavut askerlerin çoğu firar etti.

Bundan sonra, İttihatçıların politikaları o kadar sorun yarattı ki, ilişkileri o kadar gerginleştirdi ki, biliyorsunuz, Sultan Reşad sırf Arnavutların hani biraz gönlünü almak için Selanik üzerinden Kosova'ya gitti. Böyle 100.000 kişi cuma namazı kıldı sultanla beraber. Sultan açısından böyle bir yere gitmesi büyük bir jestti.

Osmanlı sultanı aynı zamanda halife...

Evet, tabii... Sultan Reşad'ın Rumeli seyahati, Kosova sahrasında işte Sultan Murad Hüdavendigâr'ın şehit olduğu yerde namaz kılındı. Bunlar tabii çok büyük jestlerdi ve bu sırada Büyük Kabine de zaten Balkan Harbi'nden önce Arnavutların kültürel haklarını da kabul etti. Bunu da kabul edeceğini açıkladı. Yani, İttihatçı politikalar düzeltilmeye çalışıldı. Büyük jestler yapıldı, dediğim gibi Sultan'ın Kosova'ya gitmesi, efendim kabinenin Arnavutların kültürel haklarını kabul etmesi... Fakat biraz geç kaldı bunlar maalesef. Balkan Savaşı'nda çok ciddi sorunlar yarattı Osmanlı Devleti'ne.

Arnavut milliyetçisi İsmail Kemal Bey

Osmanlı bir ölüm kalım savaşının içindeyken Arnavutluk'un istiklalini ilan ederek ve Osmanlı ordusundaki Arnavutları ordudan çekilmeye çağırarak Yanya'nın kaybedilmesinde büyük rol oynayan İsmail Kemal Bey kimdir?

Şimdi İsmail Kemal Bey çok önemli bir insan, hatıraları *The Memoirs of İsmail Kemal Bey* adı altında 1920 yılında yayımlanmıştı, zannedersem Türkçeye de çevrildi. Çok önemli bir hatırattır. İsmail Kemal Bey, Avlonya'nın çok ünlü ailelerinden birinden geliyor. Yani Osmanlı İmparatorluğu'na çok sayıda bürokrat vermiş olan bir aile. Fakat Tanzimat döneminde bu âyanların, bölgesel güçlerin gücü kırılırken İsmail Kemal Bey'in ailesi de tasfiye ediliyor. Onun yerine Viryoni ailesi adına başka bir aile geçiriliyor ve İsmail Kemal Bey de çok küçük yaşta, ailesiyle beraber Kütahya'ya sürgün ediliyor. Hatıratında bunu anlatıyor. Daha sonra dönüyorlar. İsmail Kemal Bey aslında Yanya'daki Yunan okulunda okuyan ilk Arnavutlardan da biridir. Çok iyi tahsil almıştır. Yunancayı, Türkçeyi, Fransızcayı anadili olan Arnavutça gibi konuşan bir insandır. Osmanlı bürokrasisinde çok önemli görevlere gelmiştir. Şûra-yı Devlet (Danıştay) azalığı yapmıştır.

Devletle bu kadar bütünleşen, yüksek mevkilere gelen bir Osmanlı, nasıl oldu da ayrılıkçı Arnavut milliyetçisi oldu?

1900 yılında Jön Türklerle ve Arnavut milliyetçileri ile ilişkisi tespit edilince Abdülhamid onu Trablusgarp'a vali olarak atadı, bu bir çeşit sürgündü tabii. Trablusgarp'a vali olarak gitmek İstanbul'da oturan bir Şûra-yı Devlet azası için sürgün niteliğindeydi, fakat kendisinin prestiji çok yüksek olduğu için bir İngiliz gemisine sığındı. Hatta burada İngilizlerin de kendisine yardım ettiği yolunda birtakım belgeler var. Diplomatik kriz çıkmasın diye müdahale edilmedi, yurtdışına gitti. Burada Jön Türkler'e katıldı. Enteresan bir şekilde 1902'deki 1. Jön Türk kongresinde Ermenilere karşı, Osmanlılığı savundu, fakat Sabahaddin Bey'in tarafını tuttu. Böyle değişik bir tavır aldı. Ondan sonra da Arnavut milliyetçiliği ve Jön Türklüğü bağdaştırmaya çalıştı. Gitgide Arnavut milliyetçiliğinde karar kıldı. 1908'de Meşrutiyet ilan edilince döndü tabii. Çok ünlü bir ailenin mensubu olduğu için Avlonya mebusu seçildi. Sabahaddin Bey ile beraber İttihat ve Terakki'ye karşı liberal muhalefetin önde gelen isimlerinden birisi oldu.

Fakat eldeki belgeler gösteriyor ki, İsmail Kemal Bey pek çok dış devletle ilişkisi olan bir insan. İngilizlerle değişik ilişkiler kurmuş, özellikle Yunan yanlısı bir Arnavut politikası izledi. Bir de İtalyan ve Avusturya yanlısı Arnavutlar vardı. İsmail Kemal Bey, daha ziyade Yunan yanlısı bir politikanın savunucusuydu. Yunanlarla gayet iyi ilişkileri vardı. İtalyanlarla da ilişkileri kötü değildi. Yani çok önceden bunları yapan bir insandı ve bir anlamda İsmail Kemal Bey Osmanlılığı ne kadar samimiyetle savunuyordu, bunu sorgulamak lazım. Nitekim 1912'de krizin tam ortasında İsmail Kemal Bey Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etti.

İşkodra Kumandanı Ali Rıza Paşa

Balkan Harbi'nde Arnavut milliyetçiliğini konuşurken, tabii, İşkodra'da şanlı bir savunma yapan Ali Rıza Paşa'dan bahsetmeliyiz...

Ali Rıza Bey çok önemli bir Osmanlı subayı, mesela Edirne müdafii Şükrü Paşa gibi, Yanya müdafii Esat Paşa gibi. Bunlar Osmanlı ordusunun önemli simaları ve gerçekten de çok ciddi bir savunma

yapıyorlar. İşkodra, içeriden bir ihanetle Karadağlıların eline geçiyor, yoksa şehri daha bir hayli savunabilecek durumda.

İçeriden bir ihanet dediniz, Esat Toptani Paşa, değil mi?

Esat Toptani Paşa, o da tabii ünlü Arnavut ailelerinden, Toptani ailesinden gelen bir insan. Ferik (tümgeneral), yani biraz ailesinden dolayı yükseldiği düşünülen bir insan. Abdülhamid'in hal'ine giden heyetin içinde yer alan, yani sultanın 1909'da 31 Mart Olayı'ndan sonra hal' edilmesinde, ona gönderilen heyette yer alan bir insan. Esat Paşa Arnavutluk kralı olmak istiyordu aslında. Arnavutluk'un ileri gelen bir ailesinin çocuğuydu. Osmanlı'da çok önemli yerlere gelen bir insandı, mebusluk yapmıştı. Bu nedenle de ihanet diyebileceğimiz bir şey yaptı, yani şehrin Karadağlılara teslimini sağladı.

Yanya ve İşkodra'dan başka Balkan Savaşı'ndaki şanlı savunmalardan birini de Edirne müdafii Şükrü Paşa yaptı...

Şükrü Paşa da yine önemli bir lider. Kendisi önemli bir Kürt ailesinden gelen bir paşa. Hatta daha sonra Kürt milliyetçileri onun adına kitaplar falan da yayımladılar. Balkan Savaşı sırasında Milli Aşireti ve pek çok aşiret Çatalca'ya süvari birlikleri görevli gönderdi. Bu savaşta ciddi olarak da bütün diğer vatandaşlar gibi, Kürt Osmanlı vatandaşları da savaşa ellerinden geldiğince katkıda bulundular. Şükrü Paşa Osmanlı ordusunun çok seçkin subaylarından biri. Hakikaten de bir fedakârlık abidesi şeklinde, şehri son ana kadar açlık içinde ve büyük fedakârlıklarla savundu.

Neden direnmeden teslim oldular? Balkan Harbi'nde şehirler hiç direnmeden teslim oluyorlar. Bırakın direnmeyi, heyet gönderiyorlar savaş istemiyoruz diye... Selanik, Üsküp, Manastır böyle mesela. Ama varsayalım ki, Osmanlı ordusu eğer Atina'ya girecek olsaydı mutlaka ciddi bir halk mukavemetiyle karşılaşırdı. Şehirler niye böyle teslim olmuştu? Ruhsuzluk, örgütsüzlük gibi izahlar var.

Evet, gerçekten de çok hızlı bir şekilde şehirler düşüyor. Bir kere, gerçekten çok büyük bir kaos yaşanıyor, bunu görmek lazım. Bir de

şunu unutmamak lazım, savaşın başlamasından hemen önce Büyük Devletler bütün taraflara yani Osmanlı devleti ve dört Balkan devletine bir nota verdiler ve dediler ki, “Biz savaş istemiyoruz ama savaş olursa statükonun değişmesini tanımayacağız!” Yani savaşacaksınız boşu boşuna savaşmış olacaksınız, sonra biz size yine aynı statükoyu (sınırları) uygulayacağız.

Osmanlı tarafında da böyle bir beklenti vardı, yani savaş çok kötü giderse sonunda Büyük Devletler statükoyu yeniden yürürlüğe koyarlar ve sınırların değişmesini önlerler... Ama Osmanlı diplomatları bunu hatırlatarak özellikle Alman dışişleri bakanına yaklaştıkları zaman aldıkları cevap şu oluyor, diyorlar ki, “Şartlar o kadar değişti ki statükoyu muhafaza edemeyiz, maalesef artık statüko tutulamaz!”

Şimdi, birçok insanda, statüko tekrar kurulacak, boşu boşuna böyle kan dökülmesin türünden bir beklenti vardı.

İkinci olarak tabii, Osmanlı ordusu inanılmaz bir şekilde yenilgiye uğradı, kimse Osmanlı ordusunun böyle bir hızla Balkan devletlerine yenileceğini düşünmüyordu. Yani savaştan önce İttihatçılar Filibe ve Sofya mitingleri düzenliyorlardı! Darülfünun öğrencileri Fatih’in türbesine gidip işte özür diliyorlardı, “bu hükümet savaş ilan etmiyor, bizi dünyaya rezil ediyor” diye!

Şimdi bu ortamda tabii bir anda böyle Bulgar-Yunan ordularının şehirlere girmesi inanılmaz bir şok yarattı.

Bir de tabii özellikle bu şehirler imparatorluğun ticaret merkezleriydi. Aynı zamanda mesela Selanik imparatorluğun en önemli ihracat ve ithalat limanlarından biri ve bir ticaret merkeziydi. Burada, bir savaş olursa ticarete büyük bir sekte gelir korkusu vardı. Bunun için değişik unsurlar böyle heyetler göndererek şehirlerin savunulmamasını istediler. Tabii şunu da söylemek lazım, Edirne gibi Yanya gibi bir kısım şehirler savunulabilirdi, savunuldu da... Ama bazı şehirlerin de savunulması istihkâm olmadığı için kolay değildi. Şehirlerin önüne ordu geldikten sonra yapılabilecek fazla bir şey de yoktu.

Selanik ve Meşrutiyet

İttihat ve Terakki hareketinin ve Meşrutiyet hareketinin merkezi neden Selanik'ti?

Tabii Selanik çok önemli bir şehir. Yani Osmanlı Avrupası'nın en önemli şehri diyebileceğimiz bir şehir. Hem kültürel hayatın çok yaygın olduğu, çok gelişmiş olduğu bir şehir, hem de ticaretin çok gelişmiş olduğu bir şehir. İttihat ve Terakki hareketi burada, yani Makedonya'da gelişen bir hareket olduğu için, Selanik de bunun en gelişmiş şehri olduğu için, kaçınılmaz olarak hareketin en temel örgütlenmesi Selanik'te oldu. Birtakım araştırıcılar Selanik şehrinin öneminden dolayı İttihat ve Terakki hareketi burada gelişti diyorlar. Bunda bir orana kadar haklılık payı var. Ama şunu da görmek lazım; temelde bu bölgede subaylar arasında milliyetçilik son derece gelişiyor.

Selanik sonunda 3. Ordu'nun merkezinin olduğu bir yer ve 3. Ordu'nun "ferik"i (tümgeneral) Selanik'te oturuyor, Manastır da onun merkezi ama onun idaresi bile Selanik'ten yapılıyor. Çok sayıda subay da var Selanik'te bu dönemde. Bu subayların yazdıklarını okuduğunuz zaman şunu görüyorsunuz: Özellikle 1903 Mürzsteg Programı'nın uygulanmasından sonra Emilio Degiorgis adında bir İtalyan generalinin idaresi altında bir yabancı jandarmasının kurulması ve yabancı elçiliklere mensup insanların Hıristiyanların şikâyetlerini toplamaya başlamasından sonra bu subaylar diyorlar ki; biz kendi toprağımızda yabancı durumuna geldik. Ne olacak bu gidiş?!

Bunun merkezi de Selanik, bu subayların oturduğu yer de Selanik. Sonunda Selanik, bir merkez rolü oynuyor ama on binlerce Selanikli tabancasını çekip ihtilale katılmıyor. Sonunda işte buradaki subaylar işi örgütlüyorlar.

Ve Hasan Tahsin Paşa

Selanik'i teslim eden Hasan Tahsin Paşa kimdir?

Hasan Tahsin Paşa, çok uzun süre ciddi görevler almamış bir insandı. Abdülhamid tarafından tabiri caizse biraz böyle kızağa çekilmiş, güvenilmeyen bir insandı. Hatta Abdülhamid'in Selanik'in düşüşünden sonra onun hakkında çok olumlu olmayan ifadeler kullandığı nakledilir

birçok kaynak tarafından. Özellikle tüccarların başını çektiği bir grup tarafından getirilen istek üzerine şehri Yunanlara teslim etti. Fakat o zamanların askeri uzmanları, Selanik'in Hasan Tahsin Paşa'nın şehri teslim ettiği noktada savunulmasının çok zor, neredeyse imkânsız olduğunu söylüyorlar.

Tabii, ahalide de büyük bir korku vardı; o da Yunanların ve Bulgarların beraberce şehre girmesiydi, ya da Bulgarların daha önce şehre girmesiydi. Buna karşı Yunanların girmesinin daha iyi olacağı, Bulgarların daha büyük katliamlar yapacağı düşünülüyordu. Yunan ordusunun girmesi daha iyi diye düşünülüyordu. Sonra Bulgarlar da şehrin çok büyük bir kısmına girdiler. Hatta oradaki varlıklarını vurgulamak için postane kurdular ve posta pulu uygulamaya soktular. Bundan dolayı da Hasan Tahsin Paşa üzerine şehirliler tarafından çok yoğun bir baskı oldu, bilhassa Yahudi tüccarlar tarafından. Çünkü Selanik'te ticareti Yahudiler kontrol ediyordu ve gerçekten tüccar kesimi de böyle bir çatışma olmasından ve ticaretin darbe görmesinden çok korkuyordu. Hasan Tahsin Paşa bu koşullar altında şehri teslime karar verdi. Şehirde asker sayısının çok olduğu söyleniyor, savunmanın mümkün olduğu söyleniyor, fakat stratejik açıdan da iki taraftan, yani bir taraftan Bulgarlar bir taraftan Yunanlar yaklaşırken ve denizde de tamamen Yunan donanması hâkimken, şehrin savunmasının çok zor olduğu söyleniyor. Ama buna karşı en azından şeref için bir direnme yapılamaz mıydı? O da ayrı bir soru tabii.

Selanik'te etnik temizlik

Selanik'te Yunanlar hâkim olunca etnik temizlik yapıyorlar. Sadece Türkleri değil Yahudileri de tasfiye ediyorlar. Bunu nasıl izah etmek lazım?

Yahudiler ilk başta tabii Selanik'in, herhangi bir ulus-devletin eline geçmesine karşı çıktılar. Çünkü Yahudiler sonunda şunu görüyorlardı, en kötü Osmanlı düzeni bile bir ulus-devletin içinde azınlık olmaktan iyidir. Osmanlı İmparatorluğu çokuluslu bir imparatorluktu ve değişik unsurların hakları vardı. Ama azınlık durumuna düşmek, kendi

durumlarını ciddi anlamda zora sokabilirdi. Bunun için hatta ilk Yunan ordusu girdiğinde, Yahudilere birtakım saldırılar oldu, Yahudi kadınlara tecavüz edildi. Bu, Hahambaşı tarafından Avrupa basınına duyuruldu. Yahudi basını, bütün Avrupa'da *Jewish Chronicle* gibi dergiler bu konuda ciddi eleştiriler dile getirdiler. Bunun üzerine Yunanlar Yahudilere karşı ciddi geri adımlar atmak zorunda kaldılar. Çünkü bir de gerek Siyonist teşkilata gerek diğer Yahudi örgütlerine başvurdu Selanik (Yahudi) yetkilileri. Selanik'in bağımsız bir şehir haline getirilmesi fikrini ileri sürdüler. Bu Avusturya'nın desteklediği bir tezdi. Avusturya istiyordu ki, Selanik Büyük Devletler'in denetiminde bağımsız olsun, hatta Osmanlı da buna dahil edilebilir diye düşünüyordu. Bu şekilde kendilerinin Selanik Limanı'ndan faydalanmaları daha kolay olsun diye istiyorlardı.

Bunun üzerine Yunanlar ciddi geri adımlar attılar. Türklere karşı tasfiye ve baskı siyasetini devam ettirirken Yahudilerin gönüllerini almak için kral birbiri ardına açıklamalar yaptı, işte kraliçe Yahudi ileri gelenleriyle görüştü, onlara bundan sonra hiçbir şey olmayacağına dair teminatlar verildi. Mesela Yahudilerin geçiş dönemi sona erene kadar askere alınmayacakları ki, bu anayasa ihlaliydi. Ama buna rağmen böyle bir kanun çıkarıldı. Yunanlar Yahudilerin bir şekilde gönlünü alarak Büyük Devletler'in onlar üzerinden yapacağı bir müdahaleyi önlemeye çalıştılar ve bir süre sonra Yahudiler de buna, bu politikalara karşılık vermeye başladılar. Ta ki 1917 yangınına kadar.

1917 yangını olup şehrin büyük bölümü, üçte biri, bilhassa ticaret merkezi yanınca, Yunanlar bunu biraz şehri Yunanlaştırmak için kullandılar. Ve bu çok ciddi bir Yahudi tepkisini doğurdu, Yahudiler Selanik'te muhalefete oy verdi bu nedenle. Buna karşılık, Yunanlar Türklere karşı çok daha sert politika uyguladılar çünkü Türkler için uluslararası bir tepkiden korkmuyorlardı.

İdealsizlik sorunu

Balkan bozgununun birçok sebebi olmakla beraber, Mahmut Muhtar Paşa gibi işin içindeki birçok kimse, Osmanlı ordusunda ve

toplumda bir idealsizliğin, bir gayretsizliğin olduğunu belirtiyorlar. Buna karşılık Balkan devletleri milliyetçilikle çok enerjikler, gayretli ve hırslılar. Siz bu konuda ne dersiniz?

Tabii Balkan Harbi'nde savaşan Osmanlı ordusu, İstiklal Harbi'nde savaşan asker gibi savaşmıyor... Arkaya bakmadan silahını atıp çekiliyor ordu. Böyle sahneler nakledliyor, mesela ordu nereye kaçacağını bilmiyor. Kuran'dan bir sayfa açıyorlar, diyorlar ki tefe'ül[5] ile düşünelim, Kuran'da ne yazıyorsa, sağa mı gidelim, sola mı gidelim... Böyle bir durumda Osmanlı ordusu birçok yerde direnebilecekken direnmiyor. Askerler subayların sözlerini dinlemiyor, dehşetli bir disiplinsizlik var, subaylar arasında kavgalar var. Arnavutlar savaşmıyor ve dediğim gibi arkaya bakmadan geri çekiliyorlar. Hatta savaş sırasında Osmanlı Devleti Almanlardan yardım istediği zaman Alman dışişleri bakanı diyor ki; "Bir ufak zafer kazanın da bir yerde biz de devreye girip size yardımcı olmaya çalışalım. Bir Plevne yaratabilir misiniz?" diyor Kâmil Paşa'ya. Ufak bir Plevne yaratın, yani Plevne gibi bir şey yapamazsanız da bir yerde bir şey yapın! Ama ordu Çatalca'ya kadar arkasına bakmadan gerileyince, diplomatik alanda da yapacak bir şey kalmıyor. Yani gerçekten çok disiplinsiz ve ruhsuz diyebileceğimiz bir ordu var. Söylenen, nakledilen diğer bir husus da şu, Anadolu askerine bu Rumeli için ne savaşacaksınız, burası zaten çoğunluğu gâvur olan bir yerdir gibi propagandaların yapıldığı söyleniyor. Ne derece doğru, ne derece değil? Bunlara inanmak da yüzde yüz doğru olmayabilir. Ama dediğim gibi buna karşılık Balkan ordularına baktığınızda işte "Hıristiyanları kurtarma, kendi kardeşlerini kurtarma", işte "Müslüman zulmünden kurtarma" yahut "büyük ideal"lerini gerçekleştirme gibi çok ciddi bir ruhla savaşıyorlar. Ama her şeyden öte, bence temel sorun Osmanlı Devleti'nin Balkan ittifakının yapıldığından haberdar olmamasıdır. Burada şunu da söyleyeyim, Avusturyalılar bile son anda öğreniyor, bir tek Rusya biliyor bunu. Hakikaten buna Batı diplomatları diyorlar ki, 20. yüzyılda bu kadar iyi saklanabilen bir ittifak azdır. Sadece Osmanlı öğrenmiyor değil bunu, Avusturya da çok geç öğreniyor, Fransızlar da çok geç öğreniyor.

İngiltere’nin değişen politikası

Balkan Harbi’nde özellikle Bulgaristan ve Sırbistan’ın kazanması mantıki olarak Rusya’nın nüfuzunu artırıyor. Beklenir ki, İngiltere ve Fransa, geçmişte olduğu gibi bundan tedirgin olsun, ama olmuyorlar ve Osmanlı’yı desteklemiyorlar. Neden?

Şimdi, özellikle İngiltere açısından temel neden şu: Bir kere 1907 yılında Rus-İngiliz Antantı yapıldıktan sonra İngiliz dış politikası büyük bir değişime uğruyor, hatta diplomasi tarihçileri buna “diplomatik devrim” diyor. Çünkü İngiltere yaklaşık 200 yıldır düşman olduğu bir ülkeyle yakınlaşıyor, antant imzalıyor, daha sonra ittifaka gidiyor! Zaten Birinci Dünya Savaşı’nda beraber savaşacaklar. Şimdi böyle bir durumda İngiltere’den Kırım Savaşı sırasındaki Osmanlı politikasını beklemek tamamen anlamsız bir durumdu. İngilizler bu anlamda Rusların Balkanlar’da güçlenmesinden artık bir rahatsızlık duymuyorlar, çünkü müttefikleri durumunda. Fransızlar için de aynı durum söz konusu.

Bir de tabii bu iş böyle bir dinler savaşı olarak görüldü. Çünkü bizim “Doğu Sorunu”, sonunda Batılı devletler tarafından “ahlaki sorun” olarak, yani Müslüman idaresinde yaşayanların kurtarılması sorunu olarak görülüyordu. Sonunda bu bölgeler Osmanlı idaresinden çıkınca, bütün Avrupa kamuoylarında da büyük bir sevinç oldu. Böyle bir boyutu da var olayın mutlaka.

İkinci Balkan Savaşı

Rusya faktörü, Hıristiyanlık faktörü, fakat Osmanlı yenildikten sonra Balkan ulus-devletleri birbiriyle savaşa başladılar, İkinci Balkan Savaşı böyle çıktı. Bu konuda ne dersiniz?

Balkan devletleri, bir kere daha tekrar edeyim, savaş öncesinde birbirleriyle kanlı bıçaklı olan devletlerdi. İttifakın arka planında tamamen Osmanlı’yı bitirelim, ondan sonra biz kendi kozlarımızı paylaşırız fikri vardı. Hepsinin düşündüğü, hele şu Osmanlı gitsin

bölgeden de arkasından ne olacağı belli olmaz, biz gene kendi politikalarımızı devam ettiririz şeklindeydi.

İkinci olarak tabii Bulgarların bir ara İstanbul'a girmeleri söz konusu oldu biliyorsunuz. Bulgarların İstanbul'a girmesi Avrupa dengesi açısından çok büyük bir sorun çıkarırdı, Büyük Devletler'in de fazla istediği bir iş değildi. Bulgarlar Çatalca'da durdurulunca, sonunda savaşın büyük yükünü çekmelerine karşın savaş sonrasında çok az bir mükâfat aldıklarını düşündüler ki burada bir haklılık payı da var. İkinci olarak tabii Bulgarlar Ayastefanos'ta kurulan büyük Bulgaristan'a nazaran şimdi ellerine geçeni az buluyor; yani işte Sırbistan kendisi kadar neredeyse toprak kazanıyor, Yunanistan aynı şekilde... Bunlar kendi nüfusları kadar nüfus ilave ediyorlar. Bulgaristan'ın kazancı son derece ufaktı bunlara nazaran, Bulgarlar haklı olarak kendileri için özellikle Makedonya'da yeni sınır belirlemek istediler. Bu da kabul edilmeyince, istediklerini zorla alabileceklerini düşündüler. Bulgarlar en iyi Osmanlı ordularını mağlup ettikleri için ve gerçekten kara orduları da çok güçlü olduğu için, hem Sırbistan'a hem Yunanistan'a saldırarak böyle bir savaşı kazanacaklarını tahmin ediyorlardı. Ama tabii olay farklı bir noktaya geldi, Romanya da işin içine girdi. Osmanlı da bu işten istifade ederek, Edirne'yi geri almaya muvaffak oldu. İşte üç aşağı, beş yukarı bugüne yansıyan bir statüko ortaya çıktı.

Babıâli Baskını

Balkan Harbi bozgunlarla devam ederken siyasi tarihimizin en önemli olaylarından biri, Babıâli Baskını yapıldı, bir tür genç subaylar darbesi... Nasıl değerlendiriyorsunuz?

İttihat ve Terakki iktidardan düşüp Ahmet Muhtar Paşa başkanlığında "Büyük Kabine" kurulduğunda, çok kişi onların bir daha iktidara gelmesinin zor olduğunu düşünmeye başlamıştı. Ama İttihat ve Terakki ciddi bir örgüt ve çok uzun süreler yurtdışında, yeraltında, yurtiçinde çalışmış bir örgütlenme. Bu gibi bir teşkilatı çok kolay pasifize edemiyorsunuz, iktidardan düşüremiyorsunuz zaten. Ayrıca kendilerini "vatan kurtarıcıları" olarak gördükleri için, iktidarı kendilerine hak

görüyorlar. Balkan Savaşı öncesi krizde, savaşın başlamasını hızlandıran mitingler, savaşa davet eden mitingler yaparak, bu yönde çabalarını ortaya koydular. Ama savaşın kötü gidişi İttihat ve Terakki'ye iktidarı yeniden ele geçirmek için fırsat verdi. Yani Babıâli Baskını'nın yapıldığı gün, 23 Ocak'ta, Kâmil Paşa kabinesi işte, "Edirne verilecek mi? Bağımsız devlet haline mi getirilecek? Ne olacak?" bunu tartışıyordu. Ve İttihat ve Terakki özellikle, Ömer Naci gibi hatipler, "vatan, millet, Edirne" gibi nutuklarla herkesi galeyana getiriyorlardı. Babıâli Baskını bir anlamda Edirne'yi kurtarmak için yapıldı. Ama iş Edirne'yi kurtarmaktan çıkıp tamamen iktidar değişikliği, İttihat ve Terakki'nin tek partili iktidarının kurulması ve ciddi anlamda toplumsal mühendislik projelerinin uygulanmasına dönüştü. Balkan Harbi olmasaydı, böyle bir kriz yaşanmasaydı, Osmanlı Devleti nasıl bir seyir izlerdi, bu çok tartışılabilecek bir konu.

Enver Paşa nasıl biri?

Enver Paşa hakkında ne dersiniz? Onun gözü kara atılganlığı olmasa Edirne geri alınabilir miydi?

O gün mesela toplantıda birçok nazır, "Yapmayın, Midye-Enez hattını geçmeyin, giden gitti zaten, büsbütün yeni bir krizle karşılaşmayalım" diyorlar. Ama Enver Paşa ağırlığını koyuyor, sırf o değil, birtakım liderler de ağırlığını koyuyor ve Edirne geri alınıyor. Enver Paşa'nın tabii böyle çok atak, gözü kara diyebileceğimiz bir tarafı var. Ama şunu da söyleyeyim, Enver Paşa'yı biz biraz fazla kötülüyoruz. Özellikle bir de günlük basında hep böyle Atatürk'le karşılaştırarak, onun tam zıttı, Osmanlı ordusunun yetiştirdiği en kötü subay, en aptalca işleri yapan, kafası çalışmayan bir insan olarak anlatmaya çalışıyoruz. Bu çok doğru bir imaj değil. Enver Paşa, dediğim gibi, yine tekrar edeyim, çok ciddi zaafları olan bir insan. Birinci Dünya Harbi'nde de stratejik açıdan birçok hata yaptığı doğru. Ama 1908 İhtilali'nin en önemli kahramanlarından birisiydi. 1908 İhtilali'nde çok ön plana çıkan subaylar içinde iki kahraman var, bunlardan biri Enver Paşa ve o kadro içinde de tek kurmay subay. (Diğeri Resneli Niyazi Bey'dir.)

Enver kendini çok iyi yetiştirmiş bir insan, hem Fransızca, hem Almanca biliyor, iyi derecede biliyor, yani mesela yazışacak, değişik insanlarla konuşacak derecede biliyor. Osmanlı'da bu çok nadir. Özel hayatında son derece disiplinli olan bir insan. Hayatında ne kahve içiyor, ne çay içiyor, ne içki içiyor. Gayet disiplinli bir hayat yaşıyor. Kendini askerliğe adamış bir insan.

Fakat tabii sorun, böyle bir insanın çok genç bir yaşta Osmanlı Harbiye Nazırlığı gibi bir makama gelmesi. Enver Paşa 1908 İhtilali olmadan da çok meşhur; Bulgar çetecilere karşı en büyük başarıları kazanan Osmanlı zabiti. Dönemin yerel basınında herkes Enver Bey'den bahsediyor. Bütün hatıratlarda okuyun, Enver Bey mesela bir yere gittiği zaman insanlar gelip Enver Bey'in elini öpüyor. "Sen bizi çetecilere karşı koruyorsun, Allah senden razı olsun, sen olmasan ne yapardık" şeklinde. Gerçekten Enver Paşa o düzeyde çok büyük başarılar kazanmış bir insan. Ama o birikim sonunda Harbiye Nazırlığı yapmayı ya da İttihat ve Terakki'nin önde gelen yöneticisi olarak imparatorluk yönetmeyi kaldıramayacak bir deneyim. Enver Paşa'nın dramı da bir yerde bu oldu.

İttihatçı ne demek? Türdeş bir İttihatçı tipi var mı?

İttihatçılık çok kapsayıcı bir kategori, onun için böyle yani Bolşevik partisi üyesi gibi bir İttihatçı tipi vermek mümkün değil. İttihat ve Terakki'nin Merkez Komitesi'ne bakın mesela Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi ile Ziya Gökalp aynı masada oturuyorlar, çıktıkları an birbirlerine selam sabahları yok. İttihat ve Terakki bunları aynı masada, aynı Merkez Komitesi'nde oturtup çalıştırabiliyor. Bir genelleme yapacak olursak, tabii her zaman bundan farklı İttihatçılar söyleyebilirsiniz. İttihatçılar sonunda kendilerinin en önemli özelliklerini bir çeşit aksiyonerlik olarak gören insanlar. Abdülhamid'e karşı 1908 hareketinin temeli de böyle bir şey. Bir anlamda muhafazakâr insanlar bunlar, ne Ermeni komitacıları gibi ne Bulgar komitacıları gibi sosyalist eğilimleri var bu insanların, ne de böyle statükoyu değiştirmek gibi bir amaçları var. İstedikleri, statükoyu muhafaza etmek. Ancak statükoyu muhafazanın ancak eylemcilikle

mümkün olacağına inanıyorlar. Eylemciler, çoğunlukla milliyetçiler, her şeyi değiştirebileceklerine, dünyayı değiştirebileceklerine inanan insanlar. Aslında böyle insanlardan oluşan örgütün idaresi de son derece güç. *Tanin* yazarı olan İttihatçılardan biri Talat Paşa'ya soruyor, diyor ki, "Paşam bu İttihat ve Terakki nedir?" Talat Paşa da diyor ki, "Valla ne olduğunu tam olarak bilmiyorum, ama idaresi çok zor bir şey!" Gerçekten de öyle, özetleyecek olursak, böyle çok prototip İttihatçılıktan bahsetmek mümkün değil ama İttihatçılığın en önemli özelliği eylemcilik, bir an evvel harekete geçme, bir an evvel olaylara el koyma ve her şeyi değiştirme isteği.

İttihatçılar ve Türklük siyaseti

Balkan Savaşı'nın, Osmanlı'nın Türklük fikrine yönelişindeki rolü nedir?

Pek çok araştırmacının ve bu konudaki pek çok çalışmanın tersine, Türkçülüğün 1912-1913 Balkan Harpleri'nden daha evvel başladığını düşünüyorum. Siyasi anlamda Türkçülük 1903-1904'te *Türk* gazetesinin yayına başlamasıyla ortaya çıkmıştı zaten. Artık ciddi anlamda bir siyasi program sunan bir Türkçülük de vardı. Yani 1908 öncesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı *Şûra-i Ümmet*'i okuduğunuzda, *Türk* dergisine baktığınızda bunu görüyorsunuz. Ama tabii gene de bu bir devlet politikası, iktidarın politikası değildi. Entelektüel boyutu kuvvetliydi ama artık siyasi bir program öngörüyordu. Nitekim *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı kitabında Yusuf Akçura, bunun bir siyaset olabileceğini açıkça dile getirmiş, ciddi anlamda bir siyasi Türkçülük programı olabileceğini söylemişti. Ama Balkan Harbi bunun çok hızlı bir ideoloji haline gelmesi sonucunu doğurdu. Yani belki bu Türkçülüğün gelişimi çok yavaş olacaktı, belki diğer unsurlara karşı çok daha anlayışlı olacaktı, belki Osmanlı'nın sınırlarıyla kendisini daha geniş bir bağlamda uydurmaya çalışacaktı. Ama Türkçülük (Balkan Harbi'yle) çok daha katı, çok daha kuvvetli bir milliyetçiliğe dönüştü. Bu savaş gerçekten Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok şeyin değişmesine yok açtı. Tabii, şunu da unutmayalım, bu, Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi

dahil, son 100 yılda yaşadığı en büyük travmaydı. Çünkü Osmanlı Devleti artık Avrupa devleti olmaktan çıkmıştı, bu da son derece önemliydi Osmanlı devleti için.

Bir makaleniz de yayımlandı.[6] İttihatçıların korkusu, Türkiye Balkanlar'dan, Avrupa'dan koparsa, İran gibi bir Asya devleti haline gelmek! Bunu anlatır mısınız?

1908 yılında Büyük Devletler biliyorsunuz bir Makedonya projesini tartışıyordu. Çünkü ilk Makedonya projesi olan Mürzsteg Reform Programı, Rusya ve Avusturya ağırlıklı bir programdı. Fakat şimdi İngiltere ve Rusya, Makedonya reformunun yapılmasında öncü rolü üstlenmeye başladılar. Bu tabii Osmanlı Devleti'ni çok tedirgin etti. İttihatçıları da çok tedirgin etti. Bu sırada ihtilale hazırlanan İttihat ve Terakki'nin, o zaman Terakki ve İttihat adını kullanıyordu, şubelere yazdığı mektuplarda hep dedikleri şu: "Bakın, Makedonya giderse, sınır bağlantımız kalmayacağı için Arnavutluk'u muhafaza edemeyiz, Arnavutluk da gider... Makedonya ve Arnavutluk giderse İstanbul sınırına kadar gerilemek zorunda kalırız. Bunun sonucunda biz bir Asya devleti haline geliriz. Adeta, Allah korusun, aynen bu ifadeyi kullanıyorlar, İran gibi oluruz. Yani İran gibi bir Asya devleti olacağına yaşamayalım daha iyi. İstanbul'u da başkent olarak tutamayız, Anadolu'da bir yere nakletmek zorunda kalırız, artık kimse bizden birinci sınıf bir devlet olarak bahsetmez!"

Bundan bir on yıl sonra gerçekleşti, işte Balkan Harbi'nden sonra Balkanlar gitti, arkasından İstanbul tutulamadı, başkent Ankara oldu.

İttihatçılarda böyle çok ciddi bir korku var. İttihat ve Terakki, ihtilalini 1908'in kasımında ya da işte ekim ayının sonunda yapmayı planlıyordu. 1908 İhtilali'nin daha erken başlamasının nedeni de zaten Rus çarıyla İngiliz kralının buluşup bunu tartışacakları haberidir. Be endişeyle 1908'deki ihtilali temmuzda yaptılar.

Birçok tarihçi Balkan Savaşı'nı Birinci Dünya Savaşı'na giriş olarak görüyor. Siz ne dersiniz?

Mutlaka öyle. Çünkü Balkanlar'daki denge çok değişmiş ve Sırbistan güçlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nı çıkaracak olan Avusturya-Sırbistan ilişkileri zaten 1903'ten sonra bozulmuştu, 1908'den sonra daha da çok kriz haline gelmişti. (Balkan Harbi'nde) Sırbistan'ın büyümesi bir anlamda Birinci Dünya Harbi'ne giden yolu daha da hızlandırdı. Tamamen katılıyorum bu görüşe.

Çanakkale'deki ordu...

Balkanlar'da bir ayda çöken, utanç verici bir bozguna uğrayan ordu, iki sene sonra nasıl Çanakkale destanını yazabildi?

Hepsini Enver Paşa yaptı. Bunu İsmet İnönü bile hatıratında söylüyor. Balkan Harbi'nde rezil olan, kaçacak yer bulamayan, silahını bırakıp geri çekilen, ancak Çatalca'da durabilen Osmanlı ordusu, Birinci Dünya Harbi'nde birçok cephede, Çanakkale dahil, beklentilerin çok üzerinde savaştı ki Alman Genelkurmayı için çok hoş bir sürpriz oldu bu... Çünkü Alman Genelkurmayı, Osmanlı Devleti ile ittifak yapılmasına çok karşıydı. 2 Ağustos'ta antlaşma imzalanacağı zaman ve onun evvelinde hem hükümetin hem de askeri kanadın fikri soruluyor. Alman hükümeti diyor ki, "Bu adamlarla ittifak falan yapmayalım, savaş çok kısa olacak ve zaten kazanacağız, bu adamlar yük olur bize. Yük olduktan sonra birtakım şeyler de vermek zorunda kalırız, aman ittifak olmasın." Gerek Alman Genelkurmayı'nın, gerek İstanbul'da Alman Reform Komitesi'nin başında olan subayların görüşü, "Bu adamlar hiçbir şey yapamaz." Yani "Balkan Harbi'nde o kadar kötü savaşmışlar ki, bunlar hem askeri açıdan bize yük olur hem de birçok açıdan biz bunlara yardım etmek zorunda kalırız" diyorlar. Ama bunlara rağmen (Alman imparatoru) büyükelçisine "İmzala" emrini veriyor. Gerçekten Alman Genelkurmayı da Osmanlı ordusunun bu şekilde savaşacağını düşünmüyordu. Ama burada da tabii kendisini pek çok açıdan yermek mümkün, pek çok siyasetini eleştirmek mümkün, pek çok uygulamasını, askeri kararını eleştirmek mümkün ama ordu reformunun aslan payını da Enver Paşa'ya vermek lazım.

1. Parantez içindeki ifadeler ve dipnotlar Taha Akyol tarafından konulmuştur.

2. Mehmet Arif Bey'in 1877-78 Rus Harbi'nde Doğu cephesinde yaşananları ve askeri tecrübeleri anlatan eseri. Mehmet Arif 1845'te Erzurum'da doğdu, tahsilini Erzurum'da yaptı. Adli nitelikte devlet görevlerinde bulundu. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın özel kâtibi olarak 1877-78 savaşını yaşadı. Ahmet Muhtar Paşa ile birlikte İstanbul'a gitti ve onun maiyetinde çeşitli savaşlarda bulundu, Adliye Nezareti'nde çalıştı. Ahmet Muhtar Paşa'nın maiyetinde, başkâtiplik göreviyle Kahire'ye gitti. *Başımıza Gelenler* adlı kitabını orada yazdı. 1898'de İstanbul'da öldü.

3. Altı Vilayet (Vilayat-ı sitte): Osmanlı Devleti'nde Erzurum, Van, Mamüretü'l Aziz (Elazığ), Diyarbekir, Sivas, Bitlis vilayetleri. Bugünkü il sınırlarından daha geniştir ve tarihte "Ermeni reformu" ile ilgili vilayetler olarak zikredilmiştir.

4. Şiddetli Osmanlı düşmanı liberal İngiliz Başbakanı Gladstone'un 1876'da yayımladığı *Bulgarian Horrors and the Question of the East* (Bulgar Dehşeti ve Şark Meselesi) adlı kitapçığı Türkler Hıristiyanları kesiyor görüntüsü vererek Avrupa kamuoyunun Türkler aleyhine ve Balkan milliyetçilikleri lehine tavır almaya yönelmesinde hayli etkili oldu.

5. Fal düşüncesi, fal yoluyla geleceği görmeye çalışmak.

6. Şükrü Hanioğlu Yazdı: "Maazallah İran Oluruz", *Derin Tarih*, Ekim 2012.

Zafer Toprak ile mülakat

Taha Akyol'un *Rumeli'ye Elveda* belgeseli için Zafer Toprak'la yaptığı mülakatın tam metni.[1]

SORU: Etnik milliyetçilik, Balkan milliyetçiliği, Balkanlaşma gibi kavramların anlamı nedir, ne demektir?

Milliyetçiliğin etnikleşmesi Balkan Harbi'yle çok yakından alakalı. Bunu bir kere vurgulamak gerekir. Balkan Harbi'nden önceki savaşlar, 19. yüzyıldaki savaşlar aristokratik savaşlardı. Diğer bir deyişle monarklar [hükümdarlar] savaşıyordu. Oysa Balkan Harbi'yle birlikte savaş nosyonu kitleselleşti ve bu nedenle de savaşın artık toplum katmanlarına doğru yaygınlaştığını görüyoruz ve etnik diye nitelendirebileceğimiz birtakım unsurlar artık savaşta tavır koymaya başlıyorlar. Bu, Balkan Savaşları'nın çok önemli bir özelliği ve bu nedenle de zaten 20. yüzyıl Balkan Harpleri'yle birlikte başlamıştır diyebiliriz... Biz genellikle de, bildiğiniz gibi yüzyılları belirli siyasal olaylarla bağlantılandırıyoruz. "Uzun 19. yüzyıl" dediğimiz vakit Fransız Devrimi ile yola çıkıyoruz, genellikle tarihçiler Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte 19. yüzyılı bitirirler ama Birinci Dünya Savaşı'nın kökeni Balkan Harbi ve bu açıdan Balkan Harbi'yle birlikte Cihan Harbi'ni ele almak gerekiyor. Nitekim Balkan Harbi'ndeki birtakım gelişmeler Cihan Harbi'ni tetiklemiş oluyor.

Bu bağlamda, aslında Osmanlı İmparatorluğu bildiğimiz gibi çok unsurlu, ya da terim yerindeyse, çok etnik unsurlu bir imparatorluk. Osmanlı bunları bir arada tutmayı becermiş yüzyıllar boyunca. Ama giderek ulusçuluk hareketi yaygınlaştıkça etnik unsurlar daha bir ön plana çıkmaya başlamış. O nedenle Balkan Harbi aslında ilk "ulusların harbi" olarak nitelendirilebilir. Fakat bu uluslar henüz daha tam oluşmamış uluslardır ve daha "ön ulus" diyebileceğimiz bir evreden söz etmemiz mümkün. Bunlar da etnik unsurlardır aslında, henüz daha ulus

kimliğini kazanmamış bir topluluklar birliği olarak değerlendirebiliriz, Osmanlı Devleti'ni o aşamada.

Makedonya'da Bulgar ve Yunan-Rum milliyetçiliklerinin niteliği, faaliyeti, talepleri neden bu kadar vahşi oldu?

Balkan sorununun belki temelini 93 Harbi'ne (1877-78) kadar çekebiliriz. Özellikle Ayastefanos Antlaşması'yla birlikte Balkanlar yepyeni bir coğrafyaya ortam sağladı. Ayastefanos'la birlikte Bulgaristan Ege'ye kadar indi. Makedonya özellikle temel sorun olarak karşımıza çıktı. Makedonya hâlâ bugün bile sorun olmayı sürdürüyor. Makedonya'da tarihsel süreçte Sırplar, Bulgarlar ve Yunanların belirli çıkarlar peşinde olduklarını görüyoruz. Yunanistan ile Bulgaristan'ın da aslında temel kaygıları Makedonya diye nitelendirilen coğrafyada mümkün olduğu kadar geniş bir toprağı kendi ülkelerine katmak. Makedonya bu nedenle böyle bir çatışma ortamı oluşturuyor. Makedonya'nın sınırlarını belirlemek de gerçekten çok zor. Bugün Makedonya diye bir cumhuriyet var ama tarihte "Büyük Makedonya" dediğimiz vakit, Selanik'i de kapsayacak şekilde Ege'ye kadar uzanan bir Makedonya var, bu nedenle Makedonya'nın terim olarak da günümüze kadar çok faklı yorumları olagelmiştir.

Balkan milliyetçiliklerindeki "komitacılık" tarihi süreçte neyin ifadesidir?

Tabii, Balkanlar o denli bir halitadır ki, çok değişik unsurları bağrında yaşatan bir yapıya sahiptir, bir noktada milliyetçilikler, Batı türü milliyetçilikler şeklinde oluşmuyor. Balkanlar'da oluşan milliyetçilikler çok daha kırıcı, çok daha yıpratıcı türde milliyetçiliklerdir. Batı'da milliyetçilik burjuvazinin yani kent kültürünün bir parçasıdır. Balkanlar'da ise böyle bir şey yoktur. Bilakis yani kentler dışında giderek tabana yaygın bir şekilde, kırsal kesimde kitleleri mobilize etmeye yönelik bir çaba ön plana çıkmaktadır. Burada da tabii komitalar, komitacılar önemli bir rolü oynayacaktır. Çünkü bu topraklar her şeyden evvel Osmanlı toprağı ve yönetimler kentlerde Osmanlı yönetimi. Yani başkaldırı bir şekilde tabandan geliyor... Yani Balkan

çeteciliği, komitacılığı bir ölçüde milliyetçiliğin tabandan yola çıkışıyla çok yakından bağlantılıdır.

Etno milliyetçilik

Balkan ulus-devletlerinin kuruluş ve genişlemesinde yaşanan homojenleşmeyle bu tür ulusçuluk arasındaki münasebet nedir?

Tabii aslında, homojenleşme ulusçuluğa özgü bir olay. Oysa ulus-devletin illa homojen olması gerekmiyor. Bu nedenle bizde ulusçuluk, milliyetçilik hareketleri, özellikle Türk milliyetçiliğinin doğuşu Balkan Harpleri'yle çok yakından bağlantılı. Bu bağlamda ele aldığımız vakit Balkan Harbi aslında başlangıçta etno-milliyetçiliklerin körüklendiği bir savaş olarak karşımıza çıkıyor. Buradan yola çıkan milliyetçilikler daha sonra "Balkanlaşma" dediğimiz türde bir terimi, yani bir noktada çatışma anlamına gelen bir terimi literatürümüze kazandırıyor. Gerçekten Balkanlar'da bir tür milliyetçilik olayı her ne kadar daha önce de söz konusu ise de Balkan Harbi'yle birlikte doruk noktasına çıkmış oluyor ve o doruk noktadan bir türlü de inmiyor.

1900'lerden, 1922'ye kadar Yunan milliyetçiliğinin "Megali İdea" anlayışı Osmanlı vatandaşı Rumlar üzerinde ne ölçüde etkiliydi?

Şimdi şunu belirtmekte yarar var: 19. yüzyılda Yunanistan'ın erken dönemde bağımsızlık kazanmasıyla birlikte yayılımcı bir politikası var. Çünkü kendi etnik kimliğine yakın gördüğü bir dizi coğrafyayı Yunanistan'a katma süreci yaşanıyor ve bu bağlamda da 19. yüzyıldan itibaren yoğun bir şekilde Anadolu'da bu kimlik çalışmalarını özellikle kilise aracılığıyla sürdürüyor. Kilisenin burada çok önemli bir rolü var. Osmanlı tabii çok-uluslu, çok-milletli diyelim bir yapıya sahip olduğu için bu tür gelişmelere pek önem vermiyor. Osmanlı Devleti ancak imparatorluk olarak bu birliktelikle ayakta durabilen bir imparatorluk. Ama zaman içerisinde bu birtakım ötekileşmelere neden oluyor. Özellikle Anadolu'da kilisenin etkinliğiyle, eğitimde de türdeş bir eğitim, yani bizim Tevhid-i Tedrisat türü bir yapı olmadığı için her unsur kendi eğitim programını sürdürmekte ve Osmanlı'nın buna bir

dahli olmuyor. Osmanlı'daki her unsur aslında kendi eğitim programını sürdürüyor. Bu İttihatçıların dönemine, 1915'e kadar devam ediyor. Bu da tabii Anadolu'daki bir dizi gayrimüslim unsura farklı kimlikler verme sürecini de beraberinde getirmiş oluyor.

Osmanlı'da "çoklu" sistem

Şöyle diyebilir miyiz? Osmanlı Devleti'nde her unsurun kendi okulunu açması o okullarda kendi milliyetçilerini yetiştirmesi sonucunu doğurdu.

Tabii, Osmanlı'nın bildiğiniz gibi çok unsurlu bir imparatorluk oluşu nedeniyle hukuk düzeninde de çok unsurluluk var. Şer'i hukuk var, nizami hukuk var, ecnebi hukuku var, beraberinde de birtakım azınlık demeyeceğim, çünkü azınlık değil onlar, birtakım cemaatler hukuku var. Aynı şey eğitimde de söz konusu. Medrese gibi birtakım kurumlar İslami nitelikte, dinsel nitelikte okulları oluşturuyorlar. Bunun yanı sıra idadi, rüşdiye diye okullar var, bunlar daha sekülarize okullardır. Ecnebi okulları var, yabancı okulları var. Ama bunların yanı sıra da anasırın yani gayrimüslimlerin oluşturduğu cemaat okulları var ve bu cemaat okullarının programları tamamen bağımsız, yani Maarif-i Umumiye Nezareti'yle (Eğitim Bakanlığı) hiçbir ilişkisi yok. Ancak 1915 yılından itibaren bu okullarda mesela Türkçe zorunlu hale geliyor, Osmanlı tarihi okutulmaya başlanıyor, Osmanlı coğrafyası okutulmaya başlanıyor.

Diyebilirim ki, o tarihe kadar bu unsurlar, tıpkı mesela özel hukuk alanında tamamen kendi hukuk normlarının geçerli olması gibi, eğitimde de doğrudan doğruya kendi normları dahilinde bir eğitim programı sürdürüyorlar. Bu bağlamda gerçekten üniter diyebileceğimiz bir yapıdan yoksun bir imparatorluktan söz ediyoruz. Cumhuriyet buna bir tepki olarak ortaya çıkacak ve bu "tevhid" (birlik, birleştirme) sözcüğü cumhuriyetin bir ölçüde omurgasını oluşturacak. Tevhid-i adalet, tevhid-i kaza (yargı birliği) hepsi birlikte ele alınacak, hatta bu tevhid olayı o kadar geniş ki tevhid-i meskûkata kadar, paranın birlikteliğine kadar... Ve Tevhid-i Tedrisat... Bütün bunlar, bu tevhid sözcüğü üniter yapının oluşmasıyla, yani ulus-devlet inşasıyla

bağlantılı. Ama Osmanlı Devleti'nde böyle bir olay yok. Her unsur, her "millet" diyelim tırnak içerisinde; çünkü o dönemde "millet" cemaat anlamına geliyor, her "millet" kendi politikasını sürdürüyor, kendi beklentileri doğrultusunda bir çizgi izliyor.

Demek ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda bugün azınlık dediğimiz gayrimüslim cemaatlerde bir etnikleşme, bir uluslaşma eğilimi başlıyor. Bunların kendi okulları da bu eğilimin milliyetçilerini ve insan kadrosunu yetiştiriyor.

Tabii, Fransız Devrimi bildiğiniz gibi iki önemli söylemi etkin bir hale getiriyor. Bunlardan biri liberter bir dünyaya açılımı sağlıyor ama aynı zamanda milliyetçilikleri gündeme getiriyor. 19 yüzyılda Osmanlı Devleti'nin bünyesinde de milliyetçilikler yeşermeye başlıyor. Bunların en sonuncusu da bildiğimiz gibi Türk milliyetçiliği oluyor. Yani bütün bu gelişmenin sonucunda gündeme geliyor. O bağlamda baktığımızda Batı'da "mission civilisatrice" yani "uygarlaştırıcı misyon" denilen ve mesela Fransa'nın kendi bünyesini oluştururken bir noktada herkesi Fransızca konuşmaya ve belirli bir çatı altında birleştirmeye yönelik bir çabayı Osmanlı Devleti'nde görmüyoruz. Osmanlı İmparatorluğu aslında çok değişik unsurların son derece özgürce yaşadığı bir topluluk. Bunlara azınlık denilmesi de yanlış. Çünkü azınlık sözcüğü aslında Sevr ile birlikte gündeme gelmiştir. Bunlara Osmanlı "gayrimüslüm anasır" ya da gayrimüslim "millet"ler diyor. Bütün istatistik kayıtlarında bunlar bu şekilde yer alıyor.

Avrupalı devletler demokrasiye karşı

Avrupa, özellikle İngiltere, teorik olarak meşrutiyet gibi liberal bir hareketi desteklemesi gerekirken mesafeli duruyor, arkasından da karşı tavır alıyor. Mesela İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in böyle bir ifadesi var. Meşrutiyet ilan edilince Avusturya, Bosna-Hersek'i işgal ediyor... Halbuki Jön Türkler, "Biz meşruti demokrasiye geçersek liberal Avrupa'nın, demokrat Avrupa'nın

desteğini alırız” diye düşünmüşlerdi. Niye bu desteği alamadılar da karşı tavır gördüler?

Avrupa ülkeleri demokrasiyi bir noktada kendilerine özgü, kendi alanlarına özgü bir rejim olarak algılamış durumda. O nedenle aslında Meşrutiyet onlar için çok bir şey ifade etmiyor. Aslında Avrupa’nın o tarihlerde izlediği bir politika var. Yani Osmanlı’nın bir noktada zamanını doldurduğu, artık tarihten silinmesi gereken bir siyasi yapı olduğu kanısı hâkim. Bu o nedenle yapılmış gizli antlaşmalarda da soğuk bir şekilde ortaya çıkıyor. O yüzden Meşrutiyet olayı Avrupa’yı o denli yakından ilgilendirmiyor. Bizim Jön Türklerimiz ise bu konuda son derece saf insanlar diyelim... Batı demokrasisini getirdikleri takdirde ülkede her türlü sorunun çözümlenebileceği kanısındalar. Ama daha Meşrutiyet’i ilan eder etmez, ardından Bosna-Hersek olsun, Bulgaristan olsun, Girit olsun, bütün bu olaylarla aslında sürecin çok farklı bir yöne doğru gittiğini görecekler. İttihat ve Terakki’nin giderek rejimi sertleştirmesindeki temel nedenlerden biri de bu tür gözlemlerde bulunması. Bir şekilde Osmanlı Devleti’nin parçalanmakta olduğunu görüyor.

Bakın bu konuda çok ilginçtir, Atatürk’ün, siz de değerli eserinizde[2] gündeme getirdiniz, bu “kuvvetler ayrılığı” ve “kuvvetler birliği” kavramları konusunda çok ilginç bir söylevi vardır 1 Aralık 1921’de. Osmanlı Devleti’ni batıran güçler ayrılığıdır der. Bir noktada parlamentarizmin ne denli sorunlu bir rejim olduğunu telkin eder. O yüzden Montesquieu’den değil, Rousseau’dan yana tavır koyar. Gerçekten, Meşrutiyet’in parlamenter yapısı çözümsüzlük olarak algılanmıştır ve bütün bu savaşlarla birlikte geriye doğru bakıldığında, aslında 1908’le birlikte çok unsurlu parlamenter rejimin bu noktada çıkmaz bir rejim olarak algılanmasına neden olmuştur. İttihatçılar da bu doğrultuda 1913’ten itibaren kendi diktatoryal yapısını oluşturmuştur.

Sir Edward Grey’in, İstanbul’daki İngiliz Büyükelçisi Lowther’a bir uyarısı var, “Meşrutiyet kuruldu, bunları destekleyelim, diyorsun falan, ama bir de Mısır’da ve Hindistan’da da meşrutiyet istemeye kalkarlarsa” diye, böyle bir endişe de var mıydı?

Tabii, her zaman İngiltere'nin bu endişesi olmuştur. Hindistan İngiltere'nin en önemli, yumuşak karnıdır. Bu nedenle de, daha sonraları İttihat ve Terakki feshedilip İttihatçılar yurtdışına çıktıkları vakit, "İttihad-ı Selamet-i İslam"ı kurduklarında, bu bir tür başkaldırı örgütünü Berlin'de oluşturdukları vakit (İngilizlerin) en büyük kaygıları Hindistan olmuştur. Nitekim Hindistan konusundaki duyarlılıklarını her vesileyle gündeme getirmişlerdir. Zaten Birinci Dünya Savaşı'nda da bildiğiniz gibi Almanya da bunu kullanmak istemiştir ve Panislamizm dediğimiz olay da aslında Alman malı bir ideolojik süreçtir. Yani bir şekilde Hindistan gibi kolonyal birtakım Müslüman ülkelerinde ayaklanmayı körüklemek ve böylece İngiliz imparatorluğuna karşı bir güç odağı olarak İslam'ı kullanmak; bunu sürekli gündemde tutmuştur Almanya. Bu nedenle İngiltere'nin de böyle bir politika izlemesi son derece doğaldır.

Müslüman toplumu durgun

Osmanlı Müslüman toplumun durgunluğu... Mesela İbrahim Temo hatıralarında anlatıyor, Meşrutiyet'te bir Rum köyüne, bir Bulgar köyüne gidiyorlar, herkes heyecanlı, bayraklarını açmışlar, slogan atıyorlar, işte papazlar, öğretmenlerle çok dinamik bir tür ön-milliyetçi bir halk... Sonra Müslüman köyüne gidiyorlar, yaprak kımıldamıyor, herkes sessiz, durgun. İşte hürriyet geldi ne istiyorsanız söyleyin deyince "büyüklerimiz bilir" diyorlar. Neden dinamik gayrimüslim Balkan toplumları, neden durgun Müslüman Osmanlı toplumu?

Şimdi Balkanlar tabii Avrupa'nın bir parçası, bunu unutmamak gerekir. Avrupa'daki gelişmeler ve Avrupa'nın etkisi her an Balkan ülkeleri üzerinde hissedilmekte ve bu nedenle de aslında sırf Balkanlar'da değil, Doğu Avrupa'nın diğer ülkelerinde de benzer "gecikmiş milliyetçilikler" var. Bu gecikmiş milliyetçiliklerde de bir tür popülizm diyebileceğimiz, halkçılık diyebileceğimiz bir hareket var. Osmanlı'da da gecikmiş bir şekilde bu gündeme gelecek, bizde de *Halka Doğru* dergisi çıkacak "halka doğru gitmek" kavramı bir ölçüde

işlevsel kılınacaktır. Jön Türkler'in model olarak aldıkları Sırplar olacaktır, Bulgarlar olacaktır. Anadolu'ya birtakım Tıbbiyeli öğrencilerin seyahatleri söz konusu, orada halkı uyandırma çabaları var. Yani benzer gelişmeler Türkiye'de de olacaktı. Ama bunu tetikleyen gene Balkan Harbi'dir, bunu unutmamak gerekir. Yani "halka doğru" hareketi aslında Türkiye'de Balkan Harbi'yle çok yakından alakalıdır ve *Halka Doğru* dergisi de bu tarihlerde yayına girmiştir.

Balkan modernleşmesi

Balkan Savaşı'nda çarpıştığımız Bulgaristan ve Yunanistan'la bizim modernleşme farkımız... Mesela Bulgarlarda erkek nüfusta okuma-yazma oranı yüzde 40 o zaman. Bu konuda ne dersiniz?

Jön Türkler'in aslında model olarak baktıkları yer Batı'dan çok Balkanlar'dır, özellikle Bulgaristan'dır. Mesela Bulgaristan'daki kooperatifçilik hareketi Osmanlı'nın kooperatifçiliğini çok etkilemiştir bu tarihlerde. Hakikaten Atatürk de Sofya'da ataşemiliter iken benzer bir şekilde gözlemlerde bulunmuştur. Gerçekten Balkanlar, Sofya başta olmak üzere, bambaşka bir coğrafyadır ve Batı'nın uzantısı olarak algılanmıştır. Türkiye ileri doğru baktığında ilk önüne çıkan Bulgaristan olmuştur, Bulgaristan'daki gelişmeler olmuştur. O yüzden de Bulgaristan'la ilgili gözlemler yapmak için oraya heyetler gönderilmiştir. Bulgaristan'daki birtakım yapılanmalar örnek alınabilir mi, bunun üzerinde durulmuştur. Bulgaristan'daki toprak düzenine dikkat çekilmiştir. Gerçekten, Bulgaristan aslında Osmanlı açısından Avrupa'nın bir uzantısıdır, Avrupa ülkesidir kısacası.

24 Temmuz 1908'den Balkan Savaşı'na kadarki 3 yıl 3 ay içinde dört hükümet değişiyor Osmanlı'da. Korkunç bir siyasi istikrarsızlık var. Niye?

Söylediğiniz dönemde, yani 1908 ile 1912 arasında bu denli siyasi istikrarsızlığın temelinde İttihatçıların deneyimsizliği yatar diye düşünüyorum ben. Gerçekten İttihatçılar iktidar olamamışlardır. Bir noktada 1908'i gerçekleştirmişlerdir ama iktidar olmak için bir birikimi

kendilerinde görmemişlerdir. Ancak bıçak kemiğe dayandığı vakit iktidarın ne anlama geldiğini anlamışlardır ki o da Balkan Harbi'dir. O nedenle istikrarsızlık aslında daha önceki mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçerkenki evrede yaşanan arayışları ifade eder bir anlamda. Tabii o dönemdeki dış faktörleri de unutmamak gerekir. Sürekli bir tehdit algılaması vardır. O nedenle iktidar da kendini bir ölçüde sağlam temeller üzerine oturmuş görememiş, güvene kavuşmuş olarak algılayamamıştır.

Osmanlı ordusu neden çözüldü?

Ordu niye çözüldü Balkan Savaşı'nda?

Balkan Savaşı'nda ordu çözüldü, nedeni de ordu reformu. Bildiğiniz gibi, o tarihlerde gerçekleştirilen ordu reformu aslında bir noktada alaylı subayların tasfiyesi, bunların yerine mektepli subayların getirilmesi. Ama bu süreç gerçekten belirli bir zaman içerisinde yapılması gerekirken, Enver Bey'in aceleciliği diyelim, çok radikal birtakım önlemler alınmıştır ve bir şekilde ordu yeterince güçlü kadroların eline geçmeden savaşa girmek durumunda kalmıştır. Ama şunu da unutmamak gerekir, aynı ordu, aynı kadrolar Cihan Harbi'ni de gerçekleştiren kadrolar olacaktır ve daha sonra da Milli Mücadele orduları gene aynı kadrodur. O yüzden çıraklık, kalfalık, ustalık gibi bir dönem söz konusu olabilir ordunun yapılanmasında.

Bir de tabii o dönemde hakikaten birtakım yenilikler peşindedir insanlar. Ne bileyim, zaman kavramı, "zevali zaman"ı mı kullanacak yoksa "ezani vakit" mi kullanacak, bu bile belirsizlik oluşturmuştur. Çünkü savaş sırasında ezan vaktinin çok farklı coğrafyalarda farklı vakitlerde oluşu daha çok "zevali saat"e yani yirmi dört saate geçmeyi gerekli kılmıştır. Nitekim bizde "zevali saat" uygulaması da Balkan Harbi'yle çok yakından alakalıdır.

Ordu ve politika Balkan Harbi'nde çok zikredilen bir konu. Ordunun politize olması, içinden bölünmesi. Kafayı politikaya takıp askeri işleri ihmal etmesi gibi şeyler...

Ordu Osmanlı’da her zaman politiktir, bir kere bunu kabul etmek gerekir. Özellikle Osmanlı’nın son döneminde ordunun etkinliği ordu mensuplarının gördüğü eğitimle çok yakından bağlantılıdır. Türkiye’de, en çağdaş eğitim kurumları askeri eğitim veren kuruluşlardı; Harbiye, Askeri Tıbbiye gibi kuruluşlardı. Bunlar büyük ölçüde Fransız “ancien régime” yani “eski rejim”inin modeli doğrultusunda oluşturulmuş okullardır. Buralarda yetişenler en çağdaş ders normlarıyla eğitilmişlerdir. Harbiye’de okutulan derslere baktığımız vakit, o gün için hakikaten en modern anlayışı ifade eder. İşte bu görüşler aslında askerleri daha bir ön plana çıkaran unsurlar olarak değerlendirilebilir. Öte yandan coğrafya veya mobilite çok önemlidir. Hareketlilik çok önemlidir. Hakikaten ordu mensupları en geniş coğrafyayı kuşatmış insanlardır. Çok farklı coğrafyalarda görev almış insanlardır. Bilmem kimi zaman Trablusgarp’a gidilmiştir, kimi zaman diyelim Balkanlar’da Avrupa’nın içlerine doğru yönelmişlerdi, yani farklı coğrafyaları bilen insanlardır.

Bir de şunu unutmamak gerekir; bu insanlar aynı neslin insanlarıydı. Aynı Harbiye’de, aynı sıralarda okumuşlardı. Bunların birlikteliği siyasette de bir birliği gündeme getirmiştir. Bu da önemli bir faktördür.

Yani kısacası üç noktayı vurguluyorum: Bir, eğitim kurumlarının modernitesi. İki, asker oluşları nedeniyle çok geniş bir coğrafyayı kuşatmaları. Üçüncüsü, bir nesil sorunu, yani aynı nesle mensup olan insanlar. Bunlar, bu üç faktör aslında askeri ya da subayı siyasette daha bir ön plana geçirmiştir.

İçtimai inkılap

Balkan Harbi’nin toplumsal sonuçları, en başta, kadın meselesinde ortaya çıkmıştır. Çeşitli yardım dernekleriyle sivil toplum ortaya çıkmıştır. Toplumsal kampanyalar, dernekler, şirketleşme hareketleri... Ne dersiniz?

Balkan Harbi aslında Osmanlı’da bir tür “içtimaî inkılap” yani toplumsal devrim diye nitelendirebileceğimiz bir dönüşümü gündeme getirmiştir. Her ne kadar 1908 ile birlikte Türkiye farklı bir yörüngeye

girmişse de kadın hareketinde, gençlik hareketinde, çocuk algılayışında veya toplumsallaşmada Balkan Harbi'nin çok önemli bir rolü vardır. Gerçekten daha öncekilere oranla çocuk dergilerine baktığımız vakit bu dergiler artık son derece paramiliter bir söylemle yayımlanmaya başlanmıştır. Bir vatan tutkusu, vatan özlemi, bütün bunlar işlenmeye başlanmıştır bu dergilerde.

Keza kadın hareketine baktığımız vakit, kadın dernekleri artık milliyetçiliği ön planda tutmaya başlamışlardır. Düzenlenen birtakım konferanslara bakıyoruz, artık o konferanslar kadın sorunundan çok, ülkenin nasıl düzlüğe çıkarılacağı, bir ölçüde ülkenin, vatanın nasıl savunulacağı bu tür konuları gündeme getiren dergiler haline gelmiştir.

Gençlik de keza öyle. Unutmayalım ki o tarihlerde Güç dernekleri, Genç dernekleri, Gürbüz dernekleri, Keşşaf (izci) dernekleri, bütün bu dernekler aslında daha çocuk yaşta diyelim insanları belli bir sosyalizasyona tabi tutma girişimleridir. Gerçekten Gürbüz derneklerinde 7-8 yaşındaki çocukların eline tahta tüfek verilmiştir. Bunlarla talim yaptırılmıştır. Bilmem, 13-14 yaşındaki gençlik evrelerine daha henüz girmek üzere olan birtakım kişilere gerçekten silah verilmiştir. Hedef talimleri yaptırılmıştır. Gerçekten paramiliter bir topluma gidiş söz konusudur bu evrede. Bu tabii beraberinde belirli sosyal dönüşümleri de getirmiştir. Bunu da unutmamak gerekir. Kadın bu sayede görünür olmuştur. Çocuk sorunu bu sayede ön plana çıkmıştır. Gençlik ayrı bir önem kazanmıştır. Gene Balkan Harpleri'nin yarattığı travmalar sonucunda.

İttihatçılar durup dururken böyle paramiliter örgütlerle toplumu militerleştirdiler, öyle mi? O çağda genel bir eğilim mi?

Şimdi, bu tür çocuk örgütleri veya gençlik örgütleri Batı'dan alınan örgütlerdir. Bunu biz icat etmedik. 3-4 yıl önce zaten bu "boy scout" dediğimiz izcilik olayı, bizim keşşaflık olarak tanımladığımız şey İngiltere'de yaygın bir hale gelmişti. Daha sonra İngiltere'nin sömürgelerinde etkin bir konuma gelmiştir. Keza Almanya'da ve Doğu Avrupa'da bu tür gençlik örgütleri var. Biz de 3-4 yıl gecikmeyle bunu Türkiye'de uygulamaya başladık. Önce izcilik, keşşaflık olarak,

Galatasaray Lisesi'nde İstanbul Lisesi'nde, Sultanilerde gündeme geldi. Ardından biz bu gençliği yetiştirmek için Almanya'dan uzman getirdik, Macaristan'dan uzman getirdik. Yani bir şekilde bunlar bizim kendi icadımız değil, Batı'daki yapılanma.

Bir şekilde şu görülüyordu; askerlik nosyonu ne kadar erken çağlara alınırsa, o denli etkin olur varsayımından hareket edildi. Bir noktada artık profesyonel ordunun dışında kitlesel ordular söz konusuydu. O yüzden ne kadar geniş bir kitleyi bir şekilde mobilize ederseniz o denli büyük bir askeri güce sahip olacağınız varsayımından yola çıkıyordunuz. O nedenle de toplum militerleştirildi kısacası.

İttihatçılar ve Türklük

İttihatçılar, "Hepimiz Osmanlı'yız" fikrinden nasıl "Hepimiz Türk'üz" fikrine kaydılar, yöneldiler?

Şimdi, Osmanlı Devleti sonuna kadar Osmanlı, bunu bu şekilde koymak gerekir. Aslında bir tür milliyetçilik, işte Türkçülük deyin, milliyetçilik deyin, değişik şekillerde nitelendirebilirsiniz ya da ulusçuluk diyelim. Bu aslında toplum katında yeşermeye başladı. Yani her ne kadar İttihat ve Terakki'nin yönetiminde de aynı çizgide insanlar olsa da aslında İttihat ve Terakki yönetimi kolejyal bir yönetimdi. Yani Sait Halim Paşa'nın bulunduğu bir yerde, aynı zamanda Ziya Gökalp de vardı. O yüzden İttihat ve Terakki doğrudan doğruya Türk milliyetçisi bir örgüttü demek bence biraz fazla aşırı bir değerlendirme olur, ama içinde tabii ki Türkçülükten veyahut Türk milliyetçiliğinden yana önemli unsurlar vardı, bunu göz ardı etmiyoruz. Ama öte yandan *Türk Yurdu* gibi birtakım dergiler, Türk Ocağı gibi birtakım kuruluşlar İttihatçıları da milliyetçilik konusunda yeterince etkin olmamakla suçlamışlardır. O yüzden İttihat ve Terakki'nin tek bir yapıda, tek bir unsurdan oluşan bir örgüt olarak algılanması yoluna gitmememiz gerekir.

Ama İttihatçılar giderek daha bir ulus kimliğini oluşturmaya yönelik girişimlerde bulunmuşlardır. Daha bir Müslüman Türk unsuru ön plana çıkartma çabası içerisinde olmuşlardır. Nitekim ekonomik faaliyetleri

bunu bariz bir şekilde gösteriyor. Yani İkinci Meşrutiyet'in ikinci yarısında özellikle girişimciliği, Müslüman ulusun girişimciliğini ön plana çıkartmışlardır. Birtakım ayrıcalıklar vermişlerdir onlara. Özellikle kapitülasyonların kaldırılışıyla birlikte kurulan şirketlere baktığımız vakit 1914'ten itibaren bunların önemli bir kısmı yerli şirketlerdir. Müslüman unsurun, Müslüman Türk unsurun kurduğu şirketlerdir. Bir tür bildiğimiz, "milli iktisat" dediğimiz iktisat politikasını gündeme getirmişlerdir ve bu politika aslında bana sorarsanız cumhuriyet yıllarında da bir noktada varlığını sürdürmüştür uzun yıllar. Hatta ithal ikamecilik anlamında baktığımız vakit 24 Ocak 1980 kararlarına kadar benzer bir politikanın devam ettiği söylenebilir.

Averof gemisi ve milliyetçilik

Milliyetçilikler bakımından Yunanistan'ın *Averof* adlı zırhlı gemisinin önemli bir işlevi oldu. Bu konuda sizin makaleniz var, çok önemli bilgiler veriyorsunuz. Bu zırhlı geminin rolünü bize anlatır mısınız?

Balkan Harbi'nde özellikle Ege Denizi'ndeki adaları yitirişimizin temel nedeni Yunan zırhlısı *Averof*'tur. Aslında *Averof* Osmanlı'nın satın almaya çalıştığı ama bir türlü parayı denkleştiremediği bir savaş gemisidir. Bunu Yunanistan bir şekilde satın alabilmiştir. O zamanki söylenceye göre Osmanlı uyruğuna mensup Averof adlı bir kişi önemli bir bağışta bulunmuş, bu sayede bu gemi satın alınmıştır. Gerçekten bu geminin sürati ve atış gücü bizim Osmanlı donanmasının çok üzerindeydi ve o nedenle de tek bir gemi bütün Osmanlı donanmasını Marmara Denizi'ne hapsedebildi ve bu gemi sayesinde teker teker bütün Ege'deki adalar ele geçirildi.

Averof bugün Yunan kimliğinin anıtıdır diyebiliriz. Pire Limanı'nda bulunan gemi bir müzedir bugün ve bu geminin komutanı da daha sonra Yunanistan'da cumhurbaşkanı olmuştur. O kadar önem atfedilir bu gemiye.

Bu geminin alınamaması nedeniyle alelacele Osmanlı, İngiliz tezgâhlarına bildiğimiz üç gemi siparişi verdi. *Sultan Reşad*, *Sultan*

Osman ve *Fatih* gemileri. Ama onların da başına gelenleri biliyoruz; Dünya Savaşı'nın ilk belirtilerinin ortaya çıkmasıyla birlikte İngiltere bu gemilere el koymuştur. Fakat *Averof* şu açıdan önemlidir. Türkiye'de de *Averof* bir efsaneye dönüşmüştür ve bu nedenle *Averof*'un Ege Denizi'ni ele geçirmesi sonucunda Osmanlı Devleti'nde Rum bakkallara karşı girişilen bir boykot hareketi vardır, 1913-14 yıllarında. Bu, bir noktada Osmanlı'daki "milli iktisat"ın başlangıcı da sayılabilir. Birdenbire İstanbul gibi bir coğrafyada 600'e yakın Müslüman bakkal dükkânı açılmıştır, sırf Rum bakkal dükkânlarından alışveriş etmemek üzere. Kısacası Balkan Harbi'nde *Averof*'un çok önemli bir rolü vardır. Türkiye'de ulus kimliğinin oluşmasına da çok önemli bir katkıda bulunmuştur. Çünkü o tarihlerde birtakım risaleler çıkartılmıştır. Halka bedava dağıtılmıştır ve bu risaleler halka neden kendi dindaşlarından alışveriş etmeleri gerektiğini telkin etmiştir.

Bir tarihi spekülasyon olarak, *Averof*'u Osmanlı alsaydı, ne olurdu?

Eğer *Averof*'u Osmanlı alsaydı, bir kere Ege'deki adalar yitirilmezdi, bu bir gerçek. Ayrıca Balkan Harbi de yitirilmeyebilirdi. Çünkü *Averof* Ege Denizi'nden Balkanlar'a asker sevkıyatını da önledi. Balkanlar'a asker denizden sevk ediliyordu o tarihlerde, bu sevkıyatı da önlemiş durumda. Donanmanın önemi zaten İkinci Meşrutiyet'in başlangıcından itibaren bir şekilde anlaşılmıştır. Hatta 1908'le birlikte *Enver* ve *Niyazi* diye iki tane zırhlı satın alınması için bağış kampanyaları açılmıştır. Bu konuda büyük çaba sarf edilmiştir. Donanma Cemiyeti, o tarihte kurulmuş en önemli cemiyetlerden biridir. Bir sivil toplum kuruluşudur diyebiliriz. Ama bu konuda Osmanlı Devleti'nin mali olanaklarının son derece sınırlı olduğunu biliyoruz. Her şeyden evvel Osmanlı'yı çökerten Osmanlı maliyesi olmuştur. Bunu hepimiz biliyoruz, Osmanlı'nın borçları olmuştur ve Osmanlı bu parayı bir türlü denkleştirememiştir. Bu daha sonra *Sultan Osman* ve *Sultan Reşad* adlı savaş gemileri için de ianelerle yani halktan toplanan paralarla bu gemiler ancak inşa ettirilebilmiştir. O nedenle donanmanın aslında, demin belirttiğim ulus kimliği oluşum sürecinde ayrı bir önemi vardır.

Zaten hemen şunu belirtmemiz gerekir; 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren savaş tekniği, denize doğru yönelmiştir, donanma belirleyici bir faktör olmuştur. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışının gerisindeki neden de Alman ve İngiliz donanmalarının yarışıdır. 19. yüzyılda birdenbire ordunun donanmayla birlikte savaş gücü çok daha farklı bir noktaya çekildiği vakit, bunun finansmanı apayrı bir olay olmuştur. Birdenbire Avrupa'da ülkeler donanma inşa edebilmek için dolaylı vergiler ihdas etmişlerdir. Bütçelerinde önemli bir payı donanmaya ayırmışlardır. Ama Osmanlı bunu yapamamıştır.

Osmanlı bütçesinin önünde önemli engeller vardır. Bunların başında kapitülasyonlar gelmektedir. O nedenle Osmanlı bir türlü Batı'daki türde dretnotlara sahip olamamıştır. Balkan Harbi'ne de bizim uzun yıllar Haliç'e hapsettiğimiz söylenen donanmayla girmişizdir ve bir varlık gösterememiştir Osmanlı donanması.

Milli Mücadele'nin başlangıcı

Sizin Balkan Savaşı konusunda çok önemli bir makaleniz yayımlandı. Orada diyorsunuz ki, Balkan Savaşı bir yenilgi ama bir anlamda Milli Mücadele'nin de başlangıcı...

Balkan Harbi Türkiye'de Milli Mücadele'nin başlangıcıdır diyebiliriz. Aslında Cihan Harbi bizler açısından uzun soluklu bir savaş. En uzun Cihan Harbi bizlerin, Osmanlı'nın ve ardından gelen Türkiye'nin gerçekleştirdiği bir savaştır. 1912'de başlamış, 1922'de son bulmuştur. Bu uzun soluklu savaşta, savaşlar birbirini tetiklemiştir. Bunu göz ardı edemeyiz. Şunu da hemen belirtmekte yarar var; Cihan Harbi'ndeki kayıplar bağlamında en yüksek kayıp bu topraklarda verilmiştir, Anadolu 5 milyon civarında nüfus yitirmiştir. Yani nüfusu 18 milyondan 13 milyona düşmüştür. Değişik unsurlar vardır bu düşen nüfus içerisinde. Ama şunu da unutmamak gerekir, bu nüfusun 2,5 milyonu, yani 5 milyonun 2,5 milyonu da Müslüman'dır, bunu da göz ardı etmemek gerekir. O nedenle Balkan Harbi aslında her şeyden evvel bir ulus kimliğine yönelişin başlangıcıdır ve bu ulus kimliği Milli Mücadele'yle birlikte doruk noktasına varacaktır, Cumhuriyet

Türkiyesi’ne açılımı sağlayacaktır. O nedenle uzun bir Milli Mücadele’den söz etmemiz gerekir. Bu Milli Mücadele’nin başlangıcı Balkan Harbi olmalıdır. Ya da uzun bir Cihan Harbi’nden söz etmemiz gerekir. Bu Cihan Harbi’nin başlangıcı Balkan Harbi’dir. Sonuçlanma noktası da Lozan’dır diyebiliriz. Yani bir noktada 1922’yle birlikte sona eren bir savaştan söz ediyoruz ve bu nedenle Türkiye iki dünya savaşı arasında irredantist olmamıştır. Oysa, Birinci Dünya Savaşı’nı bitiren antlaşmalara bakın, yani Paris Antlaşmaları’na bakın, yani Saint Germain’e bakın, Versailles’a bakın, Neuilly’e bakın, Trianon’a bakın, bütün bu antlaşmalar sonucunda Avrupa’da birtakım irredantizmin yeşermesine neden olmuştur. Ama bizimle imzalanan Sevr Antlaşması kısa sürede Lozan’la birlikte devre dışı bırakılmıştır ve o nedenle Türkiye “Yurtta sulh cihanda sulh” söylemiyle bir ölçüde tamamen irredantist politikaların ötesinde, barışçı bir politikaya doğru yönelmiştir.

1. Parantez içindeki ifadeler ve dipnotlar Taha Akyol tarafından konulmuştur.

2. Sayın Zafer Toprak benim *Atatürk’ün İhtilal Hukuku* adlı kitabımdan bahsediyor, kendisine teşekkür ederim.(T.A.)

Richard Hall ile mülakat

Rumeli'ye Elveda belgeseli için Taha Akyol'un Richard Hall[1] ile yaptığı mülakatın tam metni.

SORU: Roma'da, Bizans'ta ve Osmanlı'da etnik temizlik, etnik homojenlik arayışı görmüyoruz. 19. yüzyılda ise çok etkili oluyor, bilhassa Balkanlar'da... Sizce bunun sebebi nedir?

Temel mesele, Balkan milliyetçiliklerinin, toplumların çok homojen olduğu Batı Avrupa ulus-devlet anlayışını Balkanlar'da empoze etmek istemesiydi. Halbuki Balkanlar'da toplumlar çok heterojendi, iç içeydi. Balkanlar'da Yunanlar, Bulgarlar ve Sırplar modernleşme ve gelişme yolu olarak, homojen toplumlar olan Almanlarda ve İtalyanlarda gördükleri milliyetçiliği örnek aldılar. Yani bütün İtalyanlar bir devlet içinde, bütün Almanlar bir devlet içinde birleşmişti, bu şekilde iktisadi ve siyasi güce ulaşmışlardı. Öyleyse bütün Sırplar, bütün Yunanlar, bütün Bulgarlar da kendi tek devletleri içinde toplanacaklar! Bunun anlamı kendilerinden olmayan toplum kesimlerinin ortadan kaldırılmasıdır. Sebep, bu milliyetçiliktir.

Kitabınızda Balkan Savaşları'nı Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı olarak anlatmışsınız. Neden böyle bir yorum yaptınız?

Balkan Savaşları 1912'den 1918'e kadar Güneydoğu Avrupa'da bir sarmal halinde çatışmalara yol açtı. Bunlar çözülemedi. Evet, savaş 1913 yılında Bükreş ve İstanbul Antlaşmaları'yla sona erdi belki, ama Arnavutluk'ta, Makedonya'da çatışmalar sürdü, bunlar Avrupa ülkeleriyle ilişkiliydi. Bu çatışmalar 1914'te bütün Avrupa'da genel savaşa dönüştü.

Balkan Savaşı'nda Rusya neden Bulgarları destekledi, bunda amacı neydi?

Bir kere duygusal bağları var. Bulgarlar ve Ruslar benzer kültüre, dile ve dine sahiptirler. Ama tabii ki Rusya'nın asıl amacı Boğazlar'ın

kontrolüydü. Özellikle Karadeniz ve Akdeniz'le ilgileniyordu. Bulgaristan da bu hedeflere en yakın pozisyondaki ülkeydi. Boğazlar'a ulaşmak adına, Rusya Bulgaristan'ı bir üs gibi kullanmak istiyordu.

Peki ya Panslavizmin rolü?

Panslavizm Güneydoğu Avrupa halklarına uzanan bir bağ. Bu bağ Slav dilleri, Ortodoks Hıristiyanlık ve kültürel kimlik unsurlarından oluşuyordu.

Balkan milliyetçiliği

Balkan tipi milliyetçiliği nasıl tarif edersiniz? Şiddet, etnik köklere aşırı bağlılık... Nasıl bir milliyetçilikti bu?

Balkan milliyetçiliğini karakterize eden özellikler, hoşgörüsüzlük ve şiddettir. Çünkü bu milliyetçiliğin temel kabulü, etnik homojenliktir. Fransa, Almanya, İtalya gibi ulusların etnik bakımdan homojen olduğuna ve bu sayede milli kalkınmalarını sağladıklarına inanıyorlardı.

Bulgar ve Rum militanlara komitacı denilirdi biliyorsunuz; ölümlere ve bombalamalara da sebep olmuşlardı. Komitacı kimdir, nasıl biridir?

Evet, bu kelime gerilla veya düzensiz orduyu oluşturan militanlar için kullanılır. Hepsinin kendi milliyetçiliklerine göre gündemleri vardır. 20. yüzyılda Makedonya'da dört tip komitacı vardır. Yunan komitacıları, Bulgar komitacıları, Sırp komitacıları ve Osmanlı yanlısı komitacılar. Osmanlı yanlısı komitalar Türklerden, Slav dili kullanan Müslümanlardan ve Arnavutlardan oluşuyordu.

Balkan ülkeleri arasındaki anlaşmazlıkları ve savaşı nasıl değerlendiriyorsunuz? Mesela Bulgarlarla Yunanlar arasındaki...

Mart 1912'de Bulgarlarla Sırplar antlaşma yaptığında, Makedonya'nın parçalanma süreci de başlamış oldu. Savaştan önce bu antlaşmaya göre, Bulgaristan Güney Makedonya'yı alacaktı. Kuzey Makedonya tartışmalı bölge olarak Rusya'nın hakemliğine bırakılmıştı. Bulgaristan Mayıs 1912'de Yunanistan'la antlaşma imzaladığında, bu

hiçbir toprak paylaşımını içermiyordu. Bulgaristan kendi ordusunun Yunan ordusundan çok daha iyi olduğunu, istediği her şeyi alabileceğini düşünüyordu. Ancak savaştaki gelişmeler böyle olmadı. Bulgar ordusu Selanik'e Yunan ordusundan bir gün sonra varabildi. Yunanlar daha öndeydi ve Makedonya'daki topraklarını genişletiyorlardı. Sırplar ise Kuzey Arnavutluk'u almanın peşindeydiler. Aslında amaçlarına ulaştılar ama Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından engellendiler. Ve öteki ülkeler de Sırplar yüzünden Avusturya-Macaristan'ı kızdırmak istemediler. Bu da Makedonya'daki Bulgar topraklarında gözü olan Sırbistan ve Yunanları, neticeten bu üç Balkan devletini karşı karşıya getirdi.

Meşrutiyet neden çöktü?

1908 Devrimi ve II. Meşrutiyet, Müslüman ve gayrimüslim bütün Osmanlılar tarafından ilgi ve sevinçle karşılandı. Ama çok çabuk çöktü... Sizce bunun sebebi nedir?

Önce iki dış sebepten bahsedebiliriz: İlk dış sebep, Avusturya ve Rusya'nın Meşrutiyet'le canlanan bir Osmanlı Devleti'ni, Güneydoğu Avrupa'da kendi varlıklarına tehdit olarak görmeleridir. 1908'de bunun için bir antlaşma yaptılar, Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak etti, Rusya ise Boğazlar'a ulaşacaktı, ancak bunda başarılı olamadı. Aynı zamanda Balkanlar'daki Sırp, Bulgar, Karadağ ve Yunan ulus-devletleri de canlanan Osmanlı varlığını kendi milletleri için tehlike olarak gördüler. Zaten Osmanlı'ya karşı 1912'de ittifak yapmalarının sebebi de buydu. Balkan devletleri, Osmanlı reformlarla kendisini güçlendirmeden, kendi milliyetçi gündemlerini uygulamak istediler, savaş bunun içindi.

Meşrutiyet'in çökmesine yol açan iç sebepler nelerdi?

İç sebepler konsunu pek iyi araştırmış değilim. Bence toplumda eski düzenin devamını isteyen unsurlarla toplumu değiştirmek isteyen İttihat ve Terakki gibi yeni unsurlar arasında hep bazı dinamikler vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda pek çokları için yenilenme Batılılaşma demekti. Balkan devletlerinin uyum sağladığı Batılı fikirlere adapte

olmak demekti. Alman ve İtalyanlarda da bu oldu. Milliyetçilik ve laiklik anlayışı ve tabii bir de ekonomik kalkınma. Osmanlı'da bu başarılamadı.

Balkan ülkelerinde, özellikle Bulgaristan'da savaş hazırlıkları nasıldı?

Bulgarlar çok sıkı bir savaşa hazırlık sürecine girmişti. Bunun için de bazı önemli hususlarda atılım yaptılar, mesela eğitim. Balkanlar'da en başarılı eğitim sistemi Bulgaristan'daydı. O zamana göre okuryazarlık düzeyleri iyi sayılırdı. Eğitime çok önem verdiler. Zaten bütün Balkanlar'da eğitim önemliydi. Tabii bu eğitimin en önemli parçası da milliyetçilik akımını halkın aklına iyice yerleştirmekti. Erkek nüfusunun yüzde 40'a yakını okuyabiliyordu ve okudukları materyaller son derece milliyetçi nitelikteydi.

Osmanlı'da etnik sorunlar

Sizce Osmanlı ordusunun en önemli zayıf noktası neydi?

En büyük sorun, redif denilen yedek askeri kuvvetlerdi. Çok iyi eğitilmiyorlardı, gerekli askeri teçhizat ve donanımları da yetersizdi. Ve tabii motivasyonları da yoktu. Zaten bu askerlerin çoğu Türk de değildi. Osmanlı Devleti'nin temel amaçlarını paylaşmıyorlardı. Genç Türkler Müslüman ve Türk olmayan askerleri orduya soktular. Bunların da çoğu Bulgar ve Rumlardı. Osmanlı için savaşa gitmediler.

Gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının savaş sırasında orduya sadakatleri ne düzeydeydi?

Sadakat yoktu. Sadakatleri kesinlikle öteki taraftaydı.

Ya Osmanlı ordusunda Batı cephesindeki Arnavut askerleri? Bunların Arnavut milliyetçiliğiyle ilgileri neydi? Arnavut milliyetçiliğinin bunların gözündeki önemi neydi?

Tabii, büyük önemi vardı. Batı cephesinde Kumanova yenilgisinden sonra çok önemli hale gelen Yanya ve İşkodra savunmalarında Arnavut

askerlerin durumu son derece önemliydi. Zaten birçoğu Osmanlı ordusundan ziyade gelecekteki Arnavut devletine göre pozisyon aldı.

Hatta Osmanlı askerlerini vurdukları bile söylenir, değil mi?

Evet, evet doğrudur. Hatta bir Osmanlı, İşkodra Kumandanı Hasan Rıza Paşa 1913'te bir Arnavut tarafından öldürülmüştür.

Aynı zamanda Bulgar ordusunda bir Ermeni lejyonu yani Ermeni gönüllülerden oluşan "düzensiz birlik" de vardı...

Evet bir Ermeni lejyonu vardı Istıranca bölgesinde, Bulgar ordusuyla irtibatlıydı. Bulgarlardan silah aldı ve Bulgar ordusuyla işbirliği yaptı.

Bulgar ordusunda Ermeni lejyonunun bulunması, savaşın askeri yönünden önemli bir olay mıydı sizce? Ya da politik bakımdan nasıl bir durum yarattı?

Bu olay, hem stratejik hem de siyasi olarak önemliydi diyebiliriz. Çünkü başka bir durumda Bulgarlar Ermenilere destek sağlayabilecek durumda değildi. Bulgarlar Osmanlı'ya karşı sahip olunabilecek bir avantaj arayışındaydı ve Ermeniler denk geldi. Söylemem gerekir ki, Bulgarlar Selanik'te de Musevi desteğini almak istediler.

Selanik'te Museviler Osmanlıları destekliediler, değil mi? Osmanlı hâkimiyetinde yaşamak istiyorlardı.

Bulgarlar ilk oraya gittiklerinde, bakın dediler, sizler ticaret insanısınız, Yunanlar da ticaret insanı, ancak biz değiliz. Yani eğer bize katılırsanız hâlâ ticaretle uğraşmaya devam edebilirsiniz. Ama eğer Yunanlarla giderseniz onlarla yarışmak zorunda kalırsınız.

Osmanlı ve Bulgar ordularını mukayese edebilir misiniz? Özellikle Kırklareli ve Lüleburgaz bozgunları açısından...

Söylemem gerekir ki Bulgar ordusu çok daha üstündü. Daha iyi yönetiliyordu, daha iyi silahlandırılmıştı ve daha disiplinliydi.

Ve tabii daha motiveydiler, milliyetçilikle...

Evet, evet, kesinlikle daha motiveydiler. Ve dediğim gibi inanılmaz bir milliyetçilik akımının etkisi altındaydılar. En önemlisi de yeni Bulgar ulus-devletini kurma heyecanına sahiptiler. Osmanlı ordusu Kırklareli savaşı sürerken bile daha henüz seferberliğini tamamlayamamıştı. Osmanlı'nın stratejik planlaması yetersizdi, Bulgarlarınki çok daha iyiydi. Ve Osmanlı ordusu bu sebeplerle çöktü. Osmanlı'nın yararına olan bir şey varsa, o da şuydu: Bulgarlar daha henüz bu üstünlüklerinin tam farkında değillerdi. Olsalardı Türk ordusu çok daha başarısız olurdu.

Yıldız Teknik Üniversitesi'ndeki konuşmanızda Bulgar Kralı Ferdinand'ı bir çizgi film karakterine, bir karikatüre benzettiniz. Bunu biraz açar mısınız?

Evet öyle anlattım. Çünkü Küçük Kral isimli eski bir çizgi film karakterine çok benziyor aslında. Kısa ve oldukça kiloluydu, enteresan bir sakal kesimi vardı, çizgi filmdeki krala çok benziyordu. Ama Ferdinand'ın bütün bu olaylardaki rolü zamanla negatif bir hal aldı. Zaten etnik olarak Bulgar değildi. Alman ve Fransız karışımıydı. Annesi Fransız Louis Philippe'in kızıydı. Ama o yine de kendini milliyetçi bir Bulgar olarak tanımlardı. Bulgar askerlerinden bile daha milliyetçiydi! Kendini çok üstün ve güçlü görürdü. Bizans imparatoru kıyafetiyle portrelerini yaptırmıştı. İşte Bulgar ordusunun fazla motive olmasının sebeplerinden biri de bu olabilir. Belki bu sebepten güçlerinin ötesine geçmek, Çargrad dedikleri İstanbul'u almaya çalışmak falan istemişlerdi.

Osmanlı Başkumandanı Nazım Paşa ve Bulgar meslektaşını karşılaştırabilir misiniz?

Bulgar Başkumandanı Mihail Savof çok daha iyi eğitimli, daha motive bir askerdi. Nazım Paşa ise daha çok "politikacı asker"di.

Vahşet ve gaddarlık. Siz de kitabınızın bir bölümünü buna ayırmışsınız. Müslümanlara ve öbür Balkan halklarına karşı yapılan vahşet hakkında ne düşünüyorsunuz?

Bir kere, vahşet ve şiddet bölgedeki bütün insanlara karşı yapıldı. Bulgarlara, Sırplara, Yunanlara ve tabii Müslümanlara. Hepsi birbirlerine karşı korkunç hareketlerde bulundular. Bunun tek bir cevabı yok. Düşündüğümde tek bir neden söyleyemiyorum. Bir kere savaş ortamında kontrol yoktu. Milliyetçilik aşırılıkları doğurdu ve aşırıları ortaya çıkardı. Özellikle ilk Balkan Savaşı'nda Balkan orduları Osmanlı topraklarında ilerledikçe zalimane davrandılar. Sırplar Kosova'da ve Kuzey Arnavutluk'ta, Bulgarlar Trakya'da ve Yunanlar Güneybatı Makedonya'da ilerledikçe bu açıkça görüldü. İkinci Balkan Savaşı'nda mezalim daha azdır. Bunun tabii asıl sebebi, bu savaşın daha kısa sürmesiydi. İkinci Balkan Savaşı'ndan sonra Bulgarlar Trakya'da hatırı sayılır bir toprak büyüklüğüne sahip oldular. Tabii büyük de bir Müslüman nüfus vardı bu topraklarda. Bulgarlar bu defa istediklerini aldıkları için daha sakin davrandılar. Aynı zamanda da bir tarafta Sırplar ve Yunanlar, öteki tarafta da Osmanlılar vardı. Dolayısıyla toprak bütünlüklerini koruyabilmek için bu Müslüman nüfusun desteğini almaları gerekiyordu. Bu nüfus da orada yaşayan Türkler ve Pomak denilen Müslüman Slavlardı. Böylece Bulgarlar onlara ayrıcalıklar tanıdı, Osmanlı kimliklerini unutmamaları için, kültürlerine sahip çıkmaları için eğitim almalarına izin verildi.

Çatalca'da yeni kimlik

Kitabınızda Osmanlı ordusunun Çatalca'da toparlanışının olağanüstü bir gelişme olduğunu yazmışsınız. Neden?

Çünkü Osmanlı ordusu tamamen yenik durumdaydı. Çatalca'ya kadar ordu tamamen enkaz halindeydi, emir kumanda mekanizması falan kalmamıştı. Bu ordu Çatalca'da oldukça iyi bir şekilde toparlandı. Anadolu'dan yeni askerler getirildi, bunlar orduya katıldı. Çatalca'yı kaybetmek İstanbul'u da ebediyen kaybetmek olabilir, ortaya bambaşka bir tablo çıkabilirdi. Böylece, Jön ya da Genç Türkler'in yapmak istedikleri bir şeyin başlangıcı Çatalca'da oluştu: Yeni bir kimlik, Türk kimliği... Çatalca'nın Osmanlı tarafında bu gelişmeler olurken, öbür tarafta Bulgar ordusu yorulmuştu, ikmal merkezlerinden çok

uzaklaşmıştı ve hastaydı, kolera!.. Bütün bunlar Osmanlı zaferini sağladı Çatalca'da.

Sizce Jön Türkler, İttihatçılar olmadan Edirne 1913'te kurtarılabilir miydi?

Bu güzel bir soru. Zannetmiyorum. Kurtarılma derken siz Osmanlı hükümetinin yeniden güçlenmesini kastediyorsunuz. Temmuz 1913'te? Genç Türkler, yani Enver Paşa, cesur davrandı. Çünkü o sırada Rusya'nın duruma müdahale etmesi gibi büyük bir korku vardı. Rusya Bulgaristan'ı korumak için olaya müdahil olabilirdi. Aslında Bulgaristan'ın beklentisi de buydu. Ama Rusya bir şey yapmadı.

Rusya neden bir şey yapmadı?

Çünkü bence Rusya'nın politikası o sıralar bunun için pek uygun değildi. O zamanki Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Sazonov o kadar da zeki bir adam değildi. Zaten ülkenin başındaki Çar II. Nikolay da o kadar akıllı değildi.

Çanakkale ruhu

Osmanlı ordusu, Balkan Savaşı'nda hem Doğu hem de Batı cephesinde geri çekilen, yenik düşen ordu ve Çanakkale Savaşı'nda sonuna kadar azimle savaşan ordu aslında aynı ordu. Ne değişti peki?

Daha önce konuştuklarımıza dönüyorum, yani Çatalca'ya. Yeniden canlanmanın Osmanlı ordusunda uyanışın başlangıcı burasıdır. Tabii buna Jön Türk ordusunun ilk ortaya çıkışı da diyebiliriz aslında. Reformlar bir gecede ortaya çıkmaz. Genç Türkler'in çalışmaları ve Almanların desteği de ancak o dönemlerde iyice anlaşıldı ve orduya uyarlandı. Gelibolu'da savaşan ordu öncekilere kıyasla daha homojen bir yapıya sahipti. Daha homojen, daha Türk ve Müslüman'dı. Daha istekli savaştılar.

Bence bu önceki deneyimler aslında Türkiye'nin kurucularını homojen bir ordu yapmaya itti. Buna siz de katılıyor musunuz?

Evet, katılıyorum. Aslında İttihat ve Terakki'nin ilk amacı, çok etnikli bir kimlik inşa etmekti. Bunun imkânsız olduğu olaylarla kanıtlandı. Bilhassa Balkan Savaşları'yla kanıtlandı. Balkan Savaşları'ndaki bu başarısızlık sebebiyledir ki, yeni konsepti Türk milliyetçiliği olacaktı.

1. Amerikalı tarihçi, *Balkan Savaşları, Birinci Dünya Harbi'ne Giriş* kitabının yazarı. Kendisi Yıldız Teknik Üniversitesi'nde Balkan Savaşları'nın 100. Yıldönümü için düzenlenen uluslararası sempozyum için geldiğinde, 12 Eylül 2012 günü bu mülakatı yaptım. (T.A.)

Vasilis Nikoltsos ile mülakat

Rumeli'ye Elveda belgeseli için CNN Türk Atina muhabiri Yorgo Kırbaki'nin Vasilis Nikoltsos[1] ile Selanik'te yaptığı mülakatın tam metni.

SORU: Balkan Savaşları arifesinde ortam nasıldı? Güç dengeleri nelerdi?

Yunan ordusu Balkan Savaşları'ndan önce yeniden yapılandırılmıştı. Balkan Savaşları arifesinde çok iyi organize olmuştu. Bunda Fransızların katkısı var. Modern silahlara sahiptik ve Osmanlı İmparatorluğu gibi bir rakibe karşı koyabilecek güçteydik. Diğer Balkan ülkeleri de organize, güçlü ordulara sahipti. Bunların arasında en güçlü, en kalabalık olanı Bulgar ordusuydu. Buna karşı, o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun ordusu en iyi dönemini yaşamıyordu. Askeri güç dengesi böyleydi.

Balkan ülkelerinin Osmanlı'ya karşı ittifakında neler üzerinde anlaşmışlardı?

Her ülke diğer ülkelerle ayrı ayrı antlaşma yapıyordu. Antlaşmalardaki genel prensip maddesi Osmanlı ile savaş halinde her ülkenin elde ettiği toprakları, kendi deyişiyle "kurtardığı" toprakları kendisi için tutmasıydı. Yani her ülke kendi görüşüne göre "kurtardığı" toprakları kendi topraklarına dahil edecekti.

Birinci Balkan Savaşı'nda ittifak güçlerinin başarıları nelerdi?

5 Ekim'de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş ilan eden Yunan ordusu ertesi gün Alasonya, ardından da çok önemli Sarantaporo muharebesini yaptı. Bu istihkâm edilmiş bölgeyi Yunan ordusu çok kolay ele geçirdi. Bu şekilde Yunan ordusu için Makedonya yolu açılmış oldu. Selanik'in kurtarılmasından önceki son muharebe ise Yannitsa'da [Yenice] verildi. Bu şehir Osmanlı İmparatorluğu için kutsaldı. Sırplar, Karadağlılar ve Bulgarların da Osmanlı ordusuna karşı

başarıları vardı. Bulgarlar Makedonya'ya inmeyi başarmışlar, Yunan ordusuyla paralel Selanik'e doğru ilerliyorlardı.

Balkan Savaşları öncesi Selanik'in nüfus yapısı nasıldı?

Pek çok Müslüman vardı. Yunanlar da vardı, başka ülkelerin vatandaşları da vardı. Fransızlar, Avusturyalılar, Ruslar vardı. Makedonya'da bütün Avrupa milletlerini bulmak mümkündü. Ancak çoğunluk Osmanlılardı. Yunanlar Makedonya'nın tüm şehirlerinde ticarete hâkimdi. Makedonya'da Yahudi nüfus da yaşıyordu.

Yunanistan'ın Balkan Savaşları'ndan toprak kazancı ne idi?

Yunanistan Orta ve Batı Makedonya'nın büyük bir bölümünü kurtarabildi. Doğu Ege adalarını, Epir bölgesini kurtardı. O zamana kadar bağımsız olan Girit Yunanistan'a bağlandı. Giritliler böyle bir şeyi çok istiyorlardı.

Yunanistan Balkan Savaşları ile yüzölçümünü ve nüfusunu ikiye katladı mı?

İkinci Balkan Savaşı'ndan sonra evet. Makedonya'da Osmanlı yönetimi altında olan Hıristiyan nüfusun Yunanistan'a bağlanmasıyla öyle oldu.

İkinci Balkan Savaşı'nda ittifak arasında çatışmalar ve Serez'de olduğu gibi trajik olayların yaşanmasının nedeni neydi?

Bulgarlar ele geçirdikleri topraklardan memnun değillerdi. En güçlü orduya sahip olduklarından daha çok toprak almaları gerektiğine inanıyorlardı. Özellikle de Selanik'i almaları gerektiğine inanıyorlardı. Bulgar ordusunun hiçbir tahrik olmadan Yunan ve Sırp ordularına karşı eşzamanlı savaş ilan etmesinin nedeni de buydu. Büyük bir cephe açılmıştı. Bulgar ordusu artık bu kadar geniş bir bölgede savaş veremiyordu. Bir yenilgiyi diğeri izliyordu. Bulgarlar geri çekiliyordu. Eski Bulgaristan sınırlarına çekildiler. Bu topraklardan bile kayıp verdiler. Diğer Hıristiyan ülkeler Bulgarlarla ateşkes antlaşması imzalayınca Yunan ordusu da daha fazla ilerlemedi.

İkinci Balkan Savaşı'nın kayıpları ne kadardı?

İkinci Balkan Savaşı'nda Yunanistan'ın kayıpları Birinci Balkan Savaşı'ndan çok daha fazlaydı. Sadece Kilkis (Kılkız) ve Lahana'da ölen ve yaralanan Yunan sayısı 8 binden fazlaydı. Bulgaristan tarafında yaralı ve ölü sayısı ise 10 binin üzerindeydi.

Peki, Birinci Balkan Savaşı'nda?

Kayıplar çok daha azdı. Çünkü aslında sadece Sarantaporo ve Giannitsa muharebeleri yapıldı. Kayıplar açısından Birinci ve İkinci Balkan Savaşı kıyaslanamaz.

Birinci Balkan Savaşı'nda rakip Osmanlı idi. İkinci Balkan Savaşı'nda?

İkinci Balkan Savaşı'nda Yunanistan, Karadağ, Sırbistan, Romanya ve Türkiye için rakip Bulgaristan'dı. Osmanlılar, Bulgarların kaybettiğini görünce saldırdı. Bazı toprak talepleri olan Romanya da fırsattan yararlanarak Bulgaristan'a saldırdı.

"Kayıtsız şartsız teslim"

Hasan Tahsin Paşa Balkan Savaşları'nda önemli bir isim. Selanik nasıl Yunanistan'a teslim edildi?

Selanik savaş verilmeden Yunanistan'a teslim edildi. Koskoca bir hikâye bu. Yannitsa muharebesinden sonra Türk ordusunun organize olabileceği başka bir yer kalmamıştı. Türk ordusu düzensiz bir şekilde Selanik şehrine doğru geriledi. Selanik'te yaklaşık 27 bin Türk askeri ve bol miktarda silahları vardı. Yunan kuvvetleri Selanik'in dışında bulunuyordu ve başkomutan Konstantinos, bugün burada bulunduğumuz ve Balkan Savaşları Müzesi olan Moriano Köşkü'ne yerleşmişti. Konstantinos burada Hasan Tahsin Paşa'nın Selanik'i teslim etmek için bazı şartları olduğunu öğrendi. Hasan Tahsin Paşa, Büyük Güçler'in konsoloslarıyla peş peşe toplantılar yapıyordu. Selanik başpiskoposu, Hasan Tahsin Paşa'ya Türk ordusundaki askerlerin ve

şehrin sakinlerinin kanının dökülmemesi için Selanik'in savaş çıkmadan teslimini önerdi.

O zamanlar Selanik'te 40 binden fazla Osmanlı vatandaşı yaşıyordu. Hasan Tahsin Paşa, askerlerinden başka bu insanları da düşündü. Yunan ordusunun savaşarak Selanik'i ele geçirmesi 1-2 günlük bir meseleydi. Ancak bu durumda Selanik şehri mahvolacaktı. Sokak savaşları şehre çok büyük zarar verecekti. Bu nedenledir ki Hasan Tahsin Paşa anılarında "Selanik kaybedildi ama Selanik kurtuldu" diye yazmıştır. Tekrar şehrin teslim sürecine döneyim.

Başkomutan Konstantin Moriano 24 Ekim akşamı şu an bulunduğumuz Moriano Köşkü'ne geldi. 25 Ekim'de Hasan Tahsin Paşa'nın hizmetindeki iki Türk subayı Topsin'e gelerek (köşkün olduğu ilçe) Konstantin'e iki Türk yetkiliden oluşan bir heyetin teslim şartlarını müzakere etmek üzere geleceklerini bildirdi. Aynı günün öğle saatlerinde Büyük Güçler'in konsolosları refakatinde Şefik Paşa ve yaveri geldiler. Şefik Paşa, 27 bin kişilik Osmanlı ordusunun silahlarıyla Karaburun'daki kışlada kalmalarını, savaş bittikten sonra da gemilerle Ege kıyılarına nakledilmeleri şartıyla şehrin çarpışma çıkmadan teslim edilmesini önerdi. Konstantin bu şartı kabul etmedi. Şehrin kayıtsız şartsız teslimini istedi Konstantin, istese Selanik'i birkaç saat içinde ele geçirebileceğini çok iyi biliyordu. Konstantin, Şefik Paşa'ya 26 Ekim sabahı saat 06.00'ya kadar süre tanıdı. 26 Ekim şafak vakti Şefik Paşa yaveriyle birlikte tekrar Moriano Köşkü'ne geldi. Bu defa acemi askerlerin eğitimi için 5 bin adet tüfeğin Osmanlı ordusuna bırakılması şartıyla şehrin teslim edilmesini önerdi. Konstantin bu şartı da reddetti. Öfkeli bir şekilde Şefik Paşa'ya "Size iki saat süre tanıyorum" dedi. İki saatlik süre dolduğunda Konstantin Yunan ordusuna Selanik'i ele geçirmek için hareket emri verdi. Yunan ordusu tam hareket edecekken Şefik Paşa'nın içinde olduğu tren göründü. Hasan Tahsin Paşa şehri şartsız teslim etmeyi kabul etmişti. Selanik'in kurtarıldığı müjdesi Moriano Köşkü'nde büyük sevinç yarattı.

Moriano Köşkü Yahudi bir arazi sahibine aitti...

Evet, Moriano Selanik bölgesinde en büyük ikinci arazi sahibiydi. Bu köşk 1902'de inşa edildi. 1911'deki Türk-İtalyan Savaşı'ndan sonra Türklerin eline geçti. Konstantin, Yannitsa muharebesinden sonra yorgun düşmüştü. Kurmayları ile bir gün dinlenebileceği bir yer istedi. Buraya getirdiler. Selanik'in kurtarılması için nihai planlar da bu binada yapıldı.

Selanik nüfusu

Müzakereler burada yapıldı, değil mi?

Evet. Yan odada şöminenin olduğu odada. Müzakereler burada yapıldı.

Osmanlı nüfusu 40 bin dediniz, Yunan nüfus ne kadardı?

Aşağı yukarı aynı. Ancak Yunanların Selanik'e sevdası o kadar büyüktü ki iki yılda şehrin en kalabalık milleti haline geldiler. 15 yılda da şehrin nüfusunun yüzde 80'i Yunan oldu.

Osmanlı döneminde şehirdeki Türk ve Yunanların uyum içinde yaşadıkları söyleniyor.

Elbette. Şehir sakinleri arasında sorun yoktu. Barış içinde yaşıyorlardı. Selanik'te pek çok millet yaşıyordu. Bu nedenle de Amerika, Avusturya, Alman, Fransız, İngiliz ve İtalyan konsoloslukları vardı. Selanik'te ticaret hayatı çok canlıydı.

Selanik, Osmanlı için sözgelimi Atina'dan çok daha önemliydi. Selanik sanki Osmanlı'nın Balkanlar'daki başkenti gibiydi.

Şüphesiz öyle. Liman vardı, Avrupa ile demiryolu bağlantısı vardı. Trenler önce Selanik'e gelir, sonra da İstanbul'a giderdi. Selanik hem ticaretin hem de Osmanlı İmparatorluğu'nda o dönemlerde başlayan reform sürecinin dönüm noktalarından biriydi.

İkinci Balkan Savaşı'na dönüyorum. Yunanistan, Bulgaristan'dan böyle davranmasını bekliyor muydu?

Evet, bekliyordu. Yunanistan o dönemde büyük bir başkomutana, Konstantin'e ve büyük bir başbakana, Elefterios Venizelos'a sahip olma şansını yaşıyordu. Venizelos, Bulgar ile Yunan orduları arasında

koordinasyonu sağlayan Suliotis Nikolaidis'ten Bulgarların niyeti hakkında önemli istihbarat almıştı. İstihbarat da şuydu: Bulgar askerleriyle birlikte Bulgar Kralı Ferdinand, oğulları Prens Kiril ve Prens Vores'le bir atlı arabayla Selanik'e doğru ilerliyorlardı. Venizelos artık Bulgarların Selanik'i ele geçirme niyetinden şüphe etmiyordu.

Hasan Tahsin Paşa'nın Bulgarlara tavrı ne oldu?

Hasan Tahsin Paşa değerli bir askerdi. Selanik'i Yunan ordusuna teslim protokolü 26 Ekim akşamı vilayet binasında imzalandı. Ertesi sabah, 27 Ekim sabahı iki Bulgar subayı gelip, Hasan Tahsin Paşa'dan Yunanlarla imzaladığı protokolün aynısını Bulgarlarla da imzalamasını istedi. O "Bulgaristan ile aynı protokolü imzalamam için hiçbir neden görmüyorum" diyerek reddetti. Bulgar subayları büyük paralar ve kendisi ile ailesi için büyük imtiyazlar önerdiler. Hasan Tahsin Paşa anılarında bütün bunları anlatıyor. Oğlu Kenan Mesare de benzer hikâyeler anlatmıştır. Neyse, Hasan Tahsin Paşa iyi bir askerdi, doğru bir askerdi, bu teklifleri derhal geri çevirdi. İşte bu nedenlerle Yunanların kalbinde Hasan Tahsin Paşa'nın ayrı bir yeri vardır. Hayır, Selanik'i kayıtsız şartsız teslim etti diye değil, çünkü zaten Yunan ordusu ele geçirecekti. Bulgar ordusuna karşı bir askere yakışan tavrı yüzünden sevildi.

Yunan yönetiminde Selanik

Teslimden sonra Selanik nasıldı?

27 Ekim'de Selanik Yunan ordusuna teslim edildi. 28 Ekim'de Başkomutan Konstantin, 29 Ekim'de de Kral Georgi şehre girdiler. Aynı gün, iki Bulgar prensin komutanı olduğu iki Bulgar taburu da şehre girmek istedi. Bu iki taburdan çok daha fazlası girdi. Selanik'e giren Bulgar askerlerinin sayısı alay (miralay) düzeyinde oldu. Bulgarlar Selanik'i önce Yunanların kurtarmış olmasından hiç memnun değillerdi. Hem Türk askerleri ve halkı, hem de Yunan askerleriyle sorun çıkarmaya başladılar. Konstantin, Selanik'teki 1000 Türk subayının kılıçlarıyla dolaşmasına izin vermişti. Selanik'te pek çok sorun yaşandı.

Yunan ordusunun Bulgar ordusuyla çarpışması ortamı oluşmuştu artık. Epir (bugünkü Yunan-Arnavutluk sınırı) bölgesini kurtaran Yunan askerlerinin derhal Selanik'e hareket etmelerinin nedeni de buydu. Yunanlar ile Bulgarlar arasında savaş çıkması tehlikesi yüksekti.

Peki Sırplar, Karadağlılar ne yaptı?

Selanik paylaşılamayan şehirdi adeta. Birinci Balkan Savaşı'nda Sırp süvariler de Selanik dışına 5-6 saat mesafeye kadar geldiler ama şehri alabilecek güçte değillerdi. Vazgeçtiler. Zaten Sırplar Yunan nüfusunun yoğun yaşadığı Manastır'ı ele geçirmişlerdi. Memnundular. Karadağlıların ordusu çok küçüktü. Selanik'e yaklaşabilecek güçte değillerdi. İkinci Balkan Savaşı'nda ise Sırplar Bulgarları yenmiş, aralarındaki sınırlarda bir denge oluşmuştu. Yunanlar Selanik'i korumakla kalmayıp Doğu Makedonya'da ağırlıklarını koydular. Serez, Kavala ve İskeçe bölgeleri kurtarıldı. Eski Bulgar topraklarına girildi.

O dönemde Selanik'te gözü olmayan ittifak üyesi var mıydı?

Hayır. Selanik'te az sayıda Sırp ve Karadağlı ile 2 bin civarında Bulgar yaşıyordu. İttifak üyelerinin tümü bir şeyler istiyordu. Ama iyi ki Yunan ordusu erken davrandı.

Hasan Tahsin Paşa Lozan'da öldü, peki çocukları?

Hasan Tahsin Paşa 1918'de Lozan'da öldü. Oğlu Kenan Mesare Selanik'te kaldı. Şehri tek kurşun atmadan teslim ettikleri için Hasan Tahsin Paşa ve yaveri olan oğlu Kenan Mesare, İstanbul'daki askeri mahkeme tarafından ölüm cezasına çarptırıldıklarından İstanbul'a dönmediler. Bu cezanın verildiğine dair kanıt okumadım ama aslına bakarsanız dönmeleri için belki neden de yoktu. Çünkü Arnavut asıllıydılar, Yanya'da doğup büyümüşlerdi. Her iyi askerin savaş sonrası evine döndüğünü düşünürsek, onlar da memleketleri Yanya'ya döneceklerdi. Kenan Mesare Selanik'ten Yanya'ya göçtü. Çok bilgili, eski bir Osmanlı subayıydı. Galatasaray mezunuydu. Tam yedi lisan konuşuyordu. Osmanlı yönetiminde çok yüksek rütbelere yükselmek için yetiştirilmişti. Ama Balkan Savaşları yüzünden kaderi farklı oldu. Çok iyi ressamdı aynı zamanda. Selanik'te dostlarına hep tablolarını

armağan ederdi. Mesare’nin tablosuna sahip olmak Selanikli sanatseverler için hâlâ imtiyazdır. Balkan Savaşları’nı konu alan tablolar da çizdi. Hiçbir tabloda Yunanlara yenilen Türk göremezsiniz. Yunan askerlerini, Konstantin’i çizdi, Yunan askerlerinin Bulgar askerlerini yenmeleri çizdi, ama hiçbir zaman Yunan askerlerine yenilen Osmanlı askeri çizmedi. Selanik’in teslim edildiği imza törenini de çizdi. Tabloda babası Hasan Tahsin, Konstantin ve kendisi de var. Teslim protokolü iki farklı dilde yazılmıştı, birini yazan Mesare idi.

Teşekkür ederim.

Benimle konuşma zahmetine girdiğiniz için ben teşekkür ederim.

1. Emekli albay, araştırmacı, “Sarantaporo’dan Selanik’e, Hasan Tahsin Paşa’nın Anılarından 1912’deki Türk-Yunan Boyölçüşmesi” kitabının yazarı. (Ara başlıklar tarafımdan konuldu. T.A.)

Savaş barbarlığı

Fig. 12.—A Popular Greek Poster

Savaş barbarlığına bir örnek: Carnegie Raporu'nda yer veriler popüler Yunan posteri. "Bulgarophagos" (Bulgar Yiyen) denilen Yunan askeri yakaladığı Bulgar askerinin yüzünü ısırarak koparıyor. Göz oyan Yunan askeri posteri de vardır. Carnegie Raporu'nda kendisiyle görüşülen bir Yunan subayının şu sözleri de aktarılır: "Barbarlarla uğraştığınız zaman siz de barbar gibi davranmalısınız. Onların anlayacağı tek dil budur." (Carnegie Endowment for International Peace Report, s. 96-97.)

Tarihçi Spyridon Tsoutsoumpis anlatıyor: "Yunan ordusunda savaşın barbarlaşması"

Askeri tarihçiler savaşın yürütülmesinde toplumsal kültürün önemini vurgulamışlardır. Ömer Bartov, anti-Semitizm ve anti-Slavizmin, doğu cephesindeki savaşın acımasızlığına sebebiyet verdiğini savunur: Irkçı ideoloji askerlerin büyük zorluklar karşısındaki dayanma gücünü

artırırken sivillere karşı de barbarca uygulamalara yok açmıştır. Crai Cameron da köklü anti-Asyatik önyargıların Pasifik cephesindeki Amerikan birlikleri arasında barbarlığı artırdığını belirtir. Ancak, okuryazar ve şehirleşmiş toplumlardan gelen söz konusu askerlere nazaran, Yunan askerlerinin çoğu okuryazar değildi ve köylü kökenliydi. Yine de toplumsal kültürün, savaşı nasıl gördükleri ve yürüttükleri üzerinde büyük bir etkisi oldu. O devirdeki Yunan toplumunda çok yüksek düzeyde kişisel şiddet eğilimi vardı. Onur ve erkeklik, erkeklerin mallarını ve ailelerini korumak için şiddet kullanma yeteneklerine göre ölçülüyordu. Bu gibi kavramlar Yunan ordusu tarafından askerlerin moralini yükseltmek ve onları daha iyi katiller haline getirmek için kullanıldı. Ulus için savaşmak, erkeklerin mallarını ve ailelerini korumak için gösterdikleri şiddetin bir uzantısı gibi sunuldu ve böylece şiddet ve öldürme askerlere anlamlı ve cazip gelen bir kültürel kontekst içine oturtuldu. Bu da erkeklik ile askerlik arasında güçlü bir özdeşlik yarattı. Aynı zamanda, sivillere karşı cinsel şiddeti ve barbarlığı körükledi; cinsel organların koparılması, tecavüzler ve deri yüzmeler gibi vahşetleri yaygınlaştırdı. Bunlar, ordunun maskülen egemenliğini ve “ötekiler”in onursuzluğunu vurgulamak ve onları insanlıktan çıkarmak için yapılıyordu.[1]

1 Spyridon Tsoutsoumpis, “Culture, Combat and the Barbarization of Warfare Among Greek Soldiers”, *International Conference on Occasion of the 100th Anniversary of The Balkan Wars 1912/13*, Abstracts, Yıldız Teknik Üniversitesi, BALKAR, 11-13 October 2012, Istanbul, s. 37-38.

Kaynakça

Abdullah Paşa, *1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Balkan Harbi Hatıratı*, DYB Yayınları, İstanbul, 2012.

Abdurrahman Nafiz (Tümgeneral) ve Kiramettin (Tümgeneral), *İşkodra Savunması*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara 2007.

Ahmad, Feroz, *From Empire to Republic, Essays on the Late Ottoman Empire and Modern Turkey*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

Ak, Emine Tonta, "19. Yüzyıl Edirne Nüfusu", der. İbrahim Sezgin, *Bildiriler Kitabı*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne 1912.

Akarlı, Engin Deniz, *Belgelerle Tanzimat, Osmanlı Sadrazamlarından Âli ve Fuat Paşaların Siyasi Vasiyetnameleri*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1978.

Akmeşe, Handan Nezir, *The Ottoman Military and the March to World War I*, I. B. Tauris, New York, 2005.

Aksakal, Mustafa, *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Aksun, Ziya Nur, *Osmanlı Tarihi*, cilt 5 ve 6, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994.

Akşin, Sina, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1980.

Akyol, Taha, *Ortak Acı Türkler ve Ermeniler 1916*, Doğan Kitap, İstanbul 2009.

Alangu, Tahir, *Ömer Seyfettin, Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, May Yayınları, İstanbul 1968.

Albay Ahmet Tetik, *Balkan Savaşı'nda Mürettep 1. Kolordunun Harekâtı*, Genelkurmay Yayınları, Ankara 2006.

Alkan, Ahmet Turan, “Yakın geçmişimiz bugünü izah eder”, *Zaman*, 25 Temmuz 2008.

Alkan, Ahmet Turan, *II. Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Cedit Yayınları, Ankara 1993.

Alp, İlker, *Bulgar Mezalimi*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Ankara 1990,

Alphan, Hülya, *Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Kuruluşundan Balkan Harbinin Sonuna Kadar*, AÜ Türk İnkılap Tarihi, Yüksek Lisans Tezi, 1987.

Andıç, Fuat, *Elveda Yurdum, İki Şehrin, Bir Kavmin Hikâyesi*, Eren Yayınevi, İstanbul, 2004.

Andonyan, Aram, *Balkan Savaşı*, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Arslan, Sezer, *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli’den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti’nde İskânları*, Yüksek Lisans Tezi, Edirne Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Artuç, İbrahim, *Balkan Savaşı*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 1988.

Atalay, Bülent, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Siyasi Faaliyetleri*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.

Avcı, Halil Ersin, “İngiliz Belgelerine Göre Edirne’nin Kaybı ve Geri Alınışı”, *Bildiriler Kitabı*, Uluslararası Edirne’nin Fethinin 650. Yıldönümü Sempozyumu, 4-6 Mayıs 2011, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Edirne 2012.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Enver Paşa*, cilt II, Remzi Kitabevi, İstanbul 1972.

Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı*, MEB Yayınları, 2001.

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım*, cilt 4-6, İstanbul 1965.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılap Tarihi*, cilt 1, kısım I, Türk Tarih Kurumu, 1963.

Belen, Fahri, *Balkan Savaşı*, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul, 1971.

Beşikçi, Mehmet, “Balkan Harbi’nde Osmanlı Seferberliği ve Redif Teşkilatının İflası”, *Türkiye Günlüğü*, No: 110, Bahar 2012.

Birinci, Ali, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990.

Carnegie Endowment for International Peace, *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of Balkan Wars*, Published by the Endowment Washington D.C. 1914.

Cesur, Hafize, *Hatıralar Işığında Türk Kamuoyunda Balkan Savaşları*, AİBÜ, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Cirilli, Gustave, *Edirne Kuşatması Günlüğü*, Ceren Yayıncılık, Edirne 2012.

Cumalı, Necati, *Makedonya 1900*, Cumhuriyet Kitapları, 16. baskı, İstanbul 2009.

Cumalı, Necati, *Viran Dağlar*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2011.

Çakmak, Fevzi, *Batı Rumeli'yi Nasıl Kaybettik?*, İş Bankası Yayınları, 2010.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.

Sadrazam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara Göre 31 Mart Vak'ası, İstanbul Kitabevi, 1961.

Dede, Abdürrahim. *Balkanlarda Türk İstiklal Hareketleri*, Türk Dünyası Yayınları, İstanbul 1978.

Dündar, Fuat, *Modern Türkiye'nin Şifresi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

Eyice, Semavi, *Yadigâr-ı Selanik*, der. Seyfettin Ünlü, Kültür Bakanlığı, İstanbul 2006.

Feldman, Wilhelm, *İstanbul'da Savaş Günleri*, Selis Kitaplar, İstanbul 2004.

Fromkin, David, *Barışa Son Veren Barış*, Epsilon Yayınları, İstanbul 2008.

Genelkurmay Başkanlığı, *Balkan Harbi Kronolojisi*, Ankara 1999.

Genelkurmay Başkanlığı, *Balkan Savaşına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri*, Ankara 2004.

Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi*, III. cilt, 2. Kısım, Ankara 1993.

Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Balkan Harbi, Şark Ordusu, II. cilt, 1. Kitap, Birinci Çatalca Muharebesi*, Ankara 1993.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Balkan Harbi*, 1. cilt, Ankara 1970.

Georgeon, François, *Sultan Abdülhamid*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Gerolymatos, Andre, *The Balkan Wars*, Basic Books, 2002, s. 211.

Glenny, Misha, *The Balkans, 1804-1999, Nationalism, War and the Great Powers*, Granta Books, Londra, 2000.

Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu*, 1912-1922, TTK Basımevi, Ankara, 1993.

Güneş, İhsan, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler, Programları ve Meclis'teki Yankıları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.

Hacısalihoğlu, Mehmet, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu, 1890-1918*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008.

"Borders, Maps and Censuses, The Politicization of Geography and Statistics in the Multi-Ethnic Ottoman Empire", şu eserde: *Comparing Empires, Encounters and Transfers in the Long Nineteenth Century*, der. Jörn Leonhard and Ulrike von Hirschhausen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2011.

Hafız Hakkı Paşa, *Bozgun*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, t.y.

Halil Menteşe'nin Anıları, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.

Hall, Richard, *The Balkan Wars, 1912-1913, Prelude to the First World War*, Routledge: New York ve Londra, 2000.

Balkan Savaşları, 1912-1913, I. Dünya Savaşı'nın Provası, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.

Hanioğlu, Şükrü, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, Der Yayınları, İstanbul 1989.

Preparation for a Revolution, Oxford University Press, 2001.

Hayta, Necdet, Balkan Savaşlarının Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı, 17 Aralık 1912 – 11 Ağustos 1913, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008.

Hocaoğlu, Mehmet, *Abdülhamit Han'ın Muhtıraları, Belgeler*, Oymak Yayınları, İstanbul, t.y.

Hochwachter, Gustav von, *Balkan Savaşı Günlüğü*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

Holland, Robert ve **Markides, Diana,** *The British and the Hellenes, Struggle For Mastery in the Eastern Mediterranean 1850-1960*, Oxford University Press, 2008.

Hülagü, Metin, *Sultan II. Abdülhamid'in Sürgün Günleri, Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey'in Hatıratı*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2003.

Hüseyin Kâzım Kadri, *Türkiye'nin Çöküşü*, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1992.

Ibraim, Arijan, *Berlin Kongresi'nden Balkan Savaşlarının Bitimine Kadar Makedonya Sorunu (1878-1912)*, Yüksek Lisans Tezi, İH İktisat Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.

İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidemati Vataniye ve İnkılâbi Milliye Dair Hatıratım*, Romanya Mecidiye, 1939.

İbn'ül-Emin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, 3 cilt, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.

İnönü, İsmet, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006.

Karabekir, Kâzım, *Edirne Hatıraları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Hayatım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

Karakasidou, Anastasia, *Buğday Tarlaları Kan Tepeleri, Yunan Makedonyasında Millet Olma Aşamasına Geçiş Süreçleri, 1870-1990*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, VIII. cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1962.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Hüküm Gecesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1987.

Karpat, Kemal, *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, İmge Yayınları, İstanbul, 2004.

Etnik Yapılanma ve Göçler, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Osmanlı Nüfusu, 1830-1914, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Kerimoğlu, Hasan Emrah, *Kilise ve Mektepler Kanunu Örneğinde II. Meşrutiyette İttihatçı-Rum İlişkileri*,

http://www.academia.edu/2091524.

Kerimoğlu, Hasan Taner, *İttihat-Terakki ve Rumlar, 1908-1914*, Libra Yayınları, İstanbul 2009.

Khan, Mujeeb E., "Ottoman Eastern Question and the Problematic Origins of Modern Ethnic Cleansing, Genocide and Humanitarian Interventionism in Europe and Middle East", şu eserde: der. Hakan Yavuz & Peter Slughlett, *War and Diplomacy, The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, The University of Utah Press, 2011.

Kolev, Valery ve Coulour, Christina, *The Balkan Wars*, Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, Selanik, 2009.

Kuran, Ercüment, *Ermeni Meselesinin Milletlerarası Boyutu*, http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-256.html

Kurnaz, Şefika, *Balkan Savaşında Kadınlarımız*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2012.

Kutay, Cemal, *1913'te Garbi Trakya'da İlk Türk Cumhuriyeti*, Tarih Konuşuyor Serisi, İstanbul, 1962.

Kutlu, Sacit, *Milliyetçilik ve Emperyalizm Çağında Balkanlar ve Osmanlı Devleti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.

Lauzanne, Stephane, *Uçurumun Kenarındaki Türkiye, 1. Balkan Savaşı ve Çekilen Acılar*, Bileşim Yayınevi, İstanbul 2005.

Levy, Avigdor, *Jews, Turks, Ottomans: A Shared History, Fifteenth Through the Twentieth Century*, Syracuse University Press, New York, 2002.

Lewy, Guenter, *1915, Osmanlı Ermenilerine Ne Oldu?*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

Llewellyn Smith, Michael, "Venizelos' Diplomacy, 1910-23: From Balkan Alliance to Greek-Turkish Settlement", Paschalis M. Kitromilides (der.), *Elefterios Venizelos, The Trials of Statesmanships*, Edinburgh University Press, 2008.

Lowry, Heath, *Osmanlı'nın Ayak İzlerinde*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.

Mahmut Muhtar Paşa, *Rumeli'yi Neden Kaybettik*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2007.

Mann, Michael, *The Dark Side of Democracy*, Cambridge University Press, 2005.

McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, İnkılap Kitabevi İstanbul, 1998.

The Ottoman Peoples and the End of Empire, Oxford University Press, New York, 2005.

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, 11 Kânunevvel 1334 (1918) Çarşamba, Devre 3, cilt 1, İçtima Senesi 5.

Mojzes, Paul, *Balkan Genocides: Holocaust and Ethnic Cleansing in the Twentieth Century*, Rowman&Littlefield Publishers, 2011.

Mufassal Osmanlı Tarihi, 6. cilt, der. Mustafa Cezar, İskit Yayınevi, İstanbul 1963.

Mustafa Ragıp, *İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2004.

Okday, İsmail Hakkı, *Yanya'dan Ankara'ya*, Sebil Yayınları, İstanbul 1994.

Örenç, Ali Fuat, "Edirne Kuşatması Döneminde Edirne'de Kolera Salgını ve Hindistanlı Fatma Hanımefendi'nin Faaliyetleri", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yıldönümü Sempozyumu, 4-6 Mayıs 2011, Bildiriler Kitabı*, Trakya Üniversitesi Yayınları, Edirne, 2012.

Özgür, Gülay, *Balkan Savaşları Sonrasında Bulgaristan ve Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2008.

Öztuna, Yılmaz, *Avrupa Türkiye'sini Kaybımız, Rumeli'nin Elden Çıkışı*, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

Tarih ve Politika Ansiklopedisi, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.

Büyük Türkiye Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul 1978.

Palairet, Michael, *Balkan Ekonomileri 1800-1914*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000.

Pallis, Alexander Anastasius, *Yunanlıların Anadolu Macerası, 1915-1922*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1997.

Pentzopoulos, Dimitri, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact on Greece*, Hurst & Company, Londra, 2002.

Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Sarısır, Serdar, *Demografik Oyun Sürgün*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Schurman, Jacob Gould, *The Balkan Wars 1912-1913*, Cosimo Classics, New York, 2005.

Sciaky, Leon, *Elveda Selanik*, Varlık Yayınları, İstanbul, 2006.

Selvi, Haluk; Çağ, Galip, *Geçmişten Günümüze Manastır Şehri*, Sakarya Üniversitesi Yayınları, 2011.

Seyfettin, Ömer, *Balkan Harbi Hatıraları*, haz. Tahsin Yıldırım, DBY, İstanbul 2011.

Sofya Askerî Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları (Kasım 1913-Kasım 1914), (yay. haz. Ahmet Tetik), Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara 2007.

Şimşir, Bilal, *Rumeli'den Türk Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.

Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1931.

Topaloğlu, Yüksel, *Şemseddin Sami, Süreli Yayınlarda Çıkmış Dil ve Edebiyat Yazıları*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2012.

Toprak, Zafer, "Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı'nın Provası", *Toplumsal Tarih*, sayı 104, Ağustos 2002.

"Osmanlı Donanması, Averof Zırhlısı ve Ulusal Kimlik," *Toplumsal Tarih*, sayı 113, Mayıs 2003.

Türkiye'de Milli İktisat, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

Troçki, Leon, *Balkan Savaşları*, Arba Yayınları, İstanbul 1995.

Tsoutsoumpis, Spyridon, "Culture, Combat and the Barbarization of Warfare Among Greek Soldiers", *International Conference on Occasion of the 100th Anniversary of The Balkan Wars 1912/13, Abstracts*, Yıldız Teknik Üniversitesi, BALKAR, 11-13 October 2012, Istanbul, s. 37-38.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1984.

Türker, Salih, *Balkan Savaşına Gelen Afgan Gönüllüleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler

Enstitüsü, Malatya, 2003.

Türkgeldi, Ali Fuat, *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1984.

Türkmen, Zekeriya, "Balkan Savaşlarında Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Osmanlı Ordusuna Yönelik Sağlık Hizmetleri", *Belleten***,** cilt LXVIII (68), Ağustos 2004.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, cilt III, kısım I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1972.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1966.

Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Edebi ve Siyasi Hatıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1976.

Yerasimos, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Yıldırım, Bülent, "Birinci Balkan Savaşında Bulgaristan Ordusunda Taşnak Komitacısı Antranik Ozanyan ve Faaliyetleri", *Balkan Savaşlarının 100. Yılında Tarihin Mirası*, Uluslararası Sempozyum, 11-13 Mayıs 2012, İstanbul, (Kırklareli Üniversitesi ve Bağcılar Belediyesi) sunulan tebliğ.

Yiğitgüden, Tümgeneral Ali Remzi, *Balkan Savaşı'nda Edirne Kale Muharebeleri*, yay. haz. Zekeriya Türkmen vd., Ankara 2006.

Zarakol, Ayşe, *Yenilgiden Sonra, Doğu Batı ile Yaşamayı Nasıl Öğrendi*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011.

Zürcher, Erik Jan, "Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 1908-1938", der. Kemal Karpat, *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiyesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2004.

TAHA AKYOL

RUMELİ'YE ELVEDA

Taha Akyol, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu getiren Balkan Savaşları'nı ve o topraklarda yaşananları anlattığı *Rumeli'ye Elveda: 100. Yılında Balkan Bozgunu* belgeselini kitaplaştırdı. Akyol'un belgeselle aynı adı taşıyan kitabı Şükrü Hanioğlu, Zafer Toprak ve Richard Hall gibi değerli tarihçilerle yaptığı mülakatlarla daha da zenginleşti.

19. yüzyıldaki milliyetçilik savaşlarını Birinci Dünya Savaşı'na bağlayan Balkan Harbi, Türkiye için dramatik sonuçlar doğurdu. Uzun asırlar imparatorluğun sadık tebaası olarak yaşayan Rum, Bulgar, Sırp ve Arnavut unsurların modernleşme sürecinde uluslaşmaları, Osmanlı'nın sonu oldu. Balkanlar'daki Türkler katliam ve tehcire uğradı.

Taha Akyol, Osmanlı İmparatorluğu'nun 500 yıl idare ettiği Rumeli'de birkaç hafta içinde çöküşünün askeri, toplumsal ve siyasal sebeplerine ışık tutarak, önemli bir çalışmaya imza atıyor.

DK DOĞAN KİTAP